

BUDAPESTI SZEMLE.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

CSENGERY ANTAL.

1868. FOLYAM.

XII. KÖTET.

PEST,

RÁTH MÓR.

1868.

542/5

Vörös Berme

26 obo

5421

BUDAPESTI SZEMLE

CSIKVÁRY ANATÓL

1868. ÉVI KÖNYV

20. KÖTET

ATHENAEUM
BUDAPEST

Pest, 1868. Nyomt. az „Athenaeum” nyomdája.

A MAGYAR KIRÁLYI KINCSTÁRI URADALMAK GAZDASÁGI KEZELÉSE *).

Miután a magyar királyi kincstári uradalmak gazdasági kezelésénél a majorsági gazdálkodás helyett legnagyobb részben a haszonbér-rendszer van elfogadva; — sőt a bérrendszer a kincstári uradalmakban annyira fejlődött, hogy attól többé eltérni, és az uradalmakat másnemű kezelés alá venni egyelőre nem is lehet: ezen sajátlagos helyzetből következik, hogy a bérrendszert úgy kell szervezni, hogy a helyi viszonyoknak és több oldalú kívánalmaknak a lehető legjobban megfeleljen.

A haszonbér-rendszer a földértékesítésnek egyik fő közege. Helyesen alkalmazva e rendszer bizonyos körülmények között, a majorsági kezelésnél előnyösebb, mert biztosabb, mert kevesebb befektetéssel jár, s mert végre kezelése kényelmesebb; de helytelenül alkalmazva hátrányos, sőt veszélyes, mert a föld-erőt kiszorolja, a birtokot több évre tönkre silányítja, s hitelét aláássa.

Hogy a bérrendszer a birtok tulajdonosára nézve előnyös legyen, annak három fő föltétele van:

1) hogy jó és rossz években biztos jövedelmet nyújtson; de mindamellett

2) hogy a földet ki ne zsarolja; — és végre

*) Örömmel írhatjuk, hogy az ezen jeles cikkben foglalt nézeteket a pénzügyminiszter elfogadta, s a kincstári uradalmak kezelésénél életbe léptetni rendelte.

3) hogy a bérjövedelem a helyi körülményekkel, időviszonyokkal és a földérték emelkedésével folytonosan összhangzásban legyen.

Az első czél eléréséhez, hogy t. i. „a haszonbér jó és rossz években egyaránt biztos jövedelmet nyújtson“, a gyakorlati élet az utat kijelölte. Ez a hosszabb idejű bérlet.

A hosszú bérletidő egyenlíti ki a jó és rossz éveket, az képesíti a bérlőt, hogy rossz években ép úgy, mint jó években, bérletét pontosan és leengedés nélkül fizethesse.

Igaz, rövid bérleteknél is kiköthetjük, hogy a bér elengedésének soha és semmi szín alatt nincs helye, de mit ér kikötnünk, ha nem teljesíthető? Hiszen itt van a közel múltban hátunk mögött négy inséges év! Hogy fizessen az oly bérlő, a kit mind a négy inséges év sújtott? A bérlet-óvadék csak fél, legfőlebb egy évi haszonbért biztosít; — a haszonbéri birtok felszerelése legfőlebb két évet biztosít; — hol van a harmadik s hol a negyedik év biztosítéka?

Csak ott van, a hol a bérlő hosszú bérlete folytán erőteljes állapotban jutott az inséges évekbe, s bérlete még a jövőbe is átgyökerezik. Itt igen is a múlt erejében s a jövő reményében utolsó fillérét is kötelezettsége lerovására fordítja a bérlő, mert tudja, hogy az által jövőjét biztosítja.

A hosszú bérlet következtében a bérlő nem máról holnapra él, hanem bérletéből évek hosszú során át kell neki élnie, s így a bérbirtokot kénytelen úgy kimélni, hogy az pillanatnyi zsarolás által ki ne merüljön, hanem a jövőre is folytonos biztosítékot nyújtson, mert különben nem marad miből élnie; vagyis a bérlő haszonbérletéről évek hosszú során biztosítva lévén, a bérföldet úgy tekinti mint sajátját, azzal jó és balsorsban egybe van kötve, annak minden terhét viseli, de egyszersmind javadalmaival élvezi, a terheket szívesen viseli, s kötelességét pontosan teljesíti, mert tudja, hogy abban rejlik a jövő biztosítéka.

Ezen az úton van a bérlő s a birtokos érdeke azonosítva, a mi a haszonbérletnél a legfőbb czél!

Helyesen szervezett bérrendszernél a haszonbérlő érdeke egy és ugyanaz a tulajdonoséval. S ez érdekazonosság, midőn egyrészt szakadatlanul termékeny munkára ösztönöz, másrészt a bír-

tok ápolására és gondviselésére nézve is azon helyzetbe teszi a bérlőt, a melyben van maga a tulajdonos.

Érdekegység legyen a bérrendszer alkalmazásánál a vezéreszme, s akkor biztosítva lesz a bérlő, — de biztosítva lesz a tulajdonos is. S a legfőbb cél, a biztos jövedelem, el lesz érve.

A második pontra nézve, hogy a bérrendszer „a birtokot ki ne zsarolja“ erre nézve első teendő a minden egyes birtokot tönkre silányító alhaszonbérletet, és feles művelést meggátolni!

Minden úton oda kell törekedni, hogy a birtok oly haszonbérő kezébe jöjjön, a ki rendesen a bérleten lakik, azt saját erejével maga műveli, s a mellett a bérlethez arányított haszonmarhát tart.

Hogy azonban a haszonbérő a birtokot saját erejével művelhesse, és folytonosan javíthassa, ahhoz gazdasági épületek szükségeltetnek; mert hiszen a hol a bérbirtokon gazdasági épületek nincsenek, igen természetes, hogy a haszonbérő a földet saját erejével nem művelheti: s hiában van a haszonbéri szerződésben a feles művelés és alhaszonbérlet a legszigorúbban megtiltva, gazdasági épületek hiányában ezen egész tilalomnak semmi értelme sincs; mert hiszen épületek hiányában hová helyezze a bérlő igás erejét, cselédjeit és haszonmarháját? Cseléd nélkül és iga-erő, marha nélkül dolgozni, s haszon marha nélkül földet javítani nem lehet, — mindehhez pedig épület kell; s így elegendő gazdasági épület nélkül a haszonbérő a birtoktulajdonos által van kényszerítve bérletét alhaszonbérbe adni, vagy feles művelésre bocsátani. Már pedig ily körülmények között igen természetes, hogy a földből nemcsak a tulajdonos s a haszonbérő, hanem az alhaszonbérő, meg a feles művelők is mind élni akarnak, sőt nyereséget iparkodnak húzni; s a sok követelés következtében a föld folytonos zsarolásnak van kitéve, mely aztán terem addig, a míg teremni képes, hanem termő képessége kénytelen egyszer megszakadni; — miután mindig kivenni és soha semmit nem adni vissza, az egyensúly törvényével ellenkezik.

Ebből látni való, hogy gazdasági épületek nélkül okszerűen gazdálkodni nem lehet.

Itt azonban az a fontos kérdés: hogy lehessen oly nagy birtokosnak, mint a magyar kincstár, annyi tömérdek épület nélküli

birtokát gazdasági épületekkel egyszerre ellátni, hogy azonnal ok-szerű gazdálkodást kezdhessen?

Erre két út van:

vagy saját erejéből kénytelen a kincstár a szükséges gazdasági épületeket fölépíteni;

vagy a haszonbért kell úgy rendezni, hogy bérletét a haszonbérló lássa el a kellő épületekkel.

Mindkét esetben fő dolog hogy ezen sine qua non a lehető legrövidebb idő alatt létrejöjjön.

Az elsőre nézve, hogy a kincstári birtokokat a szükséges gazdasági épületekkel maga a kincstár építse be, — eltekintve azon visszaélésektől, melyek a kincstári építkezéseknél annyi alkalommal fölmerültek, már annyiban is nehézséggel jár, a mennyiben erre magára milliók szükségeltetnének, a mi pedig még most a jelen perezhben aligha van az állam tehetségében *).

Ha tehát nincs a kincstárnak szándokában az uradalmakat a szükséges épületekkel ellátni, akkor nincs más út, mint úgy intézni a dolgot, hogy a haszonbérlok bérleteiket, a kellő épületekkel magok építsék be.

Ez igen egyszerű és könnyen kivihető dolog. A biztosíték itt is ugyanaz, a mi az első pontnál volt, „a hosszabb idejű haszonbérlet.“

Semmi sem kell egyéb, mint a haszonbérloket hosszabb idejű bérletről biztosítani, s ők a szükséges épületeket, a maguk érdekében nemcsak felépítik, hanem méltányosan beosztott évi törlesztés mellett saját költségükön építik föl; s ha a kincstár érdeke úgy kívánná, vagy jelenlegi helyzete a törlesztéseket nem engedné, utolsó évekbe beszámítás mellett is felépítik, sőt, ha épen kell, fölépítik betudás és kárpótlás nélkül is, saját risikójukra, mint már eddig is saját költségükön annyi helyütt építettek; több he-

*) Megjegyzendő, hogy a pécskai kincstáruradalom gazdasági épületekkel felszerelése csak kezdeményezési állapotban van, és már is a gazdasági épületek befektetése 1,131,39 frt. Igaz, hogy ezen befektetés ropant kamatot hoz, mert csak ennek lehet tulajdonítani, hogy a pécskai uradalom egész területében 103,920 katastrális hold, holdanként az adón és kezelési költségen kívül 6 frt 63 kr. tiszta jövedelmet ad, míg a többi gazdasági épületek nélküli kincstári uradalmak alig jövedelmeznek holdanként tisztán 1—2—3 forintot.

lyűtt még arra is kötelezvé magokat, hogy a bérlet leteltével az épületeket ingyen és minden megtérítés nélkül tartoznak a magas kincstárnak átengedni, mint legközelebb a szőregi uradalomban Pollák és Ausländer 6 éves bérletükön látható, kik külön-külön két szép gazdasági majort építettek azon kötelezettség mellett, hogy a bérlet leteltével minden épületet ingyen és kárterítés nélkül tartoznak a kincstárnak átengedni.

Hátha a bérlő kétszer 6, — vagy háromszor 6 évre lesz bérletéről biztosítva? — Akkor nemcsak építeni fog, hanem jó és szilárd anyagból fog építeni, hogy épületeit 15 — 20 évig használhassa, kivált ha azon utógondolat és remény is kecsegteti, hogy lejárt bérletét becsületes feltételek mellett újra megkaphatja.

Ennyi előnye van a gyakorlati életben a hosszú bérletnek! De van nevezetes árnyékoldala is!

Árnyékoldala a hosszú idejű bérletnek, hogy a tulajdonos hosszú időre kénytelen a birtoka feletti szabad rendelkezésről lemondani; s a mi a legnagyobb, bizonytalan jövőre köti meg magát, mert hiszen ki tudhatja, a hosszú bérfolyam alatt hogy alakulnak a körülmények s ezen időközi változásokkal a hosszú bérlet micsoda ellentétes helyzetbe jöhet. Épen ezért kényes helyzet a tulajdonosra nézve, oly árhullámzási körülmények között, mint a melynek közt jelenleg élünk, birtoka jövedelmét 20 — 30 évre előre meghatározni, és változhatlanul lekötni; és tagadhatlanul kényes helyzet annyi évek árhullámzását a beszámíthatásból már előre, történjék bármi, — kizárni.

Elvben a hosszú bérlet üdvös voltát mindenki elismeri, hanem a kivétel ott feneklik meg, hogy még eddig a hosszú bérleteket a bérfolyam alatti árhullámzásokkal sehogy sem sikerült összehangzásba hozni.

Próbáljuk meg ezen gordiusi csomónak ha nem is végmegoldását, legalább fejtegetését megkísérteni!

A hosszú bérlet fontosságát a gyakorlati élet elismerve, nálunk is, minden útát módot megkísérlett annak életbeléptetésére. Minélfogva hogy a hosszú bérletet a bérfolyam alatti árhullámzásokkal összehangzásba hozza, megpróbálta a készpénz haszonbért a gabona bér fizetéssel cserélni föl, próbálgatta a gabona- és készpénz egyes haszonbért; próbálgatta a progressiv haszonbért 6 vagy 10 évenként emelni stb. stb. De a mint tudjuk egyik egy, má-

sik más nehézségen tört meg, s a gyakorlati életben egyik sem tudott megfogamzani;

Mi lenne abból ha egyszerűen azon elvet állítanók fel, hogy nem szabad a nagy birtokokat úgy nevezett Generalpäcktekreknek 20 évre egy tagban adni haszonbérbe, hanem a helyi körülmények szerint fel kell osztani 200—1000 holdas haszonbérletekre; és minden bérletet csak oly bérlőnek szabad bérbeadni, a ki a bérleten fog lakni, és bérletét saját erejével maga miveli!

De másodszor a bérrészleteket sem szabad mind egyszerre adni 20 évi haszonbérbe, hanem fel kell az uradalmi bérleteket húsz részre vagy is húsz bérletcsoportulatra osztani; s

$\frac{1}{20}$ részt egy évre,

$\frac{1}{20}$ részt két évre,

$\frac{1}{20}$ részt három évre,

$\frac{1}{20}$ részt négy évre; s így tovább mind végig, míg az utolsó $\frac{1}{20}$ rész húsz évre adatik haszonbérbe. Önként értetődik, hogy az egy, két, három stb. éves bérletek ezen átmeneti évek leteltével mind húsz éves bérletekké alakulnak át.

Vegyük a dolgot gyakorlatilag.

Ha az uradalmi bérföld például 40,000 hold, ennek egy $\frac{1}{20}$ része 2000 hold. Lehet, hogy a természetben ezen kétezer hold két bérlet; lehet hogy négy 500 holdas bérlet; de lehet vegyes kisebb nagyobb bérlet; az mindegy; ezek képeznek egy bérlet-csoportulatot, s egyszerre adatnak bérbé; — más évben ugyanennyi és minden évben ugyanennyi bérlet jő újra kiadás alá, így tovább.

Ennek aztán gyakorlati eredménye az lesz, hogy ha egy vagy két vagy három év múlva átemelkedés mutatkozik, azt azonnal fel lehet használni; miután az uradalmi haszonbérnek $\frac{1}{20}$ része, minden évben új bérbeadás alá kerül, következésképen minden egyes haszonbérlet 20 évre lesz kiadva, még sem lesz a tulajdonos a 20 év alatt történhető változások beszámíthatásából kizárva, sőt birtoka jövőre minden egyes évet képviselni fog, az árhullámzásokat folytonosan elsajátíthatja, s minden idő- és körülményváltozást magába fölvehet. A jó éveket béremelés által azonnal fel lehet használni; míg ellenkezőleg ha rossz évek következtek bér-alásúlyedés fog bekövetkezni, az ugyan lesz némi befolyással a jövő bérletre, bár a bérilletéket nem egy év árhullámzása szerint ha-

tározzuk meg, hanem a mult évekből fejlesztett átlagok szerint; — de az sem fogja az összes állambirtokokat sújtani, hanem azoknak csak egyes részeit, a melyek ezen mostoha évek nyomása alatt adat-tak bérbe.

Szóval ezen rendszer mellett, legyen az rö vid vagy hosszú bérlet, a birtokjövedelem folytonosan az időjárattal úszik; a jó és balszerencsét osztja, s a jelent — áldásaiban és csapásaiban el-sajátítja.

Ez azon egyszerű rendszer, mely által a fennebb kitűzött harmadik pont:

„hogy a bérjövedelem a helyi körülményekkel a földérték emelkedésével folytonos öszhangzásban legyen“, szerény néze-tem szerint, meg van oldva.

Ezen bérrendszer alapján a kincstári uradalmakat négy irány-ban kellene szervezni:

1 ször. Miután a kincstár birtokai az egész országban széjjel vannak szórva, helylyel-közzel népes községek és városok közelé-ben fekszenek, fel lehetne ezen népes városok közelségét, életre valóságát, és vállalkozó szellemét az által használni, ha az ily népes községek közelében eső birtok részeket apróbb bérletekre osztanók be, hogy azokon a községi vállalkozók mintegy kerti gaz-daságot, dohány termelést, s haszon kertészetet üzhessenek!

És hogy minél több vállalkozó és versenyző lehessen, s hol-das apró darabokra kellene beosztani; azonban azon engedély mellett, hogy a nyilvános árveréseken, egy vállalkozó több rész-letet is bérbe vehessen.

A bérlet-idő 6 év lenne.

Hogy pedig a bérlet-verseny annál nagyobb legyen, nem egyszerre kellene az összes apró bérleteket haszonbérbe adni, ha-nem 6 részre kellene beosztani, hogy évenként csak $\frac{1}{6}$ része ke-rüljön új bérlet alá.

2-szor. A kincstári többi birtokokat, mint már eddig is több helyütt megvan, a körülmények, helyi viszonyok és kívánalmak szerint, 200—1000 holdas bérletekre kell beosztani, s úgy adni haszonbérbe, hogy a bérlő tartozik bérletén lakni, tartozik azt saját erejével maga mivelni, és tartozik haszonmarhát tartani.

A bérletidő 20 év lenne.

Hogy pedig a bérverseny annál nagyobb legyen, a bérlete-

ket nem egyszerre kellene bérbeadni, hanem az uradalmak terjedelme szerint bizonyos időszakokra beosztani; a nagyobb vagyis 20,000 bérletholdon felüli uradalmakban a bérleteket 20 csoportulatra kellene beosztani, és úgy adni bérbe, hogy a bérletek $\frac{1}{20}$ része évenként új bérlet alá kerüljön. Például a pécskai kincstári uradalomban most közelebb 1869-ben 80 ezer hold föld körül jön új bérlet alá, ezt úgy kell beosztani, hogy ily roppant tömeges bérbeadás többé egyszerre elő ne forduljon, hanem a bérleteket 20 csoportulatra kell beosztani, a midőn évenként csak 4000 hold kerüljön új bérlet alá, a mi által még egy részről azt lehet nyerni, hogy a bérverseny sokkal nagyobb mintha egyszerre 80 ezer hold adatik bérbe; más részről az a jó oldala is megvan, hogy a gazdasági évek folytonos hullámozása, jó termés, magas árak, alacsony árak stb. a bérrendszerbe évenként beolvadnak, s ez által a bérbirtok érdeke a helyi körülményekkel s időviszonyokkal folytonosan összhangzásban tartatik.

3-or. A kisebb vagyis 10,000 bérlet-holdon felüli uradalmak bérleteit 10 csoportulatra kell beosztani, a midőn nem lesz minden évben új bérbeadás, hanem minden második évben a bérletek $\frac{1}{10}$ része új bérlet alá kerül.

4-szer. A legkisebb vagyis 5000 bérlet-holdon felüli uradalmak bérleteit 5 csoportulatra kell beosztani, a midőn a bérbeadás minden negyedik évben fordul elő; s a bérletek $\frac{1}{5}$ része 4 évenként jön új bérlet alá; önként értetődik, hogy azon egyes birtokrészek, melyeken a kincstár példány gazdaságot kíván fölállítani, vagy különös esetekben házi kezelés alá szándékozik venni, ezen beosztásból kihagyandók.

Igy hinném én szerény nézetem szerint a nagy uradalmaknál ép úgy mint a kisebbeknél, valamint a legkisebb bérleteknél, a gyakorlati téren elérhetni, hogy a bérjövedelem az árhullámozásokkal folytonos összhangzásban legyen, és a kincstér összes birtoka, óriási tömege daczára is, az idő és körülmények minden egyes mozzanatait folytonosan s hiven elsajátítsa!

Ezek azon elvi kérdések, melyek a haszonbér rendszernél még megoldandók! A többi mind másod, és harmad rendű kérdés s a gyakorlati élet már régen mind megoldotta.

Még a bérösszegre nézve kívánok néhány igénytelen szót szólani :

A haszonbérleteknél a földbér biztossága attól függ, hogy a haszonbérelő képes legyen fizetni !

Eddig a biztosítékok : lefizetett készpénz cautióban , vagy biztosítékul letett állam papirokban , vagy fekvő birtokra történt betáblázásban kerestük.

És még is megtörtént , hogy mindezen biztosítékok daczára sem voltunk eléggé biztosítva ! Ennek oka leginkább ott rejlik , hogy a haszonbérelő értékének legnagyobb részét cautióképen kénytelenítvé lekötni , nem maradt bérletéhez elegendő üzlettőkéje , de leggyakrabban nem marad elegendő ereje a szükséges felszereléshez se s így kellő felszerelés s üzlettőke nélkül kénytelenítvé gazdálkodni , nem volt elegendő ereje a föld tökéletes megmiveléséhez , és kénytelenített vagy hiányos munkával beelégedni , vagy bérlete egy részét feles mivelésbe vagy alhaszonbérletbe bocsátani ! Mind megannyi átkai a haszonbérletnek , mert ezek kiszarolják a haszonbérföldet , de kiszarolják magát a haszonbérelőt is , a ki a helyett , hogy a bérföld jövedelmét maga huzná , az alhaszonbérelőkkal és feles mivelőkkel kénytelen azt megosztani . Nem csoda aztán , ha a bérelőnek nem marad miből élni , de még kevésbé marad a haszonbért miből pontosan fizetni .

Ez nem maradhat többé így , ezen segíteni kell , és pedig az által kell segíteni , hogy a bérlőnél a biztosítékokat nem készpénz , cautióban letett állampapirokban és birtok betáblázásokban kell keresni , sőt ezeket , illetőleg ezeknek hitelét a bérelő saját rendelkezésére kell hagyni , hogy azokat üzlete emelésére használhassa fel , hanem a bérbirtosítékokat a birtok felszerelésében , a bérelő szak- és üzlet képességében és fizető pontosságában kell keresni !

A kincstárnak nincs szüksége haszonbérelőket lámpával keresni , mert hiszen bérelői megvannak , s új vállalkozók minden felől jelentkeznek ; hanem igen is szüksége van arra , hogy a bérlők közt válogasson s ez nem oly nehéz dolog , mint egyelőre látszik , miután az eddigi kincstári bérlők multja nyitott könyv , minden egyes bérelő bérfizetése évről évre be van jegyezve , s irányt nyújt a tájékozásra . Azok a bérlők , a kik a közelebbi szomorú évek daczára is rendes fizetők voltak , vagy legalább magukat tisztázní

tudták, életre valóságukat bebizonyították, multjok által oly biztosítékot nyújtanak, a mely biztosabban elfogadható, mint egy fél, vagy egy évi készpénz-cautio.

De másodszor a biztosítékot abban kell keresni, hogy a bér-
lők jómódúak legyenek, vagyis módjukban legyen pontosan fizet-
hetni, élni és élni engedni, az életbőlesesség egyik legbőlesebb
közmondata. Kizsárolt bérlőtől pontos fizetést sohasem lehet vár-
ni, ép azért a haszonbérrendszer jelszava legyen: a bérföld jöve-
delme földbirtokos és a bérlő közös tulajdona!

A földbirtokos s a bérlő közös üzletben élnek, a közös üzlet-
hez egyik a földtőkét, a másik a munkát adja, az eredmény kö-
zös, legyen a megosztás méltányos és igazságos! Vagy is:

a bérbeadásoknál nem arra kell versenyt nyitni, hogy a bér-
földért ki ígér többet; hanem arra, hogy az általunk már előre
méltányosan meghatározott és nyilvánossá tett bérföltetelekre ki
nyújtja a legtöbb biztosítékot.

És ezen biztosítékon a szerint kell tágitani, a mint az új ha-
szonbérlőnél bérfelszerelés, a birtok befektetése, gazdasági épü-
letek felállítása s az iparvállalatokban folytonos fejlődés mutat-
kozik, melyek bérletre nevezve nagyobb biztosítékok, mint bármely
felszerelés és saját mivelés nélküli készpénz-cautio.

A bérösszeg meghatározását nem szabad egyedül a sors játé-
kára bízni, mert akkor nyereszkezdést üzünk és bizonytalanra tá-
maszkodunk, hanem a bérösszeget a gyakorlati élet adatai alap-
ján kell meghatározni, és pedig itt sem egyedül a jelen pillanathól
kell kiindulni, hanem a mult, jelen és jövő szigorú és lelkiismeret-
es tanulmányozásából kell meríteni.

Hogy erre nézve már egyelőre is kules legyen kezünkben a
kincstári uradalmak jövedelemkimutatását minden egyes uradalom-
ból a közelebbi 10 évre összeállítottam (1857 — 1866) melyhez
jön a 11-dik a lefolyt 1867 év és jövőre hozzá fog jöni, minden
egyed. Ezen 11 évi kimutatás még a hajdani kamarai adminis-
tratióban gyökerezik, és hozzá jó a közelebbi 10 év végzetes és
tanulságos hullámozása. Ezen kimutatás nemcsak az egyes éveket
tünteti ki híven; hanem egyszersmind 11 évi átlagot nyújt, mely-
hez jön még a bérbeadandó birtok specialis multja, s ez lesz a jö-
vő bérlet meghatározásánál az egyik tényező;

a másik tényező lesz a jelen idő és helyzet számbavétele, s a bérbeadandó birtok helyi tanulmányozása;

a harmadik tényező lesz a jövő combinatioja!

Ezeknek higgadt mérlegelése határozza meg azon bérösszeget, melyet az egyes birtok-részekről méltányosan várhatunk,

Ezek folytán

ha a bérösszeg a helyi viszonyoknak megfelelőleg állapittatik meg;

ha az eddigi tulságos nagy, több ezer holdra terjedő bérletek megszűnnek s ezek helyett 200 — 1000 holdas bérletek (farmok) alakítatnak;

ha a bérletek nem tömegesen egyszerre adatnak haszonbérbe, hanem úgy osztatnak be, hogy minden uradalomban évenként kerüljön új bérbeadás:

ha a bérletidő hosszabb időre, legalább 20 évre kiterjesztetik:

akkor a kinstár a jó bérlők között válogathat, a kik bérleteket nemcsak hogy saját erejükkel magok mivelik, hanem a mellett, hogy a bér-illetéket pontosan fizetik, bérleteiket a szükséges gazdasági épületekkel is ellátják, s az épületeket saját költségükön folytonosan jó karban tartják, mi által nemcsak a föld erejét biztosítják, hanem a birtok értékét évről évre emelik.

Nem mellőzhetem végre azon megfoghatatlan hanyagság kiemelését, hogy a kinstár legjövedelmezőbb bérbirtokainak termennyisége sínes biztosan felmérve; a mit sajátságosan jellemez a bérszerződések 5 § a hol szóról szóra az áll:

„Az államjavak kormányzósága a bérbeadott terület mennyisége valódiságáért jótállással nem tartozik a bérlő irányában, ha csak a térkülönbség a bérlő hátrányára az illető termennyiség tizszáztólját felül nem haladja“, stb.

Tehát tiz száztóli, ide vagy oda, számításba sem vétetik; — pedig ezen tiz száztóli magánál a pécskai uradalomnál 15,000 hold! Ifát a kinstár annyi összes birtokánál?!

Ezért ki kell mondani, hogy jövőre mindazon bérlet, mely biztosan nincs fölmérve a bérbeadás előtt a kicstári mérnök által, felelősség terhe alatt, fölmérendő.

Ezen reformok mellett reménylem én, az államuradalmak jövedelmét biztosíthatni, melyek az eddigi rendszer mellett kiszorítva, a tömeges bér elengedéseket s óriás hátralékokat eredményezték. S csakis ezen reformok mellett alakulhat egy életre való erőteljes bérlőosztály, a mire nálunk oly nagy a szükség!

PETERDY GÁBOR.

A BESZÉLY ELMÉLETE.*)

Mindennek van határa.
Közmondás.

Azon műalakzatok között, melyekben az emberi gondolat megjelen, egyetlenegy sincs, mely tárgyilag, mint alakilag korlátlanabb, mondhatni körülírhatlanabb tért foglalt volna el, mint — a némelyek szerint elaggott — hősköltemény divatos, hivalkodó utóda: a regény, s ennek leánya a novella, vagy beszély**).

Kétségtelen, hogyha nem szépirodalmi elvekből indulnánk ki, hanem a világirodalom korifeusaiak száz alakú mintái után akarók e két műalak jellemvonásait meghatározni: s így azon határpontokat kijelölni, melyeknek elvégre valahol mégis csak létezniök kell: talán sohasem lennénk képesek eligazodni. Mert akármely megállapodási pontot érünk el, valamely mintául felvett mű nyomán: könnyű lenne — legtöbbször még ugyanazon szerzőnél is, — egy emezzel ellenkező példát fölmutatni, s elméletünk épületét talán éppen azon író ellentétes eljárásával fenekestől felforgatni.

Az emberi képzelet határtalan birodalmában, alig lehet tárgy, melyet a regény és beszély-irodalom fel ne ölelt volna,

*) Ez értekezés a Kisfaludy-társaság 1868-ki nyertes pályaműve. Szerző irodalmunkban először kísérlé meg tüzetesen megalapítani a beszély elméletét s habár értekezése jeles tulajdonai mellett, mint bírálói is megjegyzték, nem ment némely lényeges fogyatkozásokról, mindamellett közlésével szolgálatot vélünk tenni irodalmunknak. S z e r k.

**) Nekem úgy tetszik, hogyha az ember aprólékoskodni akarna, még a novella (beszély) és elbeszélés között is lehetne különbséget találni.

vagy legalább fel ne merne üelni, s viszont Horác „emberi fejhez ragasztott lótestén“ elkezdve, a legszabálytalanabb vagy éppen Hamlet fellegéhez hasonlóan perczenként változó alakzatba ne ültöztetett volna. Bizonyos, hogyha mindezekből valami elmaradt, az csak azon véletlennek köszönhető, mely valamely tárgyat, vagy alakot a csapongó képzelet elől, valami fel nem fedezhetett rejtekbe helyezett.

A föld kövéritésére vonatkozó s éppen nem aesthetikai szagú nemzetgazdasági értekezés, ép úgy helyét és pedig ivekre terjedő helyét leli a világ első rendű regényírójánál, mint a gőzhajó szerkezetének legcsekélyebb részei, s a tengerparti barlang mélyében rejtőző, talán emberi szemtől soha nem látott óriás tengeri szörny, s a „legmélyebb tenger a szív fenekén“ létező, — tulajdonképen néha alig létezhető vagy képzelhető — szenvedély szörnyetegek.

És viszont, ha azon arányok szerint, melyeket éppen legdivatosabb regényeink, s beszélyeink mutatnak fel, festőink vagy szobrászaink mintákat állítanak ki: nincs az az orvosi bonczterem, mely ezekhez hasonlítható kór- és nyomorék alakzatgyűteménnyel állhatna, az itt létrejött műkiállítás mellé. Itt egy óriás fejű satnya testű vagy éppen lábatlan alak; amott fejetlen pókhasú szörnyeteg tűnnék szemünk elé; még talán olyat is találhatnánk, mely a divatos ballet-torzalakok szerint nem válnék egyébbé egy pár óriási csizmánál. Pókhalóig elvékonyított bőr, óriási csontvázra feszítve; hatalmas lovagesizmák kis gyermek lábain; szelíd pásztor-köntös III-ik Richard alakján, s matróna pápaszemei a növendék-leányka orra fölött, — bizonyynyal nem tűnhetnének fel néha furesább, de többször visszataszítóbb színezetben: mint e fajbeli elméműveink alaktalan szörnyei.

De nincs miért tovább időznünk e mindenki előtt ismert dolgoknál, mi meg vagyunk győződve, hogy az előtt, ki a Kisfaludy-társaság körében e kérdés kitézésére indítványt tett, éppen ezen tárgy- és alakhatározatlanság helytelensége lebegett, valamint maga a társulat sem tűzhető ki azt más indokból, minthogy ezen aesthetikai elvtelenségnek, mely úgy a világ-mint saját kis irodalmunkat e tekintetben jellemzi, némi határt lásson szabva; vagy kísértse meg, ha lehet-e e mindent bejáró kalandozásnak általában némi sikerrel gátot vetni.

Távol legyen tőlem az az önhittség, hogy e sorok által azon

írókra, s azon közönségre hatni higyjek, kik „a bármí áron újat“ követelve, mint a szobánkban kóválygó dongó, minden zugot és mind addig járnak, míg itt és amott épen magába a képtelenség falaiba ütődnek: de remélem, hogy az, ki nem szilárd megfontolás után, hanem nagyszerű hibák nyomán, akaratlanul indult ez alaktalan minták után: az ezeket illető komoly szót a közönség józanább, vagy épen a szélsőségek által végre kihült részével együtt, meghallgatja; — és ez nekem elég.

I.

Ha szomszédaink határait helyesen és igazán jelöltük ki, önmagunk telkét kerekítettük körül. E szerint azt hiszszük, hogy a beszély lényegesen jellemző tulajdonait, tehát tulajdonképen a beszély lényegét akarva körülírni, legszabatosabb eljárást követünk, ha mindazon rokonfajokkal összehasonlítjuk, melyekkel összetéveszthetők, s melyekkel legtöbb esetben valóság-gal össze is szokták tévesztetni.

A beszélynek (novella) legédesebb testvére kétségtelenül a költői beszély. Ez utóbbi elnevezés ugyan nem egészen szabatos, de végre is a szavak értelmét a használat adja (Verba valent usu). Nem szabatos pedig ez elnevezés azért, mert a költőiség a novellának is létfeltétele. E helyett kétségtelenül szabatosabb lenne ez utóbbit verses, vagy kötött beszélynek nevezni, mert csakugyan ennyi és nem több az, mely a kettő közötti különbséget teszi.

A költői vagy kötött beszély és a novella annyira édes testvérek, hogy szerintünk bármely novella azonnal amazzá alakul, a mint kötött, verses alakba öntetik, s megfordítva amaból novella lesz, mihelyt prózában adják elő.

E szerint mindazt, mit e sorok folytán a beszélyről kifejthetünk és megállapítunk, a költői beszélyre is joggal kiterjeszthetjük.

Jóval több nehézségre akadunk, ha a beszélyt a többi rokonfajokkal akarjuk párhuzamba tenni.

Például kísérsük meg nagynénjével: a regénnyel hasonlítani össze.

A regény (román) a hőskölteménynek (epopoea) ép

oly édes testvére, mint a beszély a költői elbeszélésnek. Ezt azért emeljük ki, mivel amaz (a hősköltemény) régidő óta mind nagyszerű példányok, mind műtárszek által, amnyira körül van írva, mennyire csak nagy terjedelmű köre megengedi. Ez öszszehasonlítási törekvésünket mindenestre elősegíti.

Sokan azt hiszik, hogy a regény és beszély közötti különbséget, ha szabad így kifejeznem, súly szerint is meg lehet határozni; más szókkal: hogy az ívek száma, a terjedelem, ezt már teljesen eldönteni képes.

Ezek a következményt veszik fő dolognak az okok helyett; és azt hiszem, ezen laza meghatározás mellett, könnyen zavarba lehetne őket hoznunk.

Az egyszeri szófista azt kérdezte ellenfelétől; úgy-e, ha egy szál hajadat kihúzom, nem léssz kopasz? S az igenlő feleletre, egyenként annyi szál haját húzott ki, hogy a kopaszság észrevételül bekövetkezett. Mi is kérdehetnők, úgy-e egy ív még nem teszi a beszélyt regénynyé? S az ívek számát ez okoskodás útján kötetekig szaporíthatnók!

E szerint jobb lesz, ha a terjedelem, mint eredmény helyett, annak okait vesszszük bonezkésünk alá.

Ilyen ok először, hogy a regény öspéldánya az epopoea nyomán—az episodokat megengedi, míg a beszély határozott és kitérést nem engedő mese-egységre szorítkozik.

—Hogy a regény még egymást keresztülkésül keresztező meséket is eltűr, hasonlóan némely zenedarabhoz, hol a szerző a felvett dallamokat a hallgatóval csaknem egy időben hallatja, míg a beszély még a kisebb terjedelmű kitérést sem tűri.

—Hogy a regény hőse—néha annak egész környezete—jellemzésére, azt az élet százféle viszonyain kergeti át; míg a beszélynek elég a fő és mellék személyek jellemvonásaiból annyi, mennyi egyetlen cselekvény kikerekítésére szükséges.

—A regény cselekvény-kitéréseken kívül, sok egyéb, meséjéhez szorosan nem tartozót is

felölel, s azokat—néha szervtelen kinövéséskig—alkalmazza; ellenben a beszélynek jóval közelebb kell állania a drámai kerektséghez, s idegen, a mese szövegéhez szorosan nem tartozó tárgyakra már csak azért sem terjeszkedhetik ki, mert kisebb alakját esekélyebb kinövés is monstrummá teheti. Példát már Homér Iliászában látunk, ki a nemzeti közérzület felgerjesztése céljából, majdnem egész szakaszt foglal el a trójai hadra induló hajók s ezek népének előszámlálásával. Tájleírások, természeti jelenségek költői leírása, ethnographiai sajátosságok, történeti fejtegetések, kor-nép-rajzok, szokások stb. stb., bár szerintem, ha a regény meséjével szerves összeköttetésben nincsenek, a regénynek nem nagy előnyére válnak — úgy látszik, minden jelesebb írónál alkalmazást nyernek, míg a beszély ezekből is csak annyit szenvedhet meg, mennyi meséje megértésére, legfőlebb aesthetikai keretezésére (Staffage) szükségesek.

— A regény, jellemzést illetőleg is, teljes kikerekítést igényel, míg a beszélyben elég annyi jellemvonás — sőt hiba atöbb — mint a mennyi a beszély cselekvénye természetszerű végrehajtására, a lélektani valószínűség szerint, szükséges.

— Végre a regényben, a legjelesebb példányokat tekintve is, tágas tér van adva a reflexióknak: míg a beszély ezekből csak annyit tűr meg, mennyi esekély terjedelme mellett kerekességét nem veszélyeztet, s mennyi magvassága vagy változatossága emelésére szolgál. Részünkről határozottan tiltakozunk ugyan azon felületesség ellen, mely minden reflexiót vagy az olvasóra látszik bízni, vagy merőben szükségtelennek tart: de azon hosszas lélekkörbonyeltani fejtegetéseknek sem vagyunk barátai, melyek nem egy regényírónál iveket töltenek be, s hol arra vezetnek, hogy subtilitásaik által összetört tükrökhöz hasonlóan, zavart képet adnak, hol éppen mint a valódi boncz-asztal, undort gerjesztenek. És ha már ennyire nem tűrjük a reflexiók aránytalanságát a regényben: természetes,

hogy beszélyben csakis „eum grano salis“ engedjük meg használatát.

És a fennebb elősoroltakban, azt hiszszük minden lényegesebb sajáttságot elősorolánk, mi a beszélyt testesebb és kalandoságra hajlandóbb rokonától megkülönbözteti.

II.

Van a beszélynek még egy kis hugoeskája: az a d o m a (anecdota.)

Első tekintetre úgy látszik, mintha az idősebb és fiatalabb nővért igen könnyű lenne megkülönböztetni; de a dolog nem így áll. Sokszor a fiatalabbnak magas növése van; az idősebbet pedig természetes gyengesége, vagy épen kórhajlamai növéseben annyira gátolták, hogy egyszerű hosszmértékkel képtelenek vagyunk életidejükkel tisztába jöni. Hasonlat nélkül: a legjelesebb beszélyírónál is megtörténik, hogy az adomát beszélyei sorába igtatja. Így látjuk már a novella ős-atyjánál B o e a c c i o n á l; mert D e c a m e r o n j á n a k körülbelül fele nem beszély, hanem anecdota vagy regé. Ugyanez esetet találjuk nem egy példányban Jókainál is.

Igy például B o c a c c i o D e c a m e r o n j á n a k első, („Signor Cha-plet“) negyedik, („A barát és az apát“) ötödik, („A monferrati határgrófné“) hatodik („A megszegyenített inquisitor“) hetedik („Cana della Scala és Bergaminó“) stb. stb. mind csak egyszerű, s nem is hosszúra nyújtott a d o m á k: míg a tizenharmadik („Alessandro és az apát“) tizennegyedik (Landolfo Ruffolo“) tizenhatodik („Donna Beritola“) stb. regék; s így megy ez alig 20—30 kivételével, egész a századikig („Griselda“), mely újra nem e g y é b r e g é n é l.

S most vegyük Jókai D e c a m e r o n j á n a k például első kötetét. Már az első számu („Százszor szépek“) inkább m o n d a, mint b e s z é l y. A harmadik („Faustina“) egészen adomaszerű. De a hetedik és nyolczadik, már oly t ö k é l e t e s a d o m á k, melyek „A m a g y a r n é p a d o m á i“ között a legnagyobb joggal helyet foglalhatnak. A hetediknek („Cseréljünk vőlegényt“) például meséje az, hogy van K o n d o r o s i n é n a k két, tökéletesen egyenlő leánya T i n k a és M i n k a, kiket nem lehet egymástól megkü

lönböztetni. Egy huszár, s egy ulán tiszt (Kertészi és Bratanszky) megkérlik őket, s amaz meg is kapja Minkát, emez Tinkát. A menyegzőig két hét telik el. Ez alatt a két leány cserésen bele-szeret egymás vőlegényébe, a magáétól pedig elidegenül, mert Minka észreveszi, hogy Kertészi kedveli a bort; Tinka, hogy Bratanszky a kártyát; s elhatározzák, hogy vőlegényt cserélnek, azaz kicserélik önmagukat. Megtörténik; kiki elröpíti menyasszo-nyát. Három év múlva összekerül a két testvér, s ily párbeszéd ered köztök: — No te Minka? — Ó te Tinka! — Hát hogy vagy-tok? kérdi amaz felsohajtvá; — Hát ti hogyan? sohajta ez két ak-korát. — Nem bántad-e meg a cserét? Ó dehogy nem. — De még én is! Ezzel vége a beszélylyé keresztelt adomának. A nyolczadik számu („Katona dolog“) még amannál is kevesebb joggal jutott beszélygyűjteménybe. Meséje ez: Egy huszárszabados (Gefreiter) első vállalatául löpor-szállítást kap Szegedre. Midőn ed-dig írástól szűz, piros tárczáját bejegyzés végett előveszi, hogy a löporraktár falán valamit írjon bele, egyszerre csak felrepül a lég-be, beleesik a Tiszába, hol fejével az iszapba nyomul. Vízszinre jő s akkor egy gőzhajó kerekébe fogózkodik, melyről a kerékfedél nyilatán kimászva, a fedezetre jut. Itt a megrémültet hátba üti s pálinkával itatja a hajós kapitány, mire a huszár magához jön Fogai között meg most is ott a plajbász. Tökéletes Báró de Manx-féle adoma stb.

Mondottuk fennebb, hogy a terjedelem szerinti meghatározás itt sem biztos: az eredményt, mint a regény és beszély között, itt sem szabad az azt eszközlő okokkal felelősködni, melyek egye-dül adnak biztos kijelölési pontokat a körülhatárolásra. Lássuk, ezen jellemző különbségeket rendre.

Az adoma fő-, s mondhatnám egyedüli jellemvonása a csat-tanosság. Vagy hogy a szót ne csak szóval magyarázzam; fel-tarthatlan sietség egy egészen váratlan kifejlés felé, melyért voltaképen az egész mese alkotva van; elannyira, hogy ennek rovására még a való-szinűségből is jókora részt elengedünk.

Ez annyira létföltétele az adomának, hogy e nélkül nem is képzelhető, s hiányában az adoma íróját, vagy elmondóját könnyen azon piritó kérdéssel lephetik meg: hol kell itt nevetni?

Ellenben a beszélynek a csattanóság egyáltalában nem lét-

feltétele, még csak nem is lényeges tulajdonsága, bár mint járulékszajátja is lehet.

Az adomának minden apróbb sajátsságai a fennebb említett egyetlen fő tulajdonból származnak. Csak egyetlen szóval vagy vonással jelezhető; kitérésekre, részletes leírásokra nincs ideje; legkevésbé bírhatja meg természetesen mellékeseeményt (episod): míg a beszély nemcsak a vég momentumért, hanem a mese egész fejlődéséért létezően alkotva, annak egész folyamában, mind leírások, s reflexióknál, mind jellemzéseknél akkor és annyiszor áll meg, a mikor vagy a hány-szor személyei jellemzése bonyolítása kívánja, természetesen az arány és kerekesség megsértése nélkül.

A beszélynek éppen ezen utóbbi sajátssága az, mely határozottan eligazít a különbségre nézve, miután a beszélytől műítés és olvasó feltétlenül követeli az alakok közelebbhozását, kikerekítését, s az elmaradhatóságért valószínű, sőt élethű, helyzeteket, folytonos érdeket és újdon-ságot igényel cserébe, (innen a novella név;) s e mellett regényességet, melyet a monda nélkülözhet, s nélkülöz is.

Nem tagadhatom, hogy e megkülönböztetés némileg a subtitlítás határaiba vág: de azt hiszem, két ily közel rokon válfajnál kénytelenek vagyunk ezen kisebb jellemvonásokhoz folyamodni.

Az egyszerű mese akként viszonylik a beszélyhez, mint a váz a hús és vérrel kitöltött ép testhez; azért e felett nem jöhetünk zavarba: a humoresz k, s más alfaji elnevezések, mint tisztán külsőre vonatkozó lényegtelen körülírások, itt nem jöhetnek tekintetbe.

III.

A beszélynek van még két (ezer meg ezer éves) ősanja is: egyik a monda; másik a rege.

A monda többnyire valón alapuló, s szájhagyomány útján hozzánkig jutott, rövid és egyszerű elbeszélése valamely eseménynek, vagy cselekvénynek. Ilyenek például Hunyor és Magyar

mondája, a Hadisten kardja, Csaba mondája, a fehérlő mondája (és nem regéje) stb. Itt jellem, s szenvedély-festéseknek általában regényes elemeknek nincs helyök, s épen ez az, mi a regétől megkülönbözteti.

A rege t. i. érzelem, vagy épen szenvedély által előidézett eseményeket tárgyaz, melyeket egyszerű ódon naivsággal terjeszt az olvasó elé. Ilyenek lehettek a fájdalom, elveszett „Zách Klára és Felicián esete“, Kis Károly király veszedelme, Kont István fejevétele, ilyen a híres Genoveva históriája, Argyrus királyfi és tündérszép Ilona“ stb.

A monda és beszély közötti különbség tisztázásával hamar készen vagyunk. A monda t. i. kizárja a regényes elemeket, ki a jellemzést, s nem követeli az újdonságot, melyek a beszélynek épen elmaradhatlan sajátságai.

Ellenben a rege a beszélyvel oly közel rokon, hogy ez utóbbinak nem egyszer szülőjévé válik. De épen ez átváltozás adja meg a kulcsot a megkülönböztetéshez is.

Ila t. i. a rege egyszerű gyermekdedségét (naiveté) és ódon-ságát levetkezi; s modern köntösöket, közelebbhozó jellemzést, reflexiókat stb. ölt fel, — beszélylyé válik.

E szerint a regét beszélyeinktől csakis korának sajátságai: az ódon-ság és gyermekded egyszerűség különböztetik meg.

Sokan nem hinnék, pedig úgy áll, hogy a divatos beszély-irodalom nem egyszer még a szinköltészet (vigjáték, vagy drámai költemény), határaiba is annyira átvág, miszerint kénytelenek vagyunk a határőrzés szempontjából péczjeinket itt is fölállítani.

A franczia iskola némeiy növendékének beszélye nem áll egyébből, teljesen szinpadiasított párbeszédeknel, melyekhez jó ha annyi járul leírásképen, mennyit a dráma-vagy vigjátékiró a rendező vagy játszónak adott útastás gyanánt zárjel közé szokott jegyezni.

Ezen végletet mindenki ösmeri, s nem szükséges róla hosszason beszélnünk. Elég ha itt egyelőre kimondjuk, hogy a beszélynek vagy elbeszélésnek már mint neve is igényli, ez nem lehet jogosított alakja, s az ily tévútra jutott beszélyek

csakugyan közelebb állanak a színműhöz, mint az elbeszélő költészet bármely neméhez.

Különb *avalódi beszélyt*, bármily alfajú színműtől, épen az elbeszélői elem, melynek a dramatizálóval helyes egyensúlyt kell tartania, s ugyancsak azzal minél gyakrabban váltakoznia, könnyen felismerhető élösséggel különzi el.

Ime ezek a szomszédos telkek határai, lehető rövideséggel körvonalozva; most kanyarítsuk körül saját telkünket, s kíséreljük meg a beszélynek jellemző és kimerítő fogalmát adni.

IV.

A fennebbi tájékozások után úgy hiszszük nem lesz nehéz a beszélynek jellemző sajátságait, úgy szólva elmaradhatatlan létfeltételeit kikereshatunk.

A beszély meséjét illetőleg bátran kimondhatjuk, hogy annak kereknek és egységesnek, kezdettől végig érdekfeszítőnek, változatosnak, s érzelmek s szenvedélyek festésére alkalmasnak, tehát regényes irányzatúnak kell lennie; s végre elengedhetlennek látszik, hogy a beszély vagy magában a mese fordulataiban, a helyzetekben, vagy a szerepeltetett egyének jellemében, vagy a vég kifejlésben valami újat (novella) váratlanul mutasson fel, mely az olvasót akár tragikai megdöbbenés, akár a humor és komikum kellemes érzetével meglepje.

A beszélyben szerepeltetett személyek jellemzésére nézve elengedhetlen, hogy ez a mese valószínűségét, bonyodalmát, s végkifejlését—mely sajátságoknak épen e jellemzésen kell alapulniuk,—teljesen megfejtőnek kell lenni: de miután a beszélynek nem feladata személyeit az élet minden oldalú viszonyaiban feltűntetni: a szabátosság, rövideg és kerekseg—ezen bármely irodalmi műnél elengedhetlen tulajdonok—követelik, hogy a jellemvonásokból csakis annyi soroltassék elő, mennyit a beszély meséje igényel. De épen ezért a kellő irányban ezen jellemzéseknek annál közelebbieknek, és erősebb vonalatúaknak, jellemzőbbeknek kell lenniök.

Ami a beszélyben alkalmazandó megjegyzéseket (reflexio) és elvonásokat (abstractio) illeti, ezekre nézve szabályúl állitható, hogy ezek ott esakis annyi tért foglaljanak el, mennyi azon lehetőségig egyenletes aránynak, melynek az elbeszélő és beszéltető rész között lenni kell, hátrányára nem történik.

A beszély elbeszélő és dramatikai részeinek arányára nézve, már kimondottuk, hogy ezeknek egymásra következőleg, minél nagyobb változatosságban és a teljes egyensúlyt lehetőleg megközelítve kell előfordulniok, mely kívánalmat illetőleg a szerzőnek már meséje alkotásánál kellő tekintettel kell lennie.

Végre a mi a beszély irányátilleti, annak keresettség nélkül emelkedettnek, dagály és szóvirágok nélkül költőinek, jellemzetesnek és szabatosnak kell lennie, mely tulajdonokhoz történelmi beszélyeknél az ódonság némi zamata is járulhat; a nélkül azonban, hogy a tudákosság színét viselje magán, vagy épen az illető korszak nyelvezetét szolgálág igyekezzék utánozni.

Összevonva ezen fő és elengedhetlen sajátságokat, a beszélynek következő fogalmát nyerjük:

A beszély egy, a történet-, a közélet- vagy képzeletből vett, regényes irányzatú és valamivel váratlant tartalmazó, egységes eseménynek, mindvégig érdekesítő és változatos fordulatokban, jellemzetes alakok által megszemélyesített előadása; még pedig oly szerkezettel, hogy abban az elbeszélő és elbeszéltető elem váltakozva és lehető egyensúlyban legyenek; irány tekintetében megtartva a szépirodalmi műveknél elengedhetlen emelkedettséget, jellemzetességet és szabatoságot.

Jól tudjuk, hogy az ilyszerű meghatározások (definitiók) bármily ügyesen legyenek is különben összeállítva, (mi itt, lehet, nem is történt) kevés valódi értékkel bírnak,—ha azon szavakat, melyekkel a kitűzött eszmét körülírni vala szándékunk, újra teljesen tisztázott fogalmakká nem tesszük, mindmagunk mind olvasóink

előtt: és így szóhalmaz helyett érvényre emelkedett eszméket nem nyújtunk.

Azért e bevezető tájékozások után, elengedhetlenül szükségesnek tartjuk, a beszély műszerkezetének tárgyalása előtt a fennebb kész fogalmak gyanánt alkalmazott aesthetikai fogalmakat rejtő műszavakat, a beszélyhez viszonyítva, részletezni és csekély tehetségünk szerint tisztázni.

V.

A beszély, valamint bármely elbeszélő, vagy színi költemény meséjének három forrása lehet: a történelem, a közélet, s a költő képzelete.

A történelemből meritett beszély-tárgy sok előnnyel bír, de lelkiismeretes írónál sok tanulmányt is feltételez s a képzelet elé gyakran nagy akadályt gördít.

Nem tartjuk helyenkivülinek nézeteinket e tárgy körül kissé tüzetesebben kifejténi.

Itt mindjárt első kérdésül merül fel: mennyiben és miként használhatja fel a beszély (vagy más elbeszélő mű) költője a történelem által adott adatokat?

Aesthetikusaink erre azt mondják, hogy a történeti események, személyek szabadon átvehetők, s egyéníthetők, de semmi esetre nem a köz tudattal ellenkező felfogással.

Mint gyakran, úgy most sem veszik észre, hogy csak szóval szót magyaráznak, a nélkül, hogy épen ezen köz tudat értelmét határozottan körülírnák.

Miként értelmezik ők (magokban) e köz tudatot—természetesen nem tudhatom: miként értelmezem én, azonnal elmondom.

A történelemnek szépirodalmilag kettős alkalmazását látjuk.

Vagy csak körzetül, keretül (staffage) mint például Józsika „Abafiában” vagy a történelemben szerepelt egyének, jellemek felhasználásával, mint például ugyancsak Józsika „Útolsó Báthoriában.”

Az első előnyösebb az író képzelmére nézve; a mennyiben választott keretében oly mesét, oly egyéneket állíthat be, melyek intenióját illetőleg kedvezők. Azonban korán sem kell azt hinni,

hogy ez sokkal kevesebb tanulmányt igényelne. Az emberi szenvedélyek, igen természetesen, Ádám apánktól máig mindig ugyanazok maradtak; de nyilatkozásuk, külső megjelenésök minden korban más, s a költő képzelme által választott alak, ha a választott korszak észjárását, felfogását, uralkodó eszméit, s mondhatnám nyelvét, apró társadalmi szokásait is nem tanulmányozta, épen úgy kiríhat, mintba valamelyik festőnk Árpád ősapánkat tájték pipával, vagy épen beretvált arezezal és hajporos fejékkal, frakkban állítaná elő. Hivatkozom a régi jó Dugonics regényei mellé rajzoltatott történeti képekre, hol épen ez az eset fordul elő; de hivatkozhatom magokra e regényekre is, hol a X—XI-ik században játszó személyek épen a jó öreg czopfós korszakának egyénei. — Különben ne higyük, hogy e tekintetben Dugonics egyedül áll.

A másikk alkalmazás, midőn t. i. az író a történelem egyéneit is átveszi, csak annyiban nehezebb, a mennyiben a képzelet a történelmi hagyomány által az egyénítésnél némileg korlátozva, vagy megkötve van. E megszorítás azonban a legtöbb esetben nem oly erős, mint minőnek első tekintetre látszik; ezenkívül, ha az olvasó közönség által közösen, vagy legalább nagyobb részt ismert, kiváló egyéniségekről van szó, az író sokat meggazdálkodik munkája közben, miután alakjai az olvasó előtt, már nevek olvastára, vagy bizonyos tettek fénykörében, vagy a névvel együtt járó kárhoztatás sötétében jelenvén meg: az általánosan ismert jellemvonásokhoz csak azon különösebbeket, vagy egyénítőket kell toldania, melyek meséje czéljaira nézve esetileg (specialiter) szükségesek.

Az épen most elmondottakban csaknem teljesen ki van fejezve, minő szerepet adok részemről a szépirodalmi költőnek a történeti igazsággal, hűséggel szemben?

De ha rövidre vont szabadsággal akarom ez elvet körülírni, ekként fog hangzani: mindent a történelmi köztudaton felül és kívül; semmit annak ellenére.

Úgyde a köztudat, melyre hivatkozom, még mind nines határozottan körvonaloza. Lássunk hát ez után.

Ila azt állítanók, hogy mindaz, mi a történelem egyénei-

ről és eseményeiről nyomtatásban megjelent — köz tudat: ugyan nagy zavarba hoznók szegény belletristáinkat. Egész könyvtárakat kellene mindannyiszor, hasonlóan az Eldorado czukros kássa-hegyéhez: (csak hogy ez a czukros helyett poros) átvenniök, mielőtt egy kis történeti beszélyíráshoz foghatnának. S ez még hagyján, de ezen felül a különböző fölfogások szerint, különbözőleg találná az események és személyek rajzát, melyeket vagy egymással gyakran ellentett fölfogással kellene e szerint alkalmaznia, mint a két oldalú szöveteket (Doppelgänger), vagy kritikai bonczolást vennie elő, s összehasonlitások, eredeti okmányok felkérésé stb. által megállapítania az igazságot.

Sőt még ekkor is előállhatna például a geneológiák írója, s kisütné, hogy valamelyik szerepeltetett kisasszonyt nem Ágotának, hanem Rebekának hívták, s elő a régiségbuvár, háttározott hitelességgel kimutatván, hogy a beszélyíró által megnevezett menyasszony ruhája, mint a családi levéltárból vagy éppen lomtárból kivehető, nem tengerzöld, hanem halvány rózsaszín volt, s nem is arany esipkével, hanem gyöngyfüzérrel vala ékítve.

Ily tágas határt tehát a köz tudatnak nem szabhatunk.

A történelem alakjainak jellemzésére nézve kimondhatjuk, hogy a belletrista a hűségnek csak oly mértékére van kötelezve, mennyire az hiteles és köz kézen forgó történetíróink közmegegyezése folytán, a közönség hitében megállapodást nyert.

Igy például Hunyadi János, vagy a szigeti hős jellemében nem adhat a hősiesség, nagylelkűség fogalmával ellenkező vonást; a költő Zrinyit nem festheti pulyának, Czilleit nem ártatlanul naivnak: ellenben a két első jellemében megengedhető a korbélyegző erőszakosság, vagy szenvedélyességnek bármely az elsővel nem ellenkező vonása; a költő Zrinyi fölfogásában nem lenne visszás az esetleges lágyság, vagy jóhiszeműség, valamint nem Czilleiében a bőkezűség, vagy a gonoszság mellett nyilatkozó nagyszerűség feltüntetése.

A mellék körülményekre nézve pedig a költő csakis a kor jellemző sajátságokra tartozik figyelni.

Mondjunk példát is e különben elég világos szabályhoz.

Jókainak nem vehetjük például rossz néven, midőn „Koronát

szerelemért“ czimű beszélyében Küküllő várának mind négy szeglettornyára kijárást nyit, (noha ez határozottan téves, miután nines és nem is volt úgy), mert ekkor azt kívánnók, hogy a költő minden kastélyt, a melyről ír, személyesen vizsgáljon meg: ellenben hibául tűzzük ki, hogy ugyanazon beszélyében a még ekkor Erdélyben — kivált falu helyen — nem létezett orgonát hangoztatja, mint hibának tartanók, ha valaki góth stílű egyházat vagy palotát, czímeres hintót, üveg ablakokat festene az Árpádok korában; sarkantyúsan festené a hadba menő orszáگزászlóst, kinek éppen nem volt szabad azt viselni; s éppen szarvas hibának tartjuk különben derék festőnk Than Mór egyik képét, ki az Endre táborában királyi tekintélylyel megjelent Imrét a szentség nimbuszával körözött magyar korona helyett, melyre a súlyt éppen fektetni kelle, házi koronával, s a hagyományos veszsző helyett, melylyel lázadó testvérét, mint rosz gyermeket büntetni megyen, királyi pálczával állítja elénk.

Nem ítéljük meg Józsikát, ki a „Hunyadiak korának“ megjelenése előtt, Mátyás kedvesét Bretizláv Izabellának nevezi: de Szathmáry Károlynak később megjelent „Magyarhon fénykorában“, már hibául lenne kitűzhető, ha nem Krebs Máriát a boroszlói polgármester leányát szerepelteti.*)

Szóval, attól, ki történeti forrásokból merítő szépirodalmi művekkel foglalkozik, annyit mindenesetre megkívánunk, mennyit a történeti képek festőjétől, hogyti. i. azon korszakot, melyről ír, részleteiben is tanulmányozza annyira, mennyi megóvjá a festett korszakkal ellenkező keret alkalmazásától. Az ellen pedig éppen határozottan tiltakoznunk kell, midőn némely író a történelmi eseményt előre felvett intentiójához, vagy lélektani feladványához erőteti és megfordítva. — Ennyit a történelmi források felhasználásáról.

VI.

Szóljunk valamit a második és harmadik forrásról is.

A közélet arra nézve, ki annak körében és élményei között forog, kimerithetlen forrása a szépirodalmi anyagnak.

*) Talán mondanunk sem kell, hogy az ilyesmi a pályázó kilétének fedezésére volt számitva.
P. S z. K.

De nagyon is gyakran téved, ki ez anyaghalmazból válogatás nélkül ölel fel, s leginkább, ki a felöleltet kritikátlanul használja.

Kezdő írókra nézve különösen a végletek, szélsőségek bírnak nagy esáberővel.

A bünyfenyítő törvényszékek pertárgvai, a legindokolatlanabb és rémitőbb bűnök tervezői, végrehajtói százszor váltak már regény- és beszélytárggyá, s e rémtörténetek kivált az amerikai, francia és angol irodalomban egész iparágat képeznek. Szembeszökők e tekintetben az erős képzelőmű Poe Edgar beszélyei, melyekben a szörnyűség a legkeresettebb alakokban tűnik fel. Nálunk is kezd e hajlam mutatkozni a „Lidércznaptár“-féle válatatokban.

Azt hiszem, mondanom sem kell, hogy ez irány, e hajlam a megfajthatlan és csodálatos felé már csak azért is nagyon téves, mert a beszély és regénynek éppen semmit sem szabad lélektanilag megfajthatatlanul hagyni; ezt csak a mese és rege tehetik. Itt helyén látjuk figyelmeztetni kivált ifjabb irodalmunkat, hogy azon bölcselni szabály: „a lételről lehetőségre áll a következtetés“ (ab esse ad posse valet consequentia) nem mindig érvényes. Hiában bizonyítjuk be a leghitelesebb tanukkal, hogy valamely esemény, melyet beszélybe foglaltunk, valósággal megtörtént: azért, ha elbeszélésünkben nem valánk képesek, azt lélektani indokolással valószínűvé, igazgatótenni a dolgot, olvasónknál hitelre nem találunk. Ekkor csak oly helyzetbe jutunk, mint az egyszeri drámaíró, ki felkiáltott. Mit? Azt mondják hősnőnek nem lehetett, nem kellett meghalni? De ha az intricus egy 8 hüvelyknyű kést ütött keblébe. Szeretném látni ki ne halna meg attól!

Ugyanezt mondhatják a képzeletből merített mesékre nézve is, mely elemeit természet szerint újra csak az elmúlt (történelem), vagy jelen (társadalom) életből meríti.

Az újat, nem mindennapit bármelyik forrásból merítve, méltán használjuk fel; de a szépségtől meg nem állhatótulságok, a képtelenség határába vágó valószínűtlenség, — s pedig minden, lélektanilag meg nem oldott jellem vagy viszony ezzé válik — ki vannak zárva a beszélyirodalom köréből.

Igy például mi Báthori Erzsébet esetét, úgy a mint azt a ha-

gyomány, sőt törvényszéki ítélet is megadja, nem látjuk beszély- vagy regényileg feldolgozhatónak, mert a bűn, mely tragicumának alapját képezi, annyira végletes és szörnyű, hogy kívül esik a betudás határán, s a körzet, melyben e szörnyeteg feltűnik; s az elkövetett tettek eredménye, kívül esnek a szépszerű határain.

Jókai Decameronja II-ik kötetében éppen ily visszás érzéssel fordulunk el az „Áruló gyűrű” végszakaszától, hol a beszély szerzője az áruló Ali Hodzsiát mozsárba töreti össze. Tudjuk, hogy volt ily büntetés-nem, s a mi megtörtént meg is történhetett; nem is tartanók hibának, ha a költő egyszerűen csak annyit mondana, hogy Ali Hodzsiát Szolimán szultán mozsárba törette; de a szerző e műveletet részletesen lefesti, mi emlékeztet a vidéki színészet azon korszakára, midőn a megölendő, honya alatt ökörvérrel töltött hólyag volt, melyet aztán ellensége a közönség borzadályára gyilkos törével kifakasztott.

Tehát csinján a végletekkel, habár mégannyi meglepővel és ujjal kínálkoznék is.

VII.

Milyen a jó beszély-mese? Azt mondtuk: a kerek és egységes. Úgyde ezek is csak szavak; kísértjük meg a lényeghez kissé közelebb jutni.

Ha csak írónak, vagy éppen aesthetikusnak íránk: elégnek tartanók annyit mondani; drámai kerekiséget, drámai egységet értünk, vagy a beszélyre vonatkozóan alakítva szabályunkat: bármely mese, beszélytárgyul is, annál alkalmasabb, minél közelebb áll a drámamese kerekiségéhez és egységéhez: de miután e sorokat a „royaume detendresse” határain kívül eső egyének, vagy talán az irodalom mysteriumaiba még teljesen be nem avatott ifju nemzedék is olvashatja: kénytelen vagyok ezen, irodalmunkban szintén nem sokat vitatott két műszót is elemzés alá venni.

A dráma mese-kerekisége és egysége függ először is a részarányos felosztástól, s ez alatt újra azt értjük, hogy a három fő létrész: a kiállítás (expositio) bonyolítás és végkifejlés (katasztrófe) kellő arány-

ban legyenek egymással. Itt ugyan számtanilag kifejezhető, vagy arasszal kimérhető szabályt nem állíthatunk fel: de hisz elég példát nyújt erre mind az antik (görög), mind a keresztyén dráma-irodalom. Amott például rendesen azt látjuk, hogy a tragédiák öt felvonásából egyet (az elsőt) az *espositio* — a következő hármát a bonyodalom, s az utolsót a katasztrófa foglalja el. E felvonások közül, melyek beszélyben az egyes czikkeknek felelnek meg, az elsőt és utolsót többnyire rövidebbeknek találjuk. A keresztyén dráma s a vígjáték leszállt négy, három, két, sőt egy felvonásra is, de a három felvonás terjedelméből a kiállítás és kifejlés rendesen nem veszik igénybe az egész első és utolsó felvonást, hanem az első felvonás utó, s a harmadik elő-részből, többet-kevesebbet a bonyodalom foglal el, ugyanez történik az egy-két felvonásos daraboknál; az utóbbi esetben a mese rendesen legkevesébbé kerek.

Ez azonban a világért sem azt jelenti, hogy a beszélynek csak egy, két, három, négy vagy legfőlebb öt czikke lehet: terjedhet s terjed is ez a legügyesebb arányoknál is akárhány apróbb felosztású czikkeeskére: de azért az *expositio*, bonyolítás és végfejlés fennebb említett arányai megmaradnak.

Például Kemény Zsigmond „Erény és illem“ című beszélyének meséje teljesen kerek az ötös felosztás mellett; a „Szerelem és hiúság“ ellen sem lehet kerektség tekintetében kifogásunk, habár ez éppen tizenhárom czikkre terjed ki. Ellenben a „Szív örvénycit“ egyéb szépségei mellett, korán sem lehet a kerektség mintájául venni; s ez sajátlag inkább regény, mint beszély.

Vannak oly beszélyeink is, melyekben a végkifejlés csak egyetlen tételből áll. Ez esetben a beszély láb nélküli nyomorék,—egyetlen esetet kivéve: midőn t. i. ez egy tétel az olvasó előtt egész sorozatát tárja fel a gondolatoknak, s így a terjedelmi aránytalanságot mintegy értéki leg pótolja. Van olyan is, mely csak egy roppant testnélküli fejből áll. Ki ilyet akar látni olvassa el Józsika „Tengeren“ című beszélyét. —

Az egységgel, úgy szólva, előre tisztában vagyunk. A mese egységét semmi sem veszélyeztetni inkább, mint valamely azzal szorosán össze nem függő mellékesemény (episod.) Ezt elkerülve, a mese egységét is megmentettük.

Azt mondtuk: legyen a mese eleitől végig érdekes és változatos.

Hogy az olvasó a mese iránti érdekeltségét el ne veszítse, a jellemek, események, helyzetek változatosságán kívül, melyre, úgy hisszük, nem kell külön magyarázat, főként arra kell törekednünk, hogy a mese cselekvénye perczig se szüneteljen; ellenkezőleg minden egyes jelenettel tovább fejlődjék. Az olvasónak mindig várnia kell valamit, mely várás részletesen minden jelenettel kielégítettik ugyan, de teljes kielégítést csak a végkifejlés igazságtétele által nyer. Vegyünk például egy ismeretes mesét. Hamlettel például a közönség már az első felvonásban együtt gyanakszik atyja meggyilkoltatását illetőleg. E gyanú már az első felvonás temetői jelenete által nyer némi kielégítést, mely később a szinpadijelenettel teljes meggyőződéssé érlelődik; de miután Hamlet fő cselekvénye a bosszú, melyért az elbujt tanácsosnak már előbb lakolnia kellett: még mindig fenmarad az érdek erre nézve, mely csak az utolsó felvonás rémjelenetével nyer végmegoldást. A szenvedélyek ezen fokozatos fejlődését, s az érdek részletenkénti kielégítését a görög drámairók háromegységi kötöttségek miatt nemigen alkalmazhaták. Így például a Hamlettel egy meséjü „Electrában” a szenvedély teljes hatalmával jelen meg, s a kielégítést csak a körülmények gátolják. Már ez maga is fokozatos fejlődést föltételez, s ha ezen fejlődésnek alapja nem annyira az események- s helyzetben, mint a jellemekben van: akkor a mese kétségtelenül leghelyesebben van választva. A cselekvény menetének annál gyorsabbnak kell lennie, minél közelebb járunk a mese végéhez. Innen van, hogy míg a mese expositiója hosszabb reflexiókat, kereketezést, részleteket stb. is eltűr: a végkifejlés még a rövidebb felvilágosító adatokat, vagy festéseket sem szenved el.

Igy látjuk Hamlet meséjében (dráma és beszély között e tekintetben nincs különbség) az első felvonásban az udvaronc czal való hosszabb párbeszédet; Learban az agg királynak leányai-
val való húzamosabb jelenetét, Othellóban, Desdemóna bár érdekes, de hosszasabb szerelmi nyilatkozatát; Rómeo és Juliában a báli tréfákat — mindenütt a darab elején, míg ugyanezek utolsó felvonásai csak szakgatott jelenetet, és pár

beszédet,—úgy szólva csak szavakkal jelzett tetteket tűrnek meg. Bánk bánnak ötödik felvonása e tekintetben tévesztettnek mondható; a koporsói jelenet párbeszédei és siralmi bágyadtak és vontatottak.

Szívesen szolgáltam volna állításom mellé novellai példákkal, de ily általánosan ismert meséjű beszélyekre nem hivatkozhattam.

A változatosságot az író sokféleképen eszközölheti. Ha a mesének például egy térben kell maradnia, mint például a görög drámameséknél volt az eset: keresen változatosságot egyénei jellemében, s ha ezt sem érzi elégnek, a helyzet- körzet- és nyelvezetben. Különböztetve haladó cselekvényű mesében, változatosság-hiánytól nem-igen lehet tartani; s ha a cselekvények haladása megvan, a változatosságot maga az elbeszélő és beszéltető elem váltakozása, sőt az írási mű-fogásai is megadhatják.

A regényest egyaránt kereshetjük magában a mesében, a jellemben, sőt a helyzetek- és keretben is.

A mese regényes irányzatú akkor, ha érzelmek és szenvedélyek felvételére alkalmas.

Például nem csodálkozhatunk rajta, hogy Zách Klára esete, Bánk bán, vagy Dózsa György mind színpadon, mind az elbeszélő nemből többszörös és sikeres kidolgozást nyertek; hogy a „Ravennai viador“ vagy „Manlius Sinister“ hatásos színdarabokká alakultak. Amott az események, s a szereplő személyek magok; emitt a hanyatló Róma erények és bűnökben egyaránt gazdag korszaka ad a regényesség kifejtésére bő anyagot. A kalandúzó Utolsó Báthori, vagy az örült végletekben ugrándozó Báthori Zsigmond személyök- és körzetökben egyaránt nyújtják a regényes anyagot; a szintoly kalandos, de erényekben gazdag Mátyás, szintén szerencsés feldolgozókra lelt már: de Belgrád vagy Sziget nagyszerűen dicső védői, nehezen lehetnek valaha sikerült regény, beszély vagy még tragédia tárgyai is.

És ez utóbbi példa még arra is mutat, hogy az emberen sokkal felüli nagyság, a „sans peur és sans reproche“-féle hős beválik ugyan a hősköltemények tárgyául, de a drámának, regénynek és beszélynak nem célszerűen választott alakja; e modern elbeszélő fajok változatossága a jellemek hideg fennségével nehezen barátkozik meg.

A fennebbiekkel körülbelől meg van fejtve a cselekvényt esz-
közlő jellemek regényessége: mindamellett szóljunk er-
ről is pár szót.

A jellemek regényességén, vagy regényszerűségén
részemről körülbelől azt értem, mit a régi görög tragédia-írók a
„hypsizisz“ szóval fejeztek ki: a közönséges társadalmi viszo-
nyokon felülemelkedettséget, vagy kiválóságot. Itt ugyan a regény-
irodalom realistáival szembeszökő valamit állítok: de én bizony
csak Boz (Dickens) sőt Thakernál is azt látom, hogy ők
sem szeretik az általok festett társadalom mindennapi (prózai) egyé-
neit, hanem bármely körből a díszpéldányokat válogatják;
— Scott és Bulwer-nél pedig ezen köznapie élethez húzásról
épen úgy nem lehet szó, mint nem Józsiánál, vagy Jókai
és Kemény-nél, a kik különben sok élethű és ép alakot terem-
tettek. Az újabb német irodalomban még Freytag Gusztáv
jár legközelebb az élethez: de az idealismus kellő mértékét ő sem
dobja el magától; sőt hajlandó néha a jellemektől elvontat, a kör-
zetnek (bólintgató macska, károgó varjú a „Soll und Haben“ben)
adni. —

Azon állításunk bebizonyítására, hogy a beszély és regényiro-
dalom a fenségesen ugyan alúli, az élethez közelebb fekvő, de a
köznapinál mégis emelkedettebb, sőt tulajdonképen körükön épen
tülemelkedő hősöket és hősnőket örömeztőbb választja, nem szük-
séges távoleső példákhoz folyamodnunk. B. Eötvös Karthausija,
Orbánja (Magyarország 1514-ben), Violája és Violánéja,
(Falu jegyzője), Jókai „Kárpáti Zóltánja“, Beldije
(„Erdély aranykora“) Kemény Gyulai Pálja és Péchyje
(Rajongók), Józsika Abafija, Zolyomija; Elemérje és
Mátyása (Csehek), mind ezen kategóriába sorozhatók.

Azt mondtam fennebb, hogy a helyzetek és keret meg-
választásában is lehet regényesség. A helyzetet tulajdonképen az
egyéneknek az eseményekkel való viszonylata szüli; természetes
tehát, hogy regényes személyek által végbevitt események több-
nyire, mondhatni mindig, regényes helyzetekben folynak le.

A keret, melyben mint térben az esemény lefoly, miután
itt a képzetnek igen kevés korlátai vannak, csaknem legbizto-
sabb hőmérője az író széptani ízlésének.

És gyakorlatlan írónál csakugyan a staffage az, melyen

figyelmes szemlélő a hiányokat legkönnyebben felfedezheti. Scott Walter és Józsika igen sokat köszönhetnek azon bűbajos keretnek, mely szolgálatukra állott, amazé a skót Highland (felföld) mosolygó tavaival s változatos hegy-völgyeivel; emezé Erdély nem kevésbbé szép bércei, kigyózó folyamai, havasai és egyéb természeti szépségeivel. De egyik sem tudta volna hasznát venni e kínálkozó anyagnak, ha nem lesz vala izlése azt ott és úgy alkalmazni, hogy a helyesen választott keret, képeik és jeleneteik érdekét és regényességét öszhang vagy- ellentét által növelje, s így azokkal mintegy szerves egésszet képezzen.

A keret regényessége is kétségtelenül a nem minden napiban, a közönséges felett állóban nyilatkozik. De e tárgyról még több mondani valónk lesz később.

VIII.

Azt állítottuk, hogy a beszélynek (novella) már nevénél fogva valami újat kell tartalmaznia, vagy meséjében, vagy jellemei, vagy végre ezek helyzeteiben, a mely a közönséget az ujság szokott érdekével mintegy meglepje s fokozott tudvágyát kielégítse.

Részünkről szeretnők ugyan azt állítani, hogy a nagyobb műveltségű olvasó az ujságvágy ama kielégítését élethű jellemei, igaz és elmés reflexiók, az érzelmek szenvedélyessége és igazságáért szívesen adja cserébe: de mindezt akár a külföld — akár hazánk beszélyirodalmából kevés példával foghatnám igazolni.

Beszélyirodalmunkban például B. Eötvös legérzelmesebb író, s az érzelmekből épen az idylleket legörömostebb választja; ezenkívül barátja a reflexióknak és maximáknak.

Ennek daczára ő is nem egyszer kap e meglepetéseken. Vegyük elő például egyik bármelyik beszélyét, teszem fel az épen egyszerű körben játszó „Téli vásárt“. Ennek meséje igen egyszerű, s kidolgozás tekintetében is példány a kerektségben. Bandi (gazdag telkes gazda fia) s Vikta (szegény özvegy asszony gyermeke) szeretik egymást. Kerekessné, az özvegy asszony, igen szomorú helyzetbe jut: egyetlen tehenét, melynek számára takarmánya nincs, el kell adnia. Viktát küldi a vásárra. A vásárból hazatérő leány egy tanyát kerestében eltéved, s addig

bolyong, míg a téli hófúvatos éj reáborúl, s megfagyással fenyegeti. Végző kétségbeestében egy boglyának tart, s itt elhagyja eszmélete. De pár percz múlva Péter gulyás tanyáján ébred fel (részletes kielégítés és első váratlan fordulat.) ki szívesen fogadja, s beszél leányáról, kit ő épen úgy veszített el egykor, mint Kereskné most Vikta leányát. Harmadnap szekeren viszi vissza Viktát haza Bánlakára. De Bandi ezalatt mindezt keresi Viktáját, s elveszettnek hívén, be akar állani a toborzó huszárokhoz, midőn megérkezik az illető korcsma elé Péter gulyás, Viktával, kit kinn hagy a szekeren. Ez eltitkolva a dolgot, Bandit még biztatja, hogy csapjon fel, s maga kivezeti az ajtón, hol a megmentett Vikta áll előtte (második meglepetés). Hazamennek Bánlakára Kereskné asszonyomhoz, s az a megmentő Péter gulyásban reá ismer atyjára. (Harmadik meglepetés).

De ugyancsak Eötvös példát nyújt „Molnár leányában“ arra is, hogy ezen váratlanul meglepő fordulatokat, s végkifejlést a hiven és igazán rajzolt alakok és érzelmekért az olvasó szívesen nyújthatja cserébe. A „Molnár leány“ meséje a világon legegyszerűbb. Mariska, a molnár leánya, Lajost, Zátónyi rector fiát szereti, s miután atyja egy nem szeretett esküdthöz, Ékesihez akarja adni, a menyegző éjjelén a Sajóba öli magát. Ennyi az egész; százszor elmondott, köznap történet, minden váratlan fordulat és befejezés nélkül, mégis ki az, ki e beszélynek csak egy lapját is érdek nélkül forditná tovább, vagy épen ki nem elégitve tenné le?

Józsikáról, a beszélyírói műfogások e nagy mesteréről, vagy Jókairól, ki képzeletének határtalan birodalmából mindig tud, ha akar, valami rendkívülit, meglepőt előidézni, s ezt legtöbbször teszi is,—azt hiszem, nem is kell említenem. Kemény Zsigmond örömetesebb teszi át a váratlant, vagy rendkívülit a szerepeltetett egyének jelleme vagy helyzetébe.

A francia irodalom korifeusairól sem kell beszélünk; öreg és ifju Dumas egyaránt a meglepetésekben keresik a hatás fő eszközeit. Ha egyes példákkal kell szolgálnunk, ott van ez utóbbi „Histoire de Madame Amande“, vagy „Entre deux coeurs“ stb. melyek, ha jól emlékszem Hang F. által magyarra is le vannak fordítva. Ott van Hugo Victor, ki már a meg-

lepővel, a keresett váratlannal sinesen megelégedve mindig: hanem épen a bizzarhoz folyamodik, s ott Sue, ki újra a képzelet végleteiben szeret kalandozni. Az angol és amerikai beszély írók, valamint a németek is, szintén nem idegenkednek az újdonság meglepetéseitől; azon különbséggel, hogy míg az amérikaink véletlen fordulatokban keresik, az angol és német irodalom férfiai örömeztőbb lepnek meg lélektani fordulatokkal; az utóbbiaknál még ezt is gyakran látjuk—mint például Z s o k k é n á l — érzelkenységgel (sentimentalismus) pótolva.

A váratlan meglepetéseket, újdonságokat e szerint úgy látszik a beszély fogalmából csakis nagy kárpótlás mellett engedhetjük el. Azonban nem kételkedünk kimondani, hogy részünkről az újat legbecsesebbnek a jellemzésekben találjuk; csak azután és pedig jóval kevesebb értékben tűnik fel a fordulatokban és körzetben alkalmazott váratlan, mely minél kevesebb valószínűséggel bír, annál közelebb áll a „deus ex machiná”hoz.

Félreértés kikerülése végett pedig hozzáteszszük, hogy a beszély alakjai vagy jellemei ujsága alatt nem a megfeythetlent, hanem épen a megfeytett nem közönségést értjük; sőt nekünk elég kellemes meglepetést szerez ismert alakok meleg életbűsége is; mint kellemes, ha tavaszi bokor tövén a különben eléggé ismert ibolya illatozó virágesoportjára találunk.

Azt állítók, hogy az újság bájával nemcsak a beszély meséje, nemcsak a jellemek és lélektani talányok megfeytése, hanem a keret és nyelvezet is bírhatnak. Józsika regényeit és beszélyeit, melyekben mint valódi tájfestő szerepel, s Jókait, ki annyira képes meséje hangját eltalálni, s annyira gazdag változatos és új nyelvformákkal rendelkezik, melyek kétségtelenül nagyobb érdemét teszik, mint gyakran extravagans képzeletének nem mindig igaz alakzatai, — mindenki annyira ismeri, hogy azt hiszem állításomat nem kell egyébbel, mint a műveikre utalással bizonyítanom.

IX.

A jellemzés, vagy a beszély szereplő egyéneinek teljes kikerekítése a milyen nehéz, ép oly ritka is. A regény, hol az

író nemcsak nagyobb térrel rendelkezik, hanem már föladatánál fogva, egyéneit több oldalról kell feltüntetnie; e tekintetben anynyi előnnyel bir, hogy az egyénítést nemcsak várhatjuk, hanem követelhetjük is: ellenben a beszélynél meg kell elégednünk az élethű alakokkal is.

Az egyénivé kikerekítés ennek daczára sem példátlan; nem még irodalmunkban sem.

Régibb íróink közül Gyulainál, Eötvösnél, Keménynél és Jókainál nem egy ily kikerekített, s kisebb nagyobb mértékben jellemmé képződött alakra találunk. Ilyen például Gyulai Fanni-ja, Varjú István-ja, legkivált pedig Radnóthy-a. (Egy régi ház utolsó gazdája), mely újabb beszélyirodalmunk legsikerültebb alakjai egyike. Eötvös Péter gulyása, Bogasia (A molnár leányában) Apostagia; Kemény Sarolta-ja („Szerelem és hiúság“) Agathá-ja, sőt némileg Mandanája is (Erény és illem). Jókai Peregrinusa, Rézpataki lelkésze. Ifjabb beszélyíróink közül Tolnait, Balázs Sándort, Vadnait, Abonyit látjuk e föladattal nagyobb szerencsével megküzdeni: ellenben Józsikának például, ritkábban sikerül e kisebb körben diadalmasan megküzdeni, miért beszélyei súlypontját rendesen nem is erre, hanem a mese és keret előnyeire szokta fektetni.

Részünkről e feladvány titkát kettőben találjuk: először abban, ha a beszélyíró oly szerencsés mesét alkot, hogy az csaknem kizárólag az egyetlen jellemzendő főszemély körül forog, s erejét a mellék személyekre nem is igen forgácsolja; másodszor, ha a teljesen átgondolt jellemhez csakis a legjellemzőbb, egyénitőbb vonásokat válogatja, mint a természetbúvár, ki tárgyról csakis azon tulajdonságokat jegyzi fel, melyek azt minden más—még az ugyanazon családba tartozóktól is — megkülönböztetik.

Fennebbi példáinkban az első esetre Gyulai Radnóthyjánál, Kemény jellemeinél, s Jókai „Rézpataki lelkésznél“, a másodikra Eötvösnél, s Jókai igen sok sikerült alakjánál, minők például az öreg örmény (Az örmény és családjában), Gernyeszegi (A „koronát szerelemért“-ben) stb. akadunk.

A jellemzésnek beszélyben két eszköze van: az író által elbeszélt vonások, s az illető egyének tettek-és beszédben sze-

repeltetése. Az első módot még legsikerültebbnek tartjuk Gyulainál, ki utóbbi beszélyeiben, vagy inkább genreiben (Egyanya. Nők a tükrök előtt stb.) kiválóan ez elbeszélő elemet használja, s Keménynél, de itt már nagyobb egyensúlyban a beszéltető elemmel.

Az utóbbi kétségtelenül sokkal sikeresebb. Nemcsak azért, mert a leírás bármily hosszú legyen, soha sem ad oly eleven képet, mint a szereplő egyén egyetlen, jellemével találó mondása: hanem, mert leírásban csaknem képtelenség teljesen egyénitő vonást adni. A kettő akként áll egymáshoz, mint a festett kép, legföllebb, mint a szobor, az élő és szereplő személyhez.

Például Bánk büszkeségét lapokon át hasztalan írná le az ember, nem érne úgy cél, mint a költőnek azon szájába adott mondásával: „Árpád s Bor vére között csak Magyarország lehet bíró!“ Molière „Tartüffjét mi jellemezheti jobban, mint azon rögtön feltalálás, hogy midőn a szeretett nő előtt térdepelve találják, az „Avéra“ egyszerre imádkozni kezd; vagy midőn Shakespeare Mercutioja halálos sebe fölött élcel. („Nem oly mély, mint egy kút stb.) Jókai parlagi táblabírója nem áll-e előttünk a nevetséges ellentét (contrast) együtt, midőn a túlkényes grófné szalonjába belépve, s homlokát törölve azzal kezdi a beszédet: „Disznó forró idő van nagyságos asszonyom!“ stb. stb.

Az ellenkezőre nézve hemzseg a példa irodalmunkban. Nemcsak olyan tulajdonokat találunk alkalmazva, melyek az illető jellem, vagy alak kikerekítésére nem folynak be, de olyanokat is, melyek merőben ellentétesek. Aggok szájába fiatal dandyk, gyermekleánykákéba országgyűlési szónokok szavait látjuk adva; a nép legalsó osztályaiban szalon nyelven beszélnek, míg a szalonokban betyáros henczegést, néha valódi korcsmai viseletet is olvasunk.

Exempla (hic) sunt odiosa. Annyit azonban mégis elmondhatunk, hogy első rendű íróink könyveibe is akárhány helytt benyithatunk, és e hibákra nem sokáig kell kutatnunk. Pedig azt okvetlenül követeljük, hogy ki írónak kívánja nézetni magát, ezen jellemabsurdokba ne essék.

Különben a jellemzetessel is lehet túlságba esni, hogy többet ne említsünk, például Eötvös Bogasíjának a szünteleni köpdösödést

szívesen elengednők. A szépirodalom rovására még jellemzetesnek sem szabad lenni.

A jellemek kiemelésére nem megvetendő eszköz a művészet minden ágában méltán jogosult ellentét (Contrast) A dühös Othello mellett a félnék, szende Desdemona; az ábrándos mély érzelmű Rómeo mellett a humoros könnyelmű Mercutio; a gögös Gonerill mellett az engedelmes szelid Cordélia stb. Vagy közelebbi körből a túlszelid Amínha s a fellengő Szeréna mellett az életrevaló Nankelreutnerné („Csehek“) Józsikának e talán legjobban sikerült nőalakja. S mi beszélyirodalmunkban leggyakoribb: „egy tüzes ifjú s egy az ég kegyes adománya szelid lány“ (Vörösmarty.)

Hosszasan időzhetnénk még e tárgynál, de miután a beszélynak ezen postulatuma a regény- és drámának még elengedhetlenebb sajátja, s mint ilyen, minden aesthetikusnál és műbírónál íveket szokott elfoglalni: félek, nehogy mindenkitől ismert dolgokkal foglaljam el e lapokat.

X.

Szóljunk valamit a beszélyíró irányzatáról (intentio) is.

A beszélyírónak, valamint bármely szépirodalmi mű szerzőjének is, csak egyetlen jogosított irányzata lehet: a szépirodalomnak megközelítése.

Lehet, hogy valaki e határt egyelőre nagyon korlátoznak találja. Az ilyen nem gondolja meg, hogy a mi szép, az egyszersmind igaz és jó is.

Részünkről az íróban először az embert keressük. Attól, ki minket nemes érzelmekre és a köznapin fölülemelkedő eszmékre akar szoktatni, megvárhatjuk, hogy maga is nemes érzésű, maga is emelkedett legyen.

De vajon lehetséges-e különben? Történhet-e, hogy erőkölsileg romlott, jellemtelen író mivelt közönségét lekötve tartsa, magával ragadja? Ha már némelyek szerint az arcz is a lélek tükré; ha az irány egy az emberrel („Le styl c'est l'homme.“ Buffon) vajon az a szellemi arczulat, mely az írónak műveiből félnék tekint, melynek gondolataiban ön lelkét tárja ki, lehet-e

belsejétől elűtő; vagy ha az, van-e figyelmes szemlélő, ki a tette-töt, hypokritát föl ne ismerje?

Mi kétkedünk; részünkről nem tudunk példát felmutatni az irodalomból, mely véleményünket e részben megczáfolná. —

Nem megyünk ugyan azon végletig, hogy azt állítsuk: az író csakis oly jellemeket és helyzeteket írhat, melyekbe magát bele tudná találni; az egyet jelentene azzal, hogy Shakespeare-t most a gaz III. Richárdnak, majd dühös Othellónak, vagy „risum teneatis“ epen a szelíd Cordéliának képzeljük: hanem magán a műi aesthetikai és moralis arczulatán, másként az intention kétségtelenül felismerhető az író szelleme, erkölcsi érzülete.

De mit beszélek itt morálról? — kérheti valaki. Hisz csak imént mondtam, hogy beszélynek nem lehet más, mint aesthetikai iránya.

Igaz, de erre azonnal kinyilatkoztatám, hogy a mi szép, az egyszersmind igaz és jó is.

A ki utána gondol, hogy az erkölcsileg rúttól izlésünk is undorral fordul el: e tételt hosszas bölcselmi fejtegetés nélkül is igazoltnak találja.

Ugyde hányszor ábrázol a költő vétkes érzelmeket, szenvedélyeket? mondja a felületes ellenvetésekben gyönyörködő. Igaz, de az író nem áll a vétkes pártjára s nagy bűnök hatásának enyhítésére örömet tesz egypár oly vonást, mely annak nézetét az olvasó előtt viselhetővé tegye. Így látjuk III Richárd gazsága mellett a lángelmét; Othello bűnös könnyen hívősége mellett a bátorságot s Katona aljas Biberáchjánál az ügyességet. A meztelenül, ellensúly nélkül feltakart bűn mindig undorító s legfőlebb miveletlen közönség tudvágyát elégit ki; ha pedig a szerző a vétek pártjára áll, még ez is elfordul tőle.

De mi lehet egy beszélynek aesthetikai végeztelje?

Ugyanaz, mi a tragédia vagy komédiáé: hogy az emberi érzelmeket, szenvedélyeket, nevetséges vagy kárhozatos hajlamokat, stb. élethű jellemekben és cselekvényekben vezetve az olvasó elé: azok iránt érdekeltséget; illetőleg szánalmat, kárhooztatást, vonzalmat, aggódást stb. gerjeszzen.

Már e meghatározásból is látszik, hogy az aesthetikai és moralist törekvés egy.

Ez aesthetikai törekvésnek ellentéte természetesen a szépirodalmi izlés hiánya, mely annyira lényeges tulajdon szépirodalmárnál (belletrista), hogy a szó teljes értelmében létfeltételül tekinthető.

Midőn a szép örök törvényei nyomán, ugyancsak a szép eszközeivel hatni akaró író aesthetikátlanságokra téved: úgy tekintjük, mint azon háziurat, ki szobái szépítésére tört üvegű, füstös mázolásokat aggat a falra.

S pedig hányszor látjuk a világ első rendű íróit aesthetikátlan szélsőségekre ragadtatni?

Midőn a híres jezsuita főnökét Rodint sütögetteti; midőn Hugo Victor kötetekre terjedő nemzetgazdasági értekezést tart Párizs legizléstelenebb csatornáiról, melyek pocsettáiban aztán hősét is nyakig úsztatja; midőn az inquisitio kinzásain elkezdve, a montruositásnak minden neme előfordul regényeink és beszélyeinkben, le egészen a már említett mozsárba törésig: lehetetlen fel nem kiáltanunk: „quo quo scelesti ruitis?” Sehol sem lesz már itt határ?

Ha a görög tragédia-író illemből nem szokta hőseit, hősnőit a közönség szeme láttára megöletni („Electra”) bár máskor aztán gennyes kapezáit teregetteti vele („Oedipusz”): szocietári tudni miért ne legyen kétezer évvel később a szépirodalmárnak annyi izlése, hogy a szörnyűségektől, szépirodalmi monstrumoktól, melyektől közönségének úgyis el kell fordulnia, ő is forduljon el csupán hatásvadászathból ne hozza közönség elé.

Igaz, hogy a beszély nem oly eleven hatású levén, mint a színművek, e tekintetben kissé többet is megenged: de azt hiszszük, a túlságnak elég példáját hoztuk már fel, melyekhez méltóan, ha jól emlékezem Poe egy novelláját lehetne soroznunk, ki miután hősét végtagjainál fogva kifeszítettetvén, patkányokkal összerágatta, utoljára egy toronyban asztalhoz kötözteti, melynek tetejéről roppant ingaképen, egy kerek vágó-kés száll percenként alább-alább a kikötözött szíve felé. Nem veszi észre az ily tehetséges író, hogy e túlság már a nevetség határába vág, még pedig azon nevetségébe, hol nem az író alakjain, hanem magán az írón mosolygunk szájalommal.

·A moralis hatásnak a fennebb említetteken kívül van még egy igen hatalmas ellensége: épen maga a moralitás.

Ha az író aesthetikai vagy moralis intentióit annyira árulja, hogy műve hasonlít a gyermekmesékhez; melyeknek végén ott áll, hogy: „ebből az a tanulság“, czéljával épen ellenkezőt ér el, mert ennek hatása hasonlít azon emberéhez, ki erényeivel úton útfélen kérkedik. Elismerhetjük, hogy erényesen tett, de megvetéssel fordulunk el a hiú dicsekvőtől.

Az elmés Saphir legjobb satyrát készített az ily írókra, midőn egyik humoros elbeszélő költeménye végén felkiált: „O gehrtes publikum! Bringe keine Kinder um!“

Az író tegyen eleget az aesthetikai követelésnek, ne vegyen pártot föllállított egyénei hibái vagy vétkei mellett, de ne árulja vásári szatócsként intentióit s bizza magát, a moralis tanulmány elvonását közönségére.

XI.

Van itt a dolognak még egy bibéje, mely szintén megérdemli az utángondolást.

Értjük a sikamlósságot regény- és beszélyirodalmunk eme fekete pontját, melytől a mamák és taták annyira féltik leányaikat s melyért ezek, Éva anyánk leányai lévén, még nagyobb vágygyal nyúlnak a tiltott gyümölcs után.

A szerelem, bár voltak írók, kik irtak beszélyt „szerelem nélkül“, a regény- és beszélyirodalomnak fő- és csaknem egyetlen tárgyát képezvén: az aesthetikai és erkölcsi határt itt annyival nehezebb elvonni, mert a szerelem legnagyobb szélsőségeiben sem eshetik azon vád alá, hogy magában akár a szépséggel, akár a morallal ellenkeznék.

A legmagosabb platonismustól, le a legalsóbb nemi ösztönökig, minden helyzet és körülmény tárgya volt és lesz a képző művészet minden ágának. Ezek némelyike (péld. a szobrászat) épen a külsőségekre van szorítva s el is ment, még pedig a leghíresebb mesetek keze alatt is annak egész nyomorékjáig („Le Hermofrodit“).

Ide járul, hogy valamint a szini, úgy a regény és beszélyirodalom is a szenvedély szélsőségeire is reá van szorúlva, s azokat vagy akarja vagy nem, tárgyalni kénytelen.

Mert lehet-e Bánkbánt neje elcsábítása, a Zách család tragédiáját Klára megeste nélkül színre, vagy olvasó elé hozni?

Boccaccio 100 novellájából 90 sikamlós helyzeteket tartalmaz (az öreg urat nem is vesszük ki e tekintetben a legerősebb vádák alól) s ha azon meséket, melyek a szenvedély végleteit tartalmazzák, kihagynók: a világirodalom szépirodalmi meséinek legalább két harmadát elveszíténé.

Mi hát az, mi e Skylla és Charibdisz között a beszélyirót útba igazítja?

Felelet: újból és újból az aesthetika. És pedig annak e két szabálya:

Az író ezen sikamlós helyeket ne keresse.

Sha már kénytelen meséjébe fölvenni: kezelje azokat a legnagyobb szépirodalmi gyöngéd érzettel.

Némely író kétszeres keresője a sikamlósságnak. Valóságos hajtóvadászatot tart a történelem és társadalom ilyeseket tartalmazó meséi után s ha nem kapott ilyet, néha hajánál fogva is berántja az ily jeleneteket, habár beszélye azok nélkül bizony elmaradhatna.

Ennek régebbi irodalmunkban Kuthy vala nagy mestere; de a különben jóval szigorubb Józsika is többször megsikamlott; („Könnyelnűek“ „Nagy szebeni királybíró“) sőt a kiválóan komoly irányú Gyulai Pál is ily formán nyitotta volt meg beszélyirói pályáját („Aranycsináló.“)

Látszik, hogy a ragály nagy erőt vett, némely nemzet irodalmában csaknem általános, s a hatás utáni vágy épen ez irányban oly nagy mesterek mintáival fedezheti magát, hogy a kritika kötelezve érzi magát az elnézésre.

Minél komolyabb a mű különben, annál kevésbbé tűri meg e tekintetben a könnyelmű, vagy épen szándékosan sikamlós kezelést. Részemről Paul de Koch játszi regényeiben, hol e mellett egyéb tekintetben mindig nemes intentiókra találok, könnyebben eltűröm a sikamlós helyzeteket, mint Kuthynál vagy Józsikánál, egészen komoly mesék szövegében, s Boccaccio tréfás adomáiban, mint némely novellistánk komoly beszélyében, ki

menyasszonyát vagy fürdő leányát annyi részletességgel vetkezteti le, hogy bármely szobaleány sem jobban.

A hasonló helyek brutalis kezelésére hemzseg a példa mind a kül mind a hazai irodalomban; azért ezek közlésével nem is töltöm az időt; de örülök, hogy hazai irodalmunkból elég példát mutathatunk fel a leggyöngédebb eljárásra is. Ilyen például Aranyé, klasszikus „Zách Klárájában“, hol Klára megestét nem hogy festés, de egyetlen szó sem írja le, s mégis mindenki tudja; miért van, hogy:

„Vissza sem megy többé
Deli szüzek közzé;
Inkább menne temetőbe
A halottak közzé!“

Ép ily gyöngéd Katona eljárása Melindával, vagy Jókaié a „Magyar Nábob“ és „Kárpáti Zoltán“-ban, hol Abelinó egész vádja oly lehelletszerű gyöngédséggel van beszőve, mely egyaránt kielégíti mind a morál, mind az aesthetika fogalmait; a nélkül, hogy a tudvágynak többet adjon, mint a mennyire épen szüksége van.

XII.

Még csak a költői igazságtételről kell pár szót szólnom, s nézetem szerint átmehetek a beszély technikáját illető részletekre.

A beszély költői igazságtétele nem lehet más, mint akármely más szépirodalmi mű, — mint például a drámáé.

Ez annyival természetesebb, mivel épen azt mondók, hogy a beszély meséje, teljes kidolgozás mellett maga a beszély is, anyival szerencsésebben van alkotva, minél közelebb áll a legkerekesebb és egységesebb színi meséhez.

E szerint ugyanazon mese, ugyanazon jellemek, cselekvések és keret alkalmazásával jelenhet meg mint beszély is, azon különbséggel, hogy a keret itt elbeszéli, s hogy a szöveget a beszélyíró reflexiói, feltárásai, festései és kikerekítései támogatják.

Miután azonban a színmű rövidebb, élesebb s mindenkor az illető egyén szájába adott jellemzést követel: ellenben a színész közvetlen hatását a néző közönségre beszélyben az író közvetítése pótolja: ezen különbözőség kíváncsiak szerint a költői igazságtétel is módosul.

Amott egy tekintet, egy mozdulat s azon egész gazdag birodalom, melyet arczjátéknak nevezünk, áll rendelkezésre; míg itt mindazt leírásnak, vagy éppen hidegebb lélektani magyarázatnak kell pótolni.

Másfelől az elbeszélő nemeknek éppen ez sok könnyebbséget ad a színművek fölött. Amott az írónak sohasem lehet magyaráznia, csak magyaráztatnia, s a cselekvények indokait még sem rejtethetvén a színpalak közé, a jellemeket egész teljökben fel kell tüntetnie, míg itt a költő annyit biz alakjaira, a mennyit éppen jónak lát.

A színműi igazságszolgáltatásnak a színpad látványossága miatt sokkal élesebbnek, szembeszökőbbnek kell lenni, míg a beszély s más elbeszélői nemek a csattanós befejezésekre nem mindig szorúlnak reá, sőt van eset, hogy a fölállított s egyideig szerepeltetett egyének sorsának tovább fejtését az olvasó képzelmére bízzák. Az sem rendkívüli, hogy a befejezés éppen reflexiók vagy maximák özönében vész el, olyformán mint szegény Bethlen Kata élettrajza az imákban.

A költői igazságszolgáltatás drámában mint elbeszélő nemben egyaránt lehet elhibázott.

A túlzásokat, melyekkel elbeszélő irodalmunkat vádoltuk, itt is feltalálhatjuk.

Midőn Hugo V. a „La Legende des Siecles“-ében Eviradnussal oly hosszan tartó iszony fölgerjesztése mellett, akként tétet igazságot, hogy László király holt testével veri le Zsigmond császárt; még akkor csak az eszköztől fordulunk el: de midőn „Murad szultánja“ fölött, ki nyolez fiatal ösesét fojtá meg, atyját megölette s csak egyszerre 20,000 (számnak is szörnyű) kereszttyén rabot falaztatott be; sőt mulatságból saját fiát lelövi; apródjai hasát egy eltévedt almáért felszakíttatja; midőn mondok Murád fölött az ég urával ítélő széket tartat s egy sánta disznó, melynek életét Murad megmenté, a bűnök és erőnyek nagy mérlegében a bűnök halmazával rakott tulsó serpenyőt lenyomja: nem tudjuk, az eszmén esodálkozzunk-e vagy a költőn, kit képzelete ily végtelen és bizarr túlságra vitt.

Egy szóval, ha valahol, a költői igazságtételben van szükség a lélektanra és ítélő tehetségre.

re, melyek hiányát itt a legerősebb fantázia sem pótolhatja.

XIII.

Némely beszélyíró szoros kötelességének tartja beszélyét hosszú írói monologgal kezdeni meg, melyet, mint az eldoradói czukros kása-hegyet az olvasónak előbb keresztül kell ennie; csak úgy juthat aztán a mese kezdetére. Szerencsére, rendesen van annyi esze az olvasónak, hogy e helyett, ha t. i. unalmasnak tartja a prédikációt, vagy két lappal tovább fordít s megkeresi az egyes számot, vagy az első cikk címét s csak ott kezdi olvasását. Ez előbeszédek sokszor historiai, vagy politikai czikkekké nőnek ki; sőt az sem rendkívüli, hogy épen természettani, vagy nemzetgazdasági értekezést találunk.

E hiba a magyar beszélyirodalomba is elharapózott, — még pedig jól tudjuk ki után: csak az az egy kis különbség van ez és követői előbeszédei között, hogy míg amaz nem egyszer nagy bravourral a beszélyhez kellő hangulatba ragadja az olvasót s azon ritka nyelv-bübájt, mely sajátja, rendesen itt ragyogtatja legjobban: az utána döcögők, gyenge pegázusaikkal nem bírva a képzelet légkörében úszni, alant a sárban maradnak, hol kellemtelenül érinti az olvasó fülét a sok hühó, melyekkel rossz gebéiket nógatják.

Ha a bevezetésnek nem képes az író értéket adni: jobb lesz hagyja el egészen: mert ha azt a szerepet nem játszhatja, mit genialisabb írónál szokott, hogy t. i. az operák introductiója szerepét vigye, mely úgyszólván az egészre előkészítőül szolgál, merőben haszontalanul áll ott. Már pedig a beszélyirodalomra nézve is áll: „nisi utile est quod facimus“ stb.

Az expositióra nézve a hány író — sőt mit mondok, a hány beszély, majdnem annyi féle eljárást találunk. Egyik beszély hőse születésénél kezd; bár a beszély szűk keretébe bizony még az a húsz-huszonnégy év sem könnyen fér belé, a meddig a hős, vagy hősnő szereplő egyénné szokott felnőni. Pedig már Horácz megmondá, hogy a trójai háborút nem szabad a páros tojáson kezdeni. Másik szoros kronologiai rendet követ, melyben a beszély eseményei soha sem ugranak vissza az elmúlt időkre. Legtöbbször

azonban azon műfogáshoz folyamodnak, hogy egyenesen az események közepébe ugranak be, mint bátor lovag az ellenség sorai közé, s több vagy kevesebb szerencsével onnan vagdalkoznak előrehátra, míg részöket, az egykori hadba menő székelyként, learatták.

Mi azonban, kik előbb az expositióról akarunk szólni: ezek bátor példáját nem követhetjük: különben az egész mese szerkezetéről egyszerre kellene beszélnünk.

Mert hiszen elvégre az expositiónak azon esetben is meg kell lennie, ha ez utóbbi műfogás—mert mi csakis annak tartjuk—van a beszélyírásban követve.

Az expositio hosszadalmassága se színműben, se elbeszélő nemben nem szerencsés, az utóbbiban annyival kevésbbé, mert a színpadnak még sok egyéb segédeszköze lehet, mely által az expositio idején még közönyös alakok mellett lekösse a közönség figyelmét, a beszélyíró pedig csak saját tollára van szorítva, míg személyeit nem szerepelteti.

Általában azt tapasztaljuk, hogy sok író, még pedig köztök tehetséges is, azon hitben van, hogy ha bevezetendő alakjait lapokon keresztül írja le, azokat az olvasóhoz oly közel hozta, hogy mire a festést elvégezte, az alak olvasója előtt áll.

Minő csalódás! A szó és betű nem térben van, mint a festő rajzolatja; e szerint együttes hatást nem tehet, s ha a hős barettnél fél lapig, arcánál egy jó csomó phrenologiai szemlével, és következtetéssel két hosszú oldalig, öltözeténél ugyanannyiig időzik: ha csak a jó ég valami rafáeli ecsettel nem áldotta meg, az olvasó előtt az előbb festettek elmosódtak s mire a leírást befejezte, nem áll előtte egyéb csak — egy pár csizma.

E szerint a beszélyírónak jobb az egyszerű és sebes körvonalozásnál maradni s csak croquist készíteni; az alak színezését bízza magára az alakra, kinek szavai és cselekvényei fogják — ha ugyan az ecset jó kézben van — a képet kidomborítani.

Különben is a felvett kisasszony vagy szőke vagy barna vagy, „se nem szőke se nem barna“ mint a magyar nóta mondja; ugyanez áll a hősről is, s bizony az, hogy egyenes orra volt-e vagy görbe, római arcz éle, vagy lapos ó-spanyol arcza, ritkán foly be a beszély folyamára.

Ez azonban természetesen nem zárja ki azon esetet, ha va-

lamely külső tulajdon vagy épen ruházat lefestésével az eseményeknek szorosabb összefüggése van; vagy pedig,—mi inkább regénynél az eset, de a hol szintén ritkán szokott sikerülni, — az egyének rajzából valami nagyszerű hatásos kép kikerekítése van szándékolva.

Kiket és mennyire kell bevezetni (exponálni) az igen természetesen a beszély meséjétől függ. Jelentéktelen, a mese folyamába kevéssé befolyó alakok mellett, néha a festői, vagy alakító virtuóztatás negélyzéséből, csak kissé hosszasabban is időzni, annyi-val nagyobb hiba, mert azon idő alatt a fő alakok frissesége szenved, kik—kivált még az expositio idején—úgy is könnyen elmosódnak. Ha már a fűszereplőkre nem szabad hosszás leírást vesztegetnünk, mert elveszett munkát tettünk: a mellék-alakoknál ez épen képtelenség, mivel itt nemcsak nem építettünk, hanem épen rontottunk.

Végletekre, az expositiót illetőleg is, elég példát találunk. Degré, például, ritkán szokott foglalkozni még csak pár sornyi expositioval is, akár az egyéneket, akár a körzetet illetőleg. Beszélye személyei kittünő szivar füstje mellett, ha férfiak, thea asztal körül, vagy tánczközben, ha nők egyszerre beszélni kezdenek, jó ha az író egyelőre nevüket megmondja. Egyébiránt ez az ő közönségesen csakis szivar tartamú, könnyű beszélyeinél, hol rendesen csakis a mesére van fektetve a súly, könnyebben tűrhető, sőt alig lehetne másképen. Józsikánál gyakran találunk példát az ellenkezőre. Úgy tetszik, már emlitem „Tengeren” című novelláját. Ennek meséje az, hogy egy czethal-vadász, befagyott hajót, azon haldokló atyát, előtte térdeplő félhalt leánynyal talál,—s azt nőül veszi. E mese pedig tart két levelen: míg a többi, számra huszonkilencz levél az expositioval foglalkozik. A czethal-halászattal tudniillik, meg a sarki táj esinos leírásával, s a derék czethal-vadász egy gonosz társával, Voloffal, kit amaz még a tulajdonképeni mese-kezdlet előtt meglő, azon merényléért, hogy az egész hajót felakarja robbantani, de a kinek a kifejlésre nézve nincsen semmi befolyása.

Az elmondottak egyéb részleteire is halommal hordhatnók fel a példákat; de azt hiszszük a dolog annyira világos, hogy ezekről szólván, kritikusoknak látszanánk, mi teljességgel nem szándékunk.

XIV.

A bonyodalomnak bármely szépirodalmi műben ugyanazon célja van. A szerepeltetett egyének sorsa iránt, azoknak kétése, néha veszélyes körülmények közé hozása által, az olvasóban érdeket gerjeszteni, s azt folyvást fokozni, mindaddig, míg a zavar csaknem megfeyjthetlen pontra jutott: s viszont a kifejtés által a közönségnek azon örömtöt szerezni, melyet a lélek például akkor érez, midön valamely bonyolult számtani feladványt, tesszem fel, egy burkolt egyenletet, a tudomány műfogásai által kifejtve lát; vagy hogy költőibb hasonlattal éljek: midön az útazó előtt valamely még nem látott klasszikus föld, melyet csak előbb, a tenger vészeivel küzdve, alig remélt elérhetni, egyszerre csak kifejlik a mindent elborító köd fátyolából.

Bizonyos cél felé törő akarat, s az által eszközölt cselekvények, — azaz küzdelem nélkül mese nem képzelhető. És ezen küzdelem, az eléje gürditett akadályokkal eszközli a bonyodalmat, mely a szerző intentioja és a mese szerkezete szerint a kifejlés és befejezésben szerencsés vagy szerencsétlen megoldást nyer.

Igy értelmezve a bonyodalmat, azt egyetlen mese sem nélkülözheti, de igen sok dráma-regény- és beszély-író ezen természetes bonyodalmon kívül, még mesterséges bonyodalomhoz is folyamodik, azaz oly műfogásokhoz, melyek magának a mesének természetes vagy időszerű folyamát is megzavarják; a kifejlést bizonyos zökkenésekkel, mint a hangok folyama helyett a staccato, eszközlik, hogy az érdekek egész végig feltartva s a tudvágy mintegy adagonként legyen kielégítve.

Az elmondottakból világos, hogy tulajdonképen kétféle bonyodalom létezik, azaz egyszerű, a beszély személyeinek küzdelmeiből származó természetes, s a műfogásként szereplő mesterséges.

A természetes bonyodalom vagy a szereplő egyének jelleméből foly ki, vagy a helyzetekből vagy egyszerre mindkettőből.

Például Gyulai többször idézett beszélyében („Egy régi udvarház utolsó gazdjá”) Radnothyra nézve még a helyzetek is csak azért válnak visszásokká, mert maga a gazda nem „világból való.” Igy tulajdonképen Radnothy jellemében már egymagában benne van a küzdelem, — miután benne mint vonzó és taszító erő két Radnothy szerepel: a 48 előtti táblabíró, ki az

egészen új korszak előtt m a m m u t t á vált, s egy másik R a d n o t h y, ki váltig akarja magát betalálni helyzeteibe, de nem képes reá. Ez esetben tehát a bonyodalom súlypontja a jellemen fekszik, mely természetes visszahatásnál fogva, a körülmények által jut azon küzdelembe, mely alatt nem képes meghajolni, — a helyett megtörik.

Most vegyünk egy más példát: teszem fel, Vadnainak „Mari a legszebb leány a világon“, vagy akár „A nyitott ablak“ czimű beszélyeit.

Az elsőben egy halvány ifju Málnai Sándor sohajtozik egy szép leány, Mari után. Érzelmait Mari is osztja, s midőn a két szívnek már épen közeledni kellene egymáshoz: Málnai egyszerre föbe lövi magát. Ennek megfejtése Sándornak egy korábbi ostendei kalandjában fekszik, hol a kaczér Dorloff grófnétől légyottot nyer, de az erről értesült férj amerikai párbajjal kínálja meg, melyben feketét hűz.

E különben ügyes kis mese egészen a körülményeken és véletlenül sarkallik. Ha Sándor t. i. Ostendebe nem megy; ott a löversenyen nem nyer; hidegsége által a hiu Dorloffnének fel nem tűnik; a férj a légyottot meg nem tudja; ha Sándor feketét nem talál húzni: a kis Mari és Sándor boldogok lehetnek volna. Sándor könnyelműségére csak annyi esik, mi újra nem egyéni, hogy a kaczér szép asszony hálójába belémegyen. Szerző itt mesterséges bonyodalmat is vett fel, melyet azonban meséjének érdeke s a kifejlés új donsága követeltek.

Ugyanez áll „A nyitott ablakról“ is. Egy ifjú költő szemben lakik egy szép kis leánynyal, de annak elzárt helyzete miatt körébe nem juthat. Végre egy boldogító eső, mely mindkettőjüket ugyanazon fa alá kényszeríti menekülni, a két szeretőt egymás közelébe hozza s az ifjút a leányka szívébe s házi körébe bevezeti. Nellikének csak egy öreg nagyanyja van, ki egy ifjú báró által van gyámolítva. Az ifjú engedélyt kap kedvesét újból fölkeresni, de ez alatt családi körülményei vidékre szölitják s visszatérve, Nellikét sehol sem találja. Így telik el igen hosszú idő, míg végre a színházban találkoznak. De Nellike bár kijövetkor karjaiba főződik, bár szerelemmel olvad hozzá, kinyilatkoztatja hogy nagyanyja meghalván, s ő kedvesére hasztalanul várván, oly helyzetbe jutott, hogy többé nem érdemes reá, s felvilágosítás nél-

kül hagyja az ifjút. A megfejtés hamar bekövetkezik. Egy város-
ligeti sétája alkalmával kocsiban látja Nellit, ki az ő láttára föl-
sikolt, s mellette lovagolva egy ürlovagot, kiről megtudja, hogy
Nelliék ifjú bárója. Nemsokára egy varrónőhöz hívják, hol a csá-
bitás karjaiból kimenekült szerencsétlen leánykát halva találja.

Az olvasó könnyen belátja, hogy az egész bonyodalom,
melyben az író mesterfogást nem használ, itt is a körülményeken
bogozódik. Hogy előbb ne kezdjük, ha ifju és leány egy fa alá
nem menekülnek, az ablak-ismeretség sohasem fejlik szívviszonynyá;
ha az ifjút családi körülményei nem szólítják el, s újra, ha nem
annyira ügyetlenek, hogy Pesten egymást föl nem tudják keresni:
Nellike ma is boldogul élhetne stb. stb.

És most vegyünk szemlére oly mesét, mely a természetes
és mesterséges bonyodalmat egyszerre mutatja fel, s mely ezeket,
valamint a kifejlést és befejezést illetőleg is, több tekintetben
mintául szolgálhat; bár egy egész életpálya fölfogása miatt
inkább regény.

Értem b. Kemény Zsigmond „Szívörvényeit.”

Ez Velenczében kezdődik, hova két ifjú Szeredi An-
zelm s barátja Pongrácz műélvezet szempontjából utaztak.
Már indulóban vannak haza, midőn a Manfredi palota műcsarno-
kában Anzelm egy érdekes ismeretlen nőt pillant meg. Ugyan-
ő Pongrácz egy korábbi kalandjának elbeszéléséből megtudja,
hogy ez Agatha, Albanoni grófné, ki már e kaland elbe-
szélése által oly érdekes színben tűnik föl Anzelm előtt, hogy
képzelve és szíve egyaránt le van bilincselve, s a váltott vasút-
jegyek és egy kaczer nőnek tett ígérete daczára, Velenczében ma-
rad. Itt egy második tengeri kalandja a szép Agathának, mely-
ben kedv, szeszély és férfiúi bátorság szerepelnek, még jobban le-
bilincselik, s bevezetteti magát azon körbe, mely a grófné körül
szabadelvű politikuskok-, művészek- és imádókból gyűlt. A két
szív közeledik; Anzelm érdekeltsége a legmagasabb szerelemmé
fokozódik; a grófnét megkéri s jegyet váltanak. Azonban egy álar-
czos bálban Anzelm Velenczébe érkezett új sógorával jelen meg
jegyese előtt, kinek viselete egyszerre zavart árul el, s másnap reg-
gel Anzelm jegygyűrűjét visszakapja, —a grófné palotáját üre-
sen találja.

Most a mese 1847-ről 33-ra szökik vissza Agatha gyermek-

korára, midőn Aradon, mint Wranich Izidornak szánt leánya növekszik.

Aradon a felnőtt Agatha szive, egy más ifju — (Devény) felé hajlik. Ennek hideg viselete azonban Agathát arra veszi, hogy anyja hiusága s az Izidortól való szabadulás által is ösztönözve, a házuknál megjelent agg altábornagy gróf Albanonihoz megy nőül. Devény felejt, de a szenvedélyes Izidor nem tágit. Agatha azonban bár szenved, mindaddig megmarad az erény útján, míg egyszer Werhner, a nagyhirű idegen orvos, Búziáson orvosi tanácsra kértvén fel, miután Agathát az altábornagy leányának véli, azt tanácsolja neki, hogy a dj a férjhez. Ez a grófot arra veszi, hogy nejjének több szórakozást engedjen, s ezt fel is használja a visszatért Devény, míg végre légyottot nyer. Itt azonban Devény helyett a szenvedélyes Izidor jelenik meg, s fenyegetéssel szerzi meg azt, mi szerelemből volt másnak szánva. Agatha Tirolba menekül férjével s itt Devénynyel újra találkoznak, de Izidor újra útját állja. Agatha anyának érzi magát s agg férjének mindent bevall. Ez megviv Izidorral s elesik; végrendeleitileg vagyónát nejjére hagyja. Agatha így lesz szabaddá s ezen korszakban ismerte volt meg Anzelm.

De a 48-ki harcban Wranich Izidor elesik s Aurelia, Anzelm húga másodszor megy férjhez. Ez esküvőn megjelen Pongrácz; elbeszéli Wranich hősi halálát; el miként ápolja és bocsát meg neki a harc zajába ápolónőként vegyült Agatha. S egyszersmind szekrényt nyújt át Anzelmnek, melyben neki Agatha naplóját küldi, — de a szekrény kulcsát nem.

Anzelm mohón veszi azt át s szobájába vonul; de reggel felbontatlan szekrénynyel jelen meg barátja előtt.

— Mi közöm a titokkal? — Kérdi. Imádom Agathát. Ő istennőm. Hozzá sietek, hogy bontatlanul adjam át e szekrényt.

Ime a bonyodalom, a kifejtés s az igazi beszélyszerű befejezés.

Látjuk, hogy a mese egész bonyodalma a jellemeken fordul meg; azokon a kifejlés s a katasztrófa.

És most azt kérjük, követelte-e a kiválóan érdekes mese, mely azon felül a legragyogóbban színezett, mondhatni túlgazdag keretekben folyt le, azon mesterséges bonyodalmat, melyet a költő alkalmazott?

Mi azt merjük állítani: nem. A „Szivörvényei“ legfőlebb ke-
rekségéből vesztett volna valamit, ha Aradon kezdődik is; mert
hiszen a beszélynek főszemélye úgy sem Anzelm, ki csak szen-
vedőleg fogadja el a reája tett benyomásokat, hanem Agatha.
És ha már Anzelm története oly távol állott kezdetben Agatháé-
tól, miért nem lett Devényből és Anzelm-ből egy?

Lesznek, kik a műfogásokat túlbecsülve, állításom ellen nyi-
latkoznak: de én részemről az ezekkel élést csak ott tartom joga-
sultaknak, hol mint például Vadnai „Mari“-jában a mese kö-
veteli, s hol a költő, úgyszólván, reászorúl. Leg-
kevésbé pedig Keménynél, ki ezen szinpadias fogásokon kívül,
annyi más művészibb természetű eszközzel rendelkezik, s a ki
ezekben, ha szabad őszintének lennem, nem is eléggé könnyű
kezű.

Állításom bebizonyítására például tekintsük meg vissza-
téréseit, melyek sokkal bővebben vannak részletezve, hogy-
sem az olvasó tudvágyát kellőnél hosszasan, tehát kelle-
metlenül ne akasszák meg *).

Már pedig a bonyodalmi műfogások nagy könnyűsége-
t követelnek, mi Kemény írói jellegével, ki nálunk, — s ez
nincs gáncsul mondván, — a nehéz lovassághoz tartozik, nem ta-
lál. Maga Kemény ezen műfogásokra nem szorulásának legna-
gyobb bizonyosságát adja „Szerelem és hiúság“ czimű beszélyében,
mely ezek nélkül is a legszebb kerekességű, bonyodalmú s befeje-
zés tekintetében épen mesteri.

A műfogások által eszközölt bonyodalomnak nálunk Józsi-
ka a nagy mestere. E tekintetben vele még a francia iskola korifeusai
is alig versenyeznek.

Ő a műfogásokban eleitől fogva bravourt keresett; baj, hogy
a sokszor nagyon is hidegen, gépszerűen s a közönség előtt egé-
szén kitárva kezelt csinyek, melyeket pályája elején a jellemek
gyönyörű domborítása elfeledtetett, az utóbbi években annyira
előtérbe léptek, hogy az olvasó csalódásának nagy részét elra-
bolták.

*) Különben már fennebb megjegyzém, hogy Kemény ezen beszé-
lye inkább regényke: egész életrajzot foglalván magában
Ekkor e fogások menthetők, kivált a szépségek mellett. P. S. Z. K.

Volt eset, hogy egész regényt nemcsak ezen technikai fogásokra, hanem mondhatni csupán azon intentióval alakított, hogy ilynemű bonyolítási ügyességét bemutassa. („A gordiusi csomó”). Különben régibb s újabb regényei és beszélyei között akárhány van olyan, melyekben a hatásnak ezen tagadhatlanul alsóbb eszközeihez nem folyamodik.

A kifejtésről s befejezésről keveset szükséges az elmondottak után szólanom.

Ennek a mesére nézve egyenlő szabályai vannak a drámaiakkal. Sebesebbnek, rövidebbnek kell lenni a le- mint a fölbonyolításnak, s ha a mese visszatérést követel, azoknak könnyűeknek lenni. Mert a mit az olvasó tudványa eltűr a bonyolítás közben, nem szenved a kifejlésnél. A bonyodalom alkalmával felfelé az érdeketőpontjára haladunk, mely csaknem természetellenes s legalább is tudórontó, ha szélesebb. De egyszer felérve, a gombolyagot legördítjük s az ugyan akadhat fel a hegy lejtőjén percekre, de hosszasabban sehol sem állhat meg; sőt lavinaként folyvást gyorsabban kell alá gördülnie, míg a befejezés végképen elnyelő tavába nem zuhan.

A beszélyszerű befejezést illetőleg, Kemény fönnebbi novellája méltán mintául vehető. Ez tisztán elbeszélői befejezés, melyet színműben alkalmazni nehezen vagy éppen nem lehetne.

Különben a beszély-írónak meséje szabja meg, hogy színre hozott tettel fejezze-e be meséjét, vagy a fennebbi példa szerénti elbeszélési modorral.

Legyen az mindenesetre igaz, jellemzetes, valószínűtlenség nélkül meglepő és rövid.

XV.

Reflexiók és maximák, — természetesen csak akkor, ha találók, a beszély értékét nevelik.

Nemesebb törekvésű író elvek nélkül nem írhat s ha ezeket egy-egy érdekes történet folyama közben, oly meggyőzőleg lojja be azon fiatal szívekbe, melyek a szépirodalmi műveknek melegebb ápolói és felfogói, kétségtelenül érdemet szerzett magának.

De ezekre nézve is megállithatunk egy-pár oly tulajdont,

melyek hiányában sokkal jobb, ha teljesen elmaradnak, s az elvonást, tanulságot magára az olvasóra bizzák.

Ilyen először a feltétlen és kifogástalan igazság. Sokszor az író előtt valamely sophisma (ál-okoskodás) oly tetszetős alakban jelen meg, hogy azt egyelőre vagy maga is valónak tartja, vagy, mi sokkal rosszabb, a tetsző szépért áldozatul hozza a valót. Ezt mi a legnagyobb irodalmi hibának tartjuk. Az ifju sziv nagyon fogékony, s az ítélő tehetség e korban még fejletlen. Ily korbéli olvasóval szemben álelvék terjesztése valóságos konkolývetés, míg komoly és erős ítéletű olvasó részéről az író méltó kárhoztatást és megvetést vonhat magára.

És pedig ezen hiba elkövetése irodalmunkban sem oly ritka, hogysem figyelem nélkül hagyhattuk volna. Legtöbbször azoknál történik meg, kik ott is tanulságot akarnak meríteni, a hol nincsen miből.

Az elvonások és élelvék második lényeges tulajdona a találóság. Akár hányszor látjuk a beszélyek eme bölcselmi részét, oly erőszakkal bevonva beszélyeink szövegébe, mint a kedvencz magyar népdalokat egynémely népszínművünk jelenetei közé. Ha az elvonás vagy élelvé különben igaz, de a szöveggel nincsen szerves összefüggése, akkor kárt ugyan nem, de hasznót sem tetünk vele, — miután ilyenkor az annyira foly be az olvasó lelkére, mint ételünk izére a tányérunk mellé tett só.

Harmadik lényeges sajátságának tartjuk a reflexiók rövidségét. A beszély szűkebb köre különben sem enged meg húzamosabb bölcselkedést: de ha nem úgy lenne is, több ízben mondtunk már, hogy az olvasó a mese szövege közben ragyogó helyek által sem örömet tartatja fel magát s ha az író értéktelenebb, de hosszabb bölcselkedéssel állja útját, vagy unalommal olvassa, vagy átlapozza azt, ha pedig azok az olvasó előtt oly érdekessé vannak téve, hogy a beszély folyamát érettük örömet feledi: akkor azon hatásuk van, mint az epizódoknak, — tehát annál hibásabbak.

Reflexiók és élelvékben, abstractiók és lélektani fejtegetésekben regény- és beszély- irodalmunk oly gazdag, hogy bármelyik európai irodalomé mellé oda merjük állítani.

A reflexiók és maximák nagy mestere különösen Eötvös, kinek regényei és beszélyeiből kötetekre menő maximát lehetne ki-

szedni*); a lélektani fejtegetéseknek Kemény Zsigmond legnagyobb, talán kelleténél is nagyobb barátja, bár el kell ismerünk e tekintetben virtuozitását. Jókai és Józsika bár nem mindig az előbbieket fényes sikerével, de, hitünk szerint, helyesebb arányban alkalmazzák. De ifjabb íróink között is elég van, ki költői és bölcselmi eszmékben egyaránt gazdagságot mutat föl, igaz, hogy itt-ott a sophismák sem hiányzanak.

XVI.

Sokan kevés súlyt fektetnek a szépirodalmi művekben alkalmazott keretre (staffage). Ezeknek eszökbe juthatna a mostani divatos szinpad ezer meg ezer ékitménye, mely a közönség nagy tömegét színházba vonja. Ott van a híres „Biche au bois“ a Porte St. Martin színház ezen mindennapi olajos korsója, mely több mint kétszáz előadás után is, mindennap zsúfolásig tömi meg a színházat és a vállalkozó erszényét. Tűz, víz, lég és föld, a régiek ezen négy elemén kívül, mindaz igénybe van itt véve, mit az erő, mű- és vegytan felfedezett s ezek bár egy eléggé üres tündermesével kapcsolatban, képesek a külszín után kapkodó közönség, — sőt — miért ne vallanók meg — bizonyos tekintetben a műizlés kielégítésére. Mert hiszen elvégre az, mi nem szép, még a látványosságokban sem vonzhat.

A festők nagyon is belátják a keret nagy fontosságát. Történeti, mint genre vagy tájfestő egyaránt arra törekszik, hogy az alap-fogalmazás s a fény és árny aránylagos elosztásán kívül, a staffage is hozzájáruljon festvénye értéke emeléséhez. Örvendek, hogy ezek között hazánkfiára, a derék Markó Károlyra hivatkozhatom, kinek keretei oly gyönyörűek, a kép fő tárgyaival annyira összhangzók, hogy magyar utazó külföldi gyűjteményekben ezekről, — s a soha senki által utól nem ért verőfény melegségéről, már távolból fölismeri festvényeit. Ezek között kétségtelenül leggyönyörűbb, műlapként is megjelent „Rómája“, hol a keresztyén világ vénhedt úrnőjének komoly benyomását, egy felséges dél-növényzetű keret elevenése s egy pompás forrás mellett művészien csoportosított idylli foglalkozású írsaság élénk játéka enyhíti és emeli egyszersmind.

*) Ez már történt is a „Gyöngysorok“ kiadásával.

**) Természetes, hogy itt „keret“ alatt a belső keretelés vagy körzetet értjük.

Némely író, úgy látszik, a meséjéhez tartozó keretet csak ötletszerűleg veszi föl, s azt hiszi, hogy bármely jelenetéhez bárminő keret hozzá illik, csak épen a maga nemében némi költői s illetőleg festői színezettel bírjon.

Kétségtelen, hogy a keretnek egyik első rendülényeges tulajdona a költőiség: de a világért sem egyetlen.

A másik, szintoly lényeges tulajdona, tudniillik, hogy a jeleneteket vagy összhang vagy ellentét által kiemelje.

Tudvalevő dolog, hogy már a természet egyes tárgyai is hatással vannak kedélyünkre. A szomorú fűz nemcsak a gyakori együttért költ szomorú gondolatokat, hanem mert physiologiai arculata már lyán, mint a hervadó növényé, vagy a búslakodó egyéné, kinek feje mint amazé föld felé szokott hajlani. A jege nye komoly melankholiára tesz hajlandóvá: míg a sötét fenyő erdő néma csendje kedélyünkre is borongó föllege von. A cser egészséges külsője vidámságra hangol, mely a bükk fehér oszlopa és elevenzöld lombkoronái alatt, még emelkedőbbé válik. Ki nem emlékezik „Robin Hood“ átlátszó zöltségű napfényes erdőire, melyeket a költő vidám vadászok társaságával elevenít meg?

A tájak együttes arculata még nagyobb befolyással van lelkünkre. Útazás közben, néha megfejthetlenül változik kedélyünk, a mint a vidék kedvező vagy kedvezőtlen benyomást teszen ránk. Máskor e hatás nem is megfeythetlen. Mert nem termé szetes-e, ha egy vadon tájéknak csaknem fejünk fölé hajló szikla tömbjei, összeszorúlt völgye, keblünkben is szorongást támaszt, míg a következő pillanatban megnyílik a völgy s vidám, munkásokkal tarkított vidék mosolyg felénk, — átkigyózva száz kanyarulatú folyótól, melynek tükre a mennybolt egy részét szállítja alá a földre, — s ekkor egyszerre eleven vidámság váltja fel előbbi kellemetlen hangulatunkat. A Salvátor által festett vadregényes szirtek, melyek a kihalt természetnek étetet alig ismerő rétegzeit láttatják a felszínen, — komor hatást tesznek reánk s kivált egyedüliségben, komor eszméket látunk lelkünkben felülkerülni. Van oly táj is, mely iszonyú büntények, vagy legalább is valami tragikai eseményre, mintegy t e r e m v e látszik.

A folytonos, egyhangú mozgalom, mint például a lábainknál folyó átlátszó patak, vagy forgó malomkerék, a kandallónk-

ban lobogó tűz lángja édes utángondolásba merít, de többnyire olyanba, melynek eszméiről nem tudunk számolni. Ábrándos ifjú korában ki nem feküdt hanyatt a májusi rét fűvében, szemlélve az úszó fellegeket, s ki nem érezte azon édes szórakozást, mely a „dolce far niente” nek legkellemesebb nemei közé tartozik?

Ki ezeket nem tapasztalta, lelke nem fogékony a gyöngébb hatások elfogadására, s az ilyen hagyjon fel a költészettel.

Az emberi művek lélektani hatását is méltán számíthatjuk ezekhez. Az erdők csendjében porladozó várromtól, a középkor nagyszerű, vagy az ókor óriási építészeti remekeiig annyi érzelmelváltozást jegyezhetünk fel, a mennyi lehetséges a bús melancholiától, a vallásos buzgóságig s ettől a méretek nagysága által okozott megdöbbenésig.

Ha igaz, mit akárhány életrajzban olvasunk, hogy a körzet már sok embert tett költővé, művészsé, ki az éjszaki sarkvidék eszkimói közt születve bizonyosan nem lett volna azzá: mennyivel inkább állnia kell annak, hogy a körzet kölcsönhatása az íróra s ettől az olvasóra folytonos.

Mert hiszen a költő, még a legsubjectivebb is, a kültárgyakból nyeri lelkesedése nagy részét s viszont ezt önti olvasói lelkébe.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a keret nemcsak mint a költői mű cselekvényeinek tere, hanem mint hangulatra, kedélyre ható tényező is szerepel.

És csakugyan meg is van a költészetben eme kettős alkalmazása.

A keret gondolatot, érzelmet költ; a gondolat szóban, akaratban s végre tettben nyilvánul; az érzelem ugyanazt eredményezi.

Hányszor történik, hogy a körzet regényessége olyas valamit hoz elő, mi más körben talán meg sem történnék. Hol kell szebb példát idéznünk, mint azon gyönyörű dalt, melyet, ha jól emlékszem Szász Károly, nyelvünkre is áttett: „Mikor valljon az ifjú szerelmet”? Az emberek elől elrejtett kert fái között suttgó tavaszi szellő, a mosolygó ég, vagy a hold ábrándos világa, hányszor szoktak oly jelenetek tanúi lenni, melyek e csábító tényezők nélkül talán elmaradtak volna? Hány költő hivatkozott már a természetre, mely életet és szerelmet lehel s szigorubb kedvesét azon érvvel igyekszik legyőzni, hogy imo minden él és szeret; „reszket a lég, szédül a pillangó.”

Már ennyiből is látszik, hogy a költő a keretet, ha van hozzá ügyessége, még motivumúl is épen úgy használhatja, mint a lélektani mozzanatokot, vagy általában a belső okokat.

De a keretnél inkább azon másodrendű szerepről van szó, melyet a kültárgyak összesége, a keret, a beszély jeleneteivel öszhangzása, vagy ellentéte által gyakorol.

Tér nélkül esemény nem történhetik. Ez pedig közönyös az esemény folyamát illetőleg alig lehet. Ha úgy lehetne, hasonlíthatnók azon XVII-ik századi színpadhoz, melyen Shakespeare darabjait először adta, s mely nem állott egyébből, mint egy puszta állványból. De még ekkor is jónak látta az illető, a színpad felett egy fára kifüggesztetni, hogy Róma, Nápoly, vagy Velenze; a hol tudniilik az esemény folyt. Nem is képzeljük, hogy nagy lett volna az illusió.

Az illusiót minden rontja, mi a beszély menetével össze nem vágó, legyen az az egyének jellemében, vagy a külsőségekben, — a keretben.

Ebből természetesen foly; hogy az eseményekkel vagy a szereplő egyének hangulatával összevágó keret a csalódást s ez által a mese valószínűségét növeli, — az ellenkező ugyanezt rontja.

De van a keret alkalmazásának még más haszna is: az, hogy ez által az író olvasóját tanítja. Ennek, az igaz, mindig történnie kell, de itt azon valódi tanítást értem, mely által ügyes tollal valódi tudományos ismereteket csempészhet be. Azért mondom csempészhet, mert a tanítani akarásnak ép úgy nem szabad nyomának lenni, mint a moralizálásnak, melyről már fennebb szólottunk. Ilyen esetben az író az események keretét akként kezeli, mintha csakis a mese kedvéért tenné, — s ha ezt nem bírja csalódásig vinni, ha elbeszélői szerepéből kiesve, tudakossá lesz: akkor jobb, hagyjon fel vele, vagy irjon szaklapba tudományos értekezést.

Az elmondottakra hivatkozva, lássunk egy példát a keretezésre és pedig, hogy rövidebbek lehessünk, épen egy ismertet. Vegyük például Kemény „Szív örvényeit.“ Mindjárt a beszély elején a Manfrini-palota műkiucsei közé vezet, s ezek közül egy párt,

annak valódi műkincseit, megismerteti az olvasóval. De Tizian „Életkoraival“ együttal Szeredi Anzelmról mond el pár vonást; Carló Dolce „Magdalénájá“-val pedig Agatha és Anzelm első szentalálkozását, s mi több Agatha műismerői fensőségét hozza kapcsolatba. Tehát a mese és keret tárgyai szervesen egygyéformnak. Még többet tesz: Agatha „Magdalénára“ tett bírálatát Anzelmnel egyelőre kicsinyelteti, hogy később annál nagyobb elismeréssel adózzék, melyben természetesen már a szerelemnek is része van. Agatha sicíliai kalandjával újra az odaváló bandita-életet, utazási modort s a vidék költői rajzát hozza összeköttetésbe, de akként, hogy míg egyfelől Dudleyt, a műkedvelő maecenást mutatja be: a körzet s az egész férfi társaság szorongó félelmével, Agatha bátorságát s szellemfelsőségét állítván szemben, egyszerre minden részre jellemez és tanít.

Velence Márk tere és bámult épületei Anzelm kalandozása közben mindegyre megjelennek az olvasó előtt, csak pár szóval festve, de mindig jellemzően s mintegy vonásonként színezve, hogy az esemény fonalát ne akasszák, s az olvasót lassanként mégis ismert körbe tegyék. Ugyanaz történik a 47-ik év politikai viszonyaival, de oly könnyen, mondhatni röptiben, hogy például a IX. Pius népszerűségének délpontja és hanyatlása a velencei delnök melltüinek s karpereceinek változtatásában van ecsetelve. Agatha tengeri kalandjával újra Velence történetének legérdekesebb eseményei és e vidék rajza van összekötve egész Chioggiáig; s itt a költő valódi látogatást nélkül, hogy untatna, pedig nem mondhatjuk, hogy épen a határig el nem ment. Az álarczos bálban, hol Agatha és Izidor balvégzetes találkozása van festve, Velence akkori (1847—8) politikai hangulata van adva. Hogy illik a félig elhagyott tirolai vár a menekülő Agatha kedélyéhez!

A kifejlés folyamában Wranich esetét, illetőleg a curtatonei csatát már kissé hosszúnak és nem eléggé szerves összefüggésűnek tartjuk, miután a mese hó-gomolya már rohantában áll meg, s az egész csata leírásával nem volt szükséges egy férfiú elestét igazolni, ki a mesét illetőleg már részben érdekét is vesztette.

A „Szerelem és hiúság“-ban, ezen legszabatosabb beszélyében, Kemény az első politikai és társadalmi reform-mozgalmakat, a Wesselényi-pürt s a sport élményeit veszi keretül.

De itt már fűsvényebben s szerintünk helyesebb aránynyal; a minthogy a „Szerelem és hiúság“-ot mind a mese tükélyei, mind a kivitel helyes arányai és szépségei tekintetében, bátran merjük kezdő beszélyíróinknak mint aul ajánlani.

A keretet illetőleg Jókai és Józsika még nagyobb mesterek. Az első gazdag képzelete képeit legtöbbször oly meleg és eleven színekkel állítja az olvasó elé, hogy néhány sorral képes azt azon körbe áthelyezni, melyben meséje játszik. Valamely alföldi táj vonzó leírása, az obligát kútgémme s hívogató csárdával ép úgy sikerül neki, mint a délamerikai erdők vadonának, vagy KeletIndia növénygazdag, kalandra és szerelemre termett pálma-vidékeinek festése; s néhány vonással a legesodásabb délszigetet oly élénken állítja elé, mint azon elsüllyedt világrészt, melyet rajta kívül soha sem látott senki. S nemcsak úgy elvontan mester ő; keretei a legmesteribb összhangban állanak mindig meséje jeleneteivel,, vagy a felkölteni akart hangulattal.

Józsika, a magyar regényirodalom atyja, kereteit nagy ügyességgel választja meg, s oly rendszerrel festi, hogy akármely kezdő festő vázolhat utána: nála azonban még nincs meg a keret tükéletes arányítása a mese szövegével, s néha az is megesik, hogy nem a meséért fest, hanem azért, hogy fessen.

XVII.

Még csak az előadási modorról, az irányról kell valamit szólanom, s akkor, úgy hiszem, föladatomat megoldám.

A beszély irányának szabatosnak, költőinek, melegnek és könnyűnek kell lenni.

Mit értünk a szabatosság alatt, már az elmondottakból is könnyű megérteni. Nemcsak nyelvtani szabatosságot értünk, t. i., mely nélkül képtelenség még irodalmi kísérletet is feltételezni: hanem azon minden jelenethez s minden egyénhez alkalmazkodást és arányosságot, mely a mese és alakok valószínűségét s az elbeszélési kellemet egyedül képes eszközölni. Ide veszem még a hangzatosságot is, melyet az író a numerus (számarány) tekintetbe-vétele által eszközöl. A körbeszédi irány gyakori használata mindamellett korán sem ajánlható, ez beszélyben nem türt nehézkességet eszközöl. Az egy időben diva-

tossá vált, egészen szakgatott, rövid tételek, — melyek után ismét divatban volt egész sor gondolatjegyet tenni, — szintén csak ott ajánlhatók, a hol a gondolatjeleket valóban gondolatok sorozata követheti. A nyelvi szabatossághoz természetesen a nemzeti zamat járul, melyet a költő vagy szerencsés körzetből vett, vagy hosszasan tanulmány által meritett. Beszélyíróink között legmagyarabban Jókai ír; Eötvös beszélyein némi idegen zamatot lehet érezni; Józsika utóbbi regényei- és beszélyeiből nem egyszer szenvelgett hang ri ki, melyet valószínűleg az szült, hogy a költő, távol hazájától, a hazai hangot épen túlzottan kereste.

Az irány költőisége alatt bizonyos emelkedettséget értünk. Mondottuk, hogy a legrealistikusabb hajlamú költő is csak tetszőleg válogatja a közélet mindennapi embereit; beszélyekben nagyobbára oly egyének szerepelnek, kik a köznapi élet egyformaságából kiléptek, s ha nem egyebet, legalább is genret képeznek: diszpéldányt saját fajukból. Emelkedettebb alakok szájába pedig adhatunk emelkedettebb hangot, s épen itt felelhet meg a hivatását felfogni bíró s nemzete nyelvét tanulmányozó író azon kötelességének, hogy a társadalmi nyelvet emelje. Józsiának tekintetben kétség kívül nagy érdemei vannak. Mindamellett nem ajánlhatjuk azon modorát, hogy az író némely szavát az olvasó szemeláttára teremtsé, miután ez megakasztja a mesét, sérti az illúziót. Itt is óvakodni kell a túlságtól, mely minden irányban lehetséges. A költői hasonlatok, képek után kapkodó belletrista épen oly szépnek láthatja a dagály szappanbuborékját, mint a mily értelmetlenné válhatik, ha olvasójáról kellőnél többet föltételez. Régibb íróink közül Kuthyn történt meg nagyon gyakran az első eset, s Keményen történik a második, ki olvasójáról gyakran épen annyi olvasottságot s tudáskört föltételez, mennyivel önmaga bír. Sokszor csak hivatkozik a történet egy-egy kisebb szerepű személyére, mint jellemző hasonlatra; pedig olvasókörének tizede sem ösmeri az említett nevet. A hasonlatok, különösen nálunk keleti népnél eléggé otthon vannak, csak mindenkor találók lennének. Gyönyörű és találó hasonlat Keménynél, midőn Anzelm óvakodás nélküli, fellengésre hajló kedélyét az ind Allatrósz madárhoz hasonlítja, mely aluva re-

pül egyenes irányban „míg a karesu pálmafák, s a magas templomok kúpjába ütődve földre hull.“ Vagy midőn azt mondja: „eszélyes vagy, mint Salamon király ítélete.“ A hasonlatok keresettsége, vagy éppen sántikáló erőszakossága másik túlság. Legszebb az oly hasonlat, mint a fennebbi példákban, hol az egész allegoria eszméjét költi fel s az olvasó gondolatban a részleteket tovább vive, a hasonlatok egész sorozatát még mind épeknek találja.

A beszély irálya ne legyen köznap, de valami negélyezett uriasság színét se viselje. Az író minden szava érthető legyen minden olvasni szokott olvasó előtt. Ebben találjuk mi a sokat vitatott szépirodalmi népszerűséget.

Jókai irálya például költői, emelkedett, — és azért mindig népszerű. Hasonlatokban, képekben keletiesen gazdag, a nélkül, hogy dagályos, vagy keresett, erőszakolt lenne. S egyéb tulajdonai mellett ez az, mi neki oly nagy olvasókört szerzett. A népszerűség hajhászatát néha Vas Gerebennél, a különben ügyes genrek írójánál találjuk. Az író leereszke d h e t i k u g y a n d e s a k a v é g r e , h o g y f ö l e m e l j e n . És ez éppen úgy áll összes hatást, mint az irányt illetőleg.

Az irány melegsége, természetesen, főleg a jellemzetesben keresendő, de nyoma lehet a melegség-, valamint a hidegségnek is, azon összekötő részekben is, melyekkel az író meséje compositionalis részeit foglalja össze. Hidegséget eszközöl néha az is, ha a beszély szövegét egészen egy egyénnel beszéltetjük el, vagy ha nem eléggé élénk menetű levelekbe foglaljuk, e két modort ritkán látjuk sikerülni. Ilyen helyeken tűnik ki leginkább az író nyelvkezelési ügyessége.

Fájdalom, már csak néhai — Józsikánk, fényes érdemei mellett néhány igen is hideg, mondhatnám rideg regényírói fogást szállított reánk. Néhány egészen meztelenül hagyott műfogást, mely olyan lehűtő hatással van az olvasóra, mintha például valaki a szinpad diszitményeket hátulról, a szinpad fenekéből nézi.

„Hagyjuk h ű s ű t n k e t m o s t e z s e z v á l s á g o s h e l y z e t b e n . . . s k e r e s s ű k f e l e z t v a g y a m a z t . “ Már maga az, hogy a beszélyíró valamelyik személyét „hűsének“ nevezi — kivéve, ha a beszély humoristikns, s a hűs éppen „lucus a non lucendo“—rontja az il-

lusiót s valami visszataszító hidegséget eszközöl, mely éppen el-
lentéte a beszély részére követelt előadási melegségnek. Máskor
meg mintegy társúl veszi az olvasót a mese, vagy jellemek kike-
rekítésére nézve. Mindezek merőben ellenkeznek a regény vagy
beszély természetével, mely éppen föltétlen bele él é s t követel,
vagy legalább akar követelni az olvasótól, melynek egyik létfel-
tétele a v a l ó s z i n ű s é g.

A könnyűséget illetőleg keveset kell mondanunk. Ha az irány
nincs keresett czafrangokkal elöntve s nem látszik rajta, mint a
kovácsmunkán a kalapálás nyoma, vagy, hasonlat nélkül, az író
verejtéke: akkor az irányt k ö n n y ű n e k szoktuk mondani.

De ennek is megvannak túlságai. Ilyennek vehető például
az ilyforma társalgási styl.

— Jó reggelt!

— Servus!

— Nos!

— Ah!

— Te sohajtozol?

— Igen.

— Nos? ő —

— Ő elhagyott stb. S mindez külön sorokban, hogy az ol-
vasó keze elfárad a lapforgatásban.

Könnyű tollú írónk a fiatalabb nemzedékben is elég van.
Ilyenek például Vadnai, Vértesi, Abonyi, Berczik, Balázs stb.
De már Degrét és Kövért némely helyen túlkönnyűnek tartjuk.

P. SZATHMÁRY KÁROLY.

A CRÉDIT MOBILIER TÖRTÉNETE.

Histoire du Crédit Mobilier. Par M. A y c a r d , banquier à Paris. — 1867. Paris).

Egy nagy omladék áll előttünk.

Omladék nemcsak egy roppant alapokra épült pénzügynek, de omladék egyszersmind tömérdek munkás kéz megtakarított keresményének, megtört reményeknek, eloszlott ábrándoknak.

Soha társaság nagyobb igényekkel, nagyobb igéretekkal nem lépett a világ elé, mint a francia Crédit mobilier.

Alapítása nemcsak pénzügyi, hanem igen nagy társadalmi jelentőségű is akart lenni. C  lja volt, hogy a nagy bankárok p nzhatalma ellenében az apró tőkék egyesítése által a közönség, s tulajdonképen a kormány, t ler t vagy legalább teljes súlyegyen nyerjen. S ezen eszme általánosan tetszett akkor a k rm nyk r kben épen  gy, mint a nép zömének.

A francia közönség különben is telve volt vállalkozási szellemmel azon id t jtt, melyre a Crédit mobilier alapítása esik. Napoleon kimond  Bordeauxban, 1852 október 9- n, hogy „a császárság a béke” — s e mondat akkor a francziák reményét, v gy t fejezte ki. „A császárság visszaállítása iránt a haza minden részéből  rke z  ohajt sok kényszerítik a köztársaság eln k t — h rdet  az akkori Moniteur—hogy a senatust egybehívja!” A senatus november 4-ik n egybegy lt, s 7-ik n kimondatott, hogy Napoleon Franciaors g császára l n. Az  ltal nos n pszavazat alkalmá-

val 8,140.660 szavazó közül, hivatalos adatok szerint 7,824.189 nyilatkozott a császárság mellett. Szóval mindenki bizott a császárságban, az új intézmények állandóságában, s mindenki évekig tartó békére számított.

Egyszerre életet nyert mindennemű vállalkozási szellem; a tevékenység, termelési törekvés kiterjedt minden térre. Páris, „Franciaország szíve“ volt a focus, mely mindent magába gyűjtött s újra szétosztott. Oda volt irányozva minden terv, eszme, combinatio, minden értelem, minden tőke, s Páris ezeket rögtön visszahárította a departementokba. A forgalmat, mely már is szenvedélyes, lázas volt, a spekuláció megtízszerezte.

Ez általános mozgalmat a kormány is igyekezett gyámolítani. Helybehagyá a Crédit mobilier alapítását (novemb. 18.); a párisi földhitelbankot Franciaország földhitelintézetévé alakíttatá át; új vasúttakkal hálózta be az országot; a hadsereget 30,000 emberrel leszállítá, s még 20,000 embernyi leszállítást ígért.

Ily körülmények között keletkezett tehát azon pénzintézet, melynek hivatalos czíme: „Société générale du Crédit Mobilier“ s melyet azóta közönségesen crédit mobilier-nek neveztek.

Feladata volt az alapszabályok szerint:

1. Értékpapirokat aláírni vagy vásárolni; különösen a vagy fennálló vagy alapítandó ipari és hitel- vállalatok, vasúttak, esatornák, bányák s más közmunkák részvényeit s kötvényeit.

2. Az ezen részvényekben s értékpapirokban fekvő összeg erejéig saját nevében kötvényeket bocsátani ki.

3. A szerzett részvényeket vagy kötvényeket eladni, elecsérelni alzálogba adni.

4. Kölcsönöket, valamint bármely közmunkát elvállalni vagy a vállalkozók irányában közvetíteni.

5. Értékpapirokra, részvényekre kötvényekre kölcsönt adni, vagy ily értékek letéteményezése mellett folyó számlát nyitni.

6. Pénzt fogadni el folyó számlára.

7. Más társaságok megbízásából pénzt hajtani be, kifizetni kamatszelvevényeiket vagy osztalékaikat, s egyéb megbízásokat is teljesíteni.

8. Mindezen érték s vállalat számára egy letéti pénztárt tar-

tani. Egyéb működés meg volt tiltva, különösen megtiltva az oly börzei játék, melynek alapját nem valódi vásárlás képezé.

A társaság által forgalomba bocsátott kötvények összegének az alaptőke teljes befizetése előtt a befolyt tőkék ötszörös összegét — az alaptőke teljes befizetése után pedig ennek tízszeres összegét felülmúlnia nem volt szabad, s a kötvényeknek mindenesetre értékpapírok által kellett fedezve lenniök.

A kötvényeknek legalább negyvenöt napi lejáratra kelle szólniök.

Az egész társaság 120,000 darab 500 frankos részvényen alapült, melyből azonban kezdetben csak 40.000 darab bocsátattott ki, a többinek kibocsátása a kormányzó tanácsra bízván. Az első kibocsátásból Pereire Izsák és Emil testvérek összesen 11.446 darab részvényt, a Fould-Oppenheim bankárház pedig 11,445 darab részvényt tartottak meg, s a többi részvény is összesen 102 részvényes között oszlott szét.

A részvények előmutatóra szóltak, s pusztá átadás által adat-tak egy kézről másikra.

A társaság élén egy tizenöt tagú tanács állt, melynek tagjait három évre (évenként öt tag mindig visszalépven) a közgyűlés választá meg. Minden tag kétszáz részvényt tartozott belépésekor biztosítékul letenni, s működéséért üléspénzben és jutalékokban részesült.

Az elnököt és alelnököt saját kebléből a kormányzó tanács választá.

A tanács az alapszabályok körén belül majdnem korlátlan hatalommal ruháztatott föl. Köthetett s felbonthatott minden üzletet, adás-vevést, kölcsönt; megállapítá az ügyrendet; nevezte az ügynököket s tisztviselőket; meghatározta a kezelési költségeket; előlegesen, a közgyűlés jóváhagyása mellett, megszabta az osztalékot stb.

Mindezen jogát, különösen az üzletekre, az ügykezelés fölötti fölügyeletre, az ügynökök fölvételére s elbocsátására nézve a kormányzó tanács egy öt tagú, saját kebléből választott végrehajtó bizottság által gyakorolta, melynek tagjai a társaságot mindenben képviselték, levelezéseit s okmányait aláírták.

A közgyűlést azon kétszáz részvényes képezé, kik két hóval a gyűlés napja előtt a legtöbb részvényt tettek le a társaság

penztáránál — tehát a kisebb részvényesek a szavazati jogtól teljesen elestek. Ezen szabály azonban csak a hatvan millió frank alaptőke teljes kibocsátása után lép életbe; ennek kibocsátása előtt a közgyűlést annyi tag (hasonlóan a legtöbb részvénytulajdonosok) képezi, a mennyi a tetteleg kibocsátott alaptőkének megfelelő, négy tagot számítva minden millió frank alaptökére. Egyéb-iránt 50 részvény adott egy szavazatot, csak hogy egy ember, saját személyére nézve ötnél több szavazattal nem birt. A jelenlevők mindig döntöttek. A legelső közgyűlést pedig a 80 legerősebb részvényes alkotta. Közgyűlési eldöntés alá esett: a számadások megvizsgálása, az osztalék megszabása, a kormányzó tagok kinevezése, s az alapszabályok módosítása, vagy a kezdetben kilencvenkilencz évre határozott működési idő meghosszabbítása iránti határozat-hozatal.

A tiszta jövedelem következőleg oszlott meg: először a részvényesek kaptak a kibocsátási ár szerint 5% kamatot; másodszor az ezután fenmaradt összegnek 5%-át tartalék-alapra fordították; a maradéknak aztán $\frac{1}{10}$ része a kormányzó tagoké, $\frac{9}{10}$ része pedig, mint osztalék, a részvényeseké lett.

A tartalék-alapnak két millióra kelle növekednie. Midőn ez összeget elérte, a fentebbi 5% gyarapítás megszűnt, s csak azon esetben kezdődött újra, ha a két millió ismét megapadt. Mert midőn valamely év jövedelme kevés volt arra, hogy részvényenként legalább 25 frank osztalék jusson, a különbséget szabad volt a tartalék-alapból pótolni. Ez az engedmény lett utóbb elfátyolozója tömérdek visszaélésnek.

Végre meghatároztatott, hogy a társaság felbomlását, ha a részvénytőkének fele veszteségbe menne, oly közgyűlés mondhatja ki, melyben a szavazatra jogosultaknak legalább negyed-része jelen van.

Körülbelől ennyi az alapszabályok vázlata.

A kormány megerősítése 1852 november 18-dikáról kelt, s a következő tartalmú:

1. és 2. A megerősítés az alapszabálynak bármely megsértése miatt a belügyminiszter előterjesztésére azonnal visszavonható.

3. Tartozik a társaság hat-hónaponként kimutatást adni helyzetéről a belügyminiszternek, a rendőrfőnöknek, a kereskedelmi kamarának, s a szajnai departement főnökének.

4. A pénzügyminiszter ily kimutatáson kívül bármikor biztosok által is megvizsgáltathatja a társaság könyveit, pénztárát, határozatait, számláit, okmányait.

5. Külföldi államkölesönöknél a társaság csak a kormány jóváhagyása mellett irhat alá részvényeket.

6. A végrehajtó bizottság tagjait (igazgatókat) a kormány erősíti meg.

Igy lépett föl a Crédit mobilier a pénzvilágban. Azonban legalább két hóval föllépése előtt már mindenfelé általános izgalmat keltett. Alapítói között Páris, Róma és Hamburg legnevezetesebb bankárai szerepeltek; különösen Fould Benedek, a miniszter Fould Achillnak testvérbátyja, s a két Pereire testvér, Emil és Izsák, kik egy szegényes bordeauxi zsidó családból származva, Párisban előbb mint váltó-ágensek működtek, majd mint journalisták küzdtek Saint-Simon társadalmi elveiért, s nevöket a pénzvilágban a Saint-germaini fényes sikerű vasút-vállalat tervezése és kivitele által alapíták meg (1835—1837.)

Ily nevek esábitólag hatottak a közönségre, melyet az akkori spekulatiók, és egyebek között az új kaliforniai és ausztráliai arany-bányák különben is elvontak műhelyéből, irodájától vagy falusi birtokától, hogy a börzei szerencse megkísérlésére igassák. — A Crédit mobilier 500 frankos részvényei, még mielőtt ki lettek volna adva, s mielőtt a börzei jegyzéken megjelentek volna 1000, 1100, sőt egy időben 2110 forinton keltek (pusztán ígérvényekre) s forogtak riadó izgalommal kézzől kézre. A börzei hivatalos jegyzék 1852 november 23-án írta föl először 1100 frttal, s ettől fogva naponkénti 150—200 franknyi föl-vagy leszállás mellett november 26-án reggel 1725 frankot ért el, de még azon napi délig 1500-ra esett, s ily ingadozás mellett az évet december 31-én 875 frank árfolyammal zárta be. — E szökellések okát alig tudta valaki; vakhiren alapúltak többnyire, s mindenesetre a kormányzók üzérkedhettek legjobban általa. Csak ők tudták, hogy van-e ok félelemre, vagy újabb reményre. S a jó közönség bizott, nyert és veszített; de végre is ő adta meg az árat.

Minden értékpapír ára rendkívül felszökött. A 3% államkölesön kötvények (rente) melyek jelenleg — 1868 őszén — eléggé kedvező, de mégis rendes körülmények között 69 — 70 ár-

folyamon állanak, novemberben elérték, sőt túlhaladták a 86 árfolyamot, s mintán többen műintézkedés történt a spekuláció fékezésére, az évet aránylagos leszállással 81.₃₀ árfolyamon zárták be.

Időközben a társaság megkezdte működését minden irányban. Programjának egyik fő tétele volt, „hogy a társaság egy új tényezőt fog a pénzforgalomba behozni, egy új hiteljegyet, mely minden napra kamatot hoz, s a legszerényebb megtakarított összeget épen úgy gyümölcsöszteti, mint a gazdagok tőkéit.“

Ezen új hiteljegyeket kötvénynek (obligation) nevezték. A társaság vezetői azt remélték, hogy kötvényeik közép helyet foglalván el a bankjegy és a kamatozó papírok (részvények, prioritások) között, mindkettőnek feladatát be fogják tölteni. Előmutatóra szoltak, s biztos lejáratú nap volt rajtok kitűzve, mely napon kamatostól együtt teljes értékökben kifizettetnek. — Azonban az alapszabályok szerint fedezetül nem a szokott kereskedelmi érték: mint váltók, folyó számlák, rövid elhelyezések szolgáltak, hanem a társaságnál letett ipari papírok, az az részvények, kötvények, stb. Ugyancsak az alapszabályok szerint ily kötvényeket az alaptőke tízszeres értékének összegéig volt szabad kibocsátani. E két körülmény méltán kelthetett tehát félelmet a közönségben, hogy vajon képes lesz-e a társaság a kötvényeket mindig pontosan beváltani a kitűzött fizetési napokon. S ezért a kötvények iránt táplált remények nem valósultak. Hiába hirdették a programok, hogy ezek az értékjegyek tulajdonképpen kézről kézre járnak, mint a bankó, de a mellett minden napért, melyen valaki magánál tartja, kamatot hoznak; hiába tettek magok-
ra a jegyekre kamat-táblázatot, mely megmutatá, hogy a kötvény melyik napon mennyit ér; hiába nevezték el „zsébbeli takarékpénztárnak“; -- a közönség, mely annyira ohajtott a társaság nyemreményeinek részese lenni, s annyira kapott a részvényeken, a kötvényekkel nem barátkozhatott meg.

Növelte a bajt az a körülmény, hogy ezen kötvények által a társaság absorbeálni akarta a községek, departementek, vasúti társaságok részvényeit vagy adós-kötelezvényeit is, mert ezeket saját pénztáraiban akarta összehalmazni, s értékük erejéig saját kötvényeit dobni forgalomba. De a közönség nem bizott, s nem vásárolta a kötvényeket oly áron, hogy az üzlet nyereséget adjon.

Az elméletileg különben helyes eszme a gyakorlatban megbu-

kott. Hasztalan magyarázták a közönségnek, hogy ezen eszme azonos a földhitelintézetek alap-eszméjével: „A földhitelintézet pénzt ad kölcsön jelzálogra, s a tetteles kölcsönök erejéig kötvényeket (zálogleveleket) bocsát ki, melyeket a jelzálog értéke fedez; mi pedig (a crédit mobilier) pénzt adunk értékpapírokra, s a tetteles kölcsönök erejéig kötvényeket bocsátunk ki, melyeket az őrzött értékpapírok fedeznek.“ — De a közönség tudta, hogy a föld, mint biztosíték, nincs krisiseknek, óriás árhullámmáznak kitéve, az értékpapírokat pedig ezer mindenféle baleset érheti; tudta, hogy az értékpapíroknál biztos és huzamosb időre is elfogadható becstart megszabni majdnem lehetetlen; hogy a vezetők tévedéseinek vagy a spekulatio kockázatatainak az üzlet mindenütt tárt ajtót hagy, — tudta és óvakodott.

Azonkívül volt az alapszabályoknak egy pontja (fentebb nem említettük meg) mely meghatározza, hogy azon összeg, a mit folyó számlákra és egy évnél rövidebb lejáratú kötvények fejében elfogad a társaság, nem múlhatja felül a tényleges alaptőke kétszeres összegét. Minthogy 1853-ban a ténylegesen befizetett alaptőke csak 30 millió frankra ment, ezen szabály értelmében a folyó számlákra és kötvényekért elfogadott pénznek nem volt szabad összesen 60 millió frankot meghaladni. És miután a folyó számlai üzletet a közönség nagy mértékben igénybe vette, kénytelen volt az igazgatóság a kötvények kibocsátását egyelőre megszüntetni.

A kötvények tehát nem felelték meg a hozzájuk kötött reménynek.

De más tekintetben jelentékeny üzleteket tett még 1853-ban a társaság. Nevezetes részt vőn néhány fontos vasút-vállalatban; Darmstadtban egy kereskedelmi és iparbankot segített alkotni, melynek részvényeiből 10,000 darabot átvett; s nevezetes összegekkel jelent meg a börzén. Azonban részvényei ezen egész éven át nem bírták elérni az 1000 frank árfolyamot: roppant nagy ingadozásokkal 640 frank és 960 frank ár között váltakoztak az éven át.

Végre 1854 áprilisban megtartatott az első közgyűlés, mely egy évi üzleteredmény fölött határozott. A tiszta nyereség, a felszerelési költség leszámitásával 5.424.161 frankra rugott, s ebből a részvényeseknek 5% kamat fejében 1.830.000 frank, osztatékul 3.000.000 fr. — a kormányzóknak 341.445 frank, s a tartaléktőke

gyarapítására 379.708 frank jutott; 73.000 frank pedig a következő évre mint forgalmi összeg hagyatott meg.

E szerint azon összeg után, mely egy-egy részvényre befizetett, s mely évi átalányban számítva mintegy 300 frankra üt ki, körülbelül $13\frac{1}{3}\%$ jutalék esett.

Elég ok reá, hogy a közönség egy része megelégedett legyen, egy másik rész pedig, — a határtalan reményűek, — bosszankodjanak. S valóban a sajtó — mely különben keletkezése óta naopnként leste a crédit mobilier működését — még erősebben kezdett vele foglalkozni. Voltak magasztalói, hideg szemlélői, s ellenségei a lapok között. De zaja, lármája mindig volt.

Majd ismét egy nagy tervvel léptek elő: hogy európai általános forgalmú hitel-jegyeket teremtenek:

„Európa minden állama kezdi érezni — mondák programjukban — annak szükségét, hogy az ipar minden ága egy újabb hatalmas lendítést kapjon, s terményeik számára biztos és gyors forgalom biztosíttassék.

„E czélt mindenütt a mi társaságunkhoz hasonló intézetek által fogják megközelíteni, melyekbe, mint óriási medencékbe, minden rendelkezés alatt álló tőke összefoly, hogy aztán oda alkalmazzassék, a hol szükségét érzik. Ezen intézetek alakításánál azonban, bár függetlenségek biztosíttassék, gondosan kerülni kell az elszigeteltetést. Ha a helyes associatio elvei szerint fejtetnek ki, jótékonyosságuk mindenre kiárad, s a tőkéknek a leghasznosabb, legjövődelmézőbb s hatalmasabb elhelyezést fogják szerezni.

„Azon nevezetes eredmények között, melyeket emez intézményektől várhatni, legnagyobb szerű az, hogy oly hitel-jegyeket teremthetnek, melyeknek kamatai Európa minden főbb pénzpiacznán, az illető állam pénzeiben, b e l s ő é r t é k ő k s z e r i n t szolgáltatván ki, egyetlen alakban teljesíthetik mindazt a föladatot, a mit jelenleg a különböző kötvények, ipar és kereskedelmi papírok, váltók, sőt talán a bankjegyek is teljesítenek, — s így lassanként meg fogják szüntetni a kamatok és valutákra nézve a különböző piacok között jelenleg fennálló különbséget.“

„És — bár részletekbe nem bocsátkozhatunk — könnyű mérlegbe vetni, mily nagyszerű lehet intézeteinknek egyéb eredménye is. — Egyesíteni fogják eme nagy központokban az Európa

különböző országaiban elszórt s talán meddő tőkéket. Egyenként lerombolják az akadályokat, melyek jelenleg a hitel közlekedését oly nehézvé, lassúvá, és költségessé teszik Európában. S végre a pénz és hitel egyetemleges egységére vezetnek, s megoldják mindazon nehéz problémát, melyek mai iparosainkat s gazdáinkat annyira égetik.“

Hangzatos programm volt ez.

S ettől kezdve majd minden évi előterjesztések megújítá ugyanezen nagy terveket, merész reményeket.

Csak hogy a valóságban aztán minden ily humanisztikus terv pusztá nyereszkeskedési vállalkozásra csökkent le. Gyanúsítják — s úgy látszik méltán — a társaság kormányzóit, különösen a Pereire testvéreket, hogy saját nyereszkeskedéseikre fordíták a társaság tőkéit, s midőn egy-egy részvény- kibocsátásnál a részvények árfolyamának különbözetén tetemes nyereségnek kellett volna előtűnnie, ily nyeresémenyt az évi kimutatásokban hiába keresünk.

Terünk nem engedi, hogy nyomról-nyomra kövessük a társaság működését, s így a gyanú fölött sem ítélni. De szerzőnk több pontra nézve hatalmas érvekkel mutatja ki a kormányzók csalárd sáfarkodását.

Tény az, hogy a társaság működésének hatása leginkább az agiotage és spekulatio növelésében vehető észre. A temérdek részvénytársaság, melyeket a Crédit mobilier életre segített, mértéktelen börzejátékra szolgáltatott alkalmat a kibocsátott részvényekkel. Tizenöt évi működés alatt összesen tizenegy francia, spanyol, osztrák, schweizi, és orosz vasútvonal építését közvetíté. Három crédit-mobiliert, az az saját mintájára készült fiók-intézeteket alapított Spanyolországban, Olaszországban s Hollandban. Alapítá a „Compagnie Maritimet“ a „Compagnie Immobiliéret“, az ottoman bankot, a párisi gáz- társaságot, több biztosító-társaságot, s ezen kívül még számos kisebb-nagyobb nyereszkeskedő vállalatot. De mindezekre nézve alig folytatta tovább segélyezését annál, hogy a részvényeket kibocsátá, s midőn ezek árfolyamát sikerült a börzén fölverníe, igyekezett szabadulni tőlük. A közönség aztán keserűen lakolt hiszékenységeért.

Nem számítva az állam-kölesönöket, s az apróbb vállalkozásokat, melyeket a Crédit mobilier hozott létre, melyeknél a részvény- vagy kötvény-tőkék összege meghaladná a 4 milliard frankot: csupán a legnevezetesebb 21 társaság részéről 4332.084

darab részvényt (vagy kötvényt) becsátott forgalomba a Crédit mobilier. Ezek összege a kibocsátási ár szerint 1.916.168.030 frankot tesz; legmagasabb börzei árfolyamukat számítva pedig összesen 3,006,829.200 frank jó ki. 1867 végén, a börzei jegyzék szerint számítva, ezen részvények nem érnek többet 1.264.401.070 franknál, vagyis a kibocsátási árhoz mérve 651.776.960 frank veszteség, a legmagasabb árfolyamhoz mérve pedig 1.742.428.130 frank veszteség fordul elő. E rémületes összeget azon közönség veszté, melynek kezein időközben a kérdéses részvények forogtak. Igaz, hogy a nevezetes vállalatok létre vannak hozva, s nagyobbára fennállnak ma is. De nem sokkal többet lehetett volna-e ugyanazon tökével létrehozni, ha az izgalmas kapkodás által ily veszteségeket nem okoznak is?

Ime, ez volt a Crédit-mobiliérnek annyiszor hirdetett áldásos hatása.

Egyébiránt a tizenöt évi működés részleteiről: mikor, hol és milynemű szabálytalan üzérkedésbe ereszkedtek a kormányzók, maig is kevés van tiszta világosságra derítve. Az előttünk fekvő mű szerzője inkább egy éles vádiratot intéz a kormányzók ellen, mintsem objectiv ítéletet mond fölöttük.

Legjobban előtűntetjük a társaság ügyeinek emelkedését vagy súlyedését az alábbi táblázat által, melyen az évi osztalékok (kamat és nyereség együttvéve) s a Credit mobilier részvényeinek árfolyam hullámzata van egybeállítva:

Á r f o l y a m							
Év	legmagasabb	legalantabb	osztalék				
1853 . . .	960 . . .	640 . . .	40 frank	25	c.		
1854 . . .	795 . . .	423 . . .	59	"	—		
1855 . . .	1650 . . .	721 . . .	203	"	70		
1856 . . .	1982 . . .	1140 . . .	115	"	—		
1857 . . .	1487 . . .	670 . . .	25	"	—		
1858 . . .	1057 . . .	557 . . .	25	"	—		
1859 . . .	955 . . .	505 . . .	37	"	50		
1860 . . .	815 . . .	637 . . .	50	"	—		
1861 . . .	792 . . .	637 . . .	50	"	—		
1862 . . .	1285 . . .	705 . . .	125	"	—		
1863 . . .	1010 . . .	482 . . .	125	"	—		
1864 . . .	1330 . . .	853 . . .	50	"	—		
1865 . . .	1000 . . .	652 . . .	25	"	—		
1866 . . .	880 . . .	420 . . .	—	—	—		
1867 . . .	533 . . .	140 . . .	—	—	—		
összeg			930	"	45		

Mondhatná erre valaki: ime tehát a tizenöt évi összes osztalék 930 frankot tesz, s e szerint a ki 1852-ben megvett egy crédit-mobilier-részvényt például 1000 frankért (mert akkor tájban ez, vagy ezen felül volt az árfolyam), még sem veszített sokat, mert az osztalék 930 frankot tett, s ez mintegy 5% kamatnak felel meg. Igen, de hol van a főke? — a részvény ma 250 árfolyamon áll, s e szerint a veszteség 750 frankot tesz.

Mily vesztesség vagy talán csalások, és hogyan idézték elő a társaság bukását, ezt eddig még földeríteni nem sikerült. Az egész ügy a törvényszékek előtt forog, de a végítélet még kimondva nincs.

1866 eleje volt azon idő, midőn a kormányzók elkezdették a fűhöz-fáhozkapkodást. Február elejére nagy sietséggel közgyűlést hívtak egybe, már a fölhívásban kijelölve, hogy az eredeti alapszabályok szerinti 60 millió frank alaptőkéhez újabb 60 milliót leendő szükség kibocsátani, s alapszabályokat ehhez képest módosítani. Ez újabb kibocsátás indoklására elősorolták mindazon üzletet, melyekben a társaság részes volt, s felmutatva a tekintélyes számösszegeket, arra hivatkoztak, hogy ezen üzletek színvonalán csak úgy lehet továbbra is megmaradni, ha nem félnek az áldozattól, s némi csekély kamatvesztességet is készek ideiglenesen elszenvedni. A 120 millió frankra — mondák — csupán azért van szükség, hogy a társaság ezután is megfelelhessen azon újabb kívánalmaknak, melyeket az általános kifejlődés, s a közönség gazdagodása tűz eléje.

És az újabb 60 millió kibocsátását a közgyűlés helybehagyta. Az új részvényeket az első évre (1866-ra) még nem illeté osztalék, csupán a befizetett részletek után 5% kamat. Ennélfogva az új részvények árfolyama mindig alantabb állt valamivel a régiekénél; ez a különbözet is temérdek spekulációra adott alkalmat, mert egyszer 10 másszor 150 ft különbség lévén a két fajta részvény között, ez ismét jó alkalmat mutatott az üzéreknak a közönség kizsákmányolására.

Azonban eltelt, folytonos kétség között, az 1866. év, s a következő közgyűlés elé terjesztett, szabatosan készített szép üzlet-eredményi számla, nyeremény helyett 8 millió frank tőkevesztességet tüntetett elő. A kormányzók még mindig könnyű vérrrel beszélték e veszteségről. „E kevesbedés — mondák — inkább szinleges, semmint valódi, mert csupán a tárczáinkban őrzött papírok

árának csökkenése idézte elő a számla-egyenlegen e különbözetet. A veszteség csupán külső körülményekből ered, melyeknek a mi tárczánk bel-értékére semmi befolyásuk nincs.“

Hanem már a szép szó nem használt. Hiába jelentek meg biztató közlemények a hírlapokban, a részvények árfolyama folyvást hanyatlott: júniusban (1867) 370, júliusban 316, augusztusban 285 szeptemberben 170, octoberben 140 volt a legalantabbi ár, s az év december 31-én 162-vel végződött be.

Mert időközben mindig bizonytalanabb hírek terjedtek szé-lyel. Mindenfelé beszélték, hogy az egész alaptőke komoly veszélyben forog; hogy a Compagnie Immobilière részére adott előlegek 72 millióra ruznak, s így az egész eredeti alaptőkénél 10 millióval többet absorbeálnak; a Compagnie Immobilière pedig megszüntette fizetéseit, s így ezen óriási összeg hihetőleg nagy részben veszendőbe ment; hogy az összes tőkének hátralévő 50 milliója is megcsökkent értékű papirokba van fektetve s így nagy értéktelenülésnek téve ki. Hanem a bizonytalanságnak reményei is épen úgy zajongtak elé s hátra mint félelme. Híre terjedt, hogy a „Comptoir d'escompte“ a „Société générale“ a „Crédit foncier“ segélyt ígérték; hogy a francia bank hajlandónak nyilatkozott 75 milliót kölcsönözni, s némelyek szerint ezen összegnek felét már előlegezte is, csak az a baj, hogy néhány kormányzó-tanácsos nem akar a bank föltételeibe beleegyezni.

Igy álltak az ügyek, midőn october 22-dikén Pereire Izsák és Emil, amaz elnöke, emez tagja a kormányzó tanácsnak, s mindketten vezetői, lelke a társaságnak, kinyilatkoztaták a Moniteurben, hogy mind a Crédit mobilier, mind a Compagnie Immobilière vezetésétől „mindkét társaság érdekeinek hódolva“ visszalépnek. „Véget akarnak vetni a sajnálatra méltó egyenetlenségnek s ezáltal megkönnyíteni a szükséges források megszerzését a megkezdett vállalatok befejezéséhez. Tudják, hogy gyanúsításoknak lesznek kitéve, de biznak benne, hogy az igazság földerítése késni nem fog.“ —

Valóban a gyanúsítás nem maradt el. Sőt utóbb kárpótlási igénynyel is léptek föl a részvényesek.

Itt eltérve Aycard művétől,—mely még a múlt év végén iratott s így az újabb adatokat nem foglalja magában, — egyéb források után igyekeziünk összeállítani az azóta történeteket.

A folyó (1868) évi májusban megtartott évi szokásos közgyűlés constatálta, hogy a tiszta veszteség 1867 december 31-én 40.547,788 frankra rug, részint az 1866-ból áthozott veszteségek, részint a tartalék-alapnak azóta történt csökkenése következtében.

De a részvényesek egy része már ezen közgyűlés idejét nem várta be. Pört indítottak a kormányzó-tanács ellen még az év elején, s kárpótlást követeltek maguk számára, főleg azzal indokolva keresetüket, hogy az 1866-diki közgyűlés egybehívása szabályellenesen történt, és hogy a kormányzó-tanács ezen közgyűlésen, melyben egyszersmind az újabb 60 millió franknyi részvények kibocsátása is elhatározott, hűtlenül terjesztvén elő a társaság ügyeinek állását, egyenes csalást követett el azok irányában, kik az újabb részvényeket megvették.

Azóta folyamatban van a pör. Két bíróság mondotta ki eddigelé ítéletét, s már csak a legfőbb semmisítő szék van hátra.

Az első fokú bíróság — a kereskedelmi törvényszék — egyetemlegesen felelőssé tette a kormányzókat az egész 60 millió frankra nézve; elmarasztalta őket a pörköltiségekben, s kimondotta, hogy az 1866-diki közgyűlés összehívása szabálytalan, a társaság ügyeinek állására nézve tett előterjesztés csalárd volt. Kimondotta, hogy a Compagnie Immobiliérnak adott 72 millió franknyi kölcsön magában véve is ellenkezett a szabályokkal, s még szabály-ellenesebb lett az által, hogy az évi kimutatásokban névszerint megnevezve elő sem fordult, hanem csak a „határozott időre, biztosíték mellett adott kölcsönök“ rovatába vétetett föl — holott ezen összegre nézve biztosíték épen nem létezett.

A kereskedelmi törvényszéknek ezen ítélete májusban kelt. A jogi írók csakhamar nyilvánosan tárgyalás alá vették s minden oldalról megvilágították. Kezdték a kormányzó-tanács tagjai között különbséget tenni, s állítva, hogy néhány kormányzó tag épen nem volt beavatva az ügyek állásába, csupán azon tagokat tartották elmarasztalhatóknak, kik tényleg az ügyek élén álltak. Michel Chevalier szintén kormányzó-tag, kinyilatkoztatta, hogy ő sejtelemmel sem birt az ügyek állásáról, s a crédit mobiliérnek és fiók-intézeteinek részvényeiben ő is 500.000 frank veszteséget szenvedett.

A császári-törvényszék, mely augusztus 1-jén mondotta ki másodbírósági ítéletét, magáévá tette ezt a megkülönböztetést,

bár némileg más irányban. Csupán azokat a kormányzókat, névszerint a két Pereiret, Salvadort, Piestát és Galliéra herezegtette felelősökké, a kik egyszersmind a Compagnie Immobiliérnak is igazgatói voltak, s kik a crédit-mobiléرنél is élén álltak az ügyeknek. A többieket egyszerűen fölmenté. — Egyéb tekintetben is megváltoztatta az első bíróságú ítéletet. A közgyűlés egybehívása körüli szabálytalanságot jelentéktelennek nyilvánítván, a súlyt teljesen a hamis és igaztalan előterjesztésekre fekteté. De e tekintetben szigorú kifejezéseket használ. Kimondja hogy mind a Crédit mobilier mind a Compagnie Immobilière vezetői vétkeesen jártak el már 1864 óta, mert mérlegeiket, köteleességek daczára, a kereskedelmi törvényszéknek nem mutatták be; hogy a részvénycesek elé terjesztett mérlegek „teljesen tévesek“ voltak, mivel a „határozott idejű beruházások“ éppen behajthatatlan összegeket helyettesítettek, s azon 53 millió frankból, mely „különféle társaságok és egyének számára részvényekre vagy biztosítékokra adott előlegek“ cím alatt fordultak elő, 52 millió ezen egyetlen társaságnak volt minden biztosíték nélkül kiadva. Egy időben már 100 millióra is emelkedtek a Compagnie Immobiliérnek adott előlegek, s mégis ezen társaságnak még csak nevét sem említék meg azonközgyűlésen, mely a részvény-tőke megkészszervezését elhatározta, hanem a megkészszervezés szükségét „az igazsággal egyenesen ellenkező állításokkal indokolták“ sőt a második közgyűlésen az Immobilière helyzetét is egészen kedvező színben tüntették föl. Kimondja tehát a törvényszék, hogy a kormányzók „nem teljesíték híven köteleességeiket“ — „jelentékeny tényeket ellepleztek, s a részvényeseket szándékosan vezették tévedésbe.“

Mindamellett nem kötelezi az ítélet az elmarasztalt öt kormányzót oly teljes kárpótlásra, mint az első bíróság tevő. Csupán azon valódi veszteségek megfizetésében marasztalja el őket, melyeket a részvények tulajdonosai valóban szenvedtek és be is tudnak bizonyítani. E megkülönböztetés a gyakorlatban igen tekintélyes összeget ment meg a kormányzóknak, mert a részvények nagy része bizonyosan oly tulajdonosok kezei közt van jelenleg, kik már a börzén alant álló árfolyam szerint vásárolták azokat s e szerint kevés vagy talán semmi kárpótlást sem kapnak; az egykori aláírók pedig, kik már eladták részvényeiket, nehezen tudják a veszteséget belbizonyítani.

Ezen másodbirósági ítélet,—bár következményei tekintetében kevésbé súlyos, mint az első,—n mindenfelé nagy hatást tett, nem annyira a pénzbeli elmarasztalás, mint inkább azon modor és kifejezések által, melyeket Franciaországnak több év óta legmagasabb rangú, nagy hírű pénz-tekintélyei irányában használ.—Anyagilag nem fogja a kormányzó urakat tönkre tenni a kárpótlás, bármily tetemes is; óriási vagyonuk elbirja azt. De erkölcsi tekintetben aligha fogják az ítélet hatását valaha elfeledtetni.

A pör folyamával, a nyerési vagy veszteségi kilátások szerint, emelkedtek vagy szálltak a crédit mobilier részvényei. A folyó évi január havát 170 árfolyammal zárták be; február végéig 220-ra-martiusban 270-re, majus végéig 286-ra, júniusban 325-re emelkedtek, s július végén, a másodbirósági ítélet hatása alatt, újra 275 estek vissza; azóta is többnyire lefelé tartanak.

Igy omlott össze azon társaság, mely jótékonyági czállal, a közép osztályok gyarapodásának elősegélése végett alapított, de összes működésével alig eredményezett egyebet izgalomnál, spekulációknál.

Külsőleg úgy látszott mintha közsiklán épült vár volna; egyszerre összerogyott, kitünt, hogy egész alapja rosz papír.

Egyébiránt Aycardnak előttünk fekvő műve, bár szenvedélyes hangon, s a Pereire testvérek ellenében sok gúnynyal van írva: igen tartalmasan, sok gonddal, néhol egészen történet-írói emelkedettséggel szerkesztett munka. Nem csupán a crédit mobilier története vonatkozó adatokat foglal magában, hanem kiterjed a francia pénzpiacon újabbkori történetének áttekintésére is. Éles elmével s ügyes tollal írja le a mozgalmakat, a nagy politikai események befolyását, a riadozást vagy általános esendét, melyeknek a párisi börze a tárgyalt időszak alatt, 1852-től 1867-ig, színtere volt. E tárgyalások általánosabb tekintetben is becsessé teszik a művet.

ARANY LÁSZLÓ.

A FELSŐBB OKTATÁS

FRANCZIAORSZÁGBAN.

Renan Ernőtől nemrég egy „Questions Contemporaines“ czimű munka *) jelent meg, mely gyűjteménye kisebb, elszórva megjelent értekezéseinek a bölesészet, irodalom-történet és közoktatás köréből. Nem tartottuk érdektelennek ez értekezések egyikét, a franciaországi felsőbb oktatásról, bemutatni e folyóiratban, mely közelebről oly örömet foglalkozott a népnevelés állásával Európa különböző államaiban. A felsőbb oktatás kérdése szintén oly fontos, sőt talán még fontosabb, s hogy Franciaország egyik legnevezetesebb írója mikép ítéli meg hazáját e tekintetben, a magyar közönségre nézve sem minden tanulság nélküli.

Korunk legörvendetesebb jelenségei közé kell sorolnunk azt az általános hajlamot, mely egy idő óta a szellemi küzdelmek iránt önként nyilatkozik, az ébredést, melyet amaz a fölvilágosodott vagy tudomány szomjas közönségben eredményezett, azt az istápolást, melyben e hasznos kísérletek további fejlesztése a közigazgatás részéről részesült. Mint minden kísérlet, úgy ez is veszélyesnek tartatik. Sokan, még pedig a komolyabb gondolkozók közül, oly hiedelemben élnek, hogy a democratia, kiválólag a népesebb osztályok érdekeit tartván szem előtt, s mintegy elvül állítván fel, hogy miért mindenki fizet, az hasznára is váljék mindenkinek, utoljára is nagy hátrányára leend a nagyszerű fölfedezéseknek; minthogy

*) Paris. 1868. Michel Lévy fréres.

azok csekély számúak agyában fogantatnak, mielőtt az emberiség közjára fordíthatók. Annyi csakugyan kétségtelen, hogy a magasb rendű műveltség, némi tekintetben, egészen aristocraticus természetű. A ki abban részesülni óhajt, szaktudományokra van szüksége, s egész életét vizsgálódásnak és elmélkedésnek kell szentelnie. Hogy becsét érezzük, széles ismeretek, bölcsészet, a jövő és múlt egyetemleges áttekintése kívántatik, arra pedig nem mindenki képes. Ha a sors úgy akarná egykoron, hogy az adózók, helyben hagyandók a Collége de France eszményi megnyiságtan előadásait, tartoznának fölfogni, mi haszna van az itt tanított számításoknak, nagyon félténem e tanszéket. Azonban én azt hiszem, hogy ez aggodalmak oka a mostani népvágyak téves fölfogásán alapszik. A szellemi, szintűgy mint a politikai és társadalmi világban, a nép nem képes az elemzésig emelkedni; hanem akar igazságosan. Mit a democraticus befolyás pártoland, képzeletem szerint, az nagyon aristocraticus leend. A művészet, melyet a nép pártfogoland, lesz a valódi művészet, nem pedig bábjátékok, melyekben csak a hanyatlásnak indult korszakok gyönyörködnek. A nép ihlette irodalom nemes irodalom lesz, magasztos érzelmekre buzdító, nem pedig könnyelmű irodalom, több mint pusztá játszi ész és csillogó kidolgozás. Az irány, melyet a nép megkedvel, tösgyökeres franczia leend, egyszerű, természetű, nem pedig ama dagályos nyelv, változékony, mint a tanok szele, minőt az egyéni képzelem teremt magának. Azt is remélem, hogy a jövő democratia, a nélkül hogy a tudomány részleteibe bocsátkozzék, ösztönszerűleg behat annak szellemébe, s fölfogja horderejét. Oly érzellemmel kísérendi a tudósokat, milyennel a vad népek kísérek a szenteket, a tisztelet és bámulat érzelmével, oly titkot látván szemek, mely csak kétes világban tűnedezik előttük. A nép megértendi, hogy a tényleges vizsgálódások mezején történt haladás, az emberiségnek legkétségtelenebb szerzeménye, s hogy e szerzemény kiválólág azok javára válik, kiket az szabadoká teszen és nemesít. Őljük ki a tudományt, s mi marad a világon? Rabszolgaság, malmot taposó, anyagigázta, s az iga-vonó marhához hasonló ember. A tudomány nemesítette világ a szellem világa leend, országa az isten-fiának.

A fő érv, melylyel igen jeles kritikusok féltik a magasb rendű műveltséget a democraticus befolyásoktól, azon igen elterjedt

vélemény, miszerint a tudomány csak törpe alakjában fogamozhatik meg a tömegekben. Annyi való, hogy két módja legyen a tudomány általános terjesztésének: vagy a tetőpontját kell megragadnunk, vagy az alapjához nyúlnunk. A mi ezek közt fekszik, hova a szaktani okoskodások és bebizonyítások tartoznak, az megfoghatatlan marad az előtt, kinél az előleges tanulmányok hiányzanak. A tudományos ismeretek terjesztői legnagyobb részt azt a hibát követik el, miszerint, hogy hallgatóságukhoz alászálljanak, adomákhoz, fölületes hasonlatokhoz, meglepő kísérletekhez, szegényes alkalmazásokhoz folyamodnak, vajmi több sikert aratnának, ha a tetőpontra emelkednének, a hol minden igazság összpontosul, s úgyszólván majd mindenki eszével felérhetők. A vallásos, erkölcsi, bölcsészeti igazságok sorozatában, az én véleményem szerint, a tömeg előtt soha sem kell bocsátkozni a megkülönböztetések és magasabb szempontok fejtegetésébe, és mégis azt merem állítani, hogy nincs igazság, bármily magas és kényes, melyet mindenki meg nem érthet. Az eljárás, melyel népszerűvé varázsolhatjuk a bölcsészet eredményeit, nem a felapritás, hanem az átfordítás. Nagyon téved a ki úgy akar banni a néppel, mint banni szoktunk a gyermekkel: tegyük úgy előtte mint a midőn nőkkel van dolgunk. Szebben beszélünk, ha nők vannak jelen, mintha nincsenek, mert több szabályt kell szem előtt tartanunk, szigorúbb követeléseknek engednünk. Miket a nép számára írunk, az is különböznék a többitől, mert jobban kell azt megrostálnunk. Mindent megmondhatunk, de olyasmit soha se mondjunk, előtte, mit ő meg nem ért, s még kevésbbé, a mit rosszúl érthet.

I.

Nemcsak Franciaország, de a világnak egyik országa sem mutathat fel valami nagyszerűt, mit nem az állam létesített. A mi korunk állott elő, még pedig legelőször, oly társalmi szervezet fogalmával, a hol, az egyéni kezdeményezésnek tökéletes szabadsága mellett az állam pusztán és egyedül a rendőr egyszerű szerepére szorítkozván, nem avatkoznék se vallásba, se nevelésbe, se irodalomba, se művészetbe, se iparba. Ez azon eszmény, mely felé törekednünk kell, még azon esetben is, ha tökéletes valósítása a lehetetlenségek közé tartoznék. A politikai, társalmi, bölcselmi,

vallási dolgokban, első hitágazatunk a szabadság, szabadság alatt pedig értjük az állam be nem avatkozását mindenbe, a mi nem közvetlenül társalmi érdek; de van egy második pont, melyben, tudom, minden értelmes ember egyetért velem, s ez, hogy az ily eszmény még fölötté messze van, és semmi sem vetné vissza végtelen időkre inkább mintha az állam hirtelen mindenről le venné kezét. Nem igen egyez meg a mi rendszerünkkel, hogy az állam foglalkozzék a neveléssel, s még sem hiszem, hogy egyetlenegy szabad-elvű ember is akadjon, a ki a közoktatási miniszterium eltörlését követelné. A dolog lényege abban fekszik, hogy az állam befolyása semmiben se legyen kizárólagos. Már, hála az egyéniség szellemének, mely oly hatalmasan meggyökeresedtetta polgárisodás világában, egy kormánynak, vagy valamennyi kormánynak jó vagy rossz akarata a szellemi dolgok mezején, eléggé alárendelt fontosságú. XIV Lajos személyes ízlései és véleményei törvényt szabtak az ő korszakának. A XVIII-dik században, azon férfiak, kik hatásakartak gyakorolni korukra, nem mellőzhettek egy Frigyeszt egy Katalint. Napjainkban az európai közönség lőn az értelmiség valódi fejedelme. Az ily roppant körben a fondorkodás és kontárság nyom nélkül enyészik el. A tér ugyanazon hatással bír, melylyel az idő; egy századnyi időközben minden érdemnek ki van jelölve saját helye, szintazonképen a felvilágosodott Európát sem lehet ámitásban tartani hosszabb időre az emberek és eszmék értéke fölött, Ezen megvesztegethetlen, megközelíthetlen bíró, e valódi Maecenas hódol, de korántsem a hizelgésnek, hanem a józan észnek.

Mindenben, mit művészetnek vagy irodalomnak nevezhetünk, az állam pártolásának kérdése aránylag könnyű megoldású; oly reform, a mely a költészet, képzelmi termékek, a festészet, zene, szobrászat pártolását eltörlőné, jelen körülmények közt, csaknem idő szerintinek mondható. E téren, a valódi pártoló a szabadság. Minden kornak megvan az ő valódi művészete és irodalma, melyet saját maga éltet, mert mindenkor csakis azt a művészetet és irodalmat pártolja, mely az ő ízléseinek és szükségének megfelel. Az ily irodalom lehet silány, ha silány maga a század is; de elvégre a század irodalma. Mesterkélten, a közönség ellenére törik szakad fentartani oly termékeket, melyeket ő nem ohajt, eléggé meddő törekvés, mert e földben soha sem teremnek szabad és igaz művek. Egyébiránt csaknem végzettszerűleg történik, hogy az ily ne-

mű pártolások nem vétetvén igénybe a valódi művészek által, mint a kik jutalmukat lelik a köz ízléssel találkozásukban, csak a középszerű tehetségek javára válnak, s oly egyéneket csálnak a szellemi pályára, kik valódi hivatás hiányában csak kenyérkeresetnek tekintik azt.

Bár miként álljon is a dolog e pontra nézve, a hol kerülendő még az igen elhamarkodott és nagyon is gyökeres megoldás, de azt senki sem fogja tagadhatni, hogy az elmék magasb rendű mivelése valóságos érdeke az államnak. Az államnak első rendű érdekei közé tartozik, hogy legyenek tudósai a természet és mennyiségtani tudományokban. Ezen tudományok sarkalatos forradalmakat idéztek és idézendnek elő a hadtan, ipar, kereskedés, közgazgatás mezején. Korunkban két osztályba sorozhatók a világ nemzetei: az egyik osztályba tartoznak azok, melyeknek vannak tudósai, a másikba, hol ezek hiányzanak. Ez utóbbiak elsilányodvák úgy politikai, mint érzelmi tekintetben. A muzulman kelet szembeszáll, sőt le is győzte a nyugatot egész a XVI. századig, azaz a mostani tudomány fellépteig. A muzulman világ meggyilkolá magát midőn megfojtá keblében a tudományt a XIII-dik században. Mit elmondék a természet- és mennyiségtani tudományokról, azt elmondhatni a történelmi tanulmányokról is. Ezen tudományok összege nem egyéb, mint kutatása azon törvényeknek, melyek az emberi nemet az ő kifejlődéseiben vezérlék. Ezek alapjai a társami tudományoknak. Ezek hiányában, nincs alaposság, nincs élnkség, nincs mély felfogás az elmékben. A keleti faj alább áll az európainál, nemcsak azért, mert nem ismeri a természetet, hanem még inkább, mert nem ismeri a történelmet. Az egyesült államok alig megfogható, de mégis tényleges hátramaradásának nagy oka abban keresendő, mert hiányzanak bennök nagyszerű intézetek a szellemi dolgok számára, milyenek az egyetemek, akademiák, a mi európai székvárosaink aristocrátiái. Nem közönyös dolog az az államra nézve, vajon ostobák és bárdolatlanok-e az elmék vagy sem.

Azt se feledjük, hogy azon ellenvetések, melyekkel az állam szerepe az ízlés dolgában ostromolható, a tudományra nem alkalmazhatók. Bajos dolog volna, ha az állam valami iránynyal állna elő a művészet és bölcsészet körében. Ehez szükséges, hogy legyen dogmája, legyen vagy classicus vagy romanticus, hogy avatkozzék

dolgokba, melyek egyáltalán szabadok, s csak kinek-kinek tetszésétől függnék. Midőn ellenben a tudományt pártolja, nem szab. törvényt valami függő véleménynek. Tényleges vizsgálódások forognak kérdésben, melyek czerszer megvitathatók, de a hol a személyes izlés semmit sem nyom. Az állam nem tartozik arról gondoskodni, hogy legyenek mindenkor emberek, kik hőskölteményeket vagy szomorújátékokat irnak, de arról igen is tartozik gondoskodni, hogy legyenek mindenkor emberek, kik tudományos vizsgálódásokkal foglalkoznak. Midőn ezen vizsgálódásokat pártolja, azzal nem pártol egy bizonyos irányt, csak az általános szellemi mozgalomnak kedvez. Sokkal tökéletesebb társadalomban, a hol a magasabb műveltség sokkal általánosabb, az illetén intézkedések fölöslegeseek volnának; de a mi társalmunkban mellőzhetlenek. A tudományt többnyire csak oly egyének mivelik, kik munkájuk után élnek. A tudomány kútforrása minden haladásnak, de önmagában nem jövedelmező. Megjutalmazza azt, ki a gyakorlati életre alkalmazza, de nem a valódi feltalálót. Newton vagy Leibnitz legkisebb pénzhasznát sem látták az ő különzéki számításainak. A vegytan tulajdonképeni teremtoi mi hasznát sem vették ama roppant iparkincseknek, melyeket felfedezéseik eredményezének. Ez helyén van, a dicsőség amazé. Minden esetre ez elkerülhetetlen. Szükséges tehát, hogy a társadalom közbe lépjen, s kiegyenlítse ez elkerülhetetlen igazságtalanságot, melyből ő maga gazdagszik; ezt én sovány jutalomnak tartom; mert a társadalom csak előlegezést nyújtott oly vállalatnak, melynek ő szedi majd gyümölcseit.

A középkor, mely nem birt az állam fogalmával, más utat követett e tekintetben. Az értelmi és erkölcsi fejlődés elvileg az egyházat illette; de a szellemi dolgok intézőjének csakhamar sikerült független állapotot teremteni az egyház kebelében. Az egyetemek, melyek eleinte az egyház közvetlen hatalmától függtek, lassanként lerázták a jármot, a királyságra támaszkodván, és megalkoták bizonyos nemét részint egyházi részint világi hatalomnak, mely képviselő vala az állam műveltségét. A XII és XIII-dik század volt e nagy mozgalom világi korszaka, midőn az egész világot betölték hírükkel a Sz. Genovéa-hegy, Garlandféle-kert, a Fouarre úteza színpületei. Igen eredeti egy mozgalom vala ez, főleg eleinte, valóságos újkor, de nem birt tartós gyümölcsöket teremni

A XIV. és XV-dtől században az egyetemek teljes hanyatlásnak indultak, a pedantismus nyűgét felöltvén egyetlen gondjuk vala a tanítás; az emberi szellem haladását pedig csaknem végkép elhanyagolák. A valódi és nagy újkor, mely örökös dicsősége marad Olaszországnak, tökéletesen az egyetemek kebelén kívül létesült. A mi több az egyetemekben találta legelkeseredettebb ellenzőit, minden szakma tanárai fellázadtak ellene. Nem Padua, hanem Florensz műve vala az, nem a tanároké, hanem a világ embereié. Petrarca, Boccaccio, Bacon, Descartes, nem az egyetem férfitái valának. Különösen a párisi egyetem, a XVI. században, legfelsőbb fokára hágott a nevelésnek és gyűlöletnek, az ő ostobasága, türelmetlensége, és minden új tan iránti határozott ellenszenv által. Szükséges vala, hogy a királyság, melynek hathatós pártfogása által csaknem végkép megszabadult az egyház járma alól az egyetem, pártfogó szárnyai alá vegye, az egyetem ellen, a tudományos mozgalmat, és a Collège de France által a XVI-ik században, a XVII-ben pedig az akadémiák által, ellensúlyt teremtsen megszokott és megrögzött rötségének, ama roszakarattú tagadási szellemnek, melytől csak bajjal menekülhetnek meg a tisztán tanító testületek.

E szerint Franciaországban a királyságban lelő pártfogóját a tudomány. Nem tartozik hozzánk kutatni, vajon mindenkor fölvilágosodott vala-e e pártfogás. Nézetünk szerint a királyság, a protestantismus kiirtása által, több kárt okozott a szilárd tudománynak, mint a mennyi jót tőn kedvezése által. A francia protestantismus IV. Henrik és XIII. Lajos korában csodálatos iskolája vala a nyelvészetnek és történelmi kritikának. A protestans Franciaország azon ösvényen járt a XVII-ik század első felében, melyen a német protestansok a XVIII-dik század második felében indultak. Eredménye lőn bámulandó vitatkozási és vizsgálódási mozgalmak az egész országban. Ez időben élt Casaubon, Scaliger, Saumaise. A nantesi nyilt-parancs visszavonása halomra dönté mind-ezeket. Megölte a történelmi kritika tanulmányait Franciaországban. Az egyetlen szépirodalmi szellem részesülvén pártolásban, következzé lőn bizonyos neme a fölületességnek. Németalföld és Németország, mit részben a mi száműzöttjeinknek köszönhet, csak nem egyedáruságot üzenek a komoly tudományokkal Ezzel el volt döntve, hogy Franciaország mindenekfölött szellemidús

nemzet leend, mely szépen ír, gyönyörűen társalog, de ismeretekben elmarad, és mindenféle könnyelműségek bábjátéka leend, melyeket csak bő tudomány és józan ítélet képes kikerülni.

A középkori egyetemek rendszere csaknem végkép kihalt Franciaországban a XVIII-ik században. Ezen rendszer kiterjedt Angol- és Németországra. Németalföldre, Svédországra, s mind ez országokban mai napiglan is él. Nem mondhatnók, hogy Angolországban fényes eredményekhez vezetett volna az ily rendszer. Oxford és Cambridge jeles férfiakat mutathatnak föl a XVII- és XVIII-ik századból, de nem valának színhelyei valami nagyszerű mozgalomnak. Ezen ódon intézmények elszunnyadoztak a tepedés, a tudatlanság, a nagy szellemi érdekekről való megfelejtkezés párnáján, mit orvosolhatatlannak hihetnénk, ha Angolország szabadságaiban, egyéneinek éberségében fel nem lelné minden bajainak gyógyszerét. Németország az, a hol az egyetemi rendszer csodálatra méltó gyümölcsöket terme. Azt mondhatnók, Németország megtette azt a szellemi dolgok körében, mit Angolország a politikaiak körében tön. Angolország másutt elviselhetetlen és zsarnoki hübéri rendszeréből ki tudta bűvölni a legszabadelvűbb alkotmányt, mely valaha létezett. Németország a mindenhol vak és makiacs egyetemekből teremté a legdúsabb, legválasztékosabb szellemi mozgalmat, melyre emlékezhetik az emberi szellem történelme. Németország felosztása apró fejedelemségekre, és a lutheranizmus sajátos, szelidebb, türelmesb, s a feltétlen jelképektől a calvinizmusnál mentebb szelleme, a szabad tudományt illetőleg, bámulandó eredményeket szülének, s oly értelmi mozgalmat, melyet a XII és XVI-dik század újkora meg nem közelít. Mialatt Franciaország az ő világláttával és szellemdús embereivel teremté a XVIII-dik század bölesészetét, a fölületes józan ész utolsó kifejezését, melyből minden módszer, minden haladási lehetőség hiányzik: Németország az ő tanáraival megteremté a történelmet, nem az adomás, mulattató, szavaló vagy szellemdús történelmet, melynek titkát nagyon is bírta Franciaország, hanem oly történelmet, mely egyenközünek tekinthető a földtannal, azt a történelmet, mely bűvárkodik az emberiség multjában, valamint a földisme bűvárkodik csillagzatunk átalakulásaiban. Mindekelőtt vissza kellett állítani az ő szövegeket, melyeknek kritikái a XVI. századból, többnyire bámulandó egyéniségek, de

igen sietős munkára kényszerültek, kihagyák a nehézségeket sőt gyakran meghamisíták a részleteket. Új kütföket kellett felfedezni, főleg a kelet tanulmányozása által; kiváltképen magyarázni kellett az ókor tanúságait, latolni azok értékét, megvitatni hitellességüket, azon értelmi világba helyezkedni át, melyben az író élt vala és a hol a hagyományok megalakultak, hogy azokat ellenőrizze és megértse. Ezt cselekedte vagy újlag átdolgozta Németországnak vagy hűsz tanodája oly következetességgel, oly kitarással és elmeéllel, mely méltán bámulandó. Franciaország bizonyára bőven közrehatott e téren. Először, az ő nagy tudományos korszakában I. Ferencz és XIII-dik Lajos alatt, mint mondtam, előkészíté azt, mit később Németország valósított. Egymaga a szépművészet és irodalom akadémiaja öt vagy hat valóban jeles férfiút mutathat elő a XVIII-dik századból, kik kritikát alapítának saját modorukban, mely némi tekintetben meghaladta a németországit, de elszigetelten állának. A kritika terén a legszellemdűsb ember sem szabadult meg a régi iskolának együgyű vagy gyermeteg képtelenségeitől. Voltaire nem érté se a Bibliát, se Homert, se a görög művészetet, se a hajdankor vallásait, se a kereszttyénséget, se a középkort. Bámulandó művet alkotott, megalapítá a vallástürelmet, az igazságot, a köz józanészt: hajoljunk meg előtte, mi abból élünk, a mit ő megalapított; de a gondolkozó világ keveset tanulhat tőle. Nem mozgott a nagy műveltség hagyományában; nem származott tőle legkisebb sorozata is a valóban termékeny vizsgálódásoknak és munkáknak. Voltaire nem alapított iskolát. Mi termett Descartes, Newton, Kant, Niebuhr, Humboldt után, azt látom, de mi termett Voltaire után, azt nem látom.

Napjainkban, noha hanyatlásnak indulva, a németországi egyetemek mozgalma még folyvást tündöklő s az emberi szellem tevéleges szerzeményeinek fő részét teszi. A természet és mennyiségtani tudományokban lehetnek vetélytársaik e nagy iskoláknak, hanem a történelmi és nyelvészeti tudományokban oly magas fokon állanak, hogy Németország e tudományágakban, nagyobb szolgálatokat tün, mint különben az összes Európa. A görög és latin szövegek roppant kiigazítása ötven év lefolyása alatt Németország műve. Az egybehasonlító nyelvészet Németország teremtménye. A történelmi kritika, ha nem is létét, de mindenesetre legtagabb alkalmazásait neki köszönheti. Az archeológiát és tudomá-

nyos utazásokat kivéve, semmi sem közelítheti meg az ő dicsőségét. A legalsóbb rangú németországi egyetem, Gissen vagy Greifswald, az ő szűkkörű szokásaival, ügyetlen és félénk kinézésű szegény tanáraival, az ő sápadt és kiéhezett *private-döcense*ivel többet tön az emberi szellemért, mint Oxford aristocraticus egyeteme, milliókra rugó jövedelmeivel, fényes collegiumjaival, gazdag tanárdíjaival, henyé *fellow*jaival. Isten mentsen, hogy ócsárolni akar-nám Angolországot! A természet- és mennyiségtani tudományok-ban vannak elsőrangú emberei. Az egyéni erő kifejtés hatalma min-denben kiegyenlíti a hivatalos gyöngeségeket; hanem a történelmi és nyelvészeti tudományokban az angol szellem csekély hajlamú megérteni azt a mi nem ő maga, az ő gyakorlati vastag józan ész nehézkessége, mely össze nem fér e tanulmányokkal, alárendelt szerepre kárhoztatják. Mondhatnók, hogy a felenlített tudományok iránti fogékonyság fordított arányban áll a politikai képességgel. Egykoron olvasni akarám Macaulayt: ez éles határozottság, e mo-dor nem szeretni az ő ellenségeit, bevallott előítéletek, a részrehaj-latlanság e hiánya, e képtelenség megérteni az ellenkezőt, e szük-keblű szabadelvűség, e kevésbé keresztyén keresztyénség, felhá-boríták keblemet. Ilyen ez a szegény emberi nem, hogy rászorúl a korlátolt szellemekre. Németország politikai tehetetlensége talán ér-telmi felsőbbségének feltétele. A francia szellem talán azért dőb-benté meg oly gyakran a világot az ő ellenmondásaival, ájúldozá-saival és furesa változékonyságával, mert minden másnál könnyeb-ben emelkedik a kasztok, felekezetek, czéhek és szakok előíté-leteinek fölébe.

II.

A francia forradalom tisztán eltörülve a múlt idők intéz-ményeit, csak az egyént hagyván meg szemközt az állammal, azt a nehéz föladatot tűzte maga elibe, miszerint mindent újból te-remtsen a tiszta logika mintaképére. Miket azelőtt az egyház, az egyetemek, a szerzetes rendek, a városok, a tartományok, a testületek, a különféle osztályok vittek véghez, azt neki kellett elvállalnia. Könnyű volna bebizonyítani, hogy e tekintetben a forradalom semmi újítást sem tön, hogy csak a XVII. századbeli királyság által megnyitott ösvényt taposta legyen. Bár miként le-

gyen is a dolog, az elv nagy szigorral lön alkalmazva azon körben, hol jelenleg forgunk. Az új állam átvette a régi egyetem örökségét, tanított. Valának minden fokozatú iskolái, a néptanodától kezdve a legmagasb rendű tudományos iskoláig. Az ily rendszer, kapcsolatban a franczia szellem sajátos természetével, különös eredetiségű eredményeket termelt, melyeket, azon távolból a hol állunk, helyén leend összeségükben tanulmányoznunk. Fölhagyok az első és másodrendű oktatás rostálásával, nem mintha félreérteném sarkalatos fontosságát, hanem mivel a felsőbb oktatásnak megvannak az ő saját külön érdekei, a melyek elég bő tárgyat nyújtanak jelen elmélkedésünknek.

A felsőbb oktatás, miként ez a forradalom kezéből kikerült (e szó alatt belefoglalom a császárságot is, következményét és természetszerű fejleményét az öt megelőző mozgalomnak,) háromféle intézetekből állott: először szak-tanodákból, melynek föladata volt átültetni bizonyos, az államra nézve föltétlen szükségességű ismereteket (például a műegyetem); másodszor, tisztán tudományos intézetekből, azon egyetlen kötelességgel, hogy a szerzett igazságok kincseit növeljék, s a tudós vizsgálódások hagyományát folytassák (Collège de France, Museum stb.) harmadszor, tudományos és irodalmi facultásokból, melyeknek kötelességök a collegiumokénál magasb rendű oktatást terjeszteni, minden közvetlen alkalmazási szándék nélkül, nem ismervén egyéb czélt, mint a szellem önzéstelen művelését.

A szaktanodák látogathatása bizonyos föltételekhez levén kötve, ezen tanodáknak legott első keletkezésükben határozott közönségök volt. A tantermek, noha gyakorta nagylelkűleg minden jelentkező számára nyitva állának, állandó, illetékes, s az előleges ismeretekről kezeskedő hallgatósággal teltek meg. Nem így állott a dolog a tudományos intézetek és facultások körében. Minthogy az ily intézetek a föltétlen ingyen oktatás elvén alapultak s kellett is alapulniok, ebből a legfurcsább rendszer fejlődött ki. A teremek ajtai tárva-nyitva valának. Az állam, szabott órákban, szabad bejárást enged a tudományos és irodalmi előadásokra. Két ízben hetenként, egy-egy óra hosszant, egy tanár köteles megjelenni az esetlegesen megalakult hallgatóság előtt, mely a két egymást követő előadások alatt gyakran egészen más más egyénekből áll. Beszélni tartozik, tekintet nélkül hallga-

tóinak különös szükségére, a nélkül, hogy meggyőződnek, mit tudnak, mit nem tudnak. Mi sikere lehet ily körülmények közt az oktatásnak? Ezt kiki könnyen beláthatja. A hosszú tudományos fejtegetések, melyek egész sorozatát igénylik az okoskodásoknak, szükségkép mellőztetnek. A hallgató vagy megjelen vagy ki marad az illetén előadásokból, a szerint, a mint foglalatosságai engedik vagy szeszélye sugallja. Leczkét tartani, mely szükségkép föltételezi, hogy a tanuló figyelt legyen az előbbi leczkére, hogy készültlen lépjen a terembe, annyi, mint biztosan silány sikerre számítani. Mit jelent valóban, az ily rendszer mellett, e rettenetes szó „kevés sikerrel működik“. Ez annyit jelent, kevés a hallgatóság, azaz, a mi a valóban magasb rendű oktatásnak jele, ugyanaz szemrehányás képében jelen meg. Laplace, ha tanárkodik vala, semmi esetre sem számíthat tiz-tizenkét hallgatónál többre. Nyitva állván mindenki számára, színhelyévé válván némileg oly vetélkedésnek, melynek célja oda csábítani és lekötni a közönséget, hova fejlődnek vala az ily előadások? Lesznek belölök ragyogó fejtegetések, ha d a r á s o k, melyek valának a hanyatlásnak indúlt római szavalóké. Mi leend a gyümölcs? Valóban tanúlt férfiak kerülendnek ki belölök, tudósok, kik viszont képesek lesznek előmozdítani a tudományt? Korántsem! Oly népesség, mely egy órai nemes multságban részesült, az igaz, de a melynek elméje semmi új ismerettel sem gazdagodott ezen oktatás által.

Bizonyára számos kivételek fognak tiltakozni a szép szellem ragálya ellen, mely szükséges következése az ily rendszernek. Burnouf Ödön dicsőségének fogja tartani, hogy Európa négy különböző sarkaiból került legyen hozzá azon hat vagy nyolcz tanítvány, kik előtt magyarázgatja a legnehezebb szövegeket, melyeket csak ő ért és tud magyarázni, de ez csak a tudomány-hűstől telik. Legtöbb esetben a komoly tudós irigységgel fog viseltetni fölületes ügytársa irányában, ki síma nyelven, könnyen megfogható áttekintésekkel, szakgatott, s különkülön egészet képző leczkékkal, könnyebben magához tudja édesgetni és lekötni a sokaságot. Bizonyos neme a rendkívül helytelen vetélkedésnek kap lábra, melyben a komoly tudós, ki valami tevélegesre ohajtja tanítani hallgatóit, okvetlenül hátrányban marad. Minden oda irányoztatik, hogy a henye, ki átmentében leereszkedett egy óra-

negyedre a minden szél előtt megnyíló terem padjaira, a hallottakkal meglegegedetten távozzék. Mi lehet ennél lealázóbb a tanárra nézve, és ekként nyilvános mulattatóul alacsonyúl, s tényleg alárendeltetik hallgatóinak, hasonlóan az ó-kor színészeihez, kik elérék vala célukat, ha elmondhatták róluk: *Saltavit et placuit*?

Mily nagy a meglepetése a német ifjúnak, midőn 'ezen előadásokat meglátogatja. Ide érkezik az ő egyeteméből, a hol megszokta a tanára iránti mély tiszteletet. Ezen tanár Hofrath; bizonyos alkalmakkor meglátogatja a fejedelmet! Ez méltóságos egyéniség, kinek ajkairól csak emlékeztetre méltó szavakat hallhatni, komolyság minden mozdulata. Itt minden megváltozott. Ez a szárnyajtó, mely az egész előadás folytán örökké ki s bejár, ez az örökös jövésmenés, a hallgatók henye kinézése, a tanárnak ritkán oktató, helylyel közzel szavaló hangja, ez az ügyes válogatása a csattanó köz szólásmódoknak, melyek semmi újra sem tanítanak, de csalhatatlan helyesléssel találkoznak, mindez furesának és hallatlannak látszik előtte. Bámulása legfőbb fokát éri, midőn a tapsokat hallja. A figyelmes hallgató reá nem ér tapsolni. Ezen furesa szokás azon kívül azon meggyőződést költi fel benne, hogy itt nem oktatás, hanem ragyogás a cél. Észreveszi, hogy semmit sem tanul, s mondja magában: Németországban alá nem írnék ezen tanfolyamra. Valóban, a díjazott tanfolyamnál tevőleges tudományt követelnek pénzükért. Ezek a szabatos eredmények. Nem fizetnek oly embert, kinek egyetlen célja bebizonyítani, hogy hatalmában van a szép szó. Schlegel Vilmos, mint hallám, meg akará kísérteni Bonnban a francia modorú szónoklatos előadásokat; megbukott. Senkinek sem vala kedve fizetni azért, hogy ragyogó felmondásokat hallhasson, melyeknek fő céljuk vala fitogtatni a tanár esztét, de legvilágosabb eredménytük, elmondhatni a tereméből távozáskor: szép tehetség.

A széptehetség; voltaképen ez volt főfő célja a feltétlen nyilvánosság és díjtalanság kettős rendszere által felavatott új műveltségnek. Két fontos körülmény még határozottabb jellemet kölcsönöz ezen irányadásnak. A forradalom, nemesak félbe nem szakította a természet- és mennyiségtani tudományok hagyományait, sőt új lendületet látszott adni azoknak. Nem ez történt az úgynevezett „irodalom“ körében, mit helyesebben történelmi és nyelvészeti tudományok körének lehetne nevezni. E téren Franciaország, a

XVIII-ik század vége felé nagyon alászállott. A forradalom végkép megülé. 1800 felé Franciaországnak tetteleg csak két jeles tudósa vala a fent érintett tudományokban, az egyik Sacy, a másik Villosin; de ezen, különben elsőrendű két szakferfit, egészen járatlan volt a bölcészetben. A történelmi és irodalmi tanulmányok sokkal kényesebb tárgyaktól függvén, mint a természet és mennyiségtaniak, nem fejlődhetének a császárság alatt: nálunk csak a restauratio alatt indultak szebb virágzásnak, de a rosz kovász hatott. Az a sajnos félbeszakítás, melyet a forradalom a tudós tanulmányokban előidézett, szükségképen megtermé a magagyümöleseit egy félszázadon keresztül. Bizonyos gyengeség magokban a nyelvészeti és történeti oktatás alapjaiban követte e félbeszakítást. A francia iskola, egykét jeles ferfit kivéve, kik talán mindent felülmúltak, mit Európa e téren felmutathat a tudós irodalom mezején, nem emelkedett ki a középszerűségből. Nem hiányzott az ész, se a mély belátás, se a munkásság, hanem a hagyomány. Roppant mennyiségű erő elveszett, mert nem volt irányadás; embererőt meghaladó törekvésekkel igyekezének megszerezni azt, mi valamely kitünőbb német vagy holland egyetemen egy pár hónap szorgalmába kerül a tanulónak.

A francia szellem sajátos természete még annál inkább tereli felsőbb oktatásunkat a szónoklati gyakorlatok felé. A francia szellem fő súlya, legalább XIV. Lajos korától fogva, inkább az alakban mint a lényegben fekszik, sehol a világon nem írnak oly jól, mint Franciaországban; sehol sem öröklök a jó nyelvnek oly drága kincsét, oly jeles szabályait az irálynak; a mi nyelvünk, megalakítva a hasonlíthatlan szóművészek egész nemzedékei által, valóságos kalauza a gondolatnak, mely azt méréskli, kiméri, gyakorta korlátozza, de mindenkor kidomborítja és megvilágosítja, mint egy más nyelv sem. Az olaszok hasonló kiváltsággal bírnak, s a francia után az olasz nemzet ír legjobban. Korántsem azt akarom én mondani, hogy a világos kifejezés ezen adománya kizárja a komoly vizsgálódást: a tökély azt kívánná, hogy egyesítsük e két tulajdönt, de a tökély ritka madár s ugyanazon adományokkal két nemzet sincs egyaránt megáldva. Az ő túlpurista nyelvvel Olaszországnak a sonettekhez és a XVIII-ik századbeli akadémiák választékos fecsegéseihez kellett jutnia. Franciaországot az értelmi téren attól kell féltetni, ne-

talán szónokok és szerkesztők hazájává fejlődjék, kik keveset törődnek a dolgok lényegével és tényleges ismeretekkel. Az intézet, melyre Franciaország a másod és felsőbb oktatás tantestületének ujjonczozását bizta, az École Normale kiválólag az irodalmi osztályra nézve, az irány iskolája vala, nem pedig oly iskola, melyben dolgokat tanulunk. Kerültek belőle jeles publicisták, gyönyörködtető regényírók, mindennemű finomabbnál finomabb szellemek, szóval minden, csak oly férfiak nem, kik alaposan ismerik a nyelveket és irodalmakat. Jelesen a nyelvtani oktatás, a nyelvészet alapja, minden időkbén rendszeresen elhanyagoltatott. Azon ürügy alatt, hogy a morál és ízlés általános igazságainak hódolnak, a közhelyek szűk körében fogva tarták az elméket. Az elmék, ha akadtak olyanok, megboszázták magokat, s bizonyára nincs seminariuma Németországnak, melyből férfiak kerültek ki, milyenek Prevost-Paradol, About, Taine urak. Ilyen Franciaország, egyet szűkell, s helyre van ütve az elmaradás, lángeszének szerencsés és könnyű adományai által valósitja azt, a miért mások szorgalommal és munkával fáradoztanak.

Nem volna-e valóban méltatlanság megfelejtkezni arról, a mi a felsőbb oktatás rendszerében, melynek ezennel bírálgtjuk kizárólagos irányait, ragyogó és dicső volt koronként? Megfelejtkezhetünk-e ama jeles tanárokról, kik a jelen század első felében, páratlan fényt árasztának a világi tanszékekre? Ez egészen eredeti nyilatkozománya volt a francia szellemnek, melyhez hasonlót egy nemzet sem mutathat fel. Hanem az intézeteket az állandóság szempontjából kell tekinteni. Szükséges, hogy a százakra kiterjedő rendszerben a középszerűség is megjelje a maga helyét s megteremje gyümölcseit. A Böckh, Bopp, Ritter Károly féle férfiaknak még másodrendű tanítványa is szolgáltatokat teszen, hasznos ember, ki közrehat a kor tudományos mozgalmában, részéről csiszolgtja egyikét azon ékköveknek, melyek az örök templom épületébe szánvák; de mi értéke van Cousin, Guizot, Villemain, Michelet középszerű tanítványának? Ezen kitűnő férfiak által felavatott tanítás nemcsak őket illetheti. Vizsgálódásokban gazdag mozgalom nem keletkezhett belőle. Ragyogó általánosságok, ritka tehetséggel előadva számos hallgtókat csábitnak, de nem képeznek tanítványokat. Oly országban, milyen Franciaország, a siker métélye ragályos és veszedelmes, a mint lábra kaptak az

efféle előadások, nyomban mutatkoztak sajnos eredményeik. Szükségképen ártottak a szaktanításnak. Az ékesszóló tanítás a szakmákból, a hol a maga helyén vala, szükségképen átesapott a szoros értelemben vett tudományos tanintézetekbe. Szükségképen oda kellett jutni, hogy az előadás jelessége a hallgatók száma szerint latoltassék. Oly első rangú tudós, kinek neve századok múlva is élni fog az ő sarkalatos felfedezéseiben, háttérbe szorúl oly tanársegéd előtt, ki hosszú gyakorlat folytán ügyes kezelője lön a szép szónak. Azt nevezik nagyreményű ifjúnak, a ki remek előadással bir, noha gyakran egy árva lépéssel sem képes előre rugtatni a tudományt, hasznosan működni vezetés mellett, vagy épen színvonalán maradni a kész tudománynak. A tiszta vizsgálódás pótolhatatlan károkat szenvedett e miatt. Gyakran jó izlésnek tartott, erőtetett hitetlenséggel fogadni az új eredményeket és eredeti kutatásokat, melyeket a német kritika vakmerőségének keresztelni tetszett. Ezen méltóságos lenézéssel két czél lön elérve, egy részt a felhőkbe emelkedének, más részt meg elméjük renyhességét is menték vala egyúttal. Valóban, a felolvasások embere nem-igen szereti, ha valaki összezavarja kártyáit, vagy csinosná faragott mondatait bolygatja. Kevesebb gondja levén a lényegre, mint az alakra, semmi sem lehetne inkább inyére, mint az afféle chinai modorú állandó tételek, a hol, mint hallom, tudva hogy hamis, de mégis taníttatik bizonyos csillagászat, egyedül azért, mert jó írótól került. A Bossuetféle Világ történelmének, a történelmi tanulmányok jelen állásában, egyik része sem áll meg; de a mű remek: annál sajnosabb a történelemre nézve. Mommsen izzadhat a hogy tetszik, nem leendő igazsága ezen szép irány és meg-rögzött szokások ellenében.

Engem az nem búsít, hogy az ily szellem létezik. Hasznos az, talán szükséges is; hanem, nézetem szerint, nagyon is elhanyagozott a felsőbb oktatásban. Következése lön: elhanyagolása az eredeti kutatásoknak. Minden tudomány, mely csak önmaga körül forog, okvetlenül ékesszólási szavatokká fajul. Ne higyük, hogy a tanártestület lehet büntetlenül, akár kevéssé akár túlságosan tudós testület. Nem jól tanítjuk azt, mi mélyen és egyenesen nem él bennünk. Egy példa felvilágosítandja gondolatomat. Az ókor szövegei ezer meg ezer baj közt kerültek hozzánk, a mi kijavításukat számtalan esetben kétségessé, mindenkor pedig nehézzé te-

vé. A XV. századbeli első kiadásai a remekműveknek egyedül arra szorítkozván, hogy betűről betűre lemásoljanak egyetlenegy kéziratot, olvashatlanok valának. A XVI. század tudós kiadói, mint izlés emberei, legfőbb kötelességöknek tekinték kintin tetni a régiek dicső érdemeit, mire nézve oly kiadásokat ohajtottak nyújtani a közönségnek, a hol az olvasó nem ütközik minden sornál képtelenségekbe. Javitgattak, néha szerencsésen, de gyakran borzasztó merészséggel, minden áron tiszta és világos szöveggel ohajtván megajándékozni a közönséget. Valamennyi kéziratot egybevetni akkoriban lehetetlen vala, aztán meg sürgetős is volt a munka; ki kellett elégiteni az annyi remekmű utáni sóvárgását a közönségnek. Tényleg, két század folytán, a classikusok azon szövegei, melyeket az iskolák bámulának és fejtegetének, igen roncolt szövegek valának, miben nagy részük volt a hanyatló Róma rhetorainak és az újkori nyelvészeknek. Mi módszert követett a németországi kritika azon mozgalomban, mely a lefolyt század vége felé vette kezdetét? Ugyanazt, mely az ókori művészet helyreállításában követtetett. A XVI-dik században tömérdek régi szobor kijavíttatott, s újra festetett, mert ezen időszak szándéka egyáltalán nem az vala, az ókor műveit olyanokul bemutatni a milyek voltaképen valának s hozzánk leszármaztak: nem, szép művek, meghaladhatatlan művek kiállítása czéloztaték. Midőn gyakorlotabb izléssel kezdék tanulmányozni az ókor művészetét, sietve leszedegették e szerencsétlen sallangokat. Így bántak a szövegekkel is, székvárosainkban nagyszerű kézirat-gyűjtemények központositvák, s ezek könnyíték az egybehasonlítás roppant munkáját: biztos szabályok vezérfonatán a lehető legrégibb szöveghez lehetett jutni; az újabb kiadók hibás javításai ki lönek mutatva. Már itt igen furesa jelenségre bukkanunk. A császári könyvtár kézirat-osztályában a legbecsesebb gyűjteményét találjuk a régi latin szövegeknek, mi valaha létezett. A francia egyetemi tanárok dolgozták-e föl az ily kincseket? Korántsem. Német és holland társulatok aknázták ki ezen roppant bányát és felgyűjték gyümölcseit. Több rendbeli classicus gyűjtemények láttak napilágot Franciaországban, kiállítás tekintetében a legfényesebbek, de nem találkozott, ki a Richelieu-utczát felkeresse, s a szövegjavítás eszközeit felhasználja. Magát a németek és hollandok által páratlan kitűréssel végrehajtott munkát is csaknem rossz szemmel néz-

te az egyetem. Szokássá vált mondogatni, hogy a németek „megmásítják a szövegeket“ holott tetteleg csak felfedezésükön fáradoznak. Vajon megmásítjuk-e a művész remek festményét azzal, ha a kontár mázolásaitól megszabadítjuk? Egyébiránt a megrögzött szokás mindenkor hű marad önmagához. Midőn a görög Aristoteles, a valódi Aristoteles megjelent, hosszú tusát kellett vinnia az egyetemenk ál Aristotelese ellen. A tanárok zúgolódtak; állhatatosan ragaszkodván az iskolai füzetekhez, melyek alig éltek egy századot, de a bölcseész valódi tanaként árultattak, korecsnak bélyegzik őt, midőn műveinek hiteles szövegével előállani bátorkodott. Hány mester, ha feltámadna, rossz fogadtatásban részesülne azok részéről, kik az ő tanával kérkednek!

Tudom én, hogy e tekintetben számos kivételnek van helye, nálamnál senki sem méltányolja inkább némely mestereink érdemét, s nyíltan bevallom, miként fentebbi állításaimnak egyike sem szabatos, ha feltétlen értelemben vesszük azokat; de hiedelmem szerint a tantestületnek csak nem valamennyi valódi tudósa velem együtt fájjalja, hogy oly kevés hiveket számlál az általok képviselt irány. Irodalmi szakmáink oktatása, egészben véve, nem annyira a mostani, mint inkább a IV-dik és V-dik század tudománya, s gyakran elképzelem magamban, hogy ha az Ausonius nyelvész kortársai felsőbb oktatásunk teremeibe lépnének, saját iskolájukban hinnék magokat. Páris oly ragyogó középpont, hogy ez űr fel sem tűnik; de lépünk csak ki a vidékre, mily sivatag! Mellözve egy-két tiszteletre méltó kivételt, a vidéki szakmák semmi eredetit, semmi önállót sem mutathatnak fel. Egy-két kísérlet történt a vidéki iskolák képzésére vagy állandósítására, noha dicseéretes tevékenységet fejtének ki, de hiányzott a komolyság, s gyermekes eljárásuk s balítéleteik valóban szomorítók. Az egyetlen Strasburg, protestans intézményeinél fogva, maradt hiva a kellő tanulmányok hagyományának és szilárd módszereknek. Ezt félre tévén az összes tudomány-termelés mindinkább Parisban összpontosul. Csak itt keresünk, csak itt lelünk. Ezen helyettesek nélküli ragyogó Alexandria engem aggaszt és búsit. Nincs értelmi műhely, mely Parishoz hasonlítható, egyenesen az eszes emberek számára épült városnak mondhatnók; de ne támaszkodjunk ezen oasissokra a sivatag közepett! Örökös veszélyben forognak. Egy

forgószél, egy kiapadt forrás, egy-két kiirtott pálmafa, s újra előáll a borzasztó sivatag.

Valljuk meg tehát nyíltan: ez itt oly hátramaradás, mely méltó figyelmünkre. Mintegy száz éve mióta Európa új ösvényre lépett, Franciaország feláldozná rangját, ha továbbá is a szellemi könnyedség elavúlt hagyományaihoz ragaszkodnék. Megengedjük, Franciaország most is oly szellemdús mint annakelőtte vala; annyi azonban tagadhatatlan, hogy szellemi iránya nem oly kedvelt, mint annakelőtte. Nem e szellem szabja törvényét Európának. Az értelmes férfiak számtalan csoportjai, kik lelkesen és sikerrel törekszenek kiemelni Angliát elmaradott szokásaiból, Németország felé fordítják szemöket. Az ébredésnek indult Olaszország nem látogatja Franciaország iskoláit; Németország az ő iskolája. Oroszország ott van egy század óta, s ott is marad. Im éppen Franciaország van megáldva azon kiváltsággal, hogy mindenhez tud simúlni, s abban is jeleskedni, mit átkölesőnzött. Franciaország, ez idő szerint, eléggé tudatlan: merész dolgokat hisz hallani, ha elemi dolgokról szólnak előtte; de, ne csalódjanak, holnap ő kerekedik fölül. Hasonlíthatnók a nőhez, ki eleinte hallgat s nem ért bennünket, de hirtelen egyetlen helyes, meleg, mély szavával bebizonyítja, hogy mindent megértett, s egy pillanatban sejté azt, mi hosszas fáradságunkba került. Egy pillanatban Franciaország helyreütheti minden múlt hibáit. Azon őszinte bámulatban, melyre őt az új tanulmányok ragadják, oly ész rejlik, mely a pedant is lefegyverezni képes. Csak azt ne képzeljük, hogy hírnevünk fentartására tartozunk fölületesek lenni. Atyáink nem azok valának oly mértékben, mint róluk képzelik; de ha azok valának is, nem erőltetésből eselekvék. A játszi ész bájol egy időre; de nem kell azt tulságig hajtánunk. Örizzedjünk attól, mit Stael asszony valahol a könnyelműség pedantismusának nevezett.

III.

Midőn ez észrevételeket azoknak eleibe terjesztem, kiket a szellemi dolgok érdekelnek, legkevésbbé sem vala szándékom bírálgatni bármiféle közigazgatást. A mi történt, következetesen történt; senkisé nem felelős érte, mindenesetre azok moshatják legtisztábbra kezöket, kik nem tőnek egyebet, mint hogy átvették a hosz-

szü múltnak örökségét. Még kevésbbé akartam kérni reformokat, vagy csak jelzeni is olyanokat. Én keveset várok a szabályozástól, nem mintha az közönyös volna, hanem a reformok által elért haszon ritkán ér fel azon kárral, mely a főnállónak átalakításából keletkezik. Én oly közigazgatást képelek, mely egyetlen új rendeletet sem bocsát közre, s az egyéniségek megválogatására szorítkozik. Az ember minden; a rendszabály csekélység. Egyébiránt a mi felsőbb oktatásunk föltételei oly szoros összefüggésben vannak a forradalomból fölmerült francia társalom alaptörvényeivel, hogy gondolni sem lehet valami módosításra. Korlátolni ezen oktatás föltétlen díjtalanságát, és nyilvánosságát, ellenkezik a szabadelvűséggel. Átültetni Párisból, Franciaországban teremteni Göttingákat, Heidelbergeket, oly esztelen gondolatnak látszanék, hogy erre kár volna szót vesztegetni. Már azon egész irány, melyet Franciaországban a felsőbb oktatás rendszere vön, következménye ezen három vagy négy alap föltételnek. Lemondjunk tehát azon reményről, hogy valaha láthassuk Franciaországban fölvirágzását ezen nagyszerű tudományos intézeteknek, melyekre büszke a külföld? Semmi esetre sem. A keretek megvannak; a fölvilágosodott közigazgatás, egyaránt ügyelvén hatáskörének minden ágára; meg lévén győződve, hogy kettős az állam kötelessége, s tartozik terjesztetni, de bővitni is egyszerűm mind az ismereteket, az ily közigazgatás, mondom, gazdagon tudná kiaknázni Franciaországnak végtelen forrásait. Két vagy három újdonsat-új körülmény kedvezni látszik ezen föladatnak, s a felsőbb oktatási színvonal emelésének hazánkban.

Első sorba állítom azon kimondott elvet, miszerint a vonzó és emelkedett jellemű szabad oktatásnak megengedtetik megalkulhatnia az államinak oldala mellett. Ha, mint remélni kell, ezen jeles intézkedéssel annak fejlődése czéloztatik, a legszebb eredményekre nyújt kilátást. Minden ébredés üdvös, s oly csodálatos a szabadság varázshatalma, hogy mindenkinek javára válik, még azoknak is, kiknek előjogait sérteni látszik. Az én meggyőződésem szerint, az efféle szabad előadásoknak legnagyobb hasznát látandja az állami oktatás. A nyájas és szellemdús közönség mulattatásának és tanításának terhe azzá válván, a minék lennie kell, t. i. szabad, engedélyezett, sőt pártolt iparaggá, a magasb tanszékek czímzetesei könnyebben teljesíthetik rideg kö-

telességeiket. Az állam nem köteles mulattatni a közönséget. Ele-mi oktatással tartozik kinek-kinek; azonkívül tartozik magasabb oktatással egy kis számnak, de a melynek áldása valamennyire háramlik. Komolyan remélhető: hogy a felsőbb oktatás intézetei csak nyerhetnek, ha megszabadúlnak oly közönségtől, mely őket elkorcsosítá. Visszaadtván valódi rendeltetésüknek, a mi folytatása a magasb műveltség hagyományának, kevesebb gondjuk leend a tömegre, mint a tanítványok képzésére. A tudomány hatalmának eszméje, mely fölötte hiányzik Franciaországban, terjedni és öregbedni fog.

Egyébiránt egy különbség fog mindinkább életbe lépni. Hadd maradjanak a szakmák továbbá is főczéljuk mellett, s terjeszszék a szerzett ismereteket, a kész tudományt, ebben semmi hátramaradás; de minek áldoznók föl a választékos és világos fejtegetés jogosult szükségének a keletkezendő tudományt, melynek főczélja új eredményeket felföldözni? Legyen a Collège de France ismét az, a mi a XVI-ik században vala, a mi több ízben lön, nagyszerű káptalana a tudománynak, mindenkor nyitva álló műterem, a hol a felföldözések előkészítettnek, a hol a közönség láthatja miként működnek, miként történnek a felföldözések, mi úton ellenőriztetik és igazoltatik az, a mi felföldöztetett. A pusztán érdekes vagy tanulságos előadásoknak itt nincs helye, itt nem jöhetnek számba a körülvonalozott s egy egészszé forrasztott programmok. E collegium tanterveinek is folyvást változniok kell, kivéven bizonyos számú tanszéket, melyek önmagukban hordozzák létük okát, mert nagy tudományos osztályzatokat képviselnek, melyekben a munka századról századra folytattatik, a tanszékek czímei is mozgósítottak lehetnek, a nap érdekéhez alkalmazottan. Ne kössük magunkat e részben a képzelt részarányosságokhoz, valamint ahhoz se ragaszkodjunk, hogy az oktatás minden ágai képviselve legyenek. Valóban mentsen isten, hogy a főnálló tanszékek közül csak egyre is útaltjak, melynek eltörlése kívánatos volna, mert egyet sem látok köztök, mely ne volna betöltve ritka érdemű férfiu által; mindazonáltal nem eléggé sajnos dolog-e, hogy még mindekkoráig nem nyílt rés a zend nyelv és a vedák irodalma tanszékének fölállítására, de főleg a kelta nyelvek és irodalmak tanszékének? Ez utóbbi pont keserü észrevételekre nyújt alkalmat a tudós tanulmányok híveinek. Németországban, nem mondom, egyetem, de

egyetlen magasb rangú iskola sincs, a hol a régi német nyelvek és irodalmak tanszéke hiányzanék. A kelta nyelvek talán kevesebb emlékekkel bírnak, talán kevésbbé érdekes és válogatott kritikai problémával szolgálnak? Valóban nem. A kelta négy tájnyelvén irt szövegek száma csaknem egyenlő a régi germán szövegek számával, majdnem oly régiek, történelmi és költészeti szempontból véve pedig, szerintem, még érdekesebbek. Lám! ezen nemzeti kincsek nálunk kifeledvék. A folyó század elején egykét kelta akadémia együgyű túlesapongást követett el, nevetségessé tette magát, s ez elegendő volt, hogy ezen tanulmányok elveszítsék, egészen helytelenül, hitelüket: a mi ősi nyelvünket nem becsüljük úgy, mint a török és japan nyelvet, soha sem valának képviselve a mi felsőbb oktatásunkban.

Egy gazdag Collége de France, hol semmit sem áldoznánk a hiúságnak, melynek létéről alig tudna valamit a nagy közönség, noha senki sem volna abból kizárva, imez gyógyszer a magasb rendű tanulmányokbeli elmaradásnak, melyet mások által irigyletetni vágyó népünk nem bírna békén tűrni. Ugyanazon ok, mely a Collége de France megalapításán működött, harczol fenmaradása mellett is. Az újkor tömérdek tanulmányt és módszert teremtett, melyek előtt bezárá 'ajtait az egyetem. I. Ferencz, a helyett, hogy közigazgatási intézkedésekkel támadta volna meg az egyetem megrögzött szellemét, vetélytársat állított oldalához, a hol a számüzött új tanulmányok menhelyet találtak. Így alakult meg, mintegy a számüzöttek vállvetése által, azon nagy iskola, mely dicsően képviselé credetében az emberi szellem legmagasb műveltségét. Az egyetem, például, kirekeszté a görög nyelvet, mert a jó tanárok nem ismerték e nyelvet; a Collége royal-ban jutott Danés számára tanszék. A héber még nagyobb elfogultsággal találkozván, a Collége royal-ban volt tanszéke Vatable-nak. A canonisták és római jogtanárok makaesul állitván, hogy nem létezik franczia jog, s nem is taníttathatik, a Collége royal-ban megnyílt az első honi jog tanszéke, Launai által megalapítva. Ramus kísérletei szabadelvűbb szellemet önteni az egyetemi bölcsészetbe, sikerlenek maradván, II. Henrik tanszéket emelt számára, s felhatalmazá, folytassa tanulmányait saját terve szerint.

A Collége de France ekként egészen más természetű igényeknek felelne meg, s legkevésbbé sem használtatnának kettős szolgálatra az egyetem intézetei, mint ezt gyakran mondogatják.

Az ő léte és gyarapodása oly szoros összefüggésben áll az emberi szellem haladásával, hogy azon többé-kevésbbé hű modor, melyben megfelel hivatásának, hű tükreül tekinthető egy adott percz tudományos fejlődésének. Azon időszakok, midőn a Collége de France kebelében az értelmi mozgalom vezérei éltek, leggazdagabban valának eredményekben; a mely perczben a Collége de France mellék intézete lőn az egyetemnek, ismétlé a régi tanokat, lemondván minden-új módszerről a tudományos hanyatlás időszakai állottak be. Oly testület, milyen az egyetem,—szükséges-e mondanom, hogy én ezennel az intézmény általános irányáról szólok, nem pedig azon jeles egyéniségekről, kik, tagjait képezik? — oly testület, mondom, milyen az egyetem, kötelessége lévén tanítani minden rendű classicusnak ismert tanulmányokat nem nélkülözheti a korlátokat bizonyos tekintetben. Az új tanulmányokat nem szabad vakmerően befogadni az oktatás tantervébe: szükséges, hogy bizonyos korlát emeltessék, s abban semmi hátramadvást nem látok, ha a közoktatás némi óvatossággal követi a tudomány haladó lépteit: különben hivatalosan szentesítnök a hypothesiseket, kötelességből követnök a tapogatózásokat, melyek minden új munkasorozat kezdetétől elválhatlanok. Egyébiránt minden testületben legyen meg az, mit testületi szellemnek nevezünk. Már minden életpálya követel valamit, a mi nem a minden kötelék alul feloldott szabad ember magaviselete. A tantestület bármily számosak legyenek is az ő jelesei,—köteles fentartani valamicskét ezen jó kis szellemből, Rollin modorában, okos, becsületes, az igen mély belátás és tűz nem lévén eredendő büne. A tudománynak mások a jogai s mások a kötelességei; az üdvös korlátok, melyeket a tanítás rideg kötelessége igényel, gyakran akadályai lehetnének; termékenységének első feltétele a szabadság. Azon intézetek mellé, a hol őriztetik a szerzett ismeretek rak-tára, szükségesek a független tanszékek, a hol a nagy eredetiség, mely a szoros értelemben vett oktatásban nem elkerülhetetlen kellék, föllelje méltó helyét.

Mitévők legyünk ha vissza akarjuk igtatni a Collége de France-t ezen magas rendeltetésébe? Éleszsziük fel I. Ferencz és II. Henrik szellemét, hívjuk oda embereinket, kik a természet- és mennyiségtani, vagy történelmi és nyelvészeti tudományok mezején, teremtvő erővel bírnak. Egy új ága se nyilatkoznék Franciaor-

számban a tanulmányoknak, a nélkül, hogy azonnal ne képvisel-
tessék saját alkotója által a collegiumban. Egyáltalán nem szüksé-
ges, hogy a Collège de France tanszékei képviseljék az összes
oktatás tantervét. Az a lényeges, hogy a tudományos mozgalom
jelen állapotát képviseljék. A Collège de France célja nem annyi-
ra az lévén, hogy teljes sorozatával szolgáljon az előadásoknak,
mint inkább az, hogy fentartsa az önálló vizsgálódások hagyomá-
nyát, a tanár leczkéi, számos tantárgyban, csak egyik részét
tegyék kötelességeinek. A Collège de France legvirágzóbb kor-
szaka az volt, midőn nem valának saját épületei *) és a
midőn minden tanár saját lakán gyűjté maga körül az öt hall-
gató obajtó tanítványait. Lényeges volna, hogy a folytonos új
vizsgálódások embere oly iskolát alakítson, melynek ő volna az
irányadója. A vegytani, természettani és természettudományi mű-
termek igen jól érik el e célukat. A nyelvészeti oktatásra nézve
talán czélszerű volna néhány „ellátott hallgató“ számára ösztön-
díjakat alapítani, melyek a szorgalmas ifjoknak módot nyújtaná-
nának bizonyos számú éveken át oly tanulmányokra fordíthatni
idejüket, melyek eleinte meddők. A fiatal tudós sokkal nehezeb-
ben tengethetvén életét mióta a párisi életmód megváltozott, nagyon
megapadna a magasabb műveltség, ha okosan irányzott óvósze-
rekkel nem segítünk rajta.

Sokan fölösnek fogják találni az ilyen gondoskodást a lát-
szólag érték és érdek nélküli tanulmányokról. Nagy veszedelme
a mi társadalmunknak a rövid látás. Csak egyetlenegy korra
gondolunk. „Ötven év óta, igen helyesen mondá Biot, ***) a termé-
szet és vegytani tudományok előzőnlék a világot. A gőzhajózás, a
villany-távirda, a szeszvilágítás és a villanyosság vakító világítá-
sa, a napsugár, melylyel mint eszközzel rajzolunk, nyomatunk,
vésetünk, az emberi ész száz meg száz csodái, roppant és ál-
talanos bámulásra ragadák a népeket. Erre a gondolkozni nem

*) Megjegyzendő valóban, hogy a régi „lecteur royal“ egyedül azért
vala díjazva, hogy oly úton-módon terjeszsze és tökéletesitse az általa kép-
viselt tanulmányokat, mint ezt saját belátása sugallja. A collegium csak
XIII Lajos idejében kezdé szereztetni épületeit.

**) *Journál des Savans*, 1844 marczius, és *Mélanges
scientifique et littéraires* I. köt. l. 469 — 470.

tudó, az okokat nem kutató tömeg, nem gondolt többé a tudományokkal csak eredményeikkel, és hasonlóan a vadon fiához, szívesen jónak látta volna levágni a fát a gyümölcs kedvéért. Tessék csak vele beszélni az előleges tanulmányokról, természeti és vegytani elméletekről, melyek, régóta kidolgozva a csendes falak közt, megteremték ez csodákat. A mennyiségtani tudományokat is tessék előtte szépen kidicsérni, mint éltető gyökeiket minden tevőleges tudománynak. Szóba se áll! Mit érnek ezek a theoreticusok? Lagrange, Laplace, teremtetek-e ezek olvaszdkát vagy egyéb iparágakat? Ez kell nekünk! Csak élvezni szeretne. Reá nézve, az eredmény minden, nem tudja, s megveti az előzményeket. De minket, a tudomány művelőit, legkevésbé se zavartson e zajgó népkövetelés. Folytassuk ernyedetlen állhatatossággal csendességben kémkedő munkánkat, s rá se hallgassunk.

Nem is annyira a tudatlan tömeg, mint inkább a negédes és nyomorúságos középszerűség szájából halljuk ezen Biot által méltán megrótt okoskodást; hanem az nagyon is igaz, hogy e ferde okoskodás valóságos szerencsétlensége a mostani, de főleg a francia társalomnak. A mi a jelenben ragyog, nagyobb becsessel bír nálunk, mint a mi távolban érdekel bennünket. A szilárdság sokat veszít ez által. Bizonyára mi többet tudunk, mint tudott a XVII-dik és XVIII-dik század, látkörünk tárgult, kivált a történelmi, miként mi vesszük a történelmet, mert ez egészen különbözik attól, mit máskor e néven nevezének; de az értelem az időkben fegyelmezettebb vala. Mily szorgalom! mily komolyság! és a legkülönösb apróskodás közepett mily izlés az igaz iránt! A társalom rétegei akkoriban némileg jobban valának rendezve. A hivatal, a papság, a szerzetes intézmények jeles életmódot szolgáltatottak a munkás férfiak számára. Midőn mindezeket pótolni vállalkozott az államkincstár, nagyon terhes örökséget vállalt. Ne mondjon le végkép kötelezettségéről; tegye meg az állam a tudományos műveltség kedvéért azt, mit a nélkülözhetetlen szükségletekért teszen, mik elhanyagoltatnának, ha ő levinné kezét rólok. Az erdők eltűnnének, ha a magán nyereszkesedésre bízattatnának; pedig szükségünk van rájuk, a miért is mint államvagyon kezeltetnek. Így állunk a magas tudománnyal is. El nem veszne az kétség kívül, ha Franciaország parlagon is hagyná azt

heverni, hála Europa felosztásának, hála a kebelében rejlő üdvös vetélkedésnek, de főleg hála az egyéni kezdeményezésnek és roppant kincseknek, melyek Angolországban különösen, értelmes kezekbe jutottak, a szellemi fejlődés jövője biztosítva van; csak hogy hazánk becsülete forog fen. Azon benső hit, hogy bámultatunk a világ által, nem elegendő: hatással szükséges bebizonyítani, hogy megérdemeljük rangunkat a szellemi műveltség azon nemében, melyet Európa véglegesen elfogadott.

Valóban igen gyermekes volna remélni, hogy Franciaország módosítand jellemén; ezt ohajtanunk sem lehet vakmerőség nélkül. Bájoló ő így is a milyen. Ha hatalmunkban volna is a varázsvessző, csak remegve nyúlhatnánk ezen egygyéforrott tömörülethez, a hol minden egymásba kapaszkodik, a hol a jó tulajdonok a hibákból szülemlenek, s a hol semmin sem lehet változtatni, a nélkül, hogy az egész halomra ne dőljön. De francziaságunk eszköze nem hibáink cultusa. Franciaország nagysága abban rejlik, hogy az ellensarkok kebelében rejlenek. Franciaország a Casaubon, Descartes, Saumaise, Ducange, Fréres hazája. Franciaország komoly nemzet hazája vala azon korszakokban, midőn legelmésebb vala, sőt azt is állíthatnók hogy elmésebb volí, midőn komolyabb vala, s a mit szilárdságban vesztett, azt nem nyéré meg valódi bájokban. Őrizzük meg, mit nagyon ohajtok, a franczia szellem hagyományát, de őrizzük meg egészben. Ne reméljük kiváltképen, hogy mi ezentúl azon hatást gyakorlandjuk Európára, melyet a XVII. és XVIII-dik században gyakorlánk, ha régi szokásainkba temetkeztünk. Európa értelmi műveltsége egy roppant csere, a hol mindenki ad és vesz viszont, a hol a tegnapi tanítvány a mai napnak mestere. Oly élőfa ez, a hol minden egyes tag részt vesz a többinek életében, a hol csak azon ágak meddők, melyek külön válnak, s visszaútasítják a közös életnedvet.

A nagy kísérlet, melyet Franciaország a múlt század végével megkezdett, folyton folyik mind az értelmi, mind a politikai téren. Mi leend az eredménye ezen kísérletnek, az bizonytalan; de hogy bele fogott ez örök dicsősége marad. Vajon képes-e a franczia modorú democratia megvetni alapjait a politikailag hatalmas és szilárd társalomnak? Vajon megvetheti-e az értelmi világban alapjait oly felvilágosodott társalomnak, melyen nem paczkáznak a kontárok, a hol a tudás, az ész, a szellemi felsőbbség meglelik

helyüket, jogszerű hatalmukat és értéküket? Ezeket megtudja a világ egy század múlva, s hogy tudja Franciaországnak köszönheti. Én azok közé tartozom, kik hisznek a democratia jövőjében, de az efféle jóslatok sok kétséggel járnak, mert az emberiség ügyei sokkal bonyolodottabbak, mintsem hogy egyszerre felfoghassuk a problema minden alkrészeit, és különben is a nagy emberek akaratára kijátsza koronként a számításokat. Minden esetre folytatandó a kísérlet. *Felix culpa.* Ezen merészség, mely olykor megfoszt bennünket az óvatos emberek előnyeitől, képezi a mi nagyságunkat. Számos jeles elmék, látván, hogy lakolás követte időszakos válságainkat, melyek életrendéhez látszanak tartozni hazánknak, hajlandók volnának azok nyomain indulni, kik nem vétkezének, vagy pedig oly gyógyszerekhez nyúlni, melyek képesek volnának lehűtteni vértünket. Ez volna a mi halálunk. Franciaország nem bír megbarátkozni a közepszerűséggel. Ha ez a cél, nem fog az sikerülni; nem közepszerűvé, hanem semmivé, valamenyi közé leghitványabbá aljasíttatnék ez által. Ne tartóztassuk tehát fel a dicső lázt, mely fajunk nemes voltának jele, csak arra ügyeljünk, ne talán valami roham elsöpörje a beteget, vagy meg ne bénítsa gyógyíthatlanul. Szilárd művelése az elmének, éber figyelem a társalmak állandó érdekei iránt, örökös féltékenység közt engedni a fölületes tudásnak, mely gyakran megszállja a tömeget, ez azon ellensúly, melynek segédelmével eltávolíthatjuk vészterhes helyzetünk néhány bal esélyeit.

B. K.

AZ ANGOL KIRÁLYNŐ KÖNYVE.

Leaves from the journal of our life in the highlands, from 1848 to 1861. To which are prefixed and added extracts from the same journal giving an account of earlier visits to Scotland, and toars in England and Ireland and yachting excursions. — Edited by Arthur Helps.

A Budapesti Szemle olvasói talán emlékeznek még, hogy a múlt évi folyamban*) egy könyvet mutattunk be, mely az angol királynő elhunyt férjének Albertnek a „Prince-consortnak“ főbb beszédeit tartalmazta, s az ő erkölesi és értelmi jellemére fényes világot vetett. Most e könyvnek úgy szólva pendant-ját mutatjuk be. A könyv, mint főnebb egész terjedelmében idézett czime mutatja, a királynő naplójából van összeállítva. Főtartalma a királynő és néhai férje által a felvidéken, Skótországbán, 1848-tól 1861-ig töltött jó napok emlékezései, melyekhez toldalékkul járulnak némely naplótöredékek, némely még korábbi látogatásaikról Skóceziában, s körútjaikról Angliában s Irlandban és tengeri kirándulásaikról.

A királynő e naplót eredetileg természetesen, nem szánta nyilvánosság elé. Férje halála után is soká habozott, közre engedje-e boesátani? Legközelebbi környezetének élénk kérelmei és sürgetései bizonyosan kevesebbet tettek is a kiadás elhatározására, mint a szerető női szív kegyeletes emléke az elhunyt iránt. Ő e lapokon felejthetlen férjének akart szívbeli emléket állítani; mert azok mindenikén a leghőbb szerelem melege ömlik el iránta s boldog házaseletük képe mosolyog elé. A könyv ajánlása is így szól: „Az Ő drága emlékének, ki az író életét fényessé és bol-

*) Budapesti Szemle 1867 III. és IV. füzet 417 s köv. ll.

doggá tette, legyenek ez egyszerű emlékezések szeretettel és hálával ajánlva.“ S valóban e lapokon egy íz sincs a királynőből, de annál teljesebben áll előttünk a szerető asszony.

A könyv címlapján kiadóul Helps Arthur van megnevezve, a Privy-Council jegyzője. Egy rövid értesítés tőle „A kiadó előszava“ előzi meg az egészet. Előadja röviden a kiadás történetét. A királynő eleinte csak a család tagjai s a legközelebbi rokonok és a királynő benső barátjai számára akarta nyomtatni a könyvet. Később azonban eléje adták, hogy ha egyáltalában ki lesz nyomva, bármi szűk olvasókör számára is, lehetetlen lesz elkerülni, hogy a lapok tudomást ne vegyenek róla, s bevágni egyes, talán helytelen és meg nem bízható közlések útját, melyek félrevezetnék a nagy olvasó közönséget, mely a tárgy iránt előre láthatólag nagyon fog érdeklődni. Sőt nem lehetlen, hogy kéz alatt, talán a kontinensen, teljes utánnyomat is fog eszközöltetni. Ellenben alattvalói, kik őt mint anyát szeretik és tisztelik, köszönettel vennék, ha tőlök sem zárná el magán-élete legboldogabb s legszebb szakának e szülő emlékeit. E meggondolások végre arra vezették a királynőt, hogy a nyilvános kiadásba beleegyezék.

Gondolni lehet, hogy a kis könyvecske (220 lap, kis 8-ad rétből) mily érdekléssel fogadtatott. A könyvárusok „A királynő könyve“ címe alatt hirdették. S nagy és apró mohón olvasta. A lapok közléseket adtak belőle és ismertették. S a sziget birodalom után a kontinensen is széles körben elterjedt. De ha száz meg százezer ember olvasta is, alig hiszszük, hogy csak egy is elégtelenül vagy megcsalódva tette volna le kezéből.

Victoria alakja e sajátkezű jegyzeteiből oly világosan és nemesen domború ki, kedély- és szívilága oly fényesen és melegen sugárzik elő, családi életének, forrón szeretett férje és gyermekei körében, oly egyszerű és élethű rajza tárul föl, hogy az olvasót egy jól eső érzés lepi meg. Meg vagyunk szokva, hogy a trónon s a királyok életében csak fesztséget, hidegséget, formáságokat és pompát keressünk. S jól esik látnunk, hogy a valódi nemes természeteket semmi, még az a legmagasabb légkör sem ronthatja meg, s a ki igazán és egészen ember, a trónon is az maradhat. E jóltevé látvány volt az Albert herceg könyvének is a hatása; s most a királynő könyvével, ha lehet, még nagyobb mértékben ismétlődik. Amaz kiválólag egy férfi értelmi világát, emez egy nő szíve

világát tárja föl előttünk. Azért neveztük e könyvet a másik pendantjának.

„Könnyű átlátni, így szól előbeszédében a kiadó, hogy e kis mű nem akar több lenni, mint egyszerű előadása azon benyomásoknak, melyeket a királyi szerző útazásai s kirándulásai közben érzett, mintegy emlékeztetni önmagát később is azon helyekre és körülményekre, melyek annyi gyönyör forrásai voltak számára. Minden, a politikai kérdésekre való vonatkozások, kormányzati ügyek, könnyen megérthető okból, gondosan mellőztettek. Az egész könyv kizárólag egy, a természet szépségei, s a családélet örömei iránt fogékony kedély élményeivel foglalkozik, mely, minél ritkábban van alkalma, annál nagyobb gyönyörrel merül el a közügyek gondjainak nyomása elől menekülő élet élvezetében.“

Valóban egyetérthetünk a kiadóval, hogy a könyv irodalmi érdemének taglalásába bocsátkozni felesleges azokra nézve, kik azt olvasván közvetlen benyomása alatt állanak. Részünkről is, ismertetésül, s mintegy izelítőül, egy pár kis mutatványt szándékozván közölni, elégnék tartjuk egyszerűen útalni a festői tájleírásokra, melyekben e naplónak csaknem minden lapja bővelkedik; az előadás keresetlen egyszerűségére, mely az egészen előmlik; s a közlemények teljes őszinteségére, és az elbeszélés való hűségére: mely annak egyik fő jellemvonása. A királyi szerző minden lapon azt írja, a mit érez és gondol, nem keresi, hogy talán más érzések és gondolatok szebb színben tüntetnék fel lelkületét.

A királynő maga számára írván csak, családja tagjairól s környezetéről a magok közt szokásos nevekkal stb. szól; azonkívül gyakran oly körülményekre céloz, melyeket az idegen nem érthet meg. Mindez némi jegyzeteket tett szükségessé a kiadó részéről, de mutatja egyszersmind az olvasó előtt azon patriarchális viszonyt és jellemet, mely a királynőnek övéi iránt annyira sajátja. Nem trónon, de talán az egyszerű házfüdelek alatt is alig van nő és anya, ki övéi sorsában, gondjában, örömeiben és bajaiban élénkebb részt vegyen, mint e hölgy, kinek fejét korona ékesíti; ki e koronát annyi méltósággal és szerencsével tudja viselni, de ha leteheti egészen asszony tud lenni, a szó legjobb értelmében.

Júltevőleg ümlik el e lapokon azon társadalmi egyszerűség is, melylyel Victoria királynő az osztályok közötti válaszfalakat semmibe veszi, s jó szívvel és fesztelen természetességgel szól

alattvalóiról és velük. Közösségben érzi magát népével s annak nemcsak köz, hanem magán érdekei is helyet találnak királynői s anyai érdeklődésében.

„Valakiknek“ így szól e tárgyban a kiadó — „kötelességükben állt a királynővel hivatalos ügyekben érintkezni, észrevehették, hogy ő felsége, mint ki az államügyekben teljesen jártas, egészen a kérdéses pontra szeret szorítkozni, s nem szól semmi egyébről, mint épen az előtte levő s elintézendő ügyről. De ha e szabály alól kivételt tesz, azt azon aggódó ohajtás téteti vele, hogy alattvalóinak jóllétéről gondoskodhassék, hogy ennek vagy annak bajáról, szerencsétlenségéről tudakozódjék, hogy megkérdeje van-e már segítve rajta, vagy miképen lehetne még segíteni, enyhíteni legalább; öntudatlanul is kimutatva mindezzel, hogy népének valódi anyja, ki irántok a legmélyebben érdeklődik, nem tekintve az illetők rangját, a legfelsőbbtől a legalsóbbig.“

Történeti szempontból is fölötte érdekes e könyv. A történetírás, a mint az újabban kifejlődött, nemcsak a nagy események körvonalaait adja, hanem azok eredetét s rugóit a társadalmi életben, s az intéző egyéniségek jellemében és magánéletében keresi. A királynő családi s udvari életének ily hű és közvetlen rajza, a mai kor későbbi történetírója előtt roppant becses fog birni. Mit nem adnánk, ha Erzsébet vagy Anna királynő kezéből ily rajzokkal birhatnánk?

S most tekintsünk be Balmoralba, a könyv fő színhelyére, a királynő kedvencz mulató helyére. Balmoral északi Skóciában fekszik, a „hegyvidéken vagy „felföldön“, melyet Burns és Scott Walter annyiszor s oly szépen megénekeltek. Gyönyörű völgy ülésben, közvetlenül a Dee vize partján, félre a „világ“tól. Szébb és alkalmasabb helyet egy királyi mulató helynek képzelni sem lehet, olyan királyi családnak t. i. mely szereti a magányt, a hol magának élhessen. A királynő, évenként, s rendszeren a nyár végén, ha idejő, vasúton megy Aberdeenig, a szép tengerparti városig, mely gránitbányáiról és gránit falairól közönségesen gránitvárosnak neveztetik. Sőt a vasut még valamivel tovább is elhozza Ballater faluig, mely ő felségének utolsó vasuti állomása, a hol kiszáll s maga fogatján megy az alig egy órányira fekvő Balmoralba. Az út jó karban van tartva, de csöndes, mint erre be az egész vidék. A mi azonban Balmorált a királynőnek oly kedvencz

helyévé tenni, nemcsak a vidék szépsége, a magány csöndje, a kastély kényelmes volta; hanem mindenek fölött az, hogy ott őt minden szíve kedvesére Albertre, emlékezteti. E helyet a néhai herceg férj választotta s szemelte ki családi lakhelyöktől, ő vásárolta meg, az ő tulajdona volt, ő építtette újra s rendezte be, mindenütt az ő hozzá értésének, ízlésének, művészi érzékének nyomai láthatók s érezhetők. A királynő itt élte élete legboldogabb perezzeit s az emlékek, melyek őt e helyhez kötik, vesztesége után is a legédesebbek maradtak szívének. Naplójából kiszakítunk két lapot: egyiket, melyben azt írja le, minő benyomást tett reá Balmoral, midőn 1848 őszén először látogatták meg; s a másikat, melyet nyolcz év múlva, futólag vetett jegyzékkönyvébe, megmondani, miért oly kedves e hely neki.

Íme az első.

BALMORAL ELSŐ BENYOMÁSA.

Balmoral, péntek, szeptember 8. 1848. Egynegyedkor háromra érkeztünk meg Balmoralba. Csinos kis kastély a régi skót stýlben. Elöl egy festői tornya van s alatta kert, sűrű erdős dombbal; hátul erdő terül le egészen a Dee-ig; köröskörül dombok emelkednek.

A kastélynak csinos kis csarnoka van, billiard-szobával; az emeleten (hova jó széles lépcső vezet) közvetlenül, jobb kézre, épen az ebédlő fölött, van a mi nappali szobánk, azelőtt elfogadó terem, szép nagy szoba; abból nyílik a háló szobánk, mely viszont Albert kis öltöző szobájába vezet. Szembe, néhány lépcsőfokkal lejjebb a gyermekeknek és Hildgard kisasszonynak három szoba. A hölgyek lakása földszint van, az uraké fönn.

Megérkeztünk után azonnal villás reggelihez ültünk s fél négykor kísértáltunk s felmentünk az erdős dombra, melyre ablakaink épen néznek; tetején kőrakás van s hozzá kigyózó ösvény vezet. Gyönyörű kilátás van innen le a házra. Balkézre a Lock-na-Gart környező szép dombsorra látni; jobbra pedig, Ballater lelé, a mély völgy nyílásba, melyen át a Dee kanyarog, szép erdős domboktól szegve, melyek nagyon emlékeztetnek a Thüringer-waldra. Minden oly csöndes, magányos volt; oly jól esett itt körültekinteni, a tiszta hegyi lég oly üdítően lengett kö-

rül. Minden, mintha szabadságot és békét lehellne, elfeledtetve az emberrel a világot s szomorú zaját.

A táj vadon, de még sem elhagyatott, s jobban műveltnek és lakottabbnak látszik mint L a g g a n-ban. A talaj pompás, száraz. A Dee partján sétálgattunk, mely szép és sebes folyam, közvetlenül a ház mögött. Invercauld felé különösen szép a dombok tekintete.

Midőn fél hatkor visszatértem, Albert kiment szerencsét próbálni szarvasokra, melyek a közeli erdőben tanyáztak; de nem volt szerencséje. Pedig esténként egészen a ház közelébe le szoktak jöni.

A másik ez.

BALMORAL IRÁNTI VONZALOM.

October 13. 1856.

Évről évre jobban vonzódik szívem e drága paradicsomhoz; annyiival inkább most, midőn benne minden kedves Albertem saját teremtese, saját munkája, saját építménye, saját terve, mint O s b o r n e-ban; s az ő finom izlése, és drága kezének nyomma mindenütt meglátszik, mindenben. Ma is egész nap nagyon el volt foglalva; sok mindent tervezett, s rendelkezett a jövő évre.

Évről évre kísérhetjük a mindig növekedő ragaszkodást e szép és kedves hely iránt. Minden évben midőn megérkeztek, az első jegyzetekben ki van fejezve az öröm, — s az utolsókban a távozás fájdalma. 1858-ban september 18-kán így kezdi az aznapi jegyzetet: „Hajh! az utolsó nap! Mikor fölkelünk az idő igen vi gasztalannak látszott. Minden hóval volt takarva, a hó legalább hüvelyknyi vastagságban borította a földet, s folyvást erősen havazott, így esik már reggeli öt órától fogva. Szeretném, ha még jobban esnék, hogy el se indulhassunk. Mily boldog lettem volna, ha még maradhatnánk! Fél tízig vagy tizenegyig csak folyvást havazott, akkor kezdett tisztulni. A halmok egészen felhérek voltak; a nap előbújtt s mindent ragyogó fénnyel öntött el“ . . .

1852, october 11-kén pedig: „A mai nap nagyon szép, nagyon boldog s emlékezetes nap volt — de az utolsó! — Gyönyörű szép reggel“

Álljon itt egy pár megérkezés is.

1855. s e p t e m b e r 9-k én: „Pontban egynegyed nyolczkor érkezünk meg a kedves Balmoralba. Olyan különösen esett a változást látnom; a régi ház és a mellék épületek közt az összekötő rész le levén rontva. Az új ház igen szép. De a torony s az átjáró még csak félig készült el, s a eselédházak sincsenek még meg; azért az urak, az udvarmestert kivéve, a régi házban laknak még, valamint a eselédség nagy része is, az új házat az ő lakhelyökkel egy hosszú deszka folyosó köti össze. — Mikor a csarnokba belépünk, egy viselt cipőt hajtottak utánunk, hogy itt lakásunk jó szerencsés legyen. A ház egészen elbájolt; a szobák pompásak; a bútortat, papírszőnyegek, minden tökéletes!“

Másnap ezt írta naplójába. „A kilátás szobáink ablakából, a könyvtárból, az elfogadó tereméből stb. a Dee völgyére, háttérben a hegyekkel, melyeket a régi házból soha nem láthattunk, valóban szép. Ma jó sétát tettünk, a folyó mentében, s megnéztünk mindent, a mit építettek, s megbeszéltünk mindent, a mi még hátra van. Azután elmentünk a szegény régi házba, volt szobáinkba, oly rosszúl esett, hogy mindent oly elhagyottnak találtunk; sok mindent kije-lőtünk, a mit az új házba át kell szállítani.

A következő évben már az új építkezés egészen be volt fejezve. Csak e néhány sor áll a naplóban:

„A u g u s t u s 30. 1856. — Este hét órakor érkezve Balmoralba, a tornyot és a eselédlakást egészen bevégezve találtuk. A szegény jó régi ház eltűnt! Most gyönyörűn néz ki az egész!“

Az 1855-diki ősztől, melyről az előbbi két jegyzéket idéztem, három igen különböző jellemű s fontosságú eseményt találunk még följegyezve: Sebastopol bevétele, a Victoria hercegnő eljegyzését a porosz koronaherceggel, s a tisztelendő Caird János úr predikációját, melyet a királynő jelenlétele s saját belbecse egyiránt világhírvé tett; magyarul is megvan a többi között. Érdekes mind a három dologról olvasnunk a királynő jegyzeteit.

„S e p t e m b e r 10. 1855.

„Mama, s urak és hölgyek, ebédre!“

Mindenki feszülten várta az újabb távirati tudósítások érkezé-

sét. Fél-tizenegykor két sürgöny érkezett, egyik nekem, egyik lord Granwillenek. Én a magamét olvasni kezdettem, Clarendon lord küldte s részleteket tartalmazott Pellissier tábornagtól az orosz hajóhad vereségéről. Lord Granville pedig azt mondá: „Nekem még jobb híreim vannak“, a mire olvasni kezdé: „Simpson tábornoktól—Sebastopol a szövetségesek kezében van.“ Hála istennek! Örömtünk igen nagy volt; de alig birtuk elhinni a jó hirt, s miután oly soká, oly aggodalmasan vártuk, az ember nem tudta képzelni, hogy valósulhasson.

Albert mindjárt rendelést tett, hogy menjenek és gyűjtsák meg az örömtüzeket, melyek még akkor el voltak készítve, mikor tavaly a vár elestének álhire érkezett volt s azóta mindig arra vártak, hogy mikor kell már felgyújtani. Egyszer, épen november ötödikén, az inkermáni csata napján (mily különös!) a szél feldöntötte vala; most meg, (különös!) mintha csak épen azt várták volna, hogy mi ismét ide jöjünk.

Az új háznak, úgy látszik, igazán szerencséje van; mert megérkezésünk első pereze óta csupa jó híreket kaptunk. Alig telt néhány perez, Albert s az urak mindnyájan, ki a hogy öltözve volt, elrohantak, a szolgálk utánok, lassanként az egész falu népe hozzájuk csatlakozott, asszonyok, napszámosok, felügyelők, mind fel a domb tetején levő körakáshoz. Mi csak vártunk, míg az örömtüzeket felgyújtották, a mit általános üdvkiáltásokkal kísérték. Pompásan lobbant fel, s nagyon gyönyörködtünk a mindenféle alakokban, némelyik körül tánczolta a tüzet, mindnyájan kiáltoztak, éljeneztek, Ross*) sipolt, Grant és Macdonald pedig folyvást morszarakat süttögettek, míg a szegény öreg Altancon Ferencz**) egy csomó röppentyűt süttött el a domb alján, de a melyek nagy része nem akart elsülni. Valami háromnegyed óra múlva lejött Albert s azt mondta, hogy a látvány rendkívül regényes és izgató volt. A nép áldomást ivott pálinkával s roppant lelkesedett vala. Az egész ház rendkívüli izgatottságban volt. A fiúkat alig birtuk felkölteni s

*) Sípósom. 1854 óta; tizenkét évig szolgált a 42-dik felföldi (skót) ezredben! igen derék, becsületes ember.

**) Sir R. Goidonnak egy régi szolgálja, ki most itt házfelügyelő Alsace-i születésű. (1858-ban meghalt.)

mikor végre felébredtek, kértek hogy ereszszük fel őket a domb tetejére.

Egy negyed tizenkettőig fenmaradtunk; s épen mikor vetkezni kezdettem, az egész tömeg odajött az ahlak alá, a sipok fűtyültek, a nép énekelt, mozsarakat sütögettek, éljeneztek — előbb engem, azután Albertet, a francia császárt, és „Sebastopol elestét.“

„September 29. 1855.

Kedves Victoriánkat ma jegyezte el Frigyes Vilmos, a porosz koronaörökös, ki már 14-dike óta itt van nálunk látogatóban. Már 20-án nyilatkozott előttünk, ohajtása iránt; de határozatlanok voltunk; leányunk túlságos fiatalsága miatt, szóljon-e vele maga, vagy várjon, míg máskor ismét visszajő? Végre is abban állapodtunk meg, hogy jobb lesz, ha szól; s ma délután, mi alatt Craig-na-Ban-ba lovagoltunk át, egy fehér hanga-galyat tört le (a „jó szerencse“ jele) s azt a leánykának adta. Ezzel alkalma lön némi czélzást tennie reményeire s ohajtásaira, s míg Glen Gironch-on alá lovagoltak, a szerencsés kimenetel már elő volt készítve.

October 14. 1855.

Tizenkét órakor templomba mentünk. Tisztelendő Caird J. ur, egyik Scótország leghíresebb egyházi szónokainak végezte a szolgálatot, s minden jelenvoltat fölvyllanyozott bámulatosan szép prédikációjával, mely csaknem egy óra hosszan tartott, de mindenkinék figyelmét végig lekötötte. Textusa a Rómaiakhoz írt levél tizenkettődik részéből volt véve, a tizenegyedik vers: „A munkában meg ne lankadjatok; lélekben buzgók legyetek; az úrnak szolgáljatok.“ Igen szépen és egyszerűen magyarázta meg, mi a valódi vallásosság; mint át kell annak hatnia életünk minden cselekvényét; nemcsak vasárnapra való, vagy bezárt magán-szobánkba; nem is kell, hogy elvonjon a világtól; nem az hogy örökké kegyes könyvek fölött bölintgassunk, hanem hogy jók legyünk és jót cselekedjünk; s hogy mindent Krisztus szellemében tegyünk. — Oly szép volt, mint a Mc. Leod úr beszéde tavaly, s mindnyájan nagyon épültünk általa.“

A királynő az egész könyvben csak egypárszor lép előtérbe az asszony fölött. Politikai jelentőségű eseményekről csak kivételesen van szó. Egyik példát már idéztük, midőn Sebastopol esztének híre Balmoralba megérkezett. A másik még érdekesebb, a Wellington herceg halála. Idézzük azt is, mit e hír vételekor ír a királynő.

„Alt-na-Giuthasach, csütörtök, september 16. 1851.

Ma reggel hét órakor Phipps ezredes levele riasztott fel, melybe egy távsürgöny volt zárva, a Sun hatodik kiadásából vett azon hírrel, hogy Wellington herceg tegnapelőtt meghalt. A hírt mindazáltal nem akartuk elhinni. Vajha igazunk lett volna, s délutánunk ne lett volna oly kegyetlenül megszorítva e gyász-hír megerősítésével!

Délután leveleket hoztak. Azok közt volt egy lord Derbytől; mohón szakítám fel — s hajh, megerősíté a gyászos hírt: hogy Anglia, vagy inkább Britannia büszkesége, dicsősége, hőse, a legnagyobb ember, a kit valaha szült, nincs többé! Szomorú nap! nagy és kipótolhatlan nemzeti veszteség!

Lord Derby néhány sort zárt levelébe Wellesley Károly lordtól, a ki azt írja, hogy szeretett nagyatyja kedden három órakor halt meg, néhány órai roszullét után, de minden szenvedés nélkül. Legyen meg isten akaratja! Erre készen kellett lennünk, a herceg már 83 éves volt. Boldog, hogy nagy elméje teljes birtokában volt még és szenvedés nélkül halhatott meg,—de mily veszteség! Hazánkat gondolni sem tudjuk a „herceg“, a mi halhatatlan hősiünk nélkül.

Csaknem minden földi nagyság, mit egy alattvaló csak bírhat, összpontosult benne. Állása a legmagasb volt, mivel alattvaló csak valaha birt, — pártok fölött, — tisztelettel nézve mindenektől, — az egész nemzettől, — az uralkodónak barátja, — s mily igénytelenséggel viselte e nagy megtiszteltetéseket. Mily egyszerűség, mily elhatározottság, mily bátorság jellemezte minden tettét, s vezette minden lépésében! A koronának soha sem volt, — s félek nem is lesz — önfeláldozóbb, hivebb, engedelmesebb alattvalója, s szilárdabb oszlopa. Ránk nézve (kik, fájdalom, már annyi tapasztalt s kipróbált barátunkat vesztek el) az ő elvesztése pótolhatlan, mert készsége a tanácsban és segélyben, a hol csak

hasznunkra lehetett, s bármi akadályon diadalmaskodhatott, páratlan volt mindenütt. Albert iránt mindig a legnagyobb szeretetet s határtalan bizalmat tanusította. Tapasztaltsága s történelmi ismeretei is nagyok voltak. A lánczszem volt ő, mely minket a múlttal összekötött. Egy szem sem maradhat szárazon az egész országban!

E néhány mutatványból is kitétnik, az előadás és a felfogás egyszerűsége. Nem királynő, nem is írónő írja ezeket, hanem egyszerűen csak egy asszony, a ki legjobban találja magát a természet és családja körében, a ki férjét és gyermekeit igazán szereti, nem divatból, sem tisztességből, sem mutogatásból, hanem mert szíve egészen össze van forrva velök. Különösen férje iránt a napló minden lapja oly teljes odaengedést, előzékenységet, gondoskodást, sőt valódi tiszteletet s engedelmisséget tanusít, minőt bizonyára a legegyszerűbb családok körében is csak ritkán találunk.

Egy ízben Albertnek Aberdeenbe kell menni, hogy ott „a tudományokat előmozdító britt egyesület“ közgyűlésén elnököljön. A királynő férje elutazása miatt, bár az csak pár napig tartó távollétre — s minő távollétre, alig néhány mértföldnyire — szól, egészen lehangolt kedélyű. Leányával Alice-szal, s két udvarhölgyével, egy hegyi kirándulásban keres szórakozást. De jegyzetei e napról mutatják, hogy ha férje nincs jelen, semmiben sem találja úgy kedvét, mint a mikor együtt vannak, akkor minden pont „rendkívül szép“, „elragadólag bájos“ „csodásan gyönyörű“ neki. Ha férje karjába öltheti karját, mintha csak a Grün Anasztáz gyűrűjén nézné az egész világot, a szerelem aranykeretében lát minden tájképet.

Másnap este táv sürgőnyt kap, melyből értesül, hogy „az Albert fogadtatása bámulatosan szép volt, s hogy minden oly jól ment, a mint csak lehet. Hála istennek.“ Mindamellettt oly nyugtalan, hogy nem tud otthon maradni. Alice-szal, Helénnel, Bertivel (gyermekai) s egy pár hölgy és úr kíséretében, kimegy a Lach-na-Garra, s csak est 6 órára tér vissza. „Hét óra után tíz percz czel megérkezik Albert. Minden jól ment, bámulatosan jól; sok tu

dós emberrel jött ott össze; beszéde által mindenki el volt ragadtatva; fogadtatása rendkívül szívélyes volt. Banchory-house (a Thomson úr háza) a hol szállva volt (Aberdeen kivül négy ang. mfdnyire), a mint mondja, igen kényelmes volt — s ezt a királynő mind följegyzésre méltónak találja, és igen meg van nyugtatva általa.

Másnapra az aberdeeni nagygyűlés tudósai meg voltak hi va Balmoralba. Hogy ne találtak volna szíves fogadtatást, mikor ők is oly szívesen fogadták a kedves Albertet. A királyné ki nem fogy dicséretökből, hogy milyen kedves derék emberek. „Itt volt Professor Owen, Sir David Brewster, Sir John Bowring, Roscoe úr, sir John Ross; beszélünk mindnyájokkal. Sir R. Murchison mondotta ebéd alatt, hogy ma reggel érkezett hirt, hogy szegény sir John Franklin (az éjszaksarki utazó) maradványait, vagyis inkább az ő és útítársai holmiját föl találták.“ Mr. Thomson is ott volt, a ki olyan jó szállást adott Albertnek Banchory-houseban. Hálásra is ott marasztották; csak vissza kellett neki adni a szíves látást! „Az urak kivétel nélkül mind nagy magasztalással szölohtak szeretett Albertem bämülatosan szép beszédéről, s hogy mily általános meglegedést szöült ottani jótékony fellépése.“

Ez a jó asszony egészen csak férjében élt. Saját énjét azéba olvasztotta. Egy nő, kit férje emelt volna föl magához s szerzett volna neki valami állást a világban, nem tehetne többet, jobbat iránta, mint ez a királynő, a ki trónját osztotta meg azzal a kis herczeggel.

1860-ban két nagy kirándulást tettek a hegyek közé. Az egyiket így nevezi a napló: „Első nagy kirándulás, Glen-Fishie és Grantownba“; a másik meg: „Második nagy kirándulás, Invermarkba és Fettercairnbe.“ Soha bájosabb leírásait, a majd csónakon, majd lóháton, majd gyalog tett kőjútaknak. A kedves utazó-nő mindennel meg van elégedve; hiszen Albert is ott van. Még a ponykat is megdicséri, a melyeken a hegyi utakat tették. A kedves „Fyvie“ tökéletes lovaeska; de az Alberté sem alábbvaló.

A naplóban úgy ezt a kirándulást, mint a többieket, csinos tollrajzok kísérik. Könnyű kézzel odavetett tájképek, a hegyek s partok körvonalai, vagy a népviselet feltünöségei. Néha egy szézyes alak humoristikus rajza, stb.

De elég ennyi a könyvecske ismertetésére. Olvasóink jól tesszik, ha angolul tudó nejeik számára megszerzik az úgy is nagyon olcsó (kemény kötésben 1 frt 80 kr.) kedélyes könyvecskét. Anyák és feleségek tükröreül is ajánlhatjuk. Még ellenszerül a minden áron rajongani s phrázisokat páitogtatni szerető írónők számára.

SZÁSZ KÁROLY.

MAGYAR TUD. AKADEMIA.

(Márczius — Junius.)

Márczius 30-án Szilády Áron l. t. felolvassa „Jelentését bolognai útjáról.“

Azon útasításhoz képest, melyet a Tudományos Akadémia történelmi bizottságától, Bolognába utazásom előtt nyertem, odaérkezésem után a következő három fő pontra kellett figyelmemet fordítanom:

1. A Marsili gróf által Budán, 1686-ban talált török, valamint persa és arab codexekre, melyek között a legnagyobb valószínűség szerint Magyarország török uralom alatti szándsájkjainak defterei vagy adólajstromai is felfedezhetők valának.

2. A Marsili-féle gyűjteményben található latin, görög s héber codexekre, mint a melyek egy része szintén Budáról került a nevezett gyűjteménybe, s képezhetne volna Mátyás király könyvtárának egy részét. Tehát a Mátyás király könyvtárára vonatkozó adatokra s maradványára.

3. Még a bolognai egyetem matriculáira, hogy azokból a XIII. század óta azon egyetemben tanult magyarok neveit kijegyezhessem, mivel hihető, hogy középkori státus-embereink jó része, kik t. i. törvénytudományi képzettséggel bírtak, Bolognában szereztek azt meg maguknak.

Ezen három tárgyra kellett legfőképen vizsgálódásomnak kiterjedni, melyek közül a két első szoros összefüggésben van egymással. Miután nyomozásom e két első pontot illetőleg tulajdonképeni küldetésem színhelyétől távol vezetett a kívánt eredmény jó részéhez: elsőben az utolsó pontra nézve szerzett tapasztalataimat fogom előterjeszteni.

A 425-ik évben alapított s Irnerius által 1119-től kezdve világhírűvé emelt bolognai egyetem rendszeresen vezetett matriculái csak

1825-ben kezdődnek. Ezek az egyetem titkára felügyelete alatt álló egyetemi levéltárban őriztetnek, azon épületben, melybe az egyetem a jelen század kezdetén könyvtárával együtt költözött. Tudakozódásomra, hogy a régebbi matriculákat, catalogusokat, hol találhatnám fel, az, Archivó generále notariale'-be útasítottam. Némi utánjárással sikerült e levéltárba bejutnom, hol azonban az egyetemi tanítók neveit legrégibb időktől kezdve magokban foglaló 8 darab óriás pergamen kötetben kívül mit sem találtam. Ezek, valamint az „Archivó prefetturale“ hasonló tartalmú kötetei, régen átbuvároltattak. Ezen buvárlatok egyik eredménye az Alidosi által 1623-ban Bolognában megjelent „Li dottori forestieri“*) című munka, melyben három bolognai magyar tanítónak, fájdalom, csak keresztnevét találhattam. Ezek a következők:

Gio v a n n i d' Ungheria del 1416 era lettore di Medicina.

Dionigio d' Ungheria del 1471 leggeva Logica.

G r e g o r i o Ungaro del 1470. leggeva Astronomia.

Nagyon valószínű, hogy ugyancsak ez utóbbi az, kiről Marzetti-nek a jelen század folytán kiadott, „Repertorio dei prof. bolog.“ című munkája 164-dik lapján ez olvasható: Gregorio Ungaro Lesse l'astronomia e la matematica negli anni 1470 e 1471—72.

Az „Archivó prefetturale“-ban sem találván a professorok s docensek 1568-tól kezdődő matriculáján kívül más catalogust: egyebet nem tehettem, minthogy a mostani „palazzo archiginnasio antico“ folyosóiban felfüggesztett, részint falra festett czimerek alatt álló nevek közt keressem s szedjem össze a feltalálható magyar neveket. Ez épület volt a jelen század előtt az egyetem helyisége, melynek tornáczán százával láthatók Angliae, Germaniae, Ungariae, Transylvaniae stb. feliratok alá helyezett czimerek alatt a külön országbeli tanulók által választott praesese, priorok nevei. Évenként tehát vagy talán inkább csak némely évről akad egy-egy név a sok közül. Szerencsére, mielőtt ezek közül mind kikerestem s feljegyeztem volna a magyar neveket, figyelmeztetett Sign. Frati, az ezen épületben elhelyezett községi nyilvános könyvtár igazgatója, hogy ezen czimerek és nevek néhány évvel eze-

*) E mű teljes címe: „Li dottori forestieri che in Bologna hanno letto teologia, filosofia, medicina et arti liberali con li rettori dello studio da gli anni 100 sino per tutto maggio del 1623 Di Gio. Nicolo Pasquali Alidosi. Bologna MDCXXIII.

lőtt kiűjittattak, s az ezen munkával megbízott művész a neveket részint hibásan újította ki, részint összetévesztette, a czimereket pedig majdnem általában összevissza cserélte. Mielőtt azonban az újításhoz fogtak volna, a nevek mind lemásoltattak. A nevezett igazgató úr szíveségéből hozzájutván ezen másolatokhoz, azokból sikerült összegyűjtenem Ungaria, Transylvania, Ilyria s Sarmatia következő praeseseinek neveit. A nevek után álló számok az éveket jelölik, melyekben az illetők praesések voltak, több év mellől azonban hiányzott az évszám:

Ungarorum v. Ungariae.

- D. Godscalcus Goorop ungarus. 1576 — 7.
- D. Gaspar Partinger ung. 1579.
- D. Gaspar Verbanoich ung. 1577.
- D. Gaspar Ztankowachki croata 1576 — 7.
- D. Joannes Szalokemcni transylvanus 1583
- D. Martinus Tordai transilv. 1596.
- D. Nicolaus Coldopus ung. praes. 1601.
- D. Petrus Paulus Cremona Zagrabiens. 1582.
- D. Martinus Bozdog ung. 1612.
- D. Martinus Boedovus ung. (Valószínűen ugyanaz) év nélkül.
- D. Franciscus Haeldar ung. 1615.
- D. Andreas Octavius v. Octavivus ung. 1623.
- D. Laurentius Ferenczfy v. Ferenczey ung. 1604.
- D. Joannes Dersfi ung. 1636 prior ungarorum.
- D. Joannes Burieli ung. C. 1642.
- D. Jo. Jacobus Brygen Brigant. aleman. 1645 — 6.
- D. Petrus Regifvitta ung. 1669.
- D. Stephanus Bosnier ung.
- D. Franciscus Docelius ung.
- D. Joannes Draskovith ung.
- D. Stephanus Maneatus v. Mancatus ung.
- D. Paulus Ratray ung.
- D. Stephanus Vashacei ung.
- D. Nicolaus Jalcoczy Zagrabiens.
- D. Paulus Jagustysch Zagrabiens.
- D. Petrus Petrinchich Dernyevs, praeses ungarorum.
- D. Christ. Hartneidus ab Ausperg bavarus ungarorum praeses.

Transylvaniae.

- D. Pompejus Coroninus Cort. alemannus 1604.
- D. Ferdinandus Henit alem. MDCXI.
- D. Carolus Klainhas alem. 1623.
- D. Mathias Benediter v. Benedicte austriacus 1626.
- D. Georgius de Lasti alem. 1638.
- D. Paulus Hieronymus D . . . d Austriac. 1579.

D. Franc. Marcus Prech. Cost. alem.

D. Wibertus Rosenbac alem.

D. Wolfg.

D. Marcellus Nac. transilvan. praes. Angliae 1583.

Illyricorum.

D. Joannes Knesely Croat. Topozken. 1577.

D. Franciscus Erghelius ungarus 1583.

D. Nicolaus Cadoppus tergestin. 1601. (l. Ungarorum Nic. Col-dopus.)

D. Jacobus Capronezai ung. 1618.

D. Paulus Zorehich ilyr. Crisiens. prior 1666.

D. Petrus Erdeo di comes legista prior. 1672.

D. Jo. Fillipchich illyr. paesidens.

D. Thomas Junnus zagrab. praes. Ilyr.

Sarmatiae.

D. Nicolaus Zelnyzehy ung. 1576.

D. Paulus Fulgitijs de Creszcziez croata 1612.

Ezen névsorból Dersfi Janos és gr. Erdödi Péter neve különösen is örökítve van az említett épület díszes folyosóin. Dersfinek ugyanis Prosperus Policinus dícséretére készült fölirata márvány-táblába vésvé következőleg végződik: „Auctore gener. D. Joanne Dersfi ungaro utr. univ. jur. priore dignissimo. Anno Salutis MDCXXXVI.“ — Gr. Erdödi Péter nevét hirdeti egy fehér márványból művészileg faragott Mária-szobor alatt,—melynek feje fölött három s lába alatt ugyanannyi, két oldalt pedig öt-öt angyal-fej, s ezeken kívül egy-egy kiterjesztett szárnyú angyal van, szintén fehér márványból faragva, — a következő emlék- és év-vers

D. O. M.

Ut sub praesidio faustos pia virgo scholarum

Bononiae fovens, ad sua vota diu

Sic Petrus Erdeodi comes de gente Croata

Et legieta prior dedicat hanc statuum

Anno

qVo CLeMensX seDit pie gVbernaus.

Ez alatt az Erdödi grófi ezímer áll.

Gio. Fantuzzi-nak Notizie degli scrittori bolognesi című (Bologna 1783.) munkája harmadik kötete 189. lapján álló következő czikk vonta magára figyelmemet: „Collegio ungarico di Zagabria. Monsignore Paolo Sondi vescovo rosorente canonico di Zagabriae, ne fu il fondatore l'anno 1537, e lo destino all'uso de canonici di Zagabria é di gentiluomini ungaresi, ed ordino, che il gius della nomina degli alunni

dopo la sua morte spettante al capitolo di Zagabria. Al presente questo collegio e soppresso.⁴

E rövid tudósítás átolvasása után annyiival inkább igyekeztem az ezen magyar collegiumra vonatkozó adatok feltalálásán, mivel reméltem, hogy talán azokkal együtt a tanulók névsorára is akadhatok, mit más helyen hiába kerestem. Az Archivo prefetturale elenchusaiban leltem is három pontot, mely erre vonatkozó adatokra útalt; de egész napi keresés után sem sikerült ezekre ráakadnunk a régibb rendezés hiányai miatt, kivéve egyetlen egy okmányt, mely nem egyéb, mint egy a bolognai magyar collegium rectora s tanulói nevében a pápához intézett folyamodvány, mely így hangzik:

Beatissime pater!

Nobilis D. Rector et scholares ven. Collegii Ungarici Bononiae ex-citatis humillimi S. V. oratores ac B. V. pedibus humiliter provoluti S. V. exponunt, qualiter venerabile Capitulum cathedralis ecclesiae Zagrabienensis nationis Ungaricae maxime dolens propter tumultus bellicos et Turcarum excursions non posse in ea regione clericos suos divinis litteris ad animarum salutem incumbere; — superioribus annis Bononiae Collegium erigendum curavit, sicuti ex propriis pecuniis Rev. mi quondam Pauli Zondi episcopi Rosonensis et prepositi Zagrabienensis. Ab eodem prefato Paulo Zondi ad id sibi plenaria facultate praedictum collegium instituit, in quo quatuor vel quinque scholares dicti capituli clerici perpetuo alerentur ac theologicis studiis instituerentur, sicuti Deo propitiis dicti venerabilis capituli votis annuente. Magnus revera fructus atque animarum utilitas quotidie magis percipitur, cum ii qui Bononiae studuerint cum publicis concionibus, tum privatis colloquiis in fidei defensione ac sacr. administratione salubriter in vinea Domini elaborant; multi etiam ex iis in eo Regno episcopi eligantur. Atque prefatum quidem collegium ab ill.-bus senatoribus Bononiae a daciis, gabellarum et aliorum urbanorum gravaminum solutione prius exemptum fuerat, sed post editam a S. V. constitutionem de bono regimine, rursus compellitur tamquam ab apostolica sede non exemptum publica onera solvere. Quare predicti DD. Rector et scholares Ungarici S. V. pedibus humiliter prostrati suppliciter orant S. V. ut attentata dicti collegii paupertate, et quod propter bellicas calamitates — ob quas universas pene facultates et redditus perdidit — non ita ut prius subsidia a ven. Capitulo Zagrabien. transmittuntur: dignetur predictum Collegium ab omnibus daciis, gabellis, tallis, sub-

sidiis impositionibus, decimis atque aliis quibuscunque gravaminibus atque oneribus tam ordinariis quam extraordinariis perpetuo eximere et liberare, atque ita hujusmodi exem.-is et libertatis privilegium corroborare ut nunquam per summos pontifices pro tempore censeatur revocatum, nisi particularis de eo mentio fiat. Ipsi vero pro tam insigni accepto beneficio Deum Opt. Max. perpetuo pro felici S. V. conservatione precabuntur. Benignum interim a S. V. expectabunt responsum.

Bononiae pridie Idus Junij MDXCVIII.

S. V. pedibus humiliter provoluti

Rector et scolares Coll. i

Ungarici Bonon.

Kivül: Smo Dno Nro Papae Clementi VIII. pro ven. Collegio Ungarico Bononiae existen.

Alig hogy ezen folyamodványt jegyzeteim közé másoltam, midőn az érseki levéltárba is megengedettett számomra a betekintés. Hittem, hogy ott ez egyetlen okmányhoz többet is fogok találni; de reményem csak annyiban valósult, a mennyiben leltem, — de lemásolnom nem lehetett — a zágrábi káptalannak egy tizenmegy sorból álló s 1782 ik évi jan. 9 én kelt s a bolognai bibornok-érsekhez intézett rövid latin levelét, hálás köszönetet mondva azon szívességért, melyben az érsek a bolognai magyar-illyr collegiumot részesítette, mintán annak a császár parancsára ezúttal el kell hagyni Olaszországot.

Ennyi az csupán, mit a bolognai magyar collegiumról magammal hozhattam; s azon szíves és komoly ígérlet, melyet Michel Angelo Gualandi és Podesta urak eljövetelemkor nyilvánítottak, hogy ha e tárgyú adatokra találunk, azokat késedelem nélkül kezemhez juttatják.

Utólagosan értesültem Salamon Ferencz tisztelt barátomtól, hogy ezen collegiumra vonatkozó adatoknak a magyar cancellária levéltárában is létezniük kell 1626. tájáról. Gyanításom szerint nyomozhatók azok a zágrábi káptalan levéltárában is, úgy lehet, hogy a bolognai magyar tanulók lehető teljes névsorával együtt. Ezen sejtelem akkor ébredt bennem először, midőn az Archivo prefetturale-ban a múlt századi csupán olasz tanulók névsorát láttam, s önként az ötlött eszembe, hogy vajon nem minden ország, vagy nemzet fiainak matrikulája külön vezetettett-e, s nem épen saját maguk által választott praeseseik által, vagy felügyelése mellett-e? E gyanításom meggyőződéssé vált Paduában, hol az ez évi rector magnificens Nera tanár szíveségéből az egyetem levéltárát megtekinthettem, s egy ablak nélkü-

li szűk és nedves helyiségben a paduai egyetemen tanult *natio germanica* matrikuláját, *protocollumait*, összesen 16 kötetet, valamint a *natio polonica*-ét is két vastag kötetben feltaláltam. — Mindkét *natio* névbejegyzései s feljegyzései 1592-ben kezdődnek. Alig lehet kétség a felől, hogy így történt ez a többi olasz egyetemen s tehát Bolognában is, — és hogy a bolognai egyetemen tanult magyarok matrikulái s egyéb jegyzőkönyvei a magyar *collegium* hazaköltöztével ennek irományaival együtt valamely zágrábi levéltárba kerültek.

A paduai egyetem csarnoka és díszterme is borítva van czímerekkel és nevekkal, de mely utóbbiak egyrészt kezdenek olvashatlanokká válni; a mely czímerek felett pedig *Ungariae* vagy *Ungarorum* feliratot láttam, s az alattok álló nevet elolvashattam, ezekben — a mennyit az idő rövidsége miatt szemügyre vehettem — azon esetben is német nevekre kell vala ismernem, ha a *Tyrolensis* jelző mindannyiunk alá nem lett volna is jegyezve.

E tárgyra nézve végül általában meg kell jegyeznem, hogy a múlt századok egyetemi matrikuláira, *catalogusaira* vonatkozó kérdéseimre a legilletékesebb egyénektől úgy Bolognában mint Paduában azon feleletet nyertem, hogy ilyenek léteztéről semmi tudomásuk nines.

A mi a Marsili-féle gyűjteményt illeti, előrebocsátom, hogy az abban foglalt keleti könyvek s kéziratok katalógizálása végett 1720. körül Assemani Simon József, a jeles orientalista s a vaticáni könyvtár őre, küldetett Bolognába a pápa által. Az ő *catalogusa* szerint áll a Marsili-féle gyűjtemény 442 arab, 28 perzsa, 175 török, 22 görög, 70 héber, 6 latin, 3 ruthen, 1 illyr, részint könyv-, részint kéziratból. Ezen *catalogus* előtt áll azon könyveknek s kéziratoknak jegyzéke, melyek Buda várának 1686-dik évi sept. 2-án történt bevételekor ott találtattak. Ezt megelőzi még a következő című irat: „*Clarissimi viri Aloysij Ferdinandi Marsilij Bononiensis epistola ad* (kipontozott né. hely) — *in qua eodiem in hoc catalogo* (t. i. az Assemani-félében) *enunciatorum inventio, ejusdemque catalogi conficiendi occasio indicatur.*“

Az egész levél 13¹/₈ lapra terjed, s egyszersmind *autobiographia* is, melyben Marsili saját élete történetét is előadja gyűjteménye történetével. Említi, hogy Hadszi Khalfának gyűjteményében meglevő nagy bibliographiai művét a pápa a vaticáni könyvtár számára lemásoltatván, mintegy viszonzásul küldte Assemanit Bolognába az ő gyűjteménye rendezése végett. Életéből elmondván, hogy rokonai ellen-

zése daczára egyedül atyja beleegyezésével, mint ment 21 éves korában keletre Konstantinápolyba, mint igyekezett ott magát a török és arab nyelvekben tökéletesíteni, s mint lépett 1683-ban osztrák katonai szolgálatba, — a 8-ik lapon így folytatja: quum anno MDCLXXXVI. Buda iterum a nostris oppugnata, expugnata demum fuisset 2-a septembris, ipse ex diuturna oppugnatione prostratus viribus, nec uno debiliatus vulnere, ab Archistratego et eximio benefactore meo Carolo Lotharingio, quem imperii ottomaniei terrorem et cladem dixerim, — impetravi ut fas esset postero die urbem intrare, grassantibus per tecta longe lateque flammis, viisque ingenti hostilium cadaverum strue impeditis. Neque me profecto illuc trahebat auri argentique fames, sed quod sperarem codicum tureicorum in frequentissimo emporio Bibliothecam me reperturum, sique licuisset, Bibliothecam illam Budensem a multis celebratam ab incendio et praedabundi militis licentia servaturum. In primum ergo urbis forum procuro flammis intactum, quo imperantibus christianis principibus metropolitana fuerat ecclesia S. Stephano hungarorum regi sacra. Templum ingressus continuum geminum conclave invado, quorum priori supremum antistitem reperio a nostris militibus obtruncatum, codicesque circum cadaver projectos, quos ex vestigio praesentium militum opera collectos sepono cum aliis non paucis in alio itidem templo repertis. Ex his porro constat pars illa meorum codicum de legibus et religione Turcarum tractantium in catalogo descriptarum.

Per eandem occasionem atque ex iisdem locis ad manus meas venit Lexicorum et Grammaticarum farrago in eodem elencho adnotata. Inde ad Judaeorum aedes advolo, vasto incendio adhuc confluentes.

Nostri quippe milites rati judaeos mercatores ibidem commorantes turcis ad tam diuturnam oppugnationem sustinendam collata opera pecuniaeque non parum profuisse, adversus gentem christiano nomini caetera infestam, omne propemodum acerbitalis genus exercebant. Ex illis itaque aedibus codices hebraeos in nostro catalogo recensitos extuli. Incendium licet fessus defectusque viribus effugi inque vicinum castellum me abdidi. Hic regum Hungariae palatium magnifice assurgit: castellum vero, quod ultro oppugnatoribus deditionem fecerat, flammis evasit.

Ratus ergo sicubi gentium celebris Corviniana Bibliotheca adhuc exstaret, hanc profecto in aliquo illius palatii angulo repertum iri, et

quoniam suprema aedificii pars tormētis quassata, collapsa fuerat, subterranea conclavia lapidibus concamerata intrepidus subeo — recondendis ligonibus ac batillis securibusque destinata: arcasque reperio, quas praedabundus miles paulo ante securibus ibidem inventis diffregerat, ex pondere coniectans auro argentoque esse refertas, dispersis dissipatisque solo codicibus, quibus ego militum opera collectis, comitem Rabbatam generalem copiarum commissarium misso nuncio admonui, ut commissarium e vestigio mitteret manubias supremo principi deferendas a militum licentia avaritiaque tutaturum. Eamque per occasionem paucos quosdam codices latinos in catalogo itidem indicatos sine delectu, nec enim fieri poterat, ad meum usum secrevi. Codicum porro ibidem repertorum numerus non attenta eorum qualitate res parvi momenti mihi tunc praesenti visa est et qualis in ipso examine censuque voluminum a Bibliothecario Caesareo Viennae postea habito re ipsa apparuit. Illum porro catalogum ad calcem nostri indicis adieci, ut quisque intelligat, quo tandem res quondam maximae celeberrimaeque recidere relabique plerumque soleant.

Caeterum quum aliquamdiu post in Transylvania agerem, narrabat mihi vir eruditus ex domo Bethlemia, qui historiam moliebatur principum transylvanorum, eamque exorsus ab eo anno, quo illa feracissima, opibusque dives, situ etiam admirabilis provincia ottomanicae potentiae cessit, turcisque annum tributum pendere coacta est, usque ad superstitem ea tempestate principem Michaelē Abbatum deducebat. Hic inquam — vir in suae gentis historia versatissimus narrabat, magnam Budensis bibliothecae partem in patriam suam olim fuisse asportatam, quando nimirum Solimanus notis artibus Budam christianis eripuit, indeque cujusvis conditionis Hungaros expulsos in Transylvaniam relegavit. Eam porro per occasionem — agebat — quam plurimos codices manuscriptos atque impressos ab incolis fuisse servatos. Saxones vero, quorum non pauci in Transylvaniae oppidis dispersi habitant, quique liberos suos ad celebriores Germaniae academias studiorum causa mittere solent, litteras semper in pretio habuerunt, illi praesertim qui Coronam urbem incolunt, extremosque Transylvaniae fines Graeciae propiores obtinent, veteris litteraturae monumenta bene multa, atque inter caetera codices ex urbe Constantinopolitana a turcis occupata advectos ab interitu vindicarunt; quos proinde urbis magistratus diligenter custodiri mandavit, una cum aliis codicibus ab urbe Buda recentius illuc importatis. At enim vero

multorum annorum curas una dies perdidit; fortuito quippe incendio una cum aliis aedificiis Bibliotheca codicum Constantinopolitanorum et Budensium universa conflagravit abiitque in cineres. Id vero tertio vel quarto ante anno contigit, quam ea provincia felicibus Caesaris armis Hungarico regno restitueretur.

Quosdam praeterea codices eosque perpaucos turcicos historiam continentes Neisellensis castris expugnationis, nec non pacis apud S. Gotthardum transactae reperi in tentorio magni Viziris Solimani Basae; post turcarum e proelio arsanensi fugam.

Sequenti anno MDCLXXXVIII. alii codices turcici ad manus meas venerunt in expugnatione Belgradi; pauciores tamen quam spe ipse conceperam.

Ez Marsili levelének azon része, mely gyűjteményére vonatkozólag bennünket közelebről érdekel. Alább még említi e levél folytán, hogy 1691-ben a portai követséghez titkári minőségben alkalmaztatván, konstantinápolyi tartózkodása alatt több orvosi, vegytani (chemiai), astronomiai, geographiai s néhány históriai kézirattal szaporította gyűjteményét: valamint, hogy ott szerezte a 22 darab görög codexet is: míg az 1 illyr s 3 ruthen codex az említett belgrádi táborozás ideje alatt jutott birtokába.

Mit Marsili e levelében Mátyás király könyvtáráról Bethlen Miklós után mond, kétség kívül hiteles adatnak vehető ama nagyhírű kincs elenyészése történetéhez. — Ezen brassói égés történet 1689-ben. Hogy a budai királyi palota földszinti helyiségében általa talált ládák miféle könyvtár részeit rejtették magokban? nehéz megmondani. Egyetlen — alább érintendő — állítás látszik csupán arra mutatni, hogy Mátyás király könyvtára némi maradványai is keveredhettek ezen könyvek s kéziratok közé: mert az ide esatolt, s akkor ott a hely színén hirtelenében eszközölt összeírást számtalan hiányai s pontatlanságai miatt egyáltalában nem lehet biztos következtetés alapjául venni. Sikerül-e e tökéletlenségek mellett mindezen könyveket s kéziratokat a bécsi császári könyvtárban feltalálni s ez által a catalogus hiányait pótolni? — ezt a próba fogja megmutatni.

Ezt megelőzőleg — némi tájékozásúl — helyén látom itt s kötelességemnek ismerem azon néhány latin codex lehető hű leírását adni, melyekről Marsili említi, hogy — csekély számmal s csak a hogy lehetett válogatás nélkül, azokat a maga számára elrekkentette, s melyek (összesen 6) alkotják gyűjteménye latin codexekből álló részét.

1. Nicolai de Lyra postillae in 4 evangelia, epist. Pauli, acta apostolorum.

Nagy folio-kötet, elején s végén néhány levél hiányzik. A lapok 2 columnára vannak osztva, s minden columna 10 hüvelyk hosszú. A papir magassága $16\frac{1}{2}$ hüvelyk, szélessége 11 hüvelyk és 3 vonal. A columnák köze 1 hüvelyk s 3 vonal, mindenik columna $2\frac{1}{2}$ hüvelyk széles. Erős vastag s tiszta papíron gonddal készült kézirat. János evangelioma végén ezen jegyzet áll: Expliciunt postillae super evangelia compositae per eximium Nicol. de Lyra, quas scribi fecit honorabilis vir magnificus Egidius Cantularius bonon. per me Heynricum Wyszorpe de Colonia Anno dni 1462 die 2. Juny. — Kötése új.

2. Lexicon latinum m. s. in folio in quo exoticae ut plurimum voces declarantur.

Ezen lexicon latinum tulajdonképen orvosi műszótár, s görög és arab nyelvből vett műszavak latin magyarázatát tartalmazza. XV. századi kézirat. A codex ép, semmi nem hiányzik belőle. Papirja 11 h. 2 v. magas és $8\frac{1}{2}$ h. széles. A lapok itt is 2 columnára vannak osztva. Az írás nagy gonddal készült s tetszetős. — Kötése új.

3. Divisio agrorum spectantium ad varias Hungariae ecclesias ab anno d. 1500. ad annum 1527.

Ezen kötet nem más, mint az esztergomi káptalan dézsmakönyve a fentírt évekről. Minden évi bejegyzés ilyformán kezdődik, mint például az 1500-dik évi az első lapon: Anno domini Mlmo quingentesimo. In festo sanctorum Viti et Modesti martyrum Domini capituli congregati elegerunt usque ad annum tributarios cum salario consvetos magistros Joannem Rectorem sacratissimi corporis Xrti et Paulum de Ibafalva qui jurarunt etc. etc. Ezután következnek a divisorok s decimatorok nevei. Ezek után a következő címek alatt: 1. Divisio prati de Chew, 2. Divisio prati Bayon, 3. Divisio prati de Ebed, 4. Divisio decimarum in Kis-Bars, 5. Divisio vinorum infrascriptorum, az együvé tartozó helyiségek nevei következnek. Ezeken kívül minden évről az azon évben történt kisebbszerű adakozások, alapítványok s egyéb a káptalan körébe tartozó apró feljegyzések teszik a $12\frac{1}{2}$ h. magas s $8\frac{1}{2}$ h. széles ívrét papír-kötet tartalmát, melynek első 6 levelét, bár nedvesség rongálta is, nem tette olvashatlanná. Végén az 1527-ik évi divisiókkal, — melyek azon évre csupán két levelet foglalnak el, — megszakad. Kötése új.

4. Anonymi Quaestiones de augustissimo altaris sacramento.

Elül hiányos és szakadozott XIV. századi latin kézirat negyedréiben, magassága 8 h. 2 v., szélessége 5 h. 8 v. Bőrrel bevont fatábláján kapocs-helyek látszanak.

5. De autoritate papae tractatus.

Negyedré, XV. századbéli kézirat. Magassága 8 h. 3 v., szélessége $5\frac{1}{2}$ h. A címnek megfelelő tartalom mintegy $\frac{5}{16}$ -át tölti be az 1 h. vastag kötetnek, sűrű szél-jegyzetekkel írva. Több tisztán hagyott lap után következik: Ad consecrandum seu coronandum regem Alemanniae hoc modo procedatur czímmel 11 levelet betöltő szertartási szabályzat. — Ismét néhány üres lap után: Zsigmond római császár stb. magyar stb. király oratorának Petrus de Gualfredinusnak urához intézett levele, mely több lapokon keresztül tartó hálálkodás közben egyszerre félbeszakad, — s a codex néhány üres levéllel végződik. A legelső lap alján nagy betűkkel ez olvasható: Praedicatorum Vormatae. — Kötése új.

6. Expositio regulae S. Francisci.

Negyedré, magassága 8 h. 1 v., szélessége 5 h. 5 v. Sűrűn apró betűkkel s majdnem megszakítás nélküli rövidítésekkel, meglehetősen durva és erős papírra írott codex. Valamely jámbor meghatározója XII. századbéli kéziratnak mondja nagy naívvul az első lapon. Ugyanott ezen jegyzet áll: Codex primum ad usum fratris Raphaelis de Gorlitz (egy szó kimaradt), deinde in arce Budensi ab Aloysio Ferdinando Co. Marsili bonon. repertus anno 1686 inter reliquos libros ac codices bibliothecae, quae olim congesta fuit a Matthia Corvino Hungariae rege.

E jegyzet első része azon keskeny pergamen szeletről van véve, mely a codex elején üresen álló 7 levél közül az utolsónak második lapja közepére van ragasztva, s rajta XV. századi írással e szavak olvashatók: Iste liber concessus est ad usum fratris Raphaelis de Gorlitz. Mi és mennyi köze van e pergamen-szeletkének a codexxel? — az mondhatná meg, ki oda illesztette. A mi a jegyzet utóbbi részét illeti, szintén kétséges marad, vajon eredeti kötésében láthatva ismerete Mátyás könyvtárából valónak a jegyzet írója a más négyhez hasonlóan újabb bekötésű codexet, vagy csupán a lelhelyből következtette definitióját? A codex belseje semmi olyast nem árul el, mi e gyanításra adna okot. A kezdő szavak: „Honorius episcopus“ H betűje, igaz, veressel, de minden különösebb ékítés nélkül van írva a

durva papírra. Közben semmi olyas jel, mi Corvinfélének bizonyítná, s egyszerűen e szavakkal végződik: *Explicit vita et regula fratrum minorum anno incarnationis dni 1476.* Valószínűnek gondolom, hogy Marsili sajátkezű olyforma jegyzete szolgálhat alapul e meghatározásnak, mint a milyen az ő kezétől bejegyezve olvasható az esztergomi káptalan dézsma-könyvében, melynek első lapjára ezt írta: *Manoscritto trovato nella biblioteca di Buda in lingua latina della divisione di varii Terreni in Ungheria.* Lehet, hogy pusztán a „biblioteca di Buda” szavak birták az illetőt arra, hogy Mátyásén kívül más budai könyvtárt ne is képzeljen.

Ugyan-e codexhez van kötve s hihetően eredetileg is hozzá tartozott $6\frac{1}{2}$ levélen: *registrum super omnes libros bibliae*, felváltva nagyobb vörös és igen apró fekete sorokban írva. — Ebből áll az egy hüvelyknél vastagabb codex tartalma.

Általában jegyzem meg e 6 codexről, hogy mind papirosra van írva, és hogy mint valamennyi codexe a bolognai egyetemi könyvtárnak, mely kezemben megfordult, úgy ez a 6 sem részesült idáig azon szerencsében, hogy lapjai számozva volnának. — Kivételt képez e tekintetben csupán a görög codexek némelyike, melyek Plutarch, Demosthenes, Plato, Hermogenes, Flavius Josephus, Aristoteles, Hippocrates, Galenus, Nagy Basilius stb. munkáit tartalmazzák; ezeken kívül egypár orvosi és theologiai újabb keletű kézirat. Egyik orvosi mű vegyített ó és új görög nyelven van szerkesztve. A kiadatlanokul jelölhetők közt legnagyobb érdekűnek mondható egy 420 levélből álló, azonban úgy elül mint több helyen közből hiányos, s általában nagyon megrongált, igen régi theologiai tárgyú codex.

A héber kéziratok közül, melyek legnagyobb részt egyes talmudi tractatusokból s commentárokból állanak,—leginkább kitűnik egy terjedelmes commentar a pentateuchus fölött és Maimonides Mos. Misné Thóra jad Khaszáká-jának egy része.

Az arab és persa kéziratok általában mind újabbkoriak. Amazok közt legszámosabbak a vallás és jogi tartalmúak; philosophiai, nyelvtani, geographiai művek is bőven találhatók; de ritkának vagy épen unicumnak egy sem mondható. Hadsi khalfa említett nagy műve Flügél kiadása óta szintén nem bír azon jelentőséggel, mint mikor még a vaticani könyvtár részére lemásoltatott.

A 28 darab kiválóan költészeti tartalmú persa codex közül néhány persa-török szótár-mű érdemelne a figyelmet különösebben, ha az

ilynemű munkák nem oly sűrűn fordulnának elő a török és persa irodalomban. Ezek azonban még csak régieknek sem mondhatók. A költeményes kéziratok jobbára Hafiz divánját, Szádi Gulisztánját, a Pendnámét s más ismeretes költői műveket tartalmaznak, — legnagyobb részt töredékesen, s némelyik 5—6 példányban.

Mielőtt a török kéziratokról szólnék, nem mellőzhetem megemlítés nélkül azon 120 kötetre menő miscellaneát, melyet Marsili részint saját töredékes kézírataiból, — mik egy vagy más tervbe vett munka darabjai vagy a bevégezettek után hátramaradt törmelékek, — részint mindenfelől egybegyűjtött levelek, okmányok, promemoriák stb.-ből állított egybe.

Feltűnő a 117. csomagba illesztett — különben egész önálló kis folio-kötetet alkotó latin-oláh-magyar terjedelmes szótár, melyet Marsili sajátkezüleg irt össze. A magyar szavak leírása — hihetően másolása — arra mutat, hogy nem sok időt fordíthatott a magyar nyelv elsajátítására. A 103. csomag tartalma nagyrészt honi történetünkre vonatkozik. Ebben látható Rosnyai Dávid Res tragice gestaeinek egy latin példánya, melyet Rosnyai maga irt le, s 1701-ben nyújtott át Marsilinek, mint nagyérdemű pártfogójának. Továbbá Stemmatalogia Zriniorum mavortiae familiae című csekély értékű kézirat. Ladányi F. Slavonia bánjairól írott latin értekezése egy nyomott íven s több levélnyi kéziratban. Ezeken kívül, különösen Jósika Istvánt illető adomány-levelek másolatai. Ugyancsak horvátországi nemes családok címer-gyűjteménye, az erdélyi fejedelmek (Zápolya Jánostól kezdve) a szász grófok tussal rajzolt arczképei, stb.

A 63. csomagban azon török levelezés olasz fordítással együtt, melyet 1703-ban mint határjelölő biztos váltott a török hatóságokkal.

A 15.-ben Erdély lakói színezett képekkel.

A 16.-ban a karloviczi béke történetére tartozó elődolgozatok, jegyzetek.

A 6., 7., 19., 20., 28. csomagokban Alsó-Magyarország növényeiről, a Duna halairól s madarairól gyűjtött jegyzetek és rajzok s Magyarország geographiáját érdeklő közönséges adatok találhatók. — Semmi kétségem benne, hogy ezen 5 utóbb említett s talán a 15.-dik csomag tartalmát is mind felhasználta ily című dísz-kiadású művében: Danubius pannonico-mysicus, cum observationibus geographicis, astronomicis etc. (6 köt. Haag 1726. 288 rézmetszettel), melylyel azonban nem volt alkalmam összehasonlítani.

Ia mindamellett akár ezen kéziratok, akár a codexek közül a tek. Akadémia valamelyiket tüzetesebb átvizsgálás és használat végett kinyerni óhajtaná, ez az olasz királyi közoktatásiügyi miniszterium útján minden nehézség nélkül eszközölhető lesz. Az adott útasításhoz képest megszereztem ugyan a bolognai egyetem könyvtára szabályait is, de azok csupán az olvasó-terembeni használatra terjednek ki; míg az említett módon nyerte ki például legközelebb a pétervári tudományos akadémia a nevezett könyvtár egyik ó-szláv nyelven írt codexét.

Áttérve most már a török kéziratokra, a körülmények által megengedett rövidséggel fogok azokról emlékezni. Útasításom különösen a Magyarországot illető történetirókra, s a netalán lelhető defferekre, irányozta figyelmemet. Hogy deffert a bolognai egyetem könyvtárában nem talállok, erről kutatásom első percei meggyőztek: hogy scriptorokért nem kénytelen a tek. Akadémia a Marsili-gyűjteményhez fordulni, ez azon körülménynek köszönhető, hogy mindazon török történetirók művei, kik hazánkra vonatkoznak s azon gyűjteményben találhatók, mint Szaduddin, Hasszán Mührdár, Hadszi Khalfa (Fezlike) stb. egytől-egyig mind megvannak a bécsi udvari könyvtárban, legnagyobb részt 2—3, sőt némelyike 4 példányban is, — s igen számos ilyenmű kézirat találtatik ezeken felül emez utóbb említett helyen, melyeknek semmi nyoma a Marsili-féle gyűjteményben. A tek. Akadémia bölcs belátásától fog függeni azoknak hazai történetünk érdekében leendő kiaknáztatása.

Legyen szabad ez alkalommal mellőznöm a Bécsben található scriptorokat, s azon okból, mivel a „Török-magyar-kori Történelmi Emlékek“-nek ekkorig csak második része, t. i. az Okmánytár indult meg, felkérnem a tek. Akadémia figyelmét azon török okmány-gyűjteményekre, melyekből másolta és küldte mintegy 8 évvel ezelőtt dr. Behrnauer maig is hasznavehetlenül heverő hibás másolatait. Ezen codexek azok, melyek a Flügel-féle catalogusban 323, 325, 327, 330, 334, 335 számokkal vannak jegyezve. Miután pedig az államokmányok első, vagyis az Okmánytár 3-dik kötete sajtó alatt van, nagyon kíváncsatos volna, ha a 330. és 334. számú codexek, de legkivált a 330-dik, — mely 70 darab ily oklevelet tartalmaz, — mielőbb használható lenne.

A sriptorokon kívül azonban nem csupán ezen oklevél-gyűjteményekben határozódik azon török kéziratí kincs, melyet a bécsi udvari könyvtár rejt hazai történetírásunk számára. Csaknem megfoghatatlan

az, hogy kerülhetett ki azon jelentékeny számú török codex egy Gévay s Hammer-Purgstall figyelmét, mely codexek hazánk XVI. századbeli geographiájának s statisticájának kétségtelen hitelességű, s bizton állíthatjuk, legteljesebb forrásai.

Tisztelt barátom Vámbéry Ármin 1861-ben fedezte fel a nemzeti muzeum könyvtárában a nógrádi szandsák 1579-dik évi defterét, mely mostanáig minden utánjárás daczára unicum volt. Boldogult Szalay László figyelmeztetésére még azon évben hozzáfogtam annak megfejtéséhez; s fordítása azóta készen várta nálam a többi szandsák deftereinek mindekkorig késett fölfedezését. Időközben t. tagtársam Nagy Iván úr figyelmeztetett a m. kir. egyetem könyvtárában őrzött defterre, mely azonban csak különböző várakba szállított hadiszerek följegyzésére használt napló, és nem statistikai s geographiai adatokat szolgáltató adóösszeírás. Szalay László „Adalékai“ 200. lapján egy ily — csupán helynevekből álló töredékét közölve Khalil bég defterének, azon reményét fejezé ki, „hogy Bécsnek levéltáraiban talán az öszves deftert lehetne feltalálni“; és reménye legnagyobb részben nem volt alaptalan. Némileg más felé irányozta a figyelmet Kubinyi F., Ipolyi A. s Henszlmann urak 1862 dik évi konstantinápoly-athéni tudományos útjokról az Akadémiának benyújtott jelentése, melyben ezt írják: „hogy Szüphi bej szivessége által tudomásukra jutott, hogy a (török) állami levéltárban Magyarország földállapotának a XVII. századbeli török uralom alatti idejéből teljes leírása, egy neme a kaptasternek foglaltatik, melynek s másegyéb Magyarországra vonatkozó iratoknak idővel, a mint a gondjai alatt lévő állami levéltár rendezve lesz, közlését tudományos liberalitással megígérte.“ Ezen adat, s Hammer-Purgstallnak nagy történeti munkája VI-dik kötetében tett azon nem igazságon alapuló megjegyzése, hogy ő a Marsili által Budáról Bolognába vitt s az ottani egyetem könyvtárában őrzött keleti kéziratokat nem hogy nem használhatta, de még oda utazván sem láthatta, — holott egy általa onnan kikért s nála veszett arab codex maig is hiányzik a gyűjteményből: úgy tüntette fel a dolgot, mintha a magyar szandsákok XVI. századi defterei a Marsili-gyűjteményben lappanganának. Hammer, ki a bécsi kéziratokat mind használhatta, sehol sem emlékszik ezen defterekről, pedig azok, a XVII. századbeliek kivételével, melyeket a fennebbi adat szerint Konstantinápolyban kell keresnünk, — valósággal ott vannak.

Ott van ugyanis 28 kötetben 1544 — 1593. évig terjedőleg a

magyarországi szandsákok fejadó (dsizije) lajstroma 1323—1344 s 1349—1355. számok alatt,—mely 28 kötetben mindazáltal a temesvári ejalettről nincs említés. 1356—1383. számok alatt ismét 28 kötetben különféle adónemekből bevett jövedelmek deftere; ezek közt már a temesvári ejaletre vonatkozó kötetek is találatnak, s a 28 kötetből csupán kettő készült a XVII., a többi 26 a XVI. században 1384—1398. számok alatt 15 kötetben a kisebb hűbértokok feljegyzése. E 15 kötetből csak 4 származik a XVII. századból. 1399—1410. sz. alatt 12 kötetben különböző kiadások feljegyzése találatik. Leginkább magyarországi várak erősítésére fordított költségek kimutatását foglalják magokban, de egy párban különféle bevételek lajstroma is látható. Ezek közül csupán 1 kötet származik a XVII. századból. Végre az 1293-dik számtól kezdve az 1322-ig 30 kötetben a különböző magyarországi várakban elhelyezett őrségek létszáma s azok zsoldja van feljegyezve részint a XVI. részint a XVII. századból. Összesen 113 kötet ilyenemű török kézirat létezik tehát a scriptorokon s levélgyűjteményeken kívül a bécsi udvari könyvtárban, melyek hazánk XVI. századi geographiája s statistikája összeállításához mulhatlanul szükségesek, épen úgy, mint a XVII. századra nézve ugyane célból szerfelett kíváncsok, hogy a török államlevéltárban őrzött defterek megígért másolatai mielőbb az akadémia kezei közé jussanak. Amazok, t. i. a bécsiek kinyerésére s feldolgozására nézve, a tek. Akadémia közbenjárását s útását kérem.

Végre nem mulaszthatom el, hogy őszinte hálával s köszönettel ne említsem fel a tek. Akadémia előtt azon szíves készséget s támogatást, melyben Bolognában s Paduában Caronti, Frati és Leoneti könyvtárnok, Coronero prefet, Podesta prefeturai tanácsos, Mignani és Aldini levéltárnok, Gualandi magántudós és Nera tanár paduai rector magnificus urak által részesültem, kik közül Gualandi és Podesta urak ígéretét bírom, hogy kutatásaim hézagossikerét jövőre becses közléseikkel fogják értékesíteni, miket annak idejében a tek. Akadémia elé terjesztteni első kötelességem leendő.

A philosophiai, törvény- és történettudományi osztály ülésében april 20-ikán.

Kautz Gyula r. tag „Jogtudomány és nemzetgazdaságtan“ című értekezést tartott, melynek főbb pontjai ezek:

a) A nép- és társadalmi életnek három nyilatkozási tere vagy on, mely szoros összefüggésben áll, s egymást kölcsönösen föltételezi és

kiegészíti: úgymint a jog, a gazdaság, és az állam. E három nyilatkozási körnek s az abból folyó intézményeknek, a tudományban egységesebb, összefüggőbb elmélete szükséges, s minden törekvés oda irányozandó, hogy a jogintitutiók a közgazdaságiakkal, s ugyanezek a politikaiakkal mindenkor kapcsolatos s bizonyos fensőbb synthésisen alapuló fölfogás szerint méltányoltassanak és vétessenek a társadalmi tudomány rendszerében figyelembe.

b) E követelésnek mindekkoráig kellő mérvben nem tétetett elég; a jogászok a nemzetgazdaságra, a nemzetgazdák a jog- és államinstitutiókra nem voltak elég figyelemmel, a minek következménye egyebek közt a socialis theoria félszége, névszerint pedig az vala, hogy a civiljog, a jogtörténet, és a jogbölcsélet számtalan szakasza ingatag és bevégzetlen maradt, — másfelől a theoria a bsolutismus a köz- és államélet igen sok jelenségeinek helyes tárgylagos méltányolását lehetlenné tette, jogtudomány és nemzetgazdaság, politika és financia, észjog és közgazdaság egymás közt ellentétbe jutott.

c) Ezekkel kapcsolatban felmutatja értekező tüzetesen a jogi és gazdasági intézmények, politikai és oeconomiai állapotok szoros egybefüggését. Útal arra, hogy minden jog- és államfejlődési stadiumnak megvan a maga megfelelő gazdasági jelenséggöre, minden státusformának a maga különös közgazdasági formája és intézménysora. Fölemlíti, hogy a legtöbb jogintézmény első vonalban gazdasági tény, az élet forgalmi és oeconomiai viszonyaiban gyökerező jelenség, s hogy valamint a magánjog majdnem minden szakaszának a nemzetgazdaságtan általános részében, úgy a közjog minden jelentékenyebb részének a financztudományban van meg a maga megfelelő szakasza. — Ugyanitt kideríti értekező, miként alakult különböző időkben és népeknél bizonyos gazdasági institutiók érvényrejutása alapján a köz- és magánjog, — valamint viszont a jogintézmények befolyása alatt a közgazdasági alakzatok és állapotok.

d) Egy további szakaszban áttér előadó annak kimutatására, hogy az itt jelzett fölfogásmódnak már a legrégibb időkben is voltak egyes képviselői, hogy azonban csak a jelen században emelkedtek egyesek először a társadalmi tudomány ily értelembeni méltányolására, míg végre napjainkban már mind jobban terjed és kezd elismerésre jutni ama fensőbb synthetikus nézetmód, mely egyedüli biztos alap arra nézve, hogy a socialis theoria általában, s annak egyes

ágai, jelesül a jogbölelelet, a nemzetgazdaságtan, és az állam-eszélytan különösen lényegileg tökélyesbítettethessenek, s a kor követeléseinek megfelelőbb alakot ölthessenek.

e) Az utolsó két szakaszban értekező az itt jelzett új fölfogásmódnak gyakorlati consequentiáira megy át. Egyfelől ugyan kimutatni törekszik azt, hogy ezen az alapon a nevezett testvér tudományokkal kapcsolatban lévő practicus intézmények jelentékeny mérvben megjavítása, továbbá a civiljogi, meg a gazdasági törvényhozás tökélyesbítése is biztosan eszközölhető, másfelől áttérve a fensőbb oktatási ügy újjászervezési föladványára, azt iparkodik bebizonyítani, hogy a társadalmi tudományok minél szélesebb alapon művelése a közigazgatástannak, a nemzetgazdaságnak, a finacziának, az összehasonlító politikának és jogtudománynak tüzetesb figyelembe vétele korunk egyik visszaütasíthatlan követelményét képezi; befejezésül pedig arra utal, hogy az itt kimutatott szoros s válhatlan kapcsolatnál fogva, mely a jog és államtudományok közt létezik, fölülte ezélszerűtlen volna a felsőbb oktatási rendszer megállapításánál a társadalmi tudományoknak két külön csoportra elválasztása, vagy két külön egyetemi karok szerinti osztályozása, miután ilykép a természettől szervesen összefüggő szakok egymástól gépiesen elszakíthatnának, s arra is szolgáltatnék alkalom, hogy az egyetem, felsőbb tudományos jellemével ellentétben, névleges szakképzettséggel bíró köz- és jogpályai jelöltek idomító iskolájává törpülne.

Végre azon meggyőződését fejezé ki értekező, miszerint az itt körvonalzott nézetmódnak, különösen hazánk jelen helyzetében, jótékony és üdvös hatása lehetne, jelesül a küszöbön lévő nagy eodificationalis és közgazdasági szervezkedési kérdések eldöntésénél.

Rómer Flóris l. t. Két összetartozó ezüst lemezt mutatott be, melyek Borsod megyében, egy sertés-ól alapja ásatása alkalmával találtatván, Egger régiségkereskedő úr birtokába kerültek. Ezen lemezek 88 és 83 centimetryi hosszúság mellett, alsó kerekded végükön 20 centim. szélesek, míg törött részeiken 6.2 és 6.6 centimetryire vékonyúlnak. Ha egy 5 centimetryi darabot e két töredék közé képzelünk, valamint a ezifrázatok úgy a szélek is egészen össze fognának esni.

A disztimények állnak 142.1 cent. átmérőjű és 0.6 cent. magas dudorokból, melyek legbelsőbbjei közöl 5 egyenszárú három szögű, a

négy következő egy dülényt és az öt külső egy ferdényt az állók középpontján álló dudorral képez. A többi nagy változatosságú disztimén, mely az egész lemezen elterül, ponezozott pontokból álló vonalokból van alkotva, melyek ismét egyáltalán dülény alakúak. A pontos sorok 2 ig vonalból vannak összeállítva és a széleken paszomántformájuk. Az előrajz igen finom tüvel van bele karczolva, a kivitel ügyes kézre mutat.

A lemezek tekintete ódonszerű, itt-ott türedezett régi foltozásokkal és kerek lyukakkal, melyek talán arra szolgálhattak, hogy segítségével valami bőrre vagy kelmére alkalmazhatók legyenek. Elrendezésük hasonló az éjszakon talált paizsok czifrázataihoz, és honunkban valamint Német-Újhelyen talált kerek arany-lemezek díszéhez; és minthogy a Hallstadthban talált övek egészen hasonlóan vannak ékesítve, és a hallstadti sirok közt abban, mely b. S a c k e n E d e „D a s G r a b f e l d v o n H a l l s t a d t“ ezimű remek munkában a II-ik tábla 5-ik rajza alatt előfordul, egy csontvázatot mutat, melynek öve nem a mell alját szorítja össze, hanem a hónról az ellenkező ágyék felé van irányozva; előadó azt hiszi, hogy itt is ilyen bandelier-féle díszítményhez való alkatrészre kell gondolnunk.

A kettős lemeznek ikerpárját N a p o l e o n császár vette meg a l o u v r e i nagyszerű gyűjtemény számára; E g g e r ú r ezen példányt a m. nemzeti Muzemnek fele árán szánta, csak hogy az országban maradjon! — Alig hiszszük, bár nagyon kívánnók, hogy lesz annyi költség, hogy ezen fölötté érdekes tárgy visszatartathatóvá váljék, és így alkalmasint a csatornán át fog ez is vándorolni, hogy a néha-néha ott megforduló magyar ember sovár pillantást vetlessen ezen darabra is, melyet megtartani még eddig sem elég pénzünk, sem elég méltánylásunk.

A p r i l i s 27-én a n y e l v- és s z é p t u d o m á n y i osztály, egyszersmind összes ülés.

S z e p e s i I m r e l. t. ily ezim alatt értekezett: „Jelen viszonyaink az ó classica irodalomhoz.“

M á j u s 4-én a p h i l o s o p h i a i t ö r v é n y-és t ö r t é n e t t u d o m á n y i osztály ülése.

K a r v a s y Á g o s t l. t. S z i n o v á c z G y ö r g y fölött a következő „Emlékbeszédet“ olvasta fel: Tisztelt Akadémia! A múlt év le nem folyt egészen a nélkül, hogy utolsó napjaiban a halál kérlelhetlen törvénye a Magyar Tudományos Akadémiának jogtudományi osztálya tagjai közül áldozatot ne kívánt volna.

Ezen áldozat országsszerte köztiszteletben álló jeles férfiú Szinovác György hétszemélynök vala, kit a kegyetlen halál munkás élete közepett december 25-én agyvelőszélhűdés folytán szeretett családja köréből rögtön kiragadott. Ezen haláleset több tekintetnél fogva hazánkra nézve igen sajnálatra méltó veszteséget okozott, mert nemcsak oly férfit ért, ki a jogtudományt elméletileg mivelte, hanem olyant, ki azonkívül mint gyakorlati bíró a törvény és igazság-kiszolgáltatással évek óta foglalkodván, a bírósági karnak mind tudományára, mind igazságszeretetére nézve egyik disze volt, és ki hazánk mostani átalakulási idejében létrehozandó sok törvény előkészítésénél kitünőleg használható egyéniség vala.

Midőn pedig a tekintetes Akadémiánál a tudományos testületeknél egyáltaljában divatozó igen dicséretes szokás is fennáll, mely szerint a jeles elhunytjainak az életben valamely velők szorosabb összeköttetésben álló tag által emlékeztető és az elhunyt munkásságát és érdemeit elősorozó beszéd tartatik, és tán ninesen egyén a tekintetes Akadémia tagjai közt, ki Szinovác Györgyöt oly hosszú idő t. i. közel félszázad óta ismerte, ki életpályáját oly figyelemmel mindenkor kísérte volna, mint én, kit úgyszólván első gyermekségemtől kezdve, egész halála órájáig a legszivesebb barátság köteléke vele szakadatlanul összekapcsolt, ki előtt legbizodalmasabban nyilatkozott: azért csak szívem sugallatát követem, az elhunyt iránti kegyelemem érületének felelek meg, és barátságom kötelességeit teljesítem, ha én lépek ma e helyre, hogy ezen Akadémia szabályai szerint gyászbeszéddel üljem meg emlékezetét, és az utolsó tiszteletet én tegyem neki, mely feladatnak gyarló tehetségeimhez képest megfelelni iparkodandom.

Szinovác György született május 1-én 1807-ik évben Bársonyoson Veszprém vármegyében, honnan szülői nemsokára születése után Sz. Mártonba azaz Pannonhalmára Győr vármegyébe költözködtek át, hol atyja több éven át polgári foglalkozást űzött; és e helyen nyerte Szinovác György az oktatást az elemi tárgyakban; midőn pedig 11-ik évét elérte, atyja Győrbe vivén, az ottani gymnasium második osztályába tanulónak beíratta, és már ezen időből származik ismeret-ségünk, minthogy én ugyanazon osztályba járván, iskolatársam voltam, de nemcsak iskolatársak, de egymáshoz rokonszenvet érző pajtások is voltunk mindig.

A gymnasiumi és bölcséleti tanulmányait, egy évet kivéve, melyet a soproni gymnasiumban töltött, Győrött végezte, a jogi tanulmá-

nyokat magán szorgalom által sajátította el magának, és minekutána atyjának kora halála folytán bekövetkező mostoha anyagi viszonyai miatt kénytelen volt magántanítói minőségben egynéhány évet tölteni, 1830-ik évben sikerült neki Gróf Eszterházy Károlynál, akkori tolna-vármegyei főispánnál titkári minőségben szolgálatba lépni. Gróf Eszterházy Károly hamar kiismervén Szinováczy György ügyességét, életrevalóságát, és mindenben hűséges eljárását, mindenféle ügyeket reá bízott, és főispáni ügyeiben is titkári minőségben őtet legjobb sikerrel használta, minélfogva Szinováczy György Tolna megyében és utóbb más megyékben is táblabírónak neveztetett ki; mennyire tudta ő gróf Eszterházy Károly bizodalját és meglegedését ügyes és becsületes működése által a szolgálatban elnyerni, azt azon fényes bizonyítvány, melyet ez neki akkoron midőn szolgálatát elhagyta, kiállított, minden kétségen kívül helyezi.

1833-ik évben Szinováczy György Somorján Pozsony vármegyében Nyerregjártó Aloyziát, nemes kisasszonyt, vette el nőül, kivel élete utolsó napjáig szakadatlanul a legboldogabb házasságban élt, és ki mélyen is érzi szeretett férje veszteségét; e házasságból az elhunynak egyetlenegy fia maradt, Szinováczy Gyula, ki jelenleg a kir. táblánál fogalmazó, ki édes atya munkásságát vévén például, művei által a honi szépirodalom körül, különösen a drámai és novellistikai terén, magának érdemeket szerezni iparkodik.

Új fordulatot adott Szinováczy sorsának az 1839 40-iki magyar országgyűlés; mert midőn ezen időtájban gróf Eszterházy Károly helyettes főlovászmester volt, de őtet részint megyei, részint családi viszonyok Pozsonytól többnyire távol tartották, Szinováczy legbuzgóbban vitte az egész főlovászmesteri hivatalt és az azzal járó rendtartást, nemcsak az országgyűlésnek, de a fenséges nádornak és az akkori magyar királyi udvari főkancellárnak teljes meglegedésére, úgy hogy annak folytán 1840-ik évben december 24-én az újonnan felállított váltótörvényszékekhez Pozsonyban törvényszéki jegyzőnek neveztetett ki, mely minőségben correct eljárása és jogtudománya által annyira kiűnt, hogy már pár hó múlva gyakran mint szavazattal bíró előadó is alkalmaztatott; 1847-ik évben február 25-én ugyanazon váltótörvényszéknél, a pozsonyiak köz örömeire, mely az ügyvédi kar, a váltójegyzők, és a kereskedői testülettől hozzá intézett mindenféle örömadressekben nyilatkozott, rendes bírónak neveztetett ki, és ezen városban, közönségesen ismert igazságszeretete, a felekkel hamanus bánása, min-

denki irányában szolgálatra készsége és kitünő szorgalma által, ottani hivataloskodása 15 évén át, a lakosoknak legnagyobb tiszteletében és igazi ragaszkodásában részesült.

A honunkra bekövetkező szomorú korszak Szinováczczal is éreztette némileg mostohaságát, mert midőn az 1854-ik évben életbe léptetett új igazságügyi szervezésnél magyar érzelmű egyének helyüket idegeneknek engedni és háttérbe lépni kénytelenítették, e sors Szinováczot is érte: ugyanis ezen szervezésnél ő, ki előbb már sok év óta váltótörvényszéki tanácsos volt, csak tanácsjegyzőnek neveztetett ki a pozsonyi országos törvényszéknél; azonban ezen méltatlan eljárás ellen, általa ő felségénél tett panasz folytán, még azon évben visszanyerte előbbi rangját és fizetését, de nem-sokára ezután, t. i. 1855-ik július 18-án, Trenesénbe megyei törvényszéki bírónak átmenni kénytelenítették, és ez alkalommal is, midőn ő Pozsony városát elhagyta, a pozsonyi kereskedői testület iránta ragaszkodását újlag és tetteleg bebizonyította az által, hogy őt, mint tiszta, ernyedetlen bírót, nyájas tisztviselőt, és mindig becsületes embert, nagyszerű ezüst serleggel mint emlékjegygyel és érzékeny indulattal megtisztelte; magam is, ki őt Pozsonyban gyakran meglátogattam, számtalanszor tanúja voltam azon általános tiszteletnek, melynek az ottani lakosság közt örvendett; ezen tisztelet és ragaszkodás iránta még az utolsó időben is mutatkozott, midőn hétszemélynöknek neveztetett ki, mert ez ott köz örömet gerjesztett, és ezen öröm személyes nyilvánítására többen is lejöttek Pozsonyból Pestre, valamint a nemsokára rá következő temetése alkalmával megtiszteltetése bebizonyításául a zordon téli idő daczára több tisztelője Pozsonyból Pesten megjelent.

Eddigi működési helyét tehát nehéz szívvel elhagyván, új rendeltetése helyére Trenesén városába átment, hol neki a honfiúi érzelmei miatti folytonos gyanúsítások által okozott fájdalmak és kinos léte közepett, az említett ezüstserleg megtekintése gyakran vigasztalástul szolgált; de valamint új állása helyén egy részről a honfiúi érzelmében a szenvedések közepett is tántoríthatlan maradt, úgy más részről ott is eljárása által köztiszteletet és megbecsülést tudott kivívni magának.

Derültebb hajnalnak korszaka kezdett hasadni reá, midőn 1856-ik évi május 18-án a pesti váltótörvényszékhez tanácsnoknak neveztetett ki, hol azon évi június 28-án kezdette működését.

Midőn pedig a hon sorsa jobbra fordult, az ő sorsa is mindinkább kedvezőbb iránynak kezdett örülni.

Ugyanis a magyar kormány által 1861-ik évben márczius hóban a váltófeltörvényszékhez rendes bírónak neveztetett ki, ugyanazon évben a Magyar Tudományos Akadémia által a törvénytudományi osztály levelező tagjául megválasztott.

1867-ik évi május 17-én a magyar királyi igazságügyi miniszter felterjesztése folytán, ő felsége által érdemei és az igazságszolgáltatásnál kitünő haszonvetetőségéért hétszemélynöknek kineveztetett, mely méltóságnak azonban, fájdalom, rövid idővel a kineveztetes után beálló halála miatt, nem sokáig örvendhetett, különös fátum hozván magával, hogy épen akkor, midőn sorsa tetemesen javulni kezdett, az élők sorából kihivatott.

Hátra van még, hogy az elhunynak irodalmi munkásságáról is valamit említsek, mert nem hagyta ő a magyar irodalmi tért parlagon, hanem, mennyire bokros foglalkozásai engedték, azt is mivelni iparkodott.

Ugyanis töle következő iratok származnak:

Rövid értekezés a magyar játékszinnek Buda-Pesten állandón leendő megállapításáról. Pozsonyban 1835.

Közönséges ausztriai Váltórendszabály kérdések és feleletekben, magyar és német nyelven, mely mű, a benne uralkodó jó rend és világos előadás, szabatos rövidség miatt, a váltójogot tanulók és a vizsgálatra készülőkre nézve igen jó segédeszköz volt, és azonkívül a szerzőnek a váltójogban tökéletes jártasságát, és a törvény szellemébe behatását nagy mértékben tanúsítja, és azért hazánkban nagy elterjedésnek örvendett.

1862-ik évben november 5-én a Magyar T. Akadémia ülésében székfoglaló értekezését tartotta a váltó eredetéről, céljáról és jogi természetéről.

1867-ik évben január 21-én az Akadémia ülésében értekezést olvasott az uzsoratorvényekről.

Mind a két értekezés olvasottságáról, és mely gondolkodásáról világos tanúságot tesz.

Ezekén kívül még a törvénykezési lapokban is egynehány czikk jelent meg tőle.

Terjedtebb volt azonban, mint az irodalmi téren, működése és érdeme a gyakorlati törvénykezésnél, hol a legbonyolodtabb kérdéseknek világos fölfogása, magát gyorsan föltaláló tehetsége miatt, mihez járult mély igazságszeretete, az ország legkitünőbb bírái közé so-

rozható volt; bírói működése terén gazdag tapasztalásokat is szerzett magának, a magyar törvényeknek és törvénykezésnek hiányait az életből igen jól ismerte, de nemzeti jellemünk gyarlóságai, a meny-nyiben ezek a hitel, ipar és kereskedés fölvirágzásának útjában állanak, sem kerültk el figyelmét, mit számos előttem tett nyilatkozataiból tapasztalnom alkalmam vala.

De elismerve és méltatva is voltak kellőleg az ő gyakorlati tapasztalásai, és azért többféle fontos megbízásban is részesült.

Ugyanis midőn 1867-ik évi márczius hóban egy codificáló bizottság a perrendtartásra nézve összeállított, ő elnöknek nevezetett ki ezen bizottság azon sectiójához, melyben a végrehajtási eljárás kidolgoztatott, és ezen tárgy fölött tartott ülésekben elnökölt is.

1867-ik évi augusztus hó 15-én a magyar kir. igazságügyminiszterium által új kereskedelmi, váltó és csődtörvényjavaslat kidolgozásával bízott meg, melléje adatott Posch Ágoston pozsonyi ügyvéd, kinek közremunkálásával a kereskedelmi törvény javaslatát be is végezte, melynek egyes czikkeit velem is néha közlöttem, ennek bevégeztével a váltótörvényjavaslatra nézve is utolsó időkben előmunkálatot készített, mely a codificationál nagy becsű anyagul szolgálhat.

És e volt tevékenységének utolsó gyümölcse, mert a rögtön élete fonalát félbeszakító halál, melynek tán éppen az utolsó munkájánál kifejtett nagy szellemi erőltetés is lehetett egyik okozója, többé nem engedé neki, hogy tevékenysége által tovább is használjon hazájának.

Végre működései közül említenem kell, hogy mind a váltótörvényszéknél a váltóüggyévi vizsgálatokon, mind pedig a magyar királyi egyetemi bírósági államvizsgálatokon mint vizsgáló tag működött, mely utóbbiakban gyakran vele együtt vizsgálni szerencsém vala; ezen vizsgálatokban is tudományának és kitűnő vizsgálati képességének fényes bizonyosságát adta; világos és talpraesett kérdései és a vizsgálatnak eredménye fölött méltányos ítélete miatt, mindenik vizsgálandó örült, ha őtet a vizsgálók közt látta.

Szinováczy György őszinte, egyenes, de soha nem sértő, igazságszerető, kedélyes, tisztességes életű, szigorú erkölcsű, ó-szabású magyar ember volt, ő hazánk nagyfőfiai gróf Széchenyi István és Deák Ferencznek különös tisztelői közé tartozott, és a korszerű haladásnak minden időben barátja volt, de soha nem a szélsőségeknek és el nem érhető törekvéseknek, miktől mint értelmes ember hazánkra nézve üdvöt nem várt.

Benne családja gyöngéd és gondos családapát, társai legszívesebb barátot, a hon egy buzgó hazafit, az igazságszolgáltatás egyik legkitünőbb szolgáját, a codificatio egy szorgalmas és ügyes munkást vesztett, és azért kora halála a legtágasabb körökben érezhető hézagot szült, melyet oly hamar pótolni nem lehet.

Mind jelleme nemessége, mind kitünő érdemei méltán azt reméltetik, hogy az ő emléke oly hamar eltűnni nem fog, hanem hogy sokáig fog élni mind rokonai és barátainak szívében, mind a hazának évlapjain; fényes érdemét a késő ivadékoknak is hirdetni fogja azon emlékszóbor, melyet több tisztelői, különösen az ügyvédi karból is, sirjánál a kerepesi temetőben kegyelet és háladatosság érzetéből neki föllátni határoztak. Áldás poraira!

C s a t s k ó I m r e l. t. „A bíróságok, s különösen a felebbviteliek szervezésénél figyelembe veendő mozzanatokról“ értekezett, ki-
vonatban következőleg:

A törvénykezésnek általában és különösen a polgárinak célja: a pontos, gyors és olcsó jogszolgáltatás. A pontos jogszolgáltatás függ leginkább a bíróban megkívántató kellékektől, mint: alapos jogtudomány, részrehaajlatlan jogérzet és függetlenség: a gyors és olcsó jogszolgáltatás pedig leginkább függ a bíróságoknak szervezésétől különösen azoknak számától, kellő fölosztásától, azok illetőségének megállapításától, egymáshoz viszonyítól s alárendeltségétől, és a bírói személyzetnek számától. Az állam a jogszolgáltatás körüli költelségének akkor felel meg, ha nemcsak jogtudós, lelkiismeretes és független bírőról gondoskodik, hanem a bíróságokat egyszerűsrsmind úgy szervezi, hogy a perlekedő felek legkevesebb idő- és pénzvesztéssel a bíróságokhoz folyamodhassanak, s azoknak közbejárását igénybe vehessék.

A bíróságok szervezésénél a következő mozzanatok figyelembe veendőek: I. A népességnek száma, és a földterület kiterjedése. A népesség száma, a mennyiben a népesség száma szerint szabályként a pürös ügyeknek száma is nagyobb vagy kisebb szokott lenni. A földterület kiterjedése, a mennyiben a bíróságok a földterületre nézve úgy állítandók föl, hogy az azokhoz folyamodhatás lehető legkisebb idő- és pénzvesztés mellett eszközölhető legyen. A bíróságoknak föllállításánál a népességre és földterületre nézve akként kell figyelmezn, hogy kisebb népesség számára is állíttassék föl bíróság, ha az na-

gyobb területen elszórtan lakik, és kisebb földterületen is szerveztesék több bíróság, ha itt a népesség száma nagyobb.

Mittermajer (Staats-Lexicon XII. köt. 43. lap. Organisation der Gerichte) cikkben úgy nyilatkozik, hogy hatvan egész 80,000-nyi népesség részére állítani föl egy testületi bíróságot, (törvényszéket) hátrányos, és (Der gemeine deutsche bürgerliche Process II. köt. 20-ik l.) 40,000 lakos számára kíván egy társas-bíróságot, vagy ha a lakosság nagyobb területen elszórva van, akkor 20,000 lakos számára egy olyat. Halmosy Endre „Tervezet törvénykezésünk rendezéséhez, Pest 1867.“ czimű munkájának 14. lapján 30 — 40,000-nyi népesség számára kíván egy járásbíróságot. (Mennyi személyzettel?)

II. Az elintézendő ügyeknek száma és minősége. Az ügyeknek száma a bíróságoknak és bírácoknak számára, azoknak minősége pedig a bírák képességére van befolyással, a mennyiben azok különös képzettségű bírákat igényelnek, mint például az urbéri, bánya- vagy kereskedelmi ügyek.

A mindennapi forgalomból és foglalkozásból támadott egyszerűbb és kis értékre vonatkozó ügyeknek elintézésére helybeli bíróságok ajánlatok; a ritkábban előforduló bonyolodottabb viszonyokból eredő és nagyobb értékre vonatkozó ügyekre nézve, terjedtebb földterületre kiterjedő törvényszékek állíthatók fel, mindig figyelemmel arra, hogy a nagy idő- és költségveszteség ne legyen akadályozó ok a félre nézve a bíróságot igénybe venni.

A bíróságoknak szervezésénél nem kell figyelmen kívül hagyni, hogy annak minden nap előfordulható és gyors elintézt igénylő ügyek is.

Miután a felebbviteli törvényszékek nagyobb fontosságúak, mert lehetséges, hogy azok végkép döntendik el az ügyet: szükséges azoknak szervezésénél és az országban felosztásánál a népességre, a földterületre s az előforduló ügyeknek számára figyelmeztetni a szeriut, hogy a sok idő- és költségveszteség ne legyen a jogos felebbezéstől tartóztató ok.

A bíróságoknak állandó hivatal-helyiségek legyen, hol azok mindig fellelhetők, és a mellék hivatalok is, mint az ígtató, kiadó- és irattári hivatal, kellő helyiséggel ellátva legyenek.

A bírácoknak száma a bíróságoknak számával megfordított arányban szokott lenni, ugyan ama számát az elintézendő ügyeknek feltételezván; hol a bíróságok kevesebbek, ott a bírácoknak nagyobb

számmal kell lenniök; hol pedig a bíróságok többek, ott kevesebb számú bírák is elegendők.

III. Figyelembe veendő az, hogy a bírák az ügyek elintézése által ne terheltesse nek tül, hanem maradjon idejük a jogtudományban, közműveltségben haladni; az életnek változó viszonyait, kifejlődését figyelemmel kísérni; mert a bíróban nem elegendő az elvont, ha mindjárt legnagyobb jogtudomány is, hanem szükséges, hogy az életet minden viszonyaival, miből kölesönös jogok és jogkötelességek, tehát perek is származhatnak; tükéletesen ismerje. *Justitia est divinarum atque humanarum rerum notitia, justī atque injustī scientia.*

IV. A bíróságok szervezésénél fontos mozzanat a pénz költség, mert a bíróságoknak felállítása és szükségeseikkel ellátása, a bíráknak illendő fizetése költséget okoz. A közérdekkel összeütköző eljárás volna azonban, költség kimélése tekintetéből a bíróságoknak és bíráknak számát kevesbre szorítani, mint a törvénykezésnek célja megkívánja. De a kellő jogszolgáltatás hiánya akadályozná a közhitelt, a közforgalmat, az ipart és kereskedést, csökkentené a kereset és a közjövedelem forrásait is.

A politikai eszély dolga az üdvös közepet eltalálni a közt, hogy a szükségtelen bíróságok fölállítása által a köz költség ne szaporittassék, de a kelletinél kevesebb számú bírák a törvényhozás célját ne lehetetlenítsék.

V. Nem tagadhatni meg a félnek ama jogát, miszerint ügyének bíráját, annak miben létéről kitaníthassa, s ügyének jogos és gyors elintézését szorgalmazhassa. Tagadhatlan, hogy a fél könnyebben fog megnyugodni ügyének, ha talán reá nézve káros eldöntésében is, ha neki alkalom adatik arra, hogy ügynnek bírájához személyesen járúlhasson, s azt ügyéről felvilágosíthassa.

A bíróságok tehát akkép szervezendők s állítandók fel, hogy mindegyik fél lehető legnagyobb idő- és költségkimélet mellett a bírósághoz járúlhasson, s azt ügyének állásáról kitaníthassa; ez nagyobb mértékben kívántatik meg a felelbbviteli törvényszékekre nézve, miktől az ügynnek mikénti végeldöntése igen gyakran függ. Ha pedig a felelbbviteli törvényszék a féltől igen távol esik, ez őt akadályozni fogja a bírósághoz járúlhatásban, és megfosztandja azt oly jogkedvezménytől, miben a felelbbviteli törvényszékhez közelebb lakók, a jogegyenlőségnek sérelmével, könnyen részesülhetnek.

VI. Ott, hol a törvények által megállapított jog mellett a szö-

kás jog és helyhatósági szabályok is döntő erővel bírnak, czélszerűbb, ha több mind első folyamodási, mind felebbviteli bíróságok állíttatnak fel; mert így biztosabban eszközölhető, hogy mind ott, mind itt oly bírák ítéljenek, kik a törvényeken kívül a szokás és helyhatósági szabályok által behozott jogot saját tapasztalatuk, tanulmányozásuk folytán ismerik, és mások általi kitanításra nem szorúlnak. De ha az illető vidékekből, megyékből, kerületekből leendnek a bírák el fog éretni az is, hogy oly bírák bíráskodjanak az előforduló ügyek felett, kik ama viszonyokat és foglalkozásokat, melyekből a perek támadni szoknak, tökéletesen ismerik, s ennél fogva alaposabban is ítélhetnek.

VII. Miután a féltől ama jogot, hogy ügyének bíráját annak állásáról kitaníthassa, megtagadni nem lehet, következik, hogy a bíró az illető félnek nyelvét értse. De a hivatalos nyelv használatánál sem akadályozhatni, hogy a felek, tanúk, szakértők ne ama nyelven adják elő nyilatkozataikat, melyet talán egyedül tudnak; és mint-hogy tagadhatatlan, hogy czélszerűbb ott az eljárás, hol oly bírák ítélnek, kik a perben döntő okmányoknak tartalmát nyelvismeretöknél fogva értik, mintsem ha akármiféle tolmácsolásra hallgatni kénytelenek: a törvénykezés jobban meg fog felelni céljának, ha az illető nyelvet értő bírák bíráskodnak.

A felebbviteli törvényszékeknek fontossága még inkább megkívánja, hogy ott az illető peres feleknek és tanuknak nyelvét értő bírák legyenek, mi könnyebben fog eszközölthetni, hol több felebbviteli törvényszékek állíttatnak, s az országban kellő arányban a népességgel, földterülettel és az elintézendő ügyek számával osztatnak fel.

Ha a bírák az illető feleknek nyelvét értik, ez a bíróságok iránti bizalmat, és azoknak tekintélyét kétségtelenül nevelni fogja.

VIII. A jogegységnek fentartása végett nem szükséges, hogy csak egy felebbviteli törvényszék legyen; mert a jogegységet lehetőleg fentartani mindenütt a legfőbb bíróságnak hivatása. De a jogegység fentartása csak ott reménylhető, hol bizonyos elvekre fektetett törvénykönyvek (Codexek) léteznek; ott, hol szokásjog és helyhatósági szabályok is érvényesek, jogegységet bíróságok által eszközölni nem lehet; ez a törvényhozásnak teendője, a szokásjogok és helyhatósági szabályok eltörlése, és törvények behozatala által.

A legfőbb törvényszék is csak úgy tarthatja fel a jogegységet, ha az ügyek minősége szerint állandó tanácsokra felosztva ítél; tehát

a tanácestagok az előzményeket, a hosszas gyakorlat által megállapított jogelveket ismerik, s azok szerint ítélvén, a jogegységet fentartani képesek.

IX. A bíróságok szervezésénél az állam gazdasági mozgásozatók is figyelembe veendők. Czélszerűbben jár el az állam, ha a közintézetek föllállítása által több vidéknek nyújt alkalmat a keresetre, mintha azokat egy helyben összpontosítván, a kereseti módokat itt rendkívül szaporítja, s így a vagyonosságot előmozdítja, míg a többi vidékek vagyontalanságban tengődnek. De a közintézeteknek egy helybeni összpontosítása által az élelem és egyéb szükségletek ára növekszik; mi okozandja, hogy a közintézeteknek föllállítására és szükségességekkel ellátására, a szükséges személyzetnek kellő ellátására többet kellend költeni az államnak, mintha azok több helyen föllállítva volnának.

De az adózásra kötelezettek az államtól meg is kívánhatják, hogy keresetforrásokat nyitni igyekezzék, miszerint az adózók képesekké tétessenek az adót megfizetni; s különösen a jogegyenlőség ellen volna, a távol lakótól megkivánni, hogy a felebbviteli törvényszéknek fentartására adózzék, holott a távolság miatt annak jótéteményeiben vagy épen nem, vagy csak nagy idő- és költségvesztéség mellett részesülhetne.

X. A közműveltségnek s a jogtudománynak, valamint a törvény ismeretének terjesztése is azt kívánja, hogy a felebbviteli törvényszékek több helyen állíttassanak fel; és különösen előmozdítatnék a jogtudomány, ha a felebbviteli törvényszékek oly városokban állíttatnának fel, hol jogtanintézetek is vannak, mert az elméletnek és gyakorlatnak egymásra hatása a jogtudományt tetemesen előmozdithatná.

XI. A bíróságok és bírák felett gyakorlandó fegyelmi hatalmat mellőzni nem lehet, lehetséges hanyag, vagy vigyázatlan eljárás miatt. Czélszerűbbnek látszik, ha a bíróságok és bírák felett a fegyelmi hatóságot a felsőbb bíróságok fokozatonként gyakorolják, mintha azt valami bíróságon kívül álló közeg gyakorolja. Hogy pedig a fegyelmi hatalmat czélszerűleg gyakorolni lehessen, szükséges, hogy a felebbviteli törvényszékek, mik az alsóbb bíróságok feletti fegyelmi hatalomnak gyakorlatára különösen hivatvák, számosabbak és az első folyamodási bíróságok közt aránylag felosztva legyenek.

Végre, hogy egyes törvényszéknél is a kellő rendet, jogegységet, és kezelési összhangzást kieszközölni lehessen, az elnöknek felel

gyelői és rendezési hatalma szükséges. E hatalmat az elnök czélszerűben fogja kezelni ott, hol a törvényszéki tagoknak, és az elintézendő ügyeknek száma kisebb; ez pedig csak úgy leend ilyen, ha mind az első folyamodási, mind a felebbviteli törvényszékek nagyobb számmal vannak; a bírói tagoknak és egyéb mellék személyzetnek nagy száma, valamint az elintézendő ügyeknek sokasága a kellő felügyeletet nehezíti, ha nem lehetetleníti.

Az eddig előadott mozzanatok miként vétettek figyelembe a bíróságok szervezésénél, azt az illető tanácskozási jegyzőkönyvekből és indokolásokból lehetne csak tudni. A népességet és a földterületet tekintve, a bíróságok következőleg vannak megállapítva:

Franciaországnak népessége (Galletti Allgemeine Weltkunde 1859. 359-ik lap) 36,039,364; földterülete 9748 □ mf.; van ott békebíró 2850; kerületi törvényszék 363, melyek a békebíró-ságokra nézve egyszersmind törvényszékek; kereskedelmi törvényszék van 220; csupán felebbviteli törvényszék 27, vagy Algírral együtt 28; ezekhez felebbeztetnek az ügyek a kerületi, kereskedelmi és választott bíróságoktól. Legfőbb törvényszék Franciaországban a semmitő udvar Párisban. Gyárbíró-ság (Conseils des prud'hommes) van 71. (Lásd bővebben: Csatskó: A francia polgári törvénykezés, Pest, 1867. 19-ik 20-ik 127-ik l.) Itt figyelembe kell venni azt, hogy Franciaországban a nyilvános szóbeli eljárás egyszeri felebbezhetéssel van elfogadva.

Érdekes tudni, hogy Franciaországban az 1794. augusztus 21-ki törvény szerint a kerületi törvényszékek egymásnak felebbviteli törvényszékül is szolgáltak, úgy hogy a felebbvitel egy kerületi törvényszéktől egy másik kerületi törvényszékhez történt, mi azonban 1800-ban megszüntettetett.

Hannoverában szintén a nyilvános szóbeli eljárás van elfogadva egyszerű felebbezhetéssel, és a bíróságok következőleg vannak szervezve: legalsóbb fokon vannak az Amtsgerichte, azután Obergerichte kis és nagy tanácssal, melyek első és folyamodási bíróságok egyszersmind, és legfőbb törvényszék az Oberr-appellationsgericht, mely egyszersmind a semmitőszéknek teendőit végzi, és hatósága az egész országra kiterjed.

Obergericht van 12, Amtsgericht 103. Az Obergerichte népessége a hameln 61,173 és a güttingai 234,181 lakos között változik.—A

hannoverai királyságnak területe 698 □ mf., népessége 1,843,976. (L. Leonhard: Das Civilprocess-Verfahren des Königr. Hannover, Hannover 1861. 3-ik, 4-ik 5-ik §§. Galletti: id. munka 725-ik l. Pfendeszák: A hannoverai polgári perrendtartás. Pest, 1867. IV. köv. l.)

Bajorországnak a rajnai Pfalzon kívül területe 1279 □ mf., népessége 4,020,619. Van 1 főlebbviteli törvényszéke, mely a francia jogot és eljárást elfogadott Pfalzra nézve egyszersmind semmitő udvar Münchenben; 8 felebbviteli törvényszéke, és 32 első folyamodású bírósága. — A rajnai Pfalznak területe 108 □ mf., népessége 595,129 lakos. Van 1 felebbviteli, 4 kerületi törvényszéke, és 31 egyes bírósága. Itt is a kerületi törvényszékek az egyes bíróságokra nézve egyszersmind felebbviteli törvényszékek. (L. Galletti: id. munk. 707-ik 715-ik l.)

A szász királyságnak területe 271 □ mf., népessége 2,122,148 lélek. Van 1 főlebbviteli törvényszéke, 4 felebbviteli törvényszéke, 19 kerületi törvényszéke, és 116 egyes bírósága. (Galletti id. m. 717-ik 724-ik l.)

A württembergi királyságnak területe 354 □ mf., lakossága 1,788,720 lélek. Van 1 legfőbb törvényszéke, 4 felebbviteli törvényszéke, és 65 első folyamodási bírósága. (Galletti id. m. 731-ik 736-ik l.)

Baden nagyhercegségnek területe 728 □ mértf., népessége 1,335,952 lakos. Van 1 legfőbb törvényszéke, 4 felebbviteli törvényszéke, első folyamodású bírósága pedig 74. (Galletti id. m. 737-ik 742-ik l.)

Poroszországnak területe (1866 előtt) 5103 □ mf., népessége 17,202,830 lélek. A porosz rajnai tartományok területe különösen 487 □ mf., népessége 2,983,305 lakos. — Van Poroszországban 1 legfőbb törvényszék (Obertribunal) Berlinben; 22 feljebbviteli törvényszék, ezek közül 1 a rajnai tartományok számára Kölnben; 1003 törvénykezési hatóság (Justizbehörde); ezek közt 6 egyetemi bíróság; a rajnai tartományokban van még 9 kerületi törvényszék, és 125 békebíróság. A rajnai tartományokban a francia jog és eljárás levén elfogadva, itt a kerületi törvényszékek a békebíróságokra nézve szintén felebbviteli törvényszékek. (Mittermaier: Archiv für die civil Praxis. 43-ik köt. 257—8 ik l. Galletti id. m. 804 ik l.)

A németalföldi királyságnak területe Európában 641 □ mf., népessége 3,523,823 lélek. Van 1 legfőbb törvényszéke, 11 tartományi törvényszéke, 34 kerületi törvényszéke, és 150 kantonbírósága. A bírói

illetőség itt hasonlít a francziához, tehát itt is a kerületi törvényszékek felebbviteliek egyszersmind a kantonbíróságokra nézve, s így tovább fokozként. (L. Krit. Zeitschrift für Rechtswissensch. u. Gesetzgebung d. Auslandes von Mittermaier. Heidelberg. VIII. B. 87. fgd. J. Galletti id. m. 676-ik és 686-ik l.)

A belga királyságnak területe 536 □ mf., népessége 4,577,236 lakos. Van 1 legfőbb törvényszéke, mely semmitőszék, 3 felebbviteli törvényszéke, 26 törvényszéke, 12 kereskedelmi törvényszéke és 203 békebíróháza és a kereskedelmi ügyekre nézve még különös békebíróháza. A bíróságok illetősége s egymáshoz viszonya a francziákéhoz hasonlólag van megállapítva, és a nyilvános szóbeli eljárás elfogadva. (Galletti id. m. 659-ik 669-ik, l. Krit. Zeitschr. f. Rechtsw. u. Gesetzg. d. Ausl. 53áik köt. 176-ik l.)

Az osztrák birodalomnak összes területe 1858-ban 11,751 □ mf., népessége 35,062,953 lélek. Volt akkor 1 legfőbb törvényszéke Bécsben, 18 felebbviteli törvényszéke; 33 országos törvényszéke (Landesgericht), 95 kerületi (megyei) törvényszéke; 14 tiszta 1154 vegyes járásbíróháza, 140 városlag kiküldött egyes bírósága, és Lombard-Velenczén 84 városi és vidéki preturája. — A felebbviteli törvényszékek közül Magyarországra Erdélyországgal jutott 7 felebbviteli törvényszék. A rendes bíróságokon kívül voltak még az úrbéri ügyekre nézve Magyarországon különös első és másod folyamodási törvényszékek. (L. Galletti id. m. 845—6-dik l.)

Az országos karok és rendek már 1791-ben a bírósági szervezetnek javítását szükségesnek találván, ebbeli javaslatnak készítése végett a 67 dik t. cikkben küldöttséget neveztek, mely javaslatának fő pontjai ezek: Az úriszékek az úri hatalom alatt levő lakosok elleni magános követelésekre nézve meghagyattak, úgy szintén a szab. kir. és bányavárosoknak bírósági hatósága is. Az alispáni és szolgabírói bírói hatóság megszüntetett, és az illető ügyek a nagyobb bírói illetőséggel ellátandó megyei törvényszékekhez átsíttattak; az egész megyében előforduló büntető perek a megyei törvényszék illetősége alá rendeltettek. Az ülések a terminusokon folytonosan tartassanak; a halasztást nem szenvedhető ügyekre nézve az elnök a törvényszéket terminuson kívül is összehívhatta.

A kerületi táblák csak felebbviteli törvényszékek legyenek,

az oda tartozott ügyeket a megyei törvényszék ítélje el. Azokhoz felebeztesse a polgári ügyek minden első folyamodási bíróságoktól kivéve a megyei törvényszéktől felebbezett nemeseknek pereit, melyek a kir. ítélőtáblához felebbviendők. A büntető perek az alsóbb bíróságoktól mind a kerületi táblákhoz felebbeztessenek. Hasonlóképen szerveztetni javaslatotott a Horvát-, Dalmát- és Tótországok Itélőtáblája (tabula judiciaria.)

A kir. ítélőtábla, miről már az 1791-ki országos küldöttség mondja, hogy az oda tartozó ügyeknek elintézésére elégtelen, mint 1-ső és 2-od folyamodási bíróság működjék; mint 1-ső folyamodási, az annak továbbá fentartott fontosabb polgári és a törvény által már oda útasított büntető ügyekben; mint 2-od folyamodású, a megyei törvényszékektől hozzá felebbezendő nemeseknek pereiben.

A báni tábla megszüntetni javaslatotott. Az albánnak és a társországek ítélőmesterének hely és szavazat a kir. ítélőtáblánál adatott.

A tárnoki, és személynöki székek, úgy a hét bánya városok törvényszéke megszüntetni javaslatotott.

A hétszemélyes tábla legfőbb felebbviteli törvényszék legyen; oda felebbeztessenek a perek a kir. ítélő, a kerületi és a társországi ítélőtábláktól. A horvátországi bán ülést és szavazatot a hétszemélyes táblánál kapjon.

Két egyenlő ítéletnél felebbezésnek helye ne legyen; oly per, melynek tárgya kevesebb 100 forintnál, a hétszemélyes táblához ne jusson. Csak oly büntető perek vitethessenek felebb a hétszemélyes táblához, melyekben halálbüntetés, vagy holtiglan rabság van kiszabva.

A magyar kir. egyetemnek, s a kiváltságos kerületnek bírói hatósága meghagyatni ajánlatotott.

A sz. székek bírói hatósága egyedül a házassági kötelékre vonatkozó perekre szoríttatni javaslatotott.

Miután azonban e javaslat csak javaslat maradt, az 1825|7-ki országgyűlésen a 8-ik t. czikkben új küldöttség neveztetett a bírósági szervezetnek kidolgozására nézve, mely az 1791-ki javaslaton több lényeges változásokat tett. Így:

Az úriszék bíráskodása oly perekre is kiterjesztetett, melyek az alattvalóság kötelékéből származnak; attól és a szabadalmazott mezővárosok törvényszékeitől a felebbezés a megyei törvényszék-

hez történjék. A büntető ügyekbeni illetőség akkori állapotában meghagyatni ajánlatott.

A kerületi táblák, tekintve azoknak elhelyezését és kevéssé teendőit, szüntessenek meg, és helyettük két tábla, egyik a dunai, másik a tiszai kerületek számára állíttassék föl Pesten; ezek 1-ső és 2. od. folyamodási bíróságok legyenek. Mint 1-ső folyamodáshoz oly perek útasíttatnak, melyeknek tárgya több megyében van. Mint 2. od. bíróság ítéljen a hozzá a szab. kir. városi és kiváltságos törvényszékektől s úriszékektől felebbezett büntető perekben. — A felebbvitel a polgáriakban a kir. ítélőtáblához, a büntetőekben a hétszemélyes táblához menjen.

A kir. ítélőtáblának személyzete szaporíttatni kívántatott; az ügyek gyorsabb elintézhete végett a polgári felebbezett perekben is két tanácsra oszolva bíráskodjék, az ítéletek azonban teljes ülésben hirdettessenek. A kir. ítélőtáblának 1-ső folyamodású perei teljes ülésben adassanak elő. — Mint 1-ső folyamodási bíróság ítéljen a neki fentartott büntető ügyekben, s a javaslatban kijelölt polgáriakban, melyek a joggyökösség, tény vagy levél érvénytelenítése, magyarázata körül forognak.

A személynőki és hét bányavárosi törvényszék szűnjének meg: valamennyi szab. kir. városra nézve felebbviteli törvényszék a tárnoki szék legyen, mely Pesten ülésezzen.

A társországok ítélőtáblája a két dunai és tiszai kerületi táblának illetőségéhez hasonlóval bírjon, de csak polgáriakban; a felebbvitel attól a báni táblához menjen.

A báni tábla a polgáriakban a kir. ítélőtáblának illetőségéhez hasonlóval bírjon; a büntetőekben mint 2. od. bíróság ítéljen. A felebbvitel a Hétszemélyes táblához menjen.

A hétszemélyes tábla legfőbb felebbviteli törvényszékül meghagyatott.

Az egyes kerületi törvényszékek a Jászság és Kunságban megszüntetendők.

Az 1791-ki és 1827-ki javaslatoknak összehasonlítása után mindenki valószínűleg az 1791-kinek, mint egyszerűbbnek és rendszerebbnek fogja adni az elsőbbséget.

Ha a bíróságoknak szervezésénél figyelembe veendő érveket a kir. ítélőtáblára alkalmazzuk, amaz eredményre jutunk, hogy nincsen felebbviteli törvényszék, mely oly nagy területre és népes-

ségre terjedne ki, mely oly sok s annyiféle teendővel volna elhalmozva, melynek ennek folytán oly nagy személyzete volna. S ámbár a közvetlen pénzügyi haszon a mostani kir. ítélőtáblai szervezet mellett szól, de tagadhatlan, hogy az, a törvénykezésnek észszerű célját tekintve, hátrányos. Az előadott mozzanatok mind azt követelik, hogy a kir. ítélőtáblának jelenlegi szervezete változtassék meg, és több és a szükségletekhez képest az országban kellőleg fölösztandó főlebbviteli törvényszék állíttassék föl. Irányelvül szolgáljon itt egyedül e jogmondat: „Justitia est regnorum fundamentum.“

Május 11-én a matematikai és természettudományi osztály ülése.

Szabó József r. t. előadja „Újabb kutatásai eredményeit a halmok körül“, következőleg:

Isaszegen mesterséges halmok? Érdy úr a halmokról tartott utolsó előadásom alkalmával említette, hogy historiai nyomok után Isaszegen is kell lenni történelmi halmoknak. Nem mulasztottam el oda kirándulást tenni.

Azonban minden kérdezősködésem eredménye csak tagadó volt; se a jegyző, se a lelkész, se mások, kikhez fordultam, halomszerű emelkedésekről az erdőben vagy legelőkön nem tudnak. Egy helyen az erdőben három kisebb dombról emlékeztek, de hozzá tevén, hogy azok sirhalmok alig lesznek. Elvezettettem magamat a hely színére egy a faluhoz délre csatlakozó hegyen, meg is mutatták a három kérdéses dombot, azok azonban újabkori emberi művek, s alig birnak egynek kivételével a határdombok nagyságával. Körülöttök az árok nyilván mutatja, hogy honnét vétetett a föld.

Isaszeg azonban archaeologiai tekintetben a gazdagabb lelhelyek közé tartozik, s a történelem újjmutatása a minden évben találtató régészeti tárgyak által bő igazolásra talál. Van innét már a magyar nemzeti Muzeumban is több, de még többről tud a helybeli zsidó beszélni, kihez a parasztok gyakran visznek tárgyakat eladásra, s ki azokat Pestre hozza eladni. Arany, ezüst s bronz tárgyakra vevőt hamar talál, vasra kevésbé, s így történt, hogy egy vas sisak még volt a padlásán, mit meg is vettem tőle s elhoztam.

A tárgyakat néha a fatörzsök kivágása alkalmával lelik, de leggyakrabban nagyobb eső után a mély vizmosásokban, hova a laza löszanyagból jutnak, mely az erdőben a talajt képezi.

Érdy úr az isaszegi történelmi adatokat felemlíti, az Értesítőben 1854-ről „az aszódi pogány sírokról“ tartott értekezésben, hol a IV. Béla és fia V. István között Isaszeg mellett vívott csatára vonatkozó okmányokat is felhossa. Az legkevesebbé sem vonható kétségbe, hogy ott történelmi emlékeknek lenni kell azon időkből, de azt nem látom azon okmányokban kitéve, hogy sirhalmok emeltettek. Érdy úr csupán feltenni látszik, hogy emeltettek. Én nem voltam szerencsés azok nyomába járni.

Ila meglelnék is, az én szempontomból annyit mondhatnék, hogy mesterségesek, mert azon vidék löszhegyei s aránylag mély völgyei nem nyújtanak oly körülményeket, melyek között a természetes halmok szoktak előfordúlni.

Vaskúton Bács megyében természetes halmok. Épen tegnap jöttem vissza egy más kirándulásból, melynek célja volt azon halmokat megvizsgálni, melyek Bajától délre a baja-zombori országúttól keletre vannak Vaskút határában Gara felé.

Azon a vidéken még nem vizsgálván halmokat, a mint figyelmes-sé tettek rájuk, feltettem magamban megtekinteni, mert ott egy karikaszem hiányzott a halmok lánczoltas tárgyalásában.

Vaskútról indulva Gara felé, az út első harmadában fekszenek ezen halmok két csoportban, s az éjszakiban 5 egy ívet képezve, mely nyugotról előbb keletnek, majd DK-nek tart s végre délnek görbül. A déli csoport ezektől vagy 450 lépésnyire esik DDK-re, s annak legfel-tünőbb része egy sánczszerű magaslat, melytől éjszakra 6 s délre egy halom van vagy közvetlen érintkezésben, vagy csekély távolságban.

A halmok mindegyike, valamint a sáncz is, csaknem egészen szint-es árvízi alsíkból emelkedik, mely az éjszaki csoport 5 halmát $3\frac{1}{4}$ -ben környezi, míg a délinél a sáncz mögött keletre átmegy a negyedkori hullámos homokterületbe, mi a Duna s Tisza vízválasztó felsíkjának nyugoti vagy dunai lejtjét képezi.

A legmagasabb halom az éjszaki csoportban a 3-ik, ennek ma-gaságát szembeesülve vagy 30 lábra tehetni.

A halmok alakja igen feltűnő, a kaszállóból, vagy egy-kettő a szántóföldből igen hirtelen emelkednek, a szüget egynél meghatároztam s az 44-et is tett. Ezen körülmény némileg védi a halmokat a kopta-tás ellen, mert az eke rá nem mehetvén nem rontja, legfőlebb a tövé-ből kap el valamit, mi azután még meredekebbé teszi. Csaknem kör-nyöskörül meredekek, de pontosabban vizsgálva, kiténik, hogy nem

egyenletesen; a legmeredekebb oldal az, mely előtt a lapály mélyedménye aránylag a legnagyobb, s ez éjszakra meg nyugotra találtatik a legtöbbnél.

Mind be vannak erősen gyepesedve, s úgy látszanak mint magas boglyák füvel benöve, s ezen alak által a természetesektől eltérnek.

Anyagjuk a ritkás homokos agyagnak azon neme, melyet a földtanban lösznek mondunk. A felső réteg rendesen korhanyos, néha le 6 lábnyira is alatta közetkezik a nem korhanyos. Lösscsigák itt-ott elég nagy mennyiségben talátnak benne. Az első csoport 5 halmának szerkezetében feltűnő, hogy bizonyos mélységben az anyag egyöntetűsége megszűnik, s a világos színű márgás agyaggal feketés rétegek, sőt homokosak is váltakoznak vékony erekben; ez mesterséges keverék lehet, de daczára ennek találni más pontokon eleven földet is, melyet ember nem bántott

Az ú. n. sáncz egészen azonos a halmokkal anyagára nézve, az is lösz, hol korhanyos feltalajjal, hol a nélkül. Azon az oldalon, hol a sáncz gátján a feltalaj korhanyos, ilyen a szomszéd halomé is, míg a gát éjszaki részén korhany nincs, s megfelelőleg hiányzik a mellette levő halmon is.

Egészben véve jól vannak a halmok megtartva, kivéve azon helyeket hol turkáltak a tetőn s az oldalakon; az utóbbiak meredekek lévén, itt-ott tetemesen leomlottak, s olyan helyen a halom beljébe jól láthatni. Különösen az éjszaki s déli csoportban is egy-egy van ekként jól feltárva. A többire nézve a kellő ásatást véghez vittem a felületen néhány lábnyira, hol legkivánatosabbnak mutatkozott *).

Ha ezen halmokat oly geolog pillantja meg, ki vulkáni vidékről jött, lehetetlen azon gondolatra nem jönnie, hogy a sáncz egy kráter, melynek nyílt kapuja van a láva kifolyására, a halmok pedig egyes vulkáni kúpok; a történész és archaeolog alakra nézve a körszerű magaslatot másnak mint sáncznak nem is mondhatná, s a többit ezzel kapcsolatban szintén történelmi emlékeknek fogná tartani. Ezen vélemény a népnél meg is van, s így arról, hogy azok mesterséges halmok, ott senki nem kételkedik. Semmi okom tagadni, hogy ez részben csakugyan így lehet; de másrészt én mégis nem ismerem

*) A vaskúti jegyző s bíró szívesek voltak három embert rendelni mellém, miért szabadjon itt köszönetet mondani nekik, valamint másoknak is, kik e kirándulásomban segédkezet nyújtottak.

halom-csoportot, melynél a kérdés oly élesen dönthető el oda, hogy azon kúp és sáncz-gát alaku magaslatok legalább durványban a természet művei, melyek képződtek mielőtt ember jöhetett volna oda csatázni, de a melyet stratégiai szempontból hadi vagy bármely egyéb célokra fölhasználhatott, úgy, hogy történelmi emlékek ilyen értelemben valóban csatlakozhatnak azokhoz, s ennyiből az archaeolog tanulmányának is nyílik tér.

E halmoknál a közettani s földtani szempontok igen jellemzők: az anyag, melyből a halom van, s melyből körülötte a lapály áll, egymástól merőben különböznek: a halom anyaga korhanyos vagy világos homokos márgás agyag, melynek zárványai a negyedkorból valók, míg a lapály egészen más, korhanyos iszapos agyagból áll, melyben semmi nyoma a löszsigáknak, hanem igen is vannak bőven mostan élő emlécsők csontjai, urna cserepek, téglák, miről az éjszaki csoport közelében levő téglagödörökben jól meg lehet győződni. A halmok világosszínű anyaga tehát nem az, melyből a lapály áll, azt ennél fogva a lapályból venni teljes lehetetlenség lett volna. Anyaguk ugyanazon korból való, melyben a Duna-Tisza vízválasztója áll, s melybe mostani folyamrendszerünket bevájódva találjuk. A negyedkori felsik, hol homokból, hol löszből áll, s egyik a másikba nyelvekben s szabálytalan félszigetek alakjában nyomul be. A mostani folyamrendszer kiképződése alatt a negyedkori felsikon lejt képződött a folyammedrek felé, s e lejtekből egyes részek szigetenként elszakadtak, s minthogy a víz ereje helyenként nagyobb, helyenként kisebb volt, a csendesebb működés helyén a negyedkori anyag vizalatti zátonyként megmaradt, s abból a körülmények számtalan esélyei szerint, a legkülönfélébb kúp, gerincz, hát, sőt sáncz alak jött létre, melyet ember módosíthatott, azt meredkebbé vagy magasabbá téve, de a már megvolt geológiai alapon. S e szerint a vaskúti halmok, földtanilag szólva, nem egyebek, mint az árvízi lapály területéből kiemelkedő negyedkori szigetek.

Pólya József r. t. ily czím alatt értekezett: „A vasútak egészségügyi tekintetben.“ Értekező megösmerteti a nálunk még eddig nem szellőztetett befolyásokat, melyeket a vasúton utazás részint a szolgálati, részint az utazó személyekre gyakorol.

Legelőbb e közlekedési eszköz biztosságát a más közlekedési eszközök fölött néhány statistikai adattal igazolja.

Azután áttér azon orvosi vitának tárgyára, a vasúti rezgeteg rázásra, mely a gerinczvelőt veszi igénybe, végre a vasútnak tu-

lajdonított, de minden utazási eszközökkel közös bajok fölemlítésével végzi előadását; megjegygezvén, hogy a természeti szükségek végezéséről a vasútnaknál nincs gondoskodva; télen a meleg vízzel telt kökör-sők hiányzanak; s azt javasolja, hogy ha maguk a vasúti részvényesek önszántukból az ily melegítést elmulasztják, annak eszközlésére törvény által köteleztessenek.

Május 18-án a philosophiai, törvény és történettudományi osztály ülése

Ipolyi Arnold r. t. Lonovics József egri érsek s igazgatósági és tiszt. tag fölött tartott emlékbeszédet. A beszéd inkább jeles essay, mint valódi szónoki mű s mint sok akadémiai emlékbeszéd épen nem tart mértéket és határt a dicsőítésben. Az oly helyek például, midőn Toldy nyomán így szól: Lonovics a lángésznek minden sajátosságával föl volt ruházva, nemcsak túlságok, hanem izetlenségek is.

Május 25-én nyelv- és széptudományi osztály-, egy-szersmind összes ülés.

Gr. Kun Géza l. t. „A sémi névszó számviszonyairól“ értekezett, kivonatban következőleg: az értekező elmondja, hogy e hosszú és fáradságos tanulmány eredményét egész terjedelmében az idő rövidsége miatt fel nem olvashatja, hanem csak egyes fejezeteket, ú. m. az I. V. és VI-ik fejezetet fogja fölolvasni.

Az egész munka nyolcz fejezetre oszlik. Az első fejezet így kezdődik: „A sémi számviszonyt tárgyaló előadásunknál mindenekelőtt azon nyelvtani első tanfolyamunk alatt már belénk rögzött hibás fölfogást távolítsuk el, mely az összes számviszonyról való tanulmányt a „singularis“ és „pluralis“ sarkalatos ellentétében keresi. Valamint a görög vagy latin eset-tan még az árja eseteket sem meríti ki teljességükben, úgy e két nyelv „numerus“-ról való elmélete sem elegendő az árja nyelvgyakorlat teljes megértésére. Már most azon elméletet, mely még az árja nyelvek körén belül se kielégítő, melyet az újabb tudomány kibővített, szabad-e más nyelvtörzshöz tartozó nyelvekre rátuszkolni? E kérdésre könnyen esik tagadólag felelni.“

Még egy közös törzs nyelvei sem egyeznek meg teljesen a külalakok megválasztásában, habár hasonló elveket követnek alakjaik kifejezésében; itt se lehet az egyik rokonnyelv grammaticáját a másikra ráhúzni.

Értekező tárgyára visszatérve, legislegelőbb a nemi egyesről emlékezik, mely a számviszony alapját képi. A fogalom tárgya nemi

egyes. Ezen nemi egyes még nem singularis, se nem pluralis. A nem egyes határozatlan voltából hajlandó kiemelni a sémi népszellem; hol külöbbsébe teszi (vagy gyűjtő értelmet tulajdonít neki), hol egyesszámmá változtatja. Vannak szavak, melyek már a legrégibb nyelvmélekekben gyűjtőszavakként szerepeltek, túlfelől egypár olyan szó is van, melyek az irodalom kezdetétől fogva mindig csak egyes számot jelentettek.

Priscianus így különbözteti meg az egyesszámot a többestől: „Singularis quidem numerus finitus, pluralis vero infinitus.“ A többeszám mindig abstractio. A pluralisban befoglalt egyesek számát vagy nem tudjuk, vagy ha tudjuk, legalább nem látszunk tudni. A többes maga is két nagy osztály alá tartozik. A kettő közti különbség fokozatos. Az abstractio nagyobb az egyikben, mint a másikban. A többesek egyik osztályát, melyben az abstractio kisebb, valódi többesnek (pluralis sanus), másik osztályát nagyobb abstractióval elvont gyűjtőszavaknak nevezhetjük. Ezen második osztály megint két részre oszlik tartalmának mennyisége szerint; a több kevesebb osztályoz itt.

Továbbá a többség nemcsak többséget, sokaságot, hanem kiterjedést is jelenthet, és pedig 1) téri, 2) időben való, 3) fogalmi kiterjedést. A kiterjedés és többség rokon két fogalom, maga a többség távolról nézve kiterjedésnek látszik.

Néha a többes az egyesszám nemének fajok szerinti különbségét jelenti.

Van továbbá olyan külöbbség, mely coneret értelmű szót jelent.

Végül a kettős említendő meg. Ime ez a sémi számviszony köre. Az ilyen számviszony megnevezésére több műszó kell, mint a meny-nyit Aelius Donatus, vagy a thraciai Dionysius nyelvtanában találunk.

Az eddig nagyjában elősoroltak, és egynéhány még ezután meg említendő számviszony (melyek az előbbieneknél jelentéktelenebbek) következő táblázatban foglalhatók össze:

4) Nemi egyes.

2) Egyesszám.

3) Külöbbség.

4) Beltöbbség.

1) a keveszám többese.

2) a sokaság többese.

5) Gyűjtőszavak

1) hímnemű

- 2) nőnemű egyesszámalakok,
- 6) Kettős többes.
- 7) A kiterjedés többese.
 - 1) téri,
 - 2) időben való,
 - 3) fogalmi kiterjedés.
- 8) A species különbségét jelentő többes.
- 9) Kettős.
- 10) Concret értelemmel bíró kültöbbes.
- 41) Résztöbbes.
- 12) Az egyesszámalak kültöbbese.

Az értekezés második fejezetében a nemi egyesről, egyesszámról, némely gyűjtőszavakról történik említés. A harmadik fejezetben a többesszámmal foglalkozott nyelvészek elméletei állnak, Bocharttól kezdve le egész Derenbourg és Böttcherig. A negyedik fejezetben a him és nőnemű kültöbbesről van szó, szóval a kültöbbes képzéséről és értelméről. A kültöbbes az egyesek foglalatját fejezi ki, s nem engedi, hogy az egyes alkotórészek egy eszményi egységbe olvadjanak. Ezen kültöbbes legélesebb ellentéte az egyesszám. A kültöbbest a magánhangzó pusztá megnyújtása képi. E vonás tökéletesen megfelel azon képnek, melylyel a sémi nyelvszellem alkotásairól bírunk.

Az ötödik fejezetet értekező egész terjedelmében olvasta el. E fejezet kivonata ez. A külső többes igen régi esatát vív az elvontabb kifejezés felé hajló nyelvíránynyal. Az elvont révszó alakja, nőnemű alakok, a kültöbbes birtokának meghódításához fogtak, s a merényletet diadal koronázta. Az aethiopban ân, az ássyrban ânu, út, útu elvont végzetek vívnek a kültöbbessel, az ássyrban a győzelem fényes, az aethiopban több a fényesnél, mert teljes.

A hatodik fejezetben, melyet értekező egész terjedelmében olvastott fel, a beltöbbesek magyaráztatnak meg. Sokáig azt hitték, hogy e belalak a délsémi nyelvek külön sajátja, mely mint egy nyelvi határvonal nyúlik éjszak és dél közt. E hitelt megdöntötte Böttcher, ki bebizonyította, hogy a héber nyelv bír beltöbbes alakokkal. A nyelvek egyik alaptörvényét gazdálkodási törvénynek hívják, a nyelv ezen törvény értelmében úgy az eredeti jelentést, mint az alakot hasonló célok elérésére használja fel. Finom hasonlatosságot érez a fogalmak és alakok értelme közt, s egy közös eszközt használ e hasonlatosság kifejezésére. Innét támadnak az értelmi és alaki tropusok. Úgy a névi mód

(nomen actionis) mint a beltöbbses képzésében elvont fogalom kifejezése lévén a kitzűzött cél, a nyelv mindegyiknél hasonló eszközhöz folyamodott. Hamaker volt az, kit legelőbb lepett meg a névi mód és beltöbbses alakjainak megegyezése. Értekező a hetedik fejezet további folyamában áttér a beltöbbses képzésének módszerére, s ellentmond Derenbourgnak, ki a beltöbbsesképzés egyik fő uralkodó elvokát a nemi egyes alakjának megnyújtásában keresi. Értekező szerint a nemi egyes és beltöbbses közti különböztetés lévén a cél, a nyelv többféle eszközhöz nyúlhatott e különböztetés megvalósítására; ilyen eszközök: 1) a vocalismus mennyiségi 2) minőségi 3) helyzeti elváltozása, 4) elif prostheticum, 5) nőnemű utóragok. Ezek után áttér értekező a belalakok osztályzatára. Az osztályzat megállapítása után későbbi arab dialectusok, a himjári, aethiop, tigré nyelvek beltöbbeseiről történik említés. Miután értekező a déli sémi nyelvek beltöbbsesét tárgyalta, áttér az éjszaki sémi nyelvekre, s a Büttcher nyelvtanában előjövő héber példákat idézi.

Végül a nőnem belalakképzését a beltöbbsessel összehasonlítván, azt mondja értekező, hogy a nőnemképzés belalakjai világosan megmutatják, hogy a semitismus körében a belidom a hatalom mily polczára hágott.

A nyolczadik fejezetben legelőbb a gyűjtőnevekről történik említés. A gyűjtőneveknek két osztályát különbözteti meg értekező, ú. m. 1) a hímnemű, 2) a nőnemű alakokat.

Ezután következik a kettős többses, ilyen három van, ú. m. 1) a két kültöbbsből 2) a beltöbbsből álló, 3) az elegytöbbses.

A munka további tárgyát a kiterjedés többese képezi, ilyen három van, ú. m. 1) a téri, 2) időben való, 3) a fogalmi kiterjedés többese.

Ezután jön a kettősszám, mely az arab nyelv körében nemcsak a főnév, de az ige és névmás számviszonyai közt is megtalálhatatik. A többi sémi nyelv a kettősnek, mint külön számviszonynak, használatát csak részben őrizte meg, s részben megengedte, hogy kültöbbsre változzék. A kettősre nézve a sémi nyelvekben ugyanazt látjuk, mit az indo-germán nyelvek példái mutatnak. A szanszkrit nyelv még bírja igéjének és nyelvsvavának kettősét. A zend nyelvben már ritkává lett a kettős az igénél, de gyakran fordul elő a névszónál. A páli csak annyit bír belőle, mennyit a latin, t. i. maradványát két szóban (duo, ambo); a prâkritban egészen hiányzik. A góth nyelvben, ellenkezőleg az éjszaki sémi nyelvekkel egyedül az ige bír kettőssel.

Ezután jön a species különbségét jelentő külöbbes, mely a magyar „füvek“, „pénzek“-féle többeshez hasonlatos.

Továbbá a concret értelemmel bíró külöbbes következik; a többesszám néha nemi egyesnél egyebet nem jelent, így van ez a héberben, p. o. baddim, mely többesnek két értelme van ú. m. 1) „haszontalan beszéd“, „mendemonda“, 2) „hazug ember.“

Végül az egyesszámalak külöbbese jön, melyet Olshausen vett észre.

Junius 8-án, a philosophiai, törvény- és történettudományi osztály ülése.

Greguss Ágost r. t. bemutatta Brassai Sámuel r. t. értekezését „A módszerről II. III.“ Kivonatban következőleg:

II. Értekezés. Mikép tanítsunk?

Az értekező abból a nézethől indulva ki, hogy a tanítás és tanulás összevágó s egy egészet alkotó műve a tanító és tanuló egy célra működő összefogott munkájában áll; hogy a cél, ismeretek, fogalmak, állítmányok közlése; hogy a tanító szerepe, a mondott ismereteknek, fogalmaknak, állítmányoknak addig a pontig való elkészítése, melyen a tanítvány átvehetvén, elfogadhatván saját lelki tehetségével, önerején feldolgozza s állandó birtokává tegye, — a tanító szerepét teszi vizsgálata s az ebből folyó útásító elvek kifejtése tárgyává.

Legelsőben is az elkészítés munkáját általában véve, kimutatja azt a határt, melyen sem innen maradni, sem rajta túlhajtani nem kell s kár nélkül nem lehet. Ez az elemzés alkalmat ad az úgynevezett correpetitio ártalmas volta kimutatására.

A kitűzött kérdés részletes tárgyalásához fogván, azt következőleg önti határozottabb alakba: Mikép készítse el a tanító az eszméket úgy, hogy azután bizvást átadhassa feldolgoztatás végett a tanítvány gondolkodó gépének? — Kiköti azonban, hogy a módszerről tüzetes és terjedelmes oktatást adni e helyen célja nem lehet; hanem csak előad és kifejti néhány elvet, melyek eddigelé vagy kellőleg megalapítva és világosítva vagy eléggé számbavéve (observálva) nincsenek. Világosítás és igazolás végett gyakorlati példákat is hoz fel, melyek részint azt mutatják, hogy mit kell, részint, hogy mit nem kell cselekedni.

Az I. elv azt mondja, hogy „Egyszer egyet!“ azaz egyszerre csak egy eszmét kell elkészíteni s átadni a tanítványnak. Elemzése s

kifejtése szükségessé teszi a megvizsgálását annak, hogy 1) mi az egyén általában, 2) mi az eszmeegyén különösen, és 3) legkülönösből, melyek a különböző tantárgyakban az eszmeegyének, melyek szerint természetes leczkékre oszthatni az illető tanulmányt. A felhozott példákban számos esetben figyeltet értekező a hibákra, melyeket a tárgyalt elv ellen elkövetni szoktak.

II. elv. A tanítandó eszmék a tanítvány elméje érettségéhez szabottak legyenek. Itt ki van emelve különösen az az arány, mely a növendék kora és elméjének érettségi foka közt létezik, és kimutatva a korai erőltetés ártalmait és veszélyei.

III. elv. Tanítsunk igazságot. — Számos példával mutatja ki értekező mennyire nem veszik tekintetbe tankönyvek és tanítók ezt az elvet, mely magában foglalja, 1) hogy csak igazságot tanítsunk, 2) hogy az igazság ellen se anyagilag, se alakilag ne vétsünk, 3) minden igazságot a maga neve szerint és bizonyossága fokára figyeltetve tanítsunk.

IV. elv. Minden eszmét a maga neve és módja szerint készítsünk el. — Ezek a módok per apices: 1) a mutató (közvetlen és közbejáró eszközökkel, p. o. képekkel); 2) a szóbeszéd, mely alkalmat ad a német katechetika béható kritikájára. Imez elv elemzése csak a tárgyakra vonatkozik, és annak folyamatában jön elő az

V. elv. A mutatósnak szóbeszéd általi segítése tekintetében, soha se kell trivialis tárgyakat venni föl, hanem olyakat, melyek bárminemű és fokú újdonság ingerével a gyermek tudásvágyát ébresztetni és készíteni alkalmasok.

Az eszmék második nemére, a fogalmakra menvén át, a IV. elvet ismétli specialis vonatkozással értekező.

VI. elv. Minden fogalmat a maga neve és természete szerint kell elkészíteni.

Kifejtésében osztályozza értekező 1) a fogalmakat magukat, 2) az elkészítés módjait, ú. m. a) analysis és synthesis, b) inductio és deductio, hasonlítás és megkülönböztetés. Megelőzi ezeket az értelmezés, mint tanító mód, kritikája. — A legutóbbi elvet kiegészíti a

VII. A fogalmat a tanítvánnyal az ő teljes és világos öntudatával szereztessük meg: úgy hogy nemcsak a hozzája vezető útról egészen, hanem

az azon tett minden lépésről egyenként tiszta képzete legyen.

Ezentúl a módok egyes neveinek a fogalmak egyes neveire való alkalmazásával részletezvéen értekező a két utolsó elvet, értekezését ezúttal és e részben bevégezi.

III. Értekezés. Hogyan tanítsunk?

2. Az eszmék rendezése.

A rendezés célja háromféle: 1) hogy a szerzett és szerzendő ismeretek a tanítvány fejében ne jöjenek zavarba; 2) az alsóbb rendű eszmeegyenének rendezett összeállítása felsőbb rendű egyének, illetőleg tudományágak ismertetésére szolgáljon; 3) hogy célszerű csoportosítással egyik eszmének elkészítése a másikénak eszközlője legyen.

A megvitatott elvek, a II. értekezésbeliek után folytatott számozással a következők:

VIII. Legyünk fokozatosak. — A fokozatosság három módon jelentkezik: a) hogy ismertről lépünk ismeretlenre, b) egyszerűebbről szerkeztettebbre, c) könnyebbről nehezebbre. — A tárgyalásban e három alelv viszonyos érvénye meg van vitatva és állapítva.

IX. Soha se előlegezzünk (anticipáljunk).

X. Legyünk következetesek. — Ez elvben ismét három szabály rejlik: A) A tanító maradjon híven, ragaszkodjék szorosán választott módszeréhez; B) a mely tárgysorozathoz belé kezdünk, hajtsuk végig, ne szakgassuk meg; C) értelmezéseink, állítmányaink s ezek elkészítései se világos se lappangó ellenmondást, se magukban se egymásra nézve ne tartalmazzanak.

XI. Ismételjünk célszerűen. — Tárgyalásában ki van fejtve, miben áll a helytelen, és miben a helyes, ok- és célszerű ismétlés.

XII. Csoportozzunk óvatosan. — Ez a rendszerezés elve, melynek magyarázatában meg van említve s példákban is mutatva az ellene elkövethető két szélső hiba: egyik a rendszereskedés másik a ziláltság.

Ezek után a módszer kifejtett elveinek a lehetőségig megfelelő két tanterv van főbb pontjain ismertetve. Egyik a nyelvtan, másik az algebra tanmódját tárgyalja.

P e s t y F r i g y e s I. tag ily czim alatt értekezett: „A temesi Bánság elnevezésének jogosulatlansága.“ Kivonata ez:

Midőn az alapos történetírásnak barátja olyas valaminek bizonyítására készül, a mit a nélkül is már minden ember tud, minden esetre oly helyzetben fogja magát érezni, mely nem egészen kényelmesnek mondható, mert nincs természetesebb ellenvetés mint az, hogy az illető nyitott ajtón berontani szándékozik.

Alig lesz hazai író, ki, ha megkérdeznők: vajon léteztek-e haidan temesi bánok, létezett-e valaha a magyar birodalom határai közt statusjogilag Temesi Bánság? erre azt felelné, hogy igen. És mégis alig van hazai író, még a legérdemesebb történetírókat sem véve ki, a kik ezen helytelen elnevezés alkalmazását Magyarország bizonyos déli részére következetesen kikerülték volna.

Már ezen körülmény elég mentségemül szolgálhatna, hogy e tárggyal itt tüzetesen foglalkozom; de indít erre azon tapasztalás is, hogy a hanyagúl választott szavak és elnevezések, hamis fogalmak, hamis tanok előidézői valának, és hogy ha gondtalanúl menni hagytuk a dolgokat, a mint véletlenül mentek, abból oly igények fejlődtek ellenünk, melyeket később a legszebb jogczímmel felvértezve leküzdeni nem állt hatalmunkban.

A közélet mai nap Temes, Krassó és Torontál vármegyéket, és az azokat délről, keletről szegélyező katonai határvidéket a Temesi Bánság neve alatt szokta összefoglalni. Megállok e névnél, és azt kérdelem: mi jognál fogva ruháztatik e név azon megyékre és tartozandóságokra? Nem találom a Temesi Bánságot egész törvénytárunkban, sem okmány gyűjteményeinkben, nem ismertük azon politikai szervezetet, mely ezen három megyét összefűzné, és azok külön sajátja volna, de minthogy önálló munkák jelennek meg, melyek a soha nem létezett Temesi Bánság ezeréves történetét tartalmazzák, és minthogy a múlt századi geographiai chaos ideje óta ezen név még mindig érinti füleinket, legalább igyekezni fogunk annak eredetét magyarázni.

A Bánság mint országnév, báni hivatalt tesz föl. A bán szó nem magyar eredetű, miként állitva volt, — és ezen tagadás igazolására nincsen szükség semmi nyelvészkedésre. E szó már a X. században fordúl elő, a midőn bíborban született Konstantin, Chroatia felosztásáról szólván, már corbaviai bánról tesz említést. Nem hinném, hogy már akkor terjedhetett volna el Horvátországban e név, ha magyar eredetű lenne. Crescimír horvát király 1069. évben Nonaban kelt le-

velében Grisogonus apátnak egy szigetet adományozván az Ádriai tengerben, az apátság háborgatóit nemesak a király, hanem a zsupanok, grófok és bánok iránt is bünhődésre kötelezi. (Jupanis, comitibus sive banis componat libras auri C. Kukuljevics Jura R. Croatiae. I. 15. lap.) Itt tehát a zsupani és báni hivatal egymástól megkülönböztetik. Egy XII. századbéli névtelen író szerint a régi Horvátországban azon szokás dívatozott, hogy a királyt, elődje magtalan kimúlása esetében, hét bán választotta, ezen hét bán vala névszerint a horvát, a bosniai, a slaviniai, a posegai, a prodramei, az albaniai és a sremi (Kukuljevics u. o. 21. lap). Névszerint is tudunk szláv bánokat az első századokból; így Crescimir horvát király 1059. évben kelt adomány-levelében a belgrádi apátság javára, mint a tanuk elseje előfordul „Goyzo Banno teste.“ Szintügy Zerni Péter spalatói főúr, midőn 1080-ban az ottani templomot építé és megadományozá, említi, hogy Slavizo Rex et Petrus Banus is oda érkeztek a birtokpör végett. Ezen tények mind megelőzték a magyar uralom korszakát, és így a prioritást a báni hivatal használatában a szlávoktól el nem lehet vitázni, — név és hivatal a déli határokon át származott Magyarországra. Elmondja aztán szerző, mióta említetnek és mikor szüntek meg a bosniai, macsói, bulgariai, szörényi, nándorfehérvári, jajezei, sabácsi, szreberniki, lugosi, karánsebesi, titeli stb. bánok, és aztán a báni méltóság egy sajátságát ismerteti.

A báni méltóság egyik sajátsága az, hogy fényét még a távozóra is lövelte; hogy a bánok még akkor is megtarták czimöket, midőn e hivatalt már nem viselték. Okmányaink hemzsegnek oly férfiak neveitől, kik bánoknak is neveztetnek egyszersmind, a nélkül, hogy ezen báni hivatal minősége közelebből volna ismertetve. Nem állítom, nem is állíthatom, hogy mindazon férfi, ki hivatalon kívül általában csak bánnak neveztetett, horvát, vagy slaviniai bán lett volna; de minden ez irányban tett kutatásaim oda mutatnak, hogy a ki valaha horvát, vagy slaviniai bán volt, az a bán czimet még akkor is megtartá, midőn őt a király akaratja más térre hívta már, vagy midőn magán életbe lépett is vissza.

Jolánta II. András királynak francia vérből származott neje, a konstantinápolyi császár leánya, Franciaországból magával Ahalyz nevű főrangú származású leányt hozott, ki Batiz magyar nemeshez ment férjhez. II. András Ahalyznak Valko megyében Vidhor nevű falut adományozott, és mint 1220. évi okmányában mondja: in possessionem terre illius cam per Ochuz, tunc temporis Slavoniae Ba-

n u m, precipimus introducei“; azaz, parancsoltuk, hogy ő (a leány) Ochuz által, ki akkori időben slavoniai bán vala, a falu birtokába bevettessék. Már ezen oklevél alatt Ochuz így szerepel az ország főméltóságai közt: Ochiuz curiali Comite reginae, bano et Comite Worostiensi, azaz, Ochuz a királyné udvarbírája, bán és varasdi főispán. Egy másik királyi okmány alatt ez évben: Ochuz bano, minden más hivatal nélkül, 1221-ben ismét: Ochuz bano, et Curiali Comite reginae, és még több ízben egyszerűen bán, közelebbi megjelölés és más hivatal nélkül. Ezen példákat századokon keresztül lehet folytatni.

Ila a nyilvános okiratokban nevezett zászlós urak néhai bánoknak, néhai vajdáknak nevezetnének, midőn ezt a hivatalt már nem viselik, könnyű volna eligazodni, mert épen csak ezen condam szó hiányzik, hogy minden kétség el legyen oszolva. De ezen tüzetességet nem gyakorolta a XIII. századbeli udvari jegyzőség, és így meg kell nyugodnunk benne. Nagy Lajos korában azonban már kielégítő megkülönböztetést találunk, nevezetesen oly esetben, mely bennünket itt közelebbről érdekel. A király ugyanis jónak találta, hogy 1368-ban Koroghí Fülöpös Lászlót a bolgár báni, és temesi főispáni hivatal alól felmentse, és mindkettőt Heem Benedekre ruházza, ki a temesi főispánságban már 1366. évben ült. Mintán Heem Benedeket rövid ideig Ulászló, nádor és oppelni herceg, Temes megyében felváltotta, Heem Benedek harmad ízben ültetettik a főispáni székbe, de ez alkalommal már nem volt egyúttal Bolgárország bánja is, és Nagy Lajos ennél fogva 1374. évben Temes köz lakosait engedelmességre ezen szavakkal inti, hogy: magnifico viro Benedicto filio Pauli, filii Heem, condam Bano, Comiti Themesiensi engedelmeskedjenek.

Nem gondolnám, hogy akadjon valaki, ki azon czimzési formulából „Heem Pál fia Heem Benedek, néhai bán, temesi főispán“ azt következtesse, miszerint Heem Benedek temesi bán lett volna, és hogy a temesi bánok létezése így behizonyítva levén, a kormányzásuk alatti tartomány tehát méltán a Temesi Bánság nevét viseli. A nagy közönség most sem bajlódik az okmánygyűjtemények tartalmával, régebben bizonyosan még kevesebbé kérdezte a statusiratok szövegét és stílusát. Heem Benedek különben 1368-ban Bolgárország bánja volt, 1371. évben már más utódja vala, mégis Nagy Lajos azt írja a megye lakosainak: vos vero villici populi et jobagiones nostri eidem Benedicto bano obediatis. Látjuk tehát, hogy ez alkalommal a báni czim valakinek adatik, ki e hivatalt már nem viseli—épen úgy mint a XIII. században. Kevés év-

vel később, t. i. 1374. évben, Heem Benedek temesi főispán már tüzetestben *condam* banusnak nevezetik. Vajon nevezetethetnék-e Heem néhai bánnak, és temesi főispánnak ugyanegy pillanatban, ha mind a két méltóság azonos volna? Még a legtúlzottabb kételyt is a *condam Banus* mikénti értelmezésére megszünteti azon körülmény, hogy midőn Heem Benedek 1379. évben nem temesi, hanem pozsonyi főispán volt, a királyi oklevélben *Benedictus filius Heem, condam Banus Bulgariae, Comes Posoniensis*-nek iratik.

A temesi főispánok díszes sorában sokan voltak, kik ezen főispáni hivataluk mellett, még valamely országrész bánjai is voltak. A nevezett Koroghy Lászlón és Heem Benedeken kívül, kiket már mint bolgár bánokat említettem, tudjuk, hogy, I. Losonczy István, Ozoray Fülöp, Hunyady János egyzersmind szörényi bánok, Ujlaki Miklós 1441-ben macsói, Thallóczy Ferencz keői bánok valának,—de egyetlen egy sincs, ki a századok hosszú sorában a temesi bán czimét viselte volna. Temesi bánt, temesi Bánságot nem ismernek okmányaink, nem ismer törvénykönyvünk.

Ha mégis mintegy másfél század óta a Temesi Bánság neve létezik — jogosan vagy jogtalanul, mindegy, — keresnem kell ezen elnevezés okát, eredetét és forrását.

A német kormány Bécsben, mely Magyarországon döntő befolyással bírt, a nemzet érdekeivel és jogaival nem sokat törődött, és ezen végzetteljes iránya sehol sem érvényesítette magát nagyobb mértékben, mint azon országrészek újraalakításában, melyeket a fegyveres hatalom, a törökök kiszorításával, lassanként visszafoglalt. Ha már Magyarország egyéb részei igen súlyosan érezték a német, vagy német-spanyol absolutismus kiméretlen terhét, az új visszaszerzett országterületen még a régi jogok árnyékát is eltörölték, — minden köz és magánjog ezen területen megszüntettetett, és elv szerint másnak mint a dynastia magánbirtokául nem tekintetett. Az önkény ezen virágzó korszakában, hol még a nemzet azon győzelmeknek sem tudott egész szívvel örülni, melyek a török zsarnok hóditón nyertek, csirázik a Temesi Bánság első elnevezése. A karloviczi béke, mely 1699. év január 26-án kötöttetett, Erdélyt régi határaiban I. Leopoldnak engedi át, míg a „temesi bánságot“ a szultánra hagyja, vagy s helyesebben: a Temesvárnak alávetett tartományt, mert a békeokmány még nem ismeri a Bánság nevét.

A temesvári pasának tartománya, mely a XVI. század második

felében keletkezett, a karloviczi békekötés idejében körülbelül azon területnek felelt meg, melyet a gondtalan jelenkor a Temesi Bánság neve alatt szokott érteni. Ezen karloviczi béke csak a végnek eleje volt, s Savoyai Jenő herceg győzelmes fegyverei folytatták Magyarország fűlszabadítását a török járom alól, mely alatt hazánk minden vidéke közt Temes, Krassó és Torontál megyék áldott térei legtöbbször nyögtek. A temesi vidék ezen kivételes helyzete, igaz, hogy két évtizedig sem tartott, de ezen kis idő is már elég volt az uralkodó hangulatnál és nézeteknél, hogy ezen különálláshoz a magyar nemzet iránt nem barátságos körök hozzászokjanak.

Temesvárnak meghódítása Jenő herceg által 1716. október 13-án tetteleg befejezte a török uralmat Magyarország összes területén, — még ugyanez évben vette át gróf Mercy cs. altábornagy azon egész tartomány kormányzását, mely azelőtt a temesvári pasaságot képezte.

És még csak itt kezdődhetnék, ha már ilyent írni akarunk, a Temesi Bánságnak története; mert ilyen tartomány, Magyarországtól lényegesen elütő szervezéssel 1716-tól 1779-ig, tehát alig 63 esztendőig jogilag ugyan nem, de tettelegesen mégis létezett. Annak van értelme, hogy a Temesi Bánságnak 63 esztendőre terjedő története megírassék, de az nincs indokolva, hogy a sem előbb sem utóbb nem létezett Temesi Bánság neve alatt Magyarország bizonyos déli részeinek sok százados története közöltessék. Hatvanhárom esztendő áll egy évezreddel szemben, és arra akarja a maga bélyegét ráütni!

A Temesi Bánságnak, mint tartománynak létrejöttére tehát csak a török uralom itteni megfűszkelése és különösen a temesvári pasaság jelentősége adhatta az eszmét, — valósította azt a bécsi kormánynak állandó hajlama a magyar alkotmány megvetésére. Maga Savoyai Jenő herceg Temesvárnak s vidékének fűlszabadítója, ugyanazon Jenő, ki Magyarország fontosságát beismervén, azt mondá, hogy Ausztria súlypontja Buda, a visszafoglalt új országrészek bekebelezését Magyarországba ellenezte, és döntő véleményével az udvari haditanácshoz 1717. június 21-én intézett levelében oda járult, hogy úgy mint Erdély, a „Bánság“ is mint külön tartomány kormányzottassék.

A mi a tartomány nevet illeti, ez inkább a bécsi kormány tudatlanságát, mint rossz akaratát árulja el. Megemlítettem a történetünkben többé-kevésbé ismeretes bánokat, bebizonyítottam, hogy ezen bánok közül épen csak a karansebesi és lugosi bán tartózkodott a „Temesi Bánság“ földjén, és hogy temesi bán sohasem létezett. Ezen

karansebesi, és lugosi bánok távol sem szerepeltek annyira, és sokkal rövidebb korszak keretében tűnnek föl, mintsem hogy az ő emléküiknek tulajdoníthatnám a Temesi Bánság elnevezésének származását. A szörényi bánság területe, igaz, a karansebesi katonai határőrvidéket, és Krassó megye egy részét foglalta magában, és a török foglalástól megmentett részét a lugosi és karansebesi bánok tartották parancsolatjuk alatt: de a bécsi kormány épen a szörényi bánság holléte tekintetében árulta el leginkább tudatlanságát, és így róla nem kölcsönözhetette különösen a Temesi Bánság elnevezését. Mária Terézia tanácsosai hihe-tőleg a magyar tegerpart táján sejdítették a szörényi bánság egykori létezését, azért a királynő 1776. évben elhatározta, hogy a régi Vinodol vármegye és a fiumei kerület együtt ezentúl új megyévé szervez-tesse, mely Szörény vármegye nevet nyerjen, — a megye megalakult 1777. évben, de már 1786-ban felbontá azt újra II. József, hogy soha többé fel ne támadjon.

A törökök kiűzése után Temes, Krassó és Torontál vármegyék határai összefolytak, az egész tartomány 11 járásra osztatott fel, és Temesvarer Banat nevet nyert, melynek legfőbb hatósága Banatische Landes-Administration cím alatt Temesvárott székel. Most tehát leg-alább Temesi Bánságról lehetett szólni, a név minden különössége és minden jogszerűtlensége mellett, de temesi bánokról még mindig nem. Ezen idő előtt nemesak nyilvános okmányok és státusiratok mé-lyen hallgatnak a Temesi Bánságról, de még a geographusok is. Így például a XVI. században élt Oláh Miklós, ki Magyarországot és tar-tományait leírja, a tiszántúli kerületről szólván, fekvéséről azt mond-ja: *ad meridiem Hungariae eam partem, quae arcem Temesvár et campum Maxons respicit*. Hogy kerülfelhetne volna el a Temesi Bánsá-got említai, ha ez a XVI. században már létezett volna? Oláh Miklós Temes vidékének egy külön fejezetet ajánl, és mivel ezen vidék Te-mesvármegye területével azonos nem volt, hanem határozatlan geo-graphiai fogalom volt, ezt ő, miként mások is, Temesköznek nevezé a Muraköz, Bodrogeköz, Csalóköz és Etelköz módjára.

A legelső írók egyike, ki Temesi Bánságról szól, Marsigli, egy hazánkra nézve is fontos munkájában *) Ő III. Károly kortársa volt.

*) Az ő híres munkájában *Danubius Pannonico-Moesicus cum obser-vationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, physicis per lustra-tus*, mely 6 folio kötetben megjelent Haagban 1726.

Azóta egész raja támadt az íróknak, kik állhatatosan Temesi Bánságnak nevezik Temes, Krassó és Torontál megyét. Teszik azt olyanok, kiknek irodalmi termékeik méltán becsültetnek, és irodalmunkban kitűnő helyet foglalnak el. Teszi azt az okmányvizsgáló Jerney, midőn azt írja, hogy Karansebes a түmösi bánságban fekszik; teszi azt Palma azon állításával, hogy Mátyás király suffecit b a n u m Temesienssem, qui etiam Comes Temesiensis audiebat; teszik ezt Engel, Palugyai Imre, Horváth Mihály, Hunfalvy János, Toldy Ferencz, gr. Kemény József, Nagy Iván, valóban nagybecsű munkáik számtalan helyein. Spruner történeti térképei közt előfordúl egy, mely Magyarország állapotát az Anjoui ház uralkodásától a mohácsi csataig kívánja feltüntetni; — már ezen térképen a Banat s Temesvár kijelöltetik. Mily nagy anachronismus a különben oly alapos geographusnál! A Budapesti Szemlében Sándor József egy igen jeles értekezésben tárgyalja Erdélyt mint Magyarország kiegészítő részét. Csodálni lehet oly jeles irányú írótól, hogy a „Bánság“ jogtalan elnevezést el nem kerüli, és hogy a következő sorokat írhatta: Az erdélyi vajdák minden más — mint látni alkalmunk vala, korlátolt — működési körön kívül, főleg hadvezéri tisztet gyakoroltak; ez volt az ő tulajdonképi föladatuk, é p e n m i n t a t e m e s i b á n é, a szintén szélbeli vidéken fekvő t e m e s i b á n s á g - b a n — a vajdai és báni elnevezés ugyanazt jelenti, ú. m, vezért, főkapitányt, tábornokot, a nélkül azonban, hogy akár az erdélyi részek, akár a nevezett temesi bánság külön társországi vagy tartományi minőséggel bírtak volna. Egyik, úgy mint a másik, Magyarország z á s z l ó s u r a v o l t !!!

A magánélet nyilatkozatainál nem volt jobb az álladalmi élet által előidézett hivatalos levelezés.

Mária Teréziának kormányzása jellemzetes azon önkényes geographiai beosztásokról, melyeket a Dráván túl tett, és azon kiméletlenségről, melylyel az ország területéből egyes részeket kiszakított, a katonai határvidék tágitására. Ez ellen Horvátország rendei gyakran fájdalmasan fölszólaltak, és nevezetesen, midőn 1777-ben október 27-én kelt felterjesztésükben az új Szörény megyének rendeletek útján történt alakítását Vinodol vármegye és a tengerpart részeiből megszüntetni, és az egész ügyet a magyar országgyűléshez útasítatni kéri, nagyon alkotmányosan jártak el*). De megfelejtkezének az alkotmány

*) Kukuljevics Jura R. Croatiae I. 467—471.

követelményeiről, midőn 1770-ben Varasdon tartott tartományi gyűlésükből többi közt azt kéri, hogy a kereskedés Horvátországba a Temesi Bánságból (e Banatu Temesiensi) könnyíttessék *).

Már az első országgyűlésen, mely Mária Terézia alatt 1741. évben tartatott, az ország rendei azt kívánják a XVIII. törv. czikkben, hogy Erdély visszaesatoltassék, hogy a Bács, Bodrog, Csongrád, Arad, Csanád és Zarándmegyében fekvő katonai helységek az ország és a megyék hatósága alá visszabocsáttassanak, és hogy Districtus Tömössiensis Sirminensis et inferioris Sclavoniae, mihelyest a köz csend helyre áll, szintén a közhaza területébe visszakebleztessenek, és azok élére főispánokat helyezzen.

Sem III. Károly, ki a nevezett 3 megye területét, mintha idegen uralkodó birtokán hódítást tett volna, jure armorum magán tulajdonául nézte, régibb jogokat el nem ismert, és mint valamely tabula rasan a Temesi Bánságot alapította itt, — sem Mária Terézia nem foglalta eléggé hosszas czímeibe a Temesi Bánságot. De úgy látszik, az alsóbb hatóságok némelykor túltettek az uralkodó fejedelem akaratján. Több példák közül ez az egy szolgáljon bizonyságul, hogy midőn Mária Terézia 1752. június 12-én szigorú tilalmat bocsátott ki a párviadalok ellen, ezen legfelsőbb rendeletet a Temesi Landes-Administration is köröztette az alsóbb hivataloknál; ugyanez év augusztus 12-én a körözüvény Mária Terézia czímével kezdődik, és ezek közt olvasom: Frau auf der Windischen Márch, zu Portenau, zu Salins, zu Mecheln; und in dem Temesvárer Banat Herzogin von Lothringen und Bar, Groszherzogin von Toscana. A körözüvényhez csatolt, és a párviadalokat tiltó patensben is a császárné czímei hasonló sorozatban rekesztetnek be, csak hogy ezek közt hiába keresnők a Temesvarer Banat nevét.

A haza területéből a közjog ellenére elszakított részeknek visszaesatolása, az ország integritása ellen elkövetett merényletek orvoslása, mindig a legnehezebb feladatok egyike volt, a nemzet legnagyobb eré-

*) Kukuljevics Jura R. Croatiae II. 285. lap. Temesvár hatósága akkor ily czímmel kezdte rendeleteit: Wür — — Stadt Richter und Rath dieser kais. könig. HauptStadt und Gränz Festung Temesvár!! Belgrád városának tanácsa 1728—1730 épen csak kaiserl. Stadt Tömösvárnak czímezi leveleit s különben előfordúl csak königl. is.

lyét vette mindig igénybe. A „Temesi Bánság“ sem képezett kivételt, és a mit III. Károly koronázási diplomájának 3-ik pontjában fogadott, a mit az 1741. évi országgyűlés XVIII-ik czikkelye elrendelt, az csak 1779. évben teljesült, a midőn is Temes, Krassó és Torontál vármegyék az anyaországhoz visszakebleztettek, és a volt temesi bánságban a megyei alkotmány újra életbe lépttetett. A közigazgatásnak Bécsben feltalált formái eltöröltettek, de egészen még sem irtatott ki ezen 63 éves-korszak minden gyöke, mert ime fenmaradt Temesvárott egy katonai kormányzók, mely a Banater General-Commando nevet viseli, és mely annál veszedelmesebb a magyar közjog szempontjából, mert az ország egy jelentékeny vidéke fölött, törvény kívüli úton Magyarország földén szervezett katonai határőrségi kerületekben valóságos kormányhatalmat gyakorol. A Banater General-Commando létezéséből ment át a Temesi Bánság elnevezése a közéletbe, az iskola tanította a nemzet által ellen nem őrzött földrajzokat, minden hibáival, melyeket a korlátlan kormány szívesen látott, a kereskedelmi világ felkarolta a bánsági buza, bánáti érzék stb. elnevezését; még a napjainkban is alakuló társulatok (bankok, tanítói egyletek stb.) ezen a törvény és közjog által kitagadott tartomány nevével különítik magokat el hasonló hazai társulatoktól.

Volt idő, midőn a Bánság nevének használatában még haladást láttunk; — t. i. a kérész életű, senki által nem szeretett szerb vajdaság korában, mely az 1848. évi dicső forradalom mögött támadván 12 év tengődés után azon az úton, a melyen életbe hivatott, el is töröltetett 1860. évben. Törvénytelen volt a Temesi Bánság, törvénytelen a szerb vajdaság, de azon zsarnokok, kik az utóbbit létrehozták, még köztünk éltek, még naponként halmoztak sérelmet sérelemre, holott azon rossz geographusok, kik a múlt században Temesi Bánságot festettek Magyarország térképére, már rég elporlódtak, és maga a Hofkriegsrath is a forradalom árja által elsöpörtetett.

Midőn ma Temesi Bánságról szólunk, alig jut valakinek eszébe, e név jogosultságát a törvénykönyvben is keresni, mely éppen ellenkezőjét bizonyítja. Az 1848-ki törvények, melyek hevenyészett szövegébe a közös ügyek nem sejtett következményű (?) elnevezése is becsúszott, a bánsági katonai határszélek országgyűlési képviseltetéséről is van gondoskodva, — de ki fogja azt abból magyarázni, hogy a Temesi Bánság neve törvényesítve van? hisz ha már a temesvári Banater Gene-

ral-Commando alá rendelt határőrvidékről szólani kellett, merő lehetlenség annak más nevet adni, mint a milyennel birt!

A rozsz szokás ragad, és beveszi magát a közjogba. A „Wiener Zeitung“ tavalyi (1867. évi) hivatalos részében olvassuk: „Ö cs. kir. apostoli felsége ez évi márczius 25-ki legmagasabb elhatározásával az Orsován és magyar Bánságban török consullá kinevezett Murad Effendi megbízó levelét a legmagasb „exequaturrell ellátni méltóztott.“ Ennek folytán nevezett Murad Effendi Temesvárról 1867. év április 14-én következő felhívást tesz közzé: „A magas ottoman porta alattvalói, kik a Bánságot, és a hozzá tartozó határezredeknek lakják, ezennel fölszólíttatnak, miszerint a magok igazolása végett 6 hét alatt a császári ottoman consulságnál személyesen vagy írásilag jelentkezzenek.“ Aláírva: A császári ottoman Consul Orsova és a Bánság számára: Murad Effendi.

Látjuk, hogy a Bánság még napjainkban is kezd diplomatiai szerepet játszani. Ki ne emlékeznék arra, mily roppant indignatiót okozott még a jelen év folyamában két katonai hatóság eljárása, a mely hirdetéseiben a Temesi Bánságról és Szerbvajdaságról még mint fenálló tartományokról szól? Nem érdemelnek-e az ilyen jelenségek figyelmet? Nem volna-e vétkes közönyösség az ilyen visszaélés ellen fel nem szólalni?

Thaly Kálmán l. t. Almády István naplóját, melynek eredetijét P. Szathmáry Károly enyedi tanár az akadémiai kéziratárnak felajánlja, következőleg ismerteti: „Az Almádi család már a XV-ik században szerepelni kezd Erdélyben. Családi fészük Száva a Mezőségen Doboka megyében, hol a család máig birtokos.

Almádi Bálint és neje Jankafi Katalin a XVI-ik század derekán éltek s fiók Almádi Gáspár igen vagyonos és tekintélyes férfiú volt, mi már abból is kitűnik, hogy Anna leányát a dúsgazdag Kendi Sándor, Erdélynek e jeles, de szerencsétlen államférfia vette el.

Szavai Almádi István az itt bemutatott napló írója, ezen tekintélyes családból származott, s rokonságban Erdély legelőkelőbb családjaival, maga is ősi birtokán Szávában (vagy mint maga írja: „Szovában“) élt.

Szavai jószágán kívül, másutt is voltak birtokai, többek között I-ső Apafi Mihály is ajándékozott neki 1672-ben.

Almádi István, mind naplójából kitűnik, magának Apafinak

megbízott embere volt; a két Bánffinak pedig, B. Györgynek, Erdély első kormányzójának, s unokaöccsének B. Farkasnak, a mennyire kivethető, megbízottjuk, talán éppen jószágigazgatójuk vala. A császári hadaknak Erdélybe beszállásolása alkalmával Apafi adószedővé és élelmi biztossá nevezte. Tököli beütésekor Almádit magával viszi, s véle van 1690. octoberétől 1692. november végeig; tehát több mint két évig.

A mi már magát a naplót illeti, ez hosszára négybe hajtott foliánt, pergamentbe kötve. Ezen sajátságos alakját valószínűleg azért nyerte, hogy utazás, táborozás alkalmával, gazdája tarsolyában elférjen, meg is van viselve emberül, bár kevés benne az olvashatatlan.

Naplóirónk nem valami erős latin lehetett; németül pedig éppen keveset tud.

Az első körülmény mutatja Erdély tanügyének lehanyatlását; mi nem is csoda oly korban, minőt az 1657—61-ig felnőtt ifjak nyerhettek, midőn az ország folytonos dúlásoknak, pártharczoknak, tatárfutásoknak vala kitéve. Már pedig Almádi István ezen korszakban, II. Rákóczi György, Rhédei Ferencz, Barcsai Ákos, Kemény János trónvillongásaik alatt nevelkedhetett föl.

De magyar helyesírása, sőt kimondása sem igen dicséretes; legálább a valamivel fiatalabb Csereinél jóval gyöngébb.

Tartalmára nézve sem helyezhetjük Almádi naplóját Csereié mellé; ismerete, de mint látszik ideje sem volt emennek, azon összehasonlításokra s elmélkedésekre, melyek Csereit annyira becessé teszi, s melyek egy hosszú és tettdús élet eredményeiül tekinthetők bár történész által csakis óvatosan használhatók.

Almádi naplója közbül áll az akkoriban divatozó itinerariumok és tüzetesebb naplók között; közönségesen többet tartalmaz, mint például Haller Gábor, vagy Apaffi ilyszerű jegyzeteik; s kevesebbet, mint elsőrendű naplóiróink.

De kiváló érdeme, hogy csakis saját élményeit jegyzi fel, s ezt oly pontossággal, hogy időszámítási hibát, többszöri összehasonlítás után sem találtam benne. Ez arra mutat, hogy naplóját folyvást magával hordá, s mihelyt nyugalmasabb helyzetben volt, a z o n n a l k ö z v e t l e n ü l a z e s e m é n y e k u t á n t e v é j e g y z e t e i t .

Naplóját 1687. october 7-én kezdi; éppen azon napon, midőn az

Erdély elfoglalására siető lohtringeni herczeg Károly fogadására indul Bánffy Györggyel, Bánffy Farkassal, Alvincz-Péterrel és Bálintit Zsigmonddal*). Itt Apaffy ajándékait két szép lovat, ő nyújtja át a herczegnek.

Ezután adóhajtási és élelmezési tisztségét folytatja, s jelen van Caraffa beérkezésénél, valamint Brassó ostrománál is Veterani által, melyet részletesen leír.

Az országos események adatait (a fejedelemné, fejedelem halála, országgyűlések stb.) híven közli.

1690-ben Tököli seregei Beszterczére érkezvén, Almádi félig jószántából, félig kénytelenségből a fehér-egyházi táborba megy, innen pedig a bozzai szoroson át Oláhországba.

Innen 1691. január elején az erdélyiek közül többen visszaszöknek, — s ezek között Cserei is — annyival becsebbé válik ezentúl Almádi naplója, ki Tököli Erdélybe ütésének, visszavonulásának, a landor-fejérvári ostromnak, szalánkeméni ütközetnek s az egész alvidéki táborozásnak résztvevő szemtanuja.

A kurucz tábor életmódjáról, had-folytatási, táborozási mozgalmairól sok helyütt eleven képet nyújt, s az egyes eseményekre nézve való kész chronologiai táblával szolgál.

Végre megunják az erdélyi urak a hosszú és sikertelen táborozást, s többen összebeszélve, kérelmet nyújtanak be Tökölihez, hogy bocsássa őket haza.

Ezen „suplicatiónak elveszett nevét költék“ ugyan Almádi szerint, s Macskási Boldizsár meg is rótt a kérelem átnyújtóit: annyi sikere azonban mégis lett, hogy Almádit Vitéz Ferenczcel a fejedelem visszabocsátá hazájába.

S így ők 1692. november 27-én Pozoriczáról (Passaroviez) haza indultak.

Almádi ezután elhanyagolt gazdasága után lát; de naplóját folytatja, s az országos eseményekre is figyelemmel van.

1693. n december 4-én a Gubernator Bánffy György ebédjén mint írja: „igen megcsömörlék egy darab lares-farkban, ki miatt igen nagy kimondhatatlan nyavalyába esett.“

*) Szalai Bánffy Györgyöt, Alvinczit és Pernyeszi Zsigmondot említ. Ez egy eset is mutatja, hogy Almádi naplója után kiigazításokat tethetn

Ebből ugyan föllábadt valamennyire; de úgy látszik, nem vitte sokáig, mert 1694. december derekán naplója végképen megszakad.

Eddig Szathmáry jelentése. Bemutató Thaly Kálmán megjegyzi, hogy Szathmáry ez utóbbi következtetése, Almádinak 1694. táján történhetett halálát illetőleg, téves, mintán ő a kir. kamara levéltárában kétségtelen hitelű adatot talált arra nézve, hogy Almádi István még 14 év múlva is élt, és pedig, mint II. Rákóczy Ferencz fejedelemnek 1707. őszén mintegy 12,000 nemes társával együtt Erdélyből Rabutin hadai elől Magyarországra menekült híve. Azon lajstromban ugyanis, mely az 1708-ban Rákóczy hadaival Erdély visszafoglalására indult Károlyi Sándor táborához öregségük stb. miatt nem csatlakozott, s szállásaikra visszatérő erdélyi urak neveit tartalmazza, ez áll:

„Nemes Doboka vármegyéből Máramoros vármegyében (szálásra) mennek ezek:

Főispán Réday Pál uram,
Főispán Vas Dávid uram,
Toldalaghy Gábor uram,
Almády István uram,
Toldalaghy György uram stb.

Egyébiránt Almády naplójának történelmi becsét — főleg Tököly táborozását illetőleg — Thaly is kiemeli, és indítványozza, hogy P. Szathmáry Károly úrnak a becses ajándékért köszönet nyilvánítás-sék. Ez indítványt az akadémia elfogadta.

Junius 15-én a matematikai és természettudományi osztály ülése.

Kruspér István l. t. „A Schwerdt-féle comparator egy módosított alkalmazásáról“ értekezett. Kivonata ez:

Schwerdt lyceumi tanár Speyerben egy munkácskát adott ki 1822-ben, melynek czélja volt, megmutatni, hogy az országos és fokmérések-nél egy rövidebb alapvonalból jobb eredménynyel lehet kiindulni, mint egy 3—4 ezer öl hosszú alapvonalból, mivel ezt könnyebben meg lehet mérni kellő pontossággal, mint azt. Ő mérő rudjainak egymással és egy eredeti mérlékkal való összehasonlítására egy egyszerű comparator-t használt, mely lényegesen abban állott, hogy a lyceum kertjében árnyékos helyen két kö oszlopot ásatott a földbe, ezeknek tetején két alakra görbített vas rudaeskát erősített meg, melyeknek vízszintes ré-

szei egymás felé voltak fordítva, s felváltva vízszintes, függélyes irányban ék alakra voltak metszve. Ezek közé helyezte egymás után a mérő rudakat, melyeknek végei szintén vízszintes és függélyes élekkel ellátott ékalakokra voltak idomítva, s a mérőrúd két végén levő élek, s a comparator ékélei közt lévő hézagocskákat egy e célból készített, s lapos oldalán egyenletes beosztással ellátott ékkel megmérte. Eredeti mérték gyanánt egy 3 meter hosszú mérték rudat (étalon) használt, melyet a comparator ékélei közt 4-szer kellett egymás után elhelyezni, hogy a két végén maradt hézagocskákat az ékkel meg lehessen mérni.

Én is a Schwerdt elvéből indultam ki mérő rúdjaim megmérésénél, melyek fából vannak készítve, s két öl hosszúak. Az étalon, melylyel azokat összehasonlítottam, sárgarézből van csinálva, 3 bécsi láb hosszú, és a mint rá van vésve, 15° R. hőmérséknel van meg annak igazi hossza. Az étalon 3-szori eltolásának elkerülése végett még egy üles vasrudat készíttettem, melynek hossza tehát a mérőrúd és az étalonéi közt közepén áll. A comparator pedig egy erős deszkából összeszőgezett merev csőből áll, melyen két pár ék-alakú darab a) b) és c) d) van megerősítve: egyiknek távolsága egy kissé nagyobb mint két öl, a másiké egy ölet meghalad. Az első a mérő rudaknak egymás között, és a vasrúddal, az utóbbi pedig a vasrúdnak az étalonnal való összehasonlítására szolgál.

A hézagok megmérésére a cső közepén egy nonius léptéket alkalmaztam, mely mind a két rendbeli meghatározásnál egyaránt használatos. Az összehasonlítást az étalonon kezdjük, annak egyik végét a comparator c) ékélehez tolván érintkezésig, a másik végéhez pedig a nonius orrát gyengédeden illesztvén, a nonius állását leolvassuk. Ezután az étalont megfordítjuk, hogy ennek előbbi vége a d) ékélét érintse, s a nonius orrát a másik végéhez illesztett egyenes linea éléig előre tolván, a nonius állását ismét leolvassuk. Ezen két leolvasás különbsége azon hézagot szolgáltatja, mely az étalon kettős hossza, és e. d élek között létezik. Ezen mérést az étalon mindenféle fekvésénél ismételjük, úgy hogy annak mind a két vége mind a c. d élekkel, mind a nonius orrával érintkezésbe jöjjön, s az így nyert különböző leolvasások különbségei közt a közepet veszszük. Ezután az étalon helyett a vasrudat tesszük a comparatorra, s annak egyik végét a c. élhez illesztvén, a nonius orrát a rúd közepéből kiálló kis peczekhez érintkezésig toljuk, s annak állását leolvassuk. Ezután a vasrudat eltoljuk a comparator hossza irányában, míg annak másik végét a d) élt érinti, s a nonius is-

mét a peczekhez tolván, annak állását leolvassuk. Ezen két leolvasás közötti különbség azon hégzag hosszát fogja adni, a mennyivel a c. d. élek közötti táv a vasrúd hosszát meghaladja. Ezen mérés most a mérőrúdnak minden lehető állásában ismételtetik, hogy az eredmény a vasrúd végeinek hibás alakjától ment, s annak tengelyére vonatkozó legyen.

Ezen méréseket egymással egybevetvén, egy egyenletet lehet felállítani, mely a vasrúd hosszát az étalon hossza, s a hégzagok értékei által kifejezve, szolgáltatja. Hasonlóképen kell a comparator a) b) élei között a vasrúd és a mérőrúdnak közötti összehasonlítást eszközölni, és 88 különböző leolvasás ad egy teljes észlelet rendszert, melyben az egyes hiba-kütfők befolyása a végeredményre egyensúlyozva van. Az értekezéshez egy példa van mellékelve, mely az egész eljárás felvilágosítására czéloz. Az eredmény olyan kedvező, hogy noha egyes leolvasások 4—5 ezeredrész hüvelyk ingadozásokat mutatnak, a mérőrúdnak hosszában a valószínű hiba csak 0".0014, mely a rúd hosszának 0.00001 részét teszi.

Junius 22-én a philosophiai, törvény- és történettudományi osztály ülése.

Henszlmann Imre l. t. megismerteti Kanitz F. következő című munkáját: „Reise in Süd-Serbien und Nord-Bulgarien.“ Ausgeführt im Jahre 1864. Wien 1868. Egyszersmind a szerző nevében benyújtja a nevezett munka egy példányát, s indítványozza, hogy Kanitz F. úrnak az Akadémia köszönete nyilváníttassék, s hogy érdekes kutatásai folytatására serkentessék.

Helyesléssel elfogadtatik.

Ugyanaz bemutat egy „Irodalmi és építészeti Albumot“, melyet öbb velencei a XVI. század első felében készített, s mely jelenleg Zichy Ödön gróf birtokában van.

Karácson Mihály l. t. felolvassa következő című értekezését: „Buda vára a hunok idejében.“

Hunfalvy Pál r. t. egyes részletek felolvasása mellett, megismerteti dr. Kohut Sándor főrabbi ilycímű értekezését: „A Talmud és a Parsismus.“ Kivonatban következőleg:

A tudós értekező ismeretes már a „Zeitschrift der d. morgenländischen Gesellschaft“ olvasói előtt olyan dolgozatairól, melyeket a Talmud- és ó perzsa vallásbeli fogalmak egyezéséről és különbségéről írt. Most hasonló tartalmú értekezést mutat be a magyar. t. Akadémiának, s

az olvasó r. tag annál örömeztőbb ajánlkozik az értekezés előadására mennél inkább meg van győződve az Akadémiának azon feladatáról is többi közt, hogy gyűjtője és organuma tartózik lenni a hazában nyilatkozó tudományosságnak, az által is a magyar tudomány és irodalom egyetemesítésén munkálkodván, egyúttal pedig kitartásra serkentvén azokat, kik még nálunk kevésbbé járatos vidékein honosak a tudománynak, de kiknek szorgalma igen nagyon pótolja a magyar tudomány hézagait.

A T a l m u d és p a r s i s m u s című értekezés előbb „bevezetési észrevételek”-ben a Talmud mivoltát ismerteti meg, miszerint abban sok idegen elem találtatik, melyek az angelologia, daemonologia és eschatologia tanaiba vágnak, s melyek többnyire perzsa eredetűek ugyan, de egyszersmind polemiáznak a perzsa eszmék ellen. A parsismus t. i. a két istenséget, az A h u r a m a z d á t (Ormuzd) és A g r a j m a i n j u s z (Ahriman) istent vallja: ellenben a Talmud az egy istenséghez ragaszkodik szorosán. Innen magyarázható meg a jelenség, hogy a Talmudban előforduló perzsa eszmék nem tiszta perzsaságban lennek meg, hanem az egyistenség hitéhez simúlnak, s ha kell, a parsismust czáfolják.

Az értekezés szól I. az a n g e l o l o g i á r ó l, II. a d a e m o n o l o g i á r ó l, III. az e s c h a t o l o g i á r ó l. Érdekes látni, mint idomúlnak a perzsa fogalmak és eszmék a Talmudban; de tanulságos is annál fogva, hogy ezen fogalmak a keresztyén dogmákban is előfordúlnak. Régen tudva van pedig, hogy a keresztyén dogmákra nem csekély befolyása volt a keletnek.

KISFALUDY-TÁRSASÁG.

(Márczius—november.)

A márczius 24-én tartott rendes havi ülésben egy régi tisztes gyakorlat fölelevenítésének voltunk tanúi. Szokás volt ugyanis, a társaság keletkezésének idejétől kezdve egészen az 1848-ki korszakig, hogy az újon választott tagot, midőn székfoglaló értekezését akarta tartani, mindig egy-egy régibb tag vezette be, néhány jellemző szóval méltányolva irodalmi érdemeit, melyekért a társaság őt tagjai sorába választá. E szokást az újabb időben kezdték elhanyagolni. Az 1860 óta lefolyt korszakból alig emlékezünk egypár példára; a legutóbbi évekből pedig már egyetlenre sem.

Ez alkalommal Tárkányi Béla foglalt széket. Toldy Ferencz hosszú beszéddel üdvözölte őt. Kiemelte, mennyire kötelességszerű föladata korunknak az egyházi irodalom megújítása, az egyházi tanokban foglalt eszméknek a megújult idők követelményeihez mért alakba öntése. E föladatnak leglényegesebb részét képezik: a Szentírás lefordítása s az egyházi énekek reformja. Tárkányi mindkét tekintetben hasznos szolgálatokat tett buzgalmával és tehetségével az irodalomnak. Azonban vár még reá egy teendő, melyet, mivel már megkezdte, be kell végeznie is. A Klopstock „Messiás” ának fordítása. Toldy nem tartja ez époszt oly műnek, mely ellen a kritikának igen jogos kifogásai ne lehetnének. Művészi egészen nem tekinthető; a jellemek, melyeket benne a költő fest, nem egyének, alig típusok, s inkább fogalmakká általánosúlnak el; a beszédekben semmi drámaiság, jobbára monologok. De mindamellett a részletek szépségei s az eszme-gazdagság mindig méltóvá teszik arra, hogy irodalmunk átjuttatni igyekezzék, s ezt Toldy Tárkányitól várja.

Tárkányi válaszul elmondja, mily hévvel fogott a mű fordításához 26 évvel ezelőtt, s mennyire fokozta lelkesülését a buzdítás, melyet Toldytól és Vörösmartytól nyert. Vörösmarty a Messiást már a X-ik énekkel befejezettnek tartotta, s e vélemény annyira hatott reá is, hogy azóta tíz éneknél többet lefordítani nem birt. Ő is vet egy bírálói tekintetet a műre s különösen azok fölfogását czáfolja, kik helyesebbnek tartották volna eme költeményben a Messiást, nem mint istent, hanem mint embert tüntetni föl. Mellőzve a hittani szempontot, a kifogásban ő a költészet magvát látja megtámadottnak: mert mi dicsőítené meg az embernek halálát, fölfeszíttetését a hittanban és költészetben, ha az isteni létben vetett remény s fölemelő eszme nem? — Ezután néhány mutatóványt olvasott föl fordításából, melynek szabatos verselését és találó kifejezéseit a jelen voltak méltánylással fogadták.

Az április 29-én tartott ülésen Horváth Mihály tartotta székfoglalóját. Régi szokás szerint Toldy néhány bevezető szóval fogadta őt, kiemelve, hogy a társaság azért választotta tagjai közé, mert történelmi munkáiban szép stylust és művészi alakítást tanúsít. Horváth feleletében megemlíti, hogy ha tehetsége korlátozottsága nem engedte is e tekintetben azon fokra feljutnia, melyen kivált az angol és francia jelesebb történetírók állnak, örömet bevallja, hogy a törekvés e célra csakugyan nem hiányzott nála s inkább e törekvés jó akaratú elismerésének, mint az eredmény sikerének tulajdonítja az őt annyira megtisztelő megválasztását.

E bevezetés után értekezése olvasásához kezdett e kérdésről: Miért meddő korunkban a művészet s a történetírás miért termékenyebb remekművekben? Im itt következik:

Nem mondok újat Önök, az irodalmi művészet fölkeintjei előtt, midőn állítom, hogy a művészet általában az érzelmek külzésének ösztönéből származott, szintugy mint a tudomány a kíváncsiság ösztönéből, az ipar az önfentartás ösztönéből. Azt is szükségtelen mondanom, hogy az érzelmenek hatványozott gerjedelemre, ihletre kell fokoztatnia, hogy művészi külzésben nyilvánuljon; e gerjedelemnek pedig a külső behatások, név szerint a hely, a faj, a kor minősége, a társadalom szellemének, érzületének s erkölseinek állapota s viszonyai szolgálnak forrásául. Nem mintha e körülmények teremtenék a költőt, a művészt; hanem, mivel ezek ösztönzik őt a teremtésre; ezek képezik a

gerjesztő közeget, mely a művész lelkére hat, őt ihletre gyűjtja; ezek fejtik ki benne a istenszikrát, a szép, a való és igaz eszményének intuítióját.

A művészet fogalmának ezen értelmezésével szemben, úgy hiszem, a történelmet is alig értelmezhetnők helyesebben, mintha azt azon kölcsönös behatások elbeszélésének mondjuk, melyeket egy részről az ember a természetre, ez pedig az emberre, más részről az emberek eszméi s érzelmei egymásra gyakorolnak: mert e kettős kölcsönös befolyásból ered minden esemény, mely a történelem tárgyaúl szolgálhat.

Már magából a művészet és történelem ezen általános értelmezéséből kiderül, hogy miben érintkezik egyik a másikkal, s miben különböznek egymástól. Anyaga, tárgy felfogásban, mind a kettőnek ugyanaz: az ember s a természet, de különböző viszonyban. A művészet, midőn anyagát a természetből veszi, egyedül ennek tünetjeivel foglalkozik; és midőn az embert választja anyagául, ennek eszméit s érzelmeit írja le vagy érzékíti meg a szép és igaz szabályai szerint. A történelem viszont a természettel külön soha sem, hanem csak az emberrel való kölcsönhatásában foglalkozik; és bár főleg az ember eszméi s érzelmeiből eredő tettek és események képezik tárgyát, de ezekkel a természet behatását összetesen tárgyalja; mert a természet, mely változhatlan törvényeknek engedelmeskedik, szakadatlan érintkezésben van az ember szellemével, értelmét folyton előrehajtja, szenvedélyeit ingerli, vágyainak, akaratának korlátot szab, s ekként cselekvényeinek oly irányt ad, melyet az különben nem követett volna.

De az anyag kezelésére nézve különben is lényegesen eltér egymástól a költészet s a történelem. A költő a maga egyéniségének sajátosságai, személyes érzülete szerint szemeli ki a természetből nemkülönben, mint az emberi eszmék- s érzelmekből a feldolgozandó anyagot, s csak azon elemekkel foglalkozik, melyek őt megragadták, gerjedelemre, ihletre tüzelték. A történelemnek ellenben tiszte egész terjedelemben ábrázolni a természet s az ember kölcsönhatásából származott eseményeket; tiszte nyomozni még azon törvényeket is, melyek az erkölcsi világban uralkodnak s az események titkos rugonyait képezik. A költő csak alanyi felfogásának elemeiből, miként azok kedélyéről visszasugároznak, alkotja meg művét, s csak ihletének áramlatát követi az eszmény magaslatai felé. A történelemnél viszont az élethűség a leglényegesebb szabály, s csak azért nyúl be az eszmék és érzelmek világába, hogy hiven ábrázolja az események indokait. E korlátoltság azonban

nem ellenzi, hogy a történetírók ugyanazon kort és eseményeket egyéni érzületek szerint külön oldalról, különböző modorban fogjanak fel s írjanak le: hol a szelíd lelkű Tibullus csak sóhajt, ott Tacitus erőlyes és szigorú szelleme bosszuló vésővel metszi be Róma hanyatlásának vonásait szabadsága sirkövére.

A költészet nemei közül az éposz, a regény és dráma áll, az előadás modorára nézve, legnagyobb rokonságban a történelemmel. Míg egyéb nemek az egyéni érzelmeket érzékitik meg: az éposz-, a regény- és dráma-költő önmagából kilép s énjéről mintegy megfélekedve, saját keblében is az emberiséget tükrözteti vissza külön oldalairól, s a személytelenség magaslatain teremti halhatatlan műveit. A történelem célja is lényegesen abban áll, hogy az elmúlt korok s az élő vagy már kihalt népek tetteit, létviszonyait élethíven ábrázolván, fajunk eszményeit fölmutassa, hogy azokból saját magunk fejleményére új elemeket teremtsünk. Mennél tovább és behatóbban vizsgáljuk a múltat, annál inkább meggyőződünk, hogy azt tanulmányozva, önmagunkat tanulmányozzuk, saját fajunk, az emberiség korait s fejlődését tanuljuk benne fölismereni.

A művészet szintúgy, mint a történelem az emberi lét gyarapítására, hatványozására törekszik. A művészet gyarapítja az emberi létet, midőn ezt mintegy góczban öszpontosítva, egész teljében érzékiti meg, s az emberi szív rezgéseit, mozzanatait egyesíti a maga harmoniájában. A művészet az emberi kedély azon ösztönének kifolyása, melynélfogva az mindenben a maga létét kívánja érezni, mindenben önmagát keresi s törekszik visszatükrözve látni. És mivel az életnek sok érdekes oldala van, mely sebzi érzelmünket: a művészet eszményítve törekszik gyarapítani létünket. Benne csak az emberi szenvedek uralkodnak; körében az ember egész teljében s dicsfényében öleli magát: ez az ő szívének legbensőbb sejtelve, öntudalmának legmagasabb kifejezése. Hogy bennünket az élet hívságos, kicsinyes vagy fájó részleteiből kiragadjon, a mindennapias valóság laposságain felülemeljen s haladásunkat gyarapítsa: a minta-idomokat, magát az eszményt érzékiti meg; a nagyságot, erőt, szépséget a mulandóság és tökéletlenség kérgétől megtisztítva, felsőbb valóságban szemlélteti s érezteti velünk.

A történelemnek ellenben tiszte hű képét adni az életnek, s egyzersmind reámutatni ama törvényekre, melyek a fölött uralkodnak. Így tehát, míg a költészet hivatása, az eszmény érzékitése által gya-

rapítani az emberi létet: a történelemnek ezt részben ugyan az élet sikeres eredményeinek fölmutatása, de részben az által is kell valószínűsíteni, hogy a hibákra figyelmeztetve, kerülni tanítson mindazt, mi az emberi lét gyarapodását gátolja, s legyen, Róma nagy szónokának szavai szerint, „magistra vitae.“ Ez okból úgy ábrázolja tetteiben, érzelmeiben, az eseményekkel vívott harcában az embert, miként az a valóságban létezett s működött, minden gyarlóságaival s tökéletlenségeivel, kitéve a természeti erők kényszerítő hatalmának, a társadalmi s államélet korlátozó befolyásának, hiven kimutatva a megfutott pálya eredményeit, a haladást, mely erőfeszítését jutalmazta, a hanyatlást, mely elkövetett hibáit, gyöngeségeit, erélyhiányát sújtotta. Esményíteni tilos a történelemnek; legfőlebb a hézagot szabad fölmutatnia, mely az életvalóság emberét az eszménytől elválasztja. Míg tehát a művészet az eszmény harmatával öntözi a szívek aszályát: a történelem az élet rideg képe s az erkölesi világ törvényeinek fölfedezése a múltból vonja le tanulságait a jövőre, hogy azokból a lét gyarapításának új elemeit állítsa össze. Míg a művészet érzi s képekben érzéktve érezteti az örök szépet és igazat: a történelem reflexio s inductio által jut ezen eredményhez. S ezért míg a művészet fő szerve a képzelet, a leghatékonyabb rugonya az ihlet: a történelem az észlelés kül és belterjében, az ítélet élében s mélységében találja a maga emeltyűit.

Korunk sajátságos tüneménye, hogy míg a történetírás nagy haladást tüntet föl s mind több valódi művészt képes előmutatni: a szorosan vett művészet mezején, a költészetben szintűgy mint a képzőművészetekben a valódi remekek mindinkább ritkúlnak. S vajon mi ennek az oka? Elvesztette-e költői tehetségét az emberiség? Mivel az értelem immár férfias korát éli, s a tudomány, a természet tüneményeit oly behatólag fejtegetve, az anyagi s erkölesi világ törvényeit mind nagyobb sikerrel deríti föl, a vakhit ködét, az ábrándok szürké homályát pedig mindinkább szétoszlatja: annyira kiszáradt-e egyszermind az ember szive, hogy belőle nem fakadhat többé, mint hajtand, az ihlet forrása?

Én nem hiszem, hogy az értelem fejlettségével megváltozott volna az ember, s a kedélyből kivesszett volna azon erő, mely más korokban a művészet annyi remekait teremtetten. A jelzett tünemény nem lehet pusztán esetleges; mert mióta az erkölesi világban uralkodó törvényeket mélyebben nyomozzuk, meg kellett győződnünk, hogy a vé-

letlen vakesetnek itt szintűgy nincs helye, mint a természetben. Mi tehát e tüenemény oka? Ennek megfejtése a történelem tiszte; mert ez van hivatva kinyomozni az erkülesi tények okait.

Annak okát, miért gyébbek a valódi remekek korunkban a művészet mezején, egyenesen társadalmunk, civilisatiók viszonyai-ban találom, melyek azonban szintoly kevéssé öröklök, mint nem esetlegesek. E viszonyok, valamint keletkezésükben az erkülesi vilá-gon uralkodó törvények követelményeinek hódoltak, úgy változni is fognak szintazon törvények logikája szerint. Az ember folytonos hala-dásra van hivatva; az élet nem ismer megállapodást.

A világtörténelem többféle társadalom, többféle civilisatio léte-léről tanúskodik, melyek elenyésztek, hogy sirjokon egy új élet mag-vai csirázzanak föl, tényészetük folytában egykor szinte virágzatra fejlődendők. A történelem azt is bizonyítja, hogy az emberi nem te-hetségei nem fejlődnek egyezményesen ugyanazon időben. Koronként majd az ész, majd a kedély nyer nagyobb lendületet fejlődésében, míg aztán bizonyos fokra jutván, megállapodik s az elmaradt másik tehet-ségnek enged tért a fejlődésre, hogy egymással öszhangzásba jöjenek. A kettő egyezményes fejlettsége képzi aztán ama civilisatio tetőpont-ját. Ilyetén kort eddigelé csak kettőt mutathat föl a világtörténelem, mert a többi társadalmak vagy előbb enyésztek el, mintsem elérhető tetőpontjukra vergődtek; vagy valamely tévesztett irányon sivatagba jutottak; legtöbb esetben pedig a természeti erők túlhatalma által le-nyűgözve, századokon keresztül pangásban dermednek.

A művészetet akkor találjuk virágzatban, midőn az ész és ke-dély nemesak jelentékenyebb, de egyezményes fejlettségre jutott. S a két korszakot, midőn ez történt, alig szükség megneveznem; min-denki tudja, hogy a görögök klasszikai korát s Olaszország XV. szá-zadát értem. E két korszak számos történelmi műben jellemzőbben s kimerítőbben van már tárgyalva, mintsem hogy rólok tüzetesebben szólanom helye volna e rövid értekezés szűk keretében. Csak egy részletet, egy mozzanatot említek tehát, melyet a feltett kérdés meg-fejtésében czélomra hasznosíthatok.

A művészet fejlődésének fokait vizsgálva, úgy találjuk, hogy mind Görög mind Olaszországban csak akkor érte el az tetőpontját, midőn a vallásos fogalom, melyből az származott, már hanyatlásnak kezd vala indulni. Homer és Hesiod őshite már feloszlásban volt, mi-dőn Phidiasz a maga remekeit teremtette. Dante erős és érdes hitét

is megingatva találjuk már, midőn Raphael madonnáit, Da Vinci Lénárt Ūrvaesoráját festé. Tehát mind a két civilisatióban csak akkor lépett tetőpontjára a művészet, midőn a szűk és féltékeny vallásos fogalom igája megtágult, a hit lángheve hűlni kezdett, a kifejtettebb értelem s tudomány befolyása alatt. Más szóval: midőn az ész és kedély fejleménye egyezményessé lett egymással. Még Phidiasz is a Homer-kori néphiedelemből veszi ugyan tárgyát; de midőn azt eszményíti, a néphit szülte ihlettség mellett az értelem igényeinek is megfelel, s az ember és költő egész szabadságával kezeli a tárgyat. Hasonlókép a XV. század nagy művészeinek teremtményeit is a hitbuzgalomból eredt ihlet sugallta, de a klostromokban, -az oltárok lépcsőzetén született művészet csak akkor fejleszté ki legszebb virágait, midőn az ozmánok csapásai alatt megbukott keleti birodalomból a tudományos miveltség a nyugatra vándorolt, s annak sugárai a néphit szürkületében világosságot terjesztettek s a keresztyén civilisatio újjászületésnek indult; szóval, midőn a kedély és ész fejlettsége egyensúlyba jutott, s azok egyezményéből az emberiségi érzelmek, a művészet ezen legvalóbb, egyedüli tüzhelyei, bőségesebben kezdenek fejlődni.

Már, ha az emberi nem fejlődésének a történelemből levont törvényeit korunkra alkalmazzuk, azt látjuk, hogy ez minden letűnt korok fölött kiválólág az értelmi fejlettség, a tudomány és ipar kora; de látjuk azt is, hogy civilisatióink fölötté egyoldalú. Tehetségeink fejlődése nem haladt párhuzamosan egyezményben: az ész fejlettsége messze maga után hagyta a kedélyét. Az előrehaladt értelem, tekintet nélkül arra, mi a szív eszménye, nem azt keresi a dolgokban, mit az ember kíván, hanem azt, hogy mik a dolgok valóban. Ennek elmaradhatlan következménye lett ama harc az ész és érzelem közt, mely nem új tüneménye ugyan korszakunknak, de új benne az, hogy míg hajdan csak kevés, kivételes egyéniségekben támadt, korunkban számtalanok lettek martalékaivá. Az ősi hiedelmek megrendülvén, egy részünk a kételyek gyötrelmeiben vergődik; más részünket az anyagi világ meghódítására irányult lázas törekvés tartja elfoglalva. Ezek erkölcsi érzéketlenségbe s léhaságba vagy világias szórakozottságba merülve; amazok a hit szükségének érzelmétől ostromolva, de hinni még sem tudva, egyaránt válságban létezünk.

Csoda-e aztán, ha ily korban, midőn a társadalmat részben a közönyösség aszálya szárítja ki, részben a kételyek ölyve marja, az

eszmények eltűntek, az ihlet forrása kiapadt, — a művészet virágzatra nem fejlődhetik? Korunkban, a tudomány, politika és ipar e kiváló korában, még a képzelet is megtagadta szolgálatát a művészettől; nem mintha csökkent volna erejében, hanem mivel szinte a tudomány és ipar szolgálatába szegődött, s a világegyetemre vonatkozó, szint-oly bámulatos mint termékeny elméleteket s géptani csodákat terem- tett, melyek képesek átalakítani bolygónkat, benyúlni a teremtés kö- rébe s egy társadalomba fűzni össze a föld minden népeit. Az ész nem jutott ugyan még fejlettsége tetőpontjára; még korántsem tudja meg- fejteni a természet minden titkait, minden tünemény törvényeit; de uralma már is oly annyira túlnyomó civilisatiónkban, hogy a mellett általánossá vált a szív aszálya: a kedély vagy az anyag porában fet- reng, vagy a speculatio ürében vesz el. A kedély fölött aránytalanul kifejlett ész megingatta, sokakban egészen lerontotta az ősi hiedel- meket, s ezekkel együtt elhalaványult az eszmény égi fogalma. Anya- giasságba merült társadalmunk, erkölcsi szenvtelenségében, az érzület közepszerűségén s mindennaposságán nem tud felülemelkedni. Sehol állandó, erős lelkesedés a szépért, sehol fellengzőbb repület s buzgó őszinte, termékeny vetélkedés, mint volt a művészet nagy koraiban. A művészet saját magunk képmásává, lapossá, polgáriassá lett. Mű- vészeti kísérleteinkben nincs ihlet és élet; jobbára a szeszély kifeje- zései, vagy a külvalóságok mintázatai az eszmény átesillámlása nél- küül. A romanticismus dagálya s túlzásai az ellenkező végletre vezet- ték korunkat. A tapogatózó félénk másolásokban a szellem jobbára az alaknak esett áldozatul. És ha műveinkben itt s amott mutatkozik is némi emelkedettség, mégis ritkán mentek a szabálytalanságtól; tár- sadalmunk lázas életének, válságainknak nyomait azok is magukon viselik.

Mi különösen a költészetet illeti: a hősköltemény kimúlt a hero- szokkal és szentekkel. Nyugoti Európa, hol az ész és kedély egyezmény sokkal előbb bomlott fel mint nálunk, régóta meg sem kísérli többé e nemet. Nálunk is, úgy látszik, csak azért sikerült Vörösmartynak meg- teremteni e nemű jelentékeny műveit, mivel egy részről a nemzetiség érzelve, midőn azt komoly veszély fenyegeté, oly erővel ragadta meg nemzetünk kedélyét, hogy ezen érzelem ideiglen pótolható némileg az eltűnt népies hiedelmeket; más részről, mivel e művek a nemzeti hagyó- mány és történelem alapján emelkedvén, nemzetünk azon dicő korait, tetteit és sajtáságait tüntették fel, melyek soha sem szűnnek meg lelke-

sedésre ragadni a romlatlan magyar kebelt. És miként a hőskölteménynek nem kedvező többé korunk civilisatiója: a magas tragédia is mindinkább a retorika declamatióiban merül el, az érzület mindennapias laposságán felülemelkedni nem tudó korunk erkölcsi szenvtelenségében. Legfelebb még a vigjátékban és regényben talált a művészet menhelyet. De mivel korunk ősmintákban, típusokban szűkölködik, a vigjáték is inkább csak az erkölcsök festésére szorítkozik; a jellemek ábrázolása ritkábban sikerül, s az is csak a jobb kort utánózva. Legkiválóbb és sajátosabb terményei korunknak a regények, s még a vigjáték is többnyire ezeknek szinpadí átíratá. De amennyire velük el vagyunk árasztva, akár történelmiek, akár szenvedélyeket ábrázolnak, akár lélektaní bonczolgatásokat tartalmaznak, vagy társadalmi reformokat tárgyalnak, ezeken is többnyire felismerhetjük zavart, tétovázó, egységben s egyezményben szűkölködő korunk jellegét. Korunkban a költészetnek csak egy neme emelkedett fel a művészet igazi magaslataira, a lyrai költészet, mely az egyéni érzelmek hanglépcsőzetén mozog, s a maga nagy előnyére az emberi, nálunk pedig különösen a nemzetiségi érzelmek birodalmába is átesap. Ez pótolja az eposzok és magas drámák hiányát. De valljuk meg, lyrai költészetünk nagy részén is kifejezve láthatjuk önző, zilált, válságos korunk jellemét. Mennyi bennük a magával meghasonlott kebel világfájdalma! mennyi az önzésnek s hiúságnak szédelgése!

De talán hosszabban is szóltam már a művészetről, mint a különben avatatlan s csak történelmi szempontból észlelőt megillethetné. S attól tartok, hogy egynémely állításom talán már is a tagadás mosolyát idézte az avatottabbak ajkaira. Elnézést, bocsánatot kérek tehát, ha felfogásomban netalán tévedve, komorabb képét vázoltam korunk művészetének, mintsem azt élesebb szemek látják. De bár azt tartom, hogy korunk, mindamellett, hogy a művészet nemeinek elméletét oly alaposan kifejtette, mint azt a múlt korokban hasztalan keresnők,—mégis aránylag kevés művészeti remeket mutathat fel, mely a művészet nagy korainak teremtményeivel versenyezhetne: e tüneményt korántsem a lángelmék hiányának, hanem egyedül civilisatióink egyoldalúságának tulajdonítom, mely társadalmunkból az eszmény égi fogalmát elrebbenté, az ihlet forrásait kiaszalta s még a képzeletet is az ész szolgálatába állni kényszerítette. Erős azonban a meggyőződés bennem, hogy bár illúsióit, ábrándjait elvesztette, hiedelmeiben megrendült, költői tehetségét mindazáltal nem vesztette el az emberiség. Az értelem, bár férfias

korára jutott, nem pusztán tudományból, politikából s iparból fog élni jövőben is; az emberi kedély, daczára mai aszályának, örökre birtokában maradand azon erőnek, mely más korokban oly bámulandó műveket teremtett. A civilisatio folyama egykor még visszahozza azon társadalmi viszonyokat, melyek képesek lesznek feléleszteni a most szunynyadásban lévő költői erőt, megnyitni az ihlet forrásait. Mikor fog virradni e korra az emberiség, nem tudom; arról mindazáltal meg vagyok győződve, hogy előbb nagy válságokon kellend átesni társadalmunknak, s ama boldog idő akkor fog beköszönten, midőn az ész és érzelem egyezményes fejleményre jutand.

Még azonban nagy munka áll előttünk, míg a fejlettség azon magasabb fokára fölvergődünk, hol majdan a szépség, igazság és erkölcsiség harmoniája hatja át társadalmunkat. Az ész ugyan már is eddig soha nem ismert magaslatokra emelkedett; de a czél még koránt sincs elérve. Az értelem még heves küzdelmet folytat az avuló fogalmakkal, még egynémely kételyek által zaklattatik, s e miatt nem volt képes kikiáltani azon új, magas, örökké érvényes fogalmakat az istenről, az emberről, a világegyetemről, melyeknek derűjében önmaga teljesen megnyugodhassék, s a kedély is átmelegülhessen új eszményei érzetében. De, hogy e magas czélhoz már közelebb jutottunk, egy perczig sem hagy kételkedniünk a történelem, mely tanúsítja, hogy értelmünk a szép, jó és igaz megismerésének legnagyobb akadályait, az elfogultságot, a fanatizmust, a türelmetlenséget vallásban és politikában mindinkább legyőzi, s azok béklyóitól megszabadulva, erélyesen halad előre a szabad vizsgálat végetlen mezején.

Ez épen az oka, miérthogy a történelem korunkban aránylag több remeket mutathat fel a művészetnél. A történelem terén immár sikerült az értelemnek egy, minden eddiginél magasabb fogalmat felfedeznie, fajunk, az emberiség fogalmát. Ennek világánál észleljük s ítéljük meg ezentúl az eseményeket, ez lett történetírásunk vezéresillagává. Ezért gyűjti századunk halomra a történetírás minden képzelhető anyagát: a népek, országok évkönyvei, rejtekeikből elővonatva, közkincesekké tétetnek; a vallás és törvényhozás, a tudomány és irodalom, a népi élet és erkölcsök koronkénti állapotát s gyarapodását kimutató tudósítások nagy gondnal nyomoztatnak. Mig a régészet a hajdankor temetkező helyeit s városait ássa ki a föld gyomrából, hogy a letűnt korok létviszonyait, az épületek, műszerek, érmek maradványaiból tanulmányozza: a nyelvészet rég feledésbe merült nyelveket fedez fel, s azokból a legsötétebb

korszakokban világot derít a népek vándorlásaira, egymással vegyüléseikre s más állapotaikra. A földrajz és statistika is a történetírás körébe vonatik, s az ember minden természeti és társadalmi viszonyai beható vizsgálat és nyomozás tárgyaivá tétetnek. Nemcsak a nagyobb nemzetek tetteinek s jellemrajzainak feljegyzése körül látunk nagy szorgalmat; hanem a fajunk ismeretének gyarapítása végett mind nagyobb számban utazó tudósok az egész földtekén felkeresik s megismertetik velünk az elszórt különféle kisebb fajokat is. Ezen élő, mivelletlen népek ismerete azon kedvező helyzetbe tesz bennünket, hogy rajtuk az emberiség állapotát, a civilizatio minden fokait tanulmányaink tárgyaivá tehetjük. Szóval, egy kiapadhatlan kíváncsiságot észlelünk korunkban felkutatni s felderíteni mindent, mi az emberiség történetére vonatkozik.

Más részről, a mi felfedezésekre jut a tudomány bármely egyéb ága, mindazt a történetírók is érvényesíteni ügyeztek fajunk külön korainak felderítésére. Kétséget nem szenved már, hogy valamint a természetben minden tünemény határozott, változhatlan törvényeknek hódol, úgy a szellemi s erkölcsi világ tényei sem a véletlentől, sem az emberi akarat szeszélyeitől függnék; hanem ezek felett is mindenre kiható, egyetemes, örök törvények uralkodnak úgy az egyének, mint a népek életében. E törvények ismeretét a kutató értelem mindinkább szélesbíti, s azok befolyását a történetírók is kezdik méltányolni a népek történelmében. Innen van, hogy a történelem megszűnt halmaza lenni az egymással össze nem függő tényeknek; mert minden jelentékenyebb történetíró tisztének tartja immár nemcsak az események okait, hanem a népek szelleme és sorsa felett uralkodó törvényeket is felkutatni. Nem pusztá történetet írunk immár, hanem az eseményekkel párhuzamosan tanulmányozzuk a történelem bölcséletét is. A tények s események előadása mellett igyekszünk behatolni azok titkos rugonyaiba, megfejteni a népek eszméit, érzelmeit, összes szellemi s erkölcsi létviszonyait, melyek a tényekben nyilatkoznak, kibetűzni még azon titokteljes törvények működését is, melyek az erkölcsi világ folyamat vezérlik.

A mondottakból, úgy hiszem, eléggé megfejtethető, miért oly gyérek korunkban a műremek, a történetírás viszont miért termékenyebb a remek művekben. A hatalmasan előrehaladt tudomány világánál az ábrándokkal s néphiedelmekkel együtt a múlt korok eszményei szinte elenyésztek, az ihlet forrásai kiapadtak, a kedélyeket közönyösség,

lapos mindennapiasság szállta meg. De az értelem minden vívmányai mellett sem jutott még annyira, hogy egész evidentiájokban kikialthassa azon magas, örök érvényű fogalmakat az emberről, az istenről s a világegyetemről, melyeknek verőfényében mind maga teljesen megnyugodhassék, mind a kedély számára új eszményeket teremthessen s ezekben az ihletnek bőséges, termékenyítő forrásokat nyithasson.

A történelem viszont feltalálta immár azon magas fogalmat, mely a történetíró művének megalkotásában szintugy lelkesítheti, mint eszménye a művészt. E fogalomnál, mely minden népeket s minden korok embereit, a századokon keresztül egymás utáni következtésekben úgy tünteti fel, mint az összes emberi nem egy részét, mint ugyanazon embert, — e fogalomnál magasabb a történelemben nem létezik; ez lőn a történetírás iránytűje, vezérsillaga, mely tévutra jutni nem engedi; törekvésének főczélja, melyet mindenha s minden műben öntudalommal s megnyugvással kereshet. Ez képes önteni egységet s egyezményt a népek és korok létviszonyainak ezerféle alakjait ábrázoló történelembé, mert ez, e fogalom világánál, nyomozásai s fejtegetései folytában ugy nyilatkozik, mint magának az emberiségnek egy s ugyanazon cél felé való mozgalma. E magas, e termékeny s örökké érvényes fogalom: fajunk egységének, az emberiségnek fogalma.

Horváth Mihály után Abonyi Lajos foglalta el székét „Egy név, mely tart mától holnapig“ című beszélyét olvasva föl, melynek tárgya a forradalom köréből van véve.

Majd Hunfalvy Pál olvasott föl egy „Aristophanes és munkái rajza“ című értekezést Vörös Ignácztól, ki Aristophanes fordításával foglalkozik. Ez értekezés inkább csak Aristophanes munkái tartalmát ismerteti, mint rajzolja behatón Aristophanes költészete jellemét. Mindemellett közöljük az értekezés főbb pontjait, mert irodalmunkban mindeddig alig találhatni valamit Aristophanesről.

Aristophanes életéről nem sokat tudhatni; a mit tudhatunk, azt leginkább a költő saját műveiből meríthetjük. Hogy melyik évben született, nem bizonyos; de annyi valószínű, hogy élete pályája 444 és 380 közé esik Kr. e. Tehát élete megelőzi Görögország legnevezetesebb korszakát, a peloponészi háborút, 13 évvel, ennek egész folyamát betölti, és jóval túléli utóhatását. Idegen származású lévén, sokat szenvedett Kleontól, személyes ellenségétől; mert ez el akarta viltázni tőle a polgári jogot. A költő Homernek e verseivel védte magát (Od. I. 216—217).

Édes anyám az övének mond, de saját magam erről
Nem tudok, atyja iránt nem lévén senki elég bölcs.

Aegina szigetén jószága volt, a hol rendesen tartózkodott. Legelőször lépett föl a Lakmározók czimű művével és mivel igen fiatal volt, nem adta elő darabjait saját neve alatt. Kallistratos és Philonides neveit kölcsönözte több darabjának előadatására, és csak a Lovagok kerültek először saját neve alatt színpadra; 54 vagy 44 darabjából csak 11 maradt épen fen.

De mielőtt ezeket bemutatnók, érintsük röviden e kor színi viszonyait.

Ha valamely költő darabját elő akarta adatni, azt be kellett nyújtania a legfelsőbb államtisztviselőnél, az archon eponymosnál, azon kérelemmel, hogy engedélyezzenek neki egy kart. A kar, mintegy 15 emberből álló személyzet, képezi az ó-kori görög drámának azon sajátságos részét, mely által lényegesen különbözik a mi drámánktól. A kar a nyilvános lelkiismeret képviselője; jelszava: „Vox populi, vox Dei.“ A nélkül, hogy a dráma fejlődésében tevékeny részt vegyen, a hősnek majd intő lelkiismerete, majd tanácsadója, sokszor osztakozik vele a búban és örömben, vigasztalja a szenvedésben. A kar csak Görögország virágzó korszakában töltötte be e szerepét, már Euripidesnél nem oly fontos, míg végre egészen megszűnik.—Tehát a kar engedélyezése az államügyekhez tartozott; s ha a kart megadták, annyit jelentett, hogy a darabot elfogadták. Az archon egy e célra kijelölt karszerelőhöz útastította, egy gazdag polgárhoz azon tíz néposztály egyikéből (phyle), melyekre az összes lakosság volt osztva, és a melyeknek a kar fölszerelése Klisthenes óta kötelességök volt. A karszerelő összeállította a kart a népből és nem volt szabad kimélni költséget, csak hogy a saját néposztályából szerelt kar nyerjen győzelmet. A karszerelő gondoskodott a kar begyakoroltatásáról és élelmezéséről. Egy ily karnak fölszerelése, mint ezt Lysias szónoknak egyik védbeszédjéből tudjuk, egy szomorújáték számára 3000 drachmába került (körülbelül 990 frt. o. é.); egy vigjátékéra 1600 drachmába. A karszerelőnek győzelmi díja volt egy érez lábas (tripus), melyre rá volt vésve neve a győztesnek, a néposztálynak, az archonnak, néha a költőnek és a darabnak is, melyben győzött a kar. Egy ily lábasnak följajnlása és föllállítása Dionysos templomában történt és nem került kevesebbe 3000 drachmánál.

A színi előadások ideje háromszor fordult elő egy évben.. A

Dionysos cultusából származván mind a szomorú mind a vigjáték, csak Dionysosnak szentelt évi ünnepekkor, ugyanezen istennek ünneplésére, adathattak elő a játékok. Ezen idők a növény-élet virágzását, hervadását és kimulását jelvényezték: tavasz, ős és tél volt tehát a Dionysos istennek szentelt évszak, és az ő ünnepei s dísz-játékai is csak ez időre estek.

Ezen ünnepek a következők: 1) a falusi Dionysziák, november végén, szüret után; 2) az Anthesteriák, a tavasz virág-ünnepe, február végén; 3) a nagy vagy városi Dionysziák, április elején.

Mindegyik ünnep több mint három napos volt; mert három napig tartottak a színi előadások. Délelőtt a szomorújátékok versenyeztek, délután a vigjátékok.

Az athenaei szinkörbe 3000 néző fért. A belépti díj (theorikon) a háromnapos játékokra összesen egy drachma volt (naponként két obol, mintegy 11 kr. o. é.). Perikles alatt a szegényebb polgárok az államkincstárból kaptak egy-egy drachmát belépti díjúl.

Az előadások után öt versenybíró ítelt a szindarabok fölött. Ezeket sors útján választotta ünnepélyesen és nyilvánosan a koszorús archon eponymos, a színpadra állított sors-edényekből húzván ki azok neveit, a kiket választandóknak véleményezett az ötszáz tanács. A megesketett versenybírák egyhangúlag vagy szavazattöbbséggel hoztak ítéletet. A szomorújátékirónak díja röpkény-koszorú volt; a vigjátékiróé egy tömlő édes bor (ambrosia).

Most térjünk át Aristophanes műveire:

I. Az acharnaei nők; előadatott 425-ben Kr. e. Első díjt nyert. El van nevezve e mű Acharnae községének lakosairól, szénégető és szőlőmivelő parasztokról; ezek képezik a kart mint elkeseredett elleni a spártaiaknak. Már hat év óta dühöng a peloponészi háború, és noha az athenaeiek sokat szenvedtek a lakónok berohanásaitól és a dögvésztől, mégis nagyon hajlandók folytatni a háborút, főleg a vidékiek, kiknek éppen az említett acharnaeiek képviselői. Ezek leginkább sinlik vala a lakónok berohanásait, és ezért bosszúra vágynak. Perikles halála óta a népvezérek dícsvágyból és haszonlesésből rábeszéltek a népet a háború folytatására, a perzsa király részéről dús pénzsegítséget és a thrákok részéről segédseregeket helyezvén kilátásba. A háborút az athenaeieknek a megaraiak ellen hozott azon határozata éleszté föl, melynél fogva Athenae kikötőiből és piaczaírók kizárattak,

minthogy menhelyet adtak a rabszolga szökevényeknek. Aristophanes igyekszik e vigjátékban az athénaieket békére birni. Azt javasolja nekik, hogy nyissák meg újra Athenae kapuit a megaraiak számára, és vig modorban rajzolja a háború szenvedéseit s a béke áldásait, úgy hogy még a makacs acharnaeieket is megnyeri.

II. A lovagok előadva 424-ben Kr. e. A darab egyenesen Kleon szemtelen népvezér ellen, a bórkereskedő ellen, van irányozva. Midőn t. i. 425-ben az athenaeiek Nikias vezérlete alatt 420 spartait szorítottak Sphakteria szigetére, a lakedaemoni béke küldöttségnek Kleon javaslatára oly feltételeket szabtak, hogy egyezkedésről szó sem lehetett. Az athénaeiek már sajnálták, hogy nem fogadták el a kínált békét. S midőn Kleon daczosan kinyilatkoztatta, hogy, ha csak ő volna hadvezér, majd befejezné az ostromlást, Nikias azonnal kész volt lelépni, és Kleon kénytelen volt a nép unszolására a vezérséget elvállalni. De daczos vakmerősége ekkor sem hagyta cserben. Sőt azt ígérte, hogy 20 nap alatt elfoglalja a szigetet. Az igen derék és tapasztalt Demosthenest bölcsen maga mellé vette alvezérül, és a helyes rendszabályokat, melyeket emez tétetett, jó siker követte, úgy hogy Kleon merész szavát beválthatta. Az e percztől mind inkább vakmerősködő Kleont ostromozza e mű, de egyszermind az athenaei népet is, mely egy gaz vezértől csak úgy menekült, hogy őt egy még nagyobb gazemberrel, Agorakritos demaggal, helyettesítette. A lovagok, kik a kart képezik, a vagyonos polgárokból álló jobb népelem képviselői. Egy vesztegetés miatti perben keresztül tudták vinni Kleon elítélését s ezért előtte kiválóan gyűlöletesekké tették magukat. Noha Aristophanes Kleont nem saját neve alatt, hanem paphlagoni rabszolga szerepében lépteti fel, azt mondják, egy művész sem merte Kleon álarczát készíteni, sem színész a szerepet játszani: kénytelen volt tehát a költő maga csak bemázolt képpel játszani e szerepet.

III. A felhők, előadva 423-ban Kr. e. A költő e művében azt igyekezett megmutatni; mily káros befolyást gyakorolnak a sophisták az athenaeiek gondolkodására és cselekedetére; mert azoknak tulajdonították — nem ok nélkül — a gyermeknevelés ferdeségeit és minden vallási s jogi fogalmak zűrzavarát. A polgár-ág nagyobb része Athenaeiben e sophisták osztályának képviselőjeül Sokratest tekintette, nem a görögök lebhölcsőbbikét, a minőnek az értelmesebbek közelebbi érintkezésből nézték, és a minőnek tanítványai műveiből mi ösmerjük, hanem a minőnek azon emberek tekintették, a kik, mint maga mondja

védbeszédében Platónál (Apol. c. 2), már évek óta bepöröltetése előtt alaptalanul vádolták, mintha volna egy Sokrates, egy böles férfi, „a ki mindent vizsgálgat, mi oda fenn, s kutat, mi ide lenn a föld alatt van, s a rossz ügyet jóvá tudja tenni“, s istenekben sem hisz. A népnek ezen előítélete Sokrates ellen annál könnyebben vert gyökeret és terjedt el, minthogy maga az ő sajátságos ironiája folytán, a sophistákkal vitatkozva, mindig az ő szempontjokból indulva szokta czáfolgatni állításaikat. Eszerint a tudatlan nép könnyen felcseserélhette Sokratest egy sophistával. Hisz maga Alkibiadés összehasonlítja őt Platónál (Sym. 83) oly szobrok belszerkezetével a művészek műhelyeiben, melyek valóságos Siléneket ábrázolnak; de ha megnyitják, belül sokkal nemesebb és jelesebb istenségek képeit láthatni. Ha tehát Aristophanes őt vigjátékának hőségé teszi, nem személyes ellenségeskedésből teszi — hisz mindkettőjüket Platon a lakomában Agathomnál barátságosan egy asztalhoz ülteti — sem félreismerve Sokratesnek jobb igyekezetét, hanem azért, mert a költőnek, a ki a nép számára irt, a nép előítéletéhez kellett alkalmazkodnia és azt állítania fel söphistának, a kit a nép annak tart vala. Egyenesen ártani nem akarhatott, és egy összeköttetés Sokratesnek későbbi vádlóival, Anytossal és Melettossal, annál hihetetlenebb, mivel a vigjáték a per előtt csaknem 24 évvel készült. De hogy elítéltetését a darab elősegítette, mert a balvéleményt ő ellene megerősítette és ott a sophistáknak mintegy állandó mintájaként tüntette fel, azt tagadni nem lehet, sőt védbeszédében Sokrates maga sorolja a vigjátékirókat legrégibb és legveszedelmesebb ellenei közé (Plat. Apol. 18.) Czimét viseli a darab a felhőkön lépdelő Sokratesről, mely felhők a kart képezik.

IV. A d a r á z s o k, előadva 422-ben Kr. e. A költő e vigjátékban az athénaiak azon szenvedélyét ostromozza, hogy mindenki vágyott hírnok lenni a törvényszéknél. T. i. az összes polgárságból a kilencz archon évenként 6000 et választott, a kik a különböző bíróságokhoz elosztva ítélnének a vádlottak fölött. Ezért kaptak Perikles óta a díjmestertől napi díjt, melyet alkalmasint Kleon egy obolról 3 obolra (mintegy 17 kr. o. é.) emelt. Ez által a bírósági intézmény dologtalanok ápoldájává fajult; és ez ellen küzd a darab. Czime a kartól ered, melyben öreg athénaiak fulánkös darázs alakban lépnek föl.

V. A b é k e, előadva 421-ben Kr. e. Kleon és Brasidas halála után a polgárok kedélye hajlandónak látszott a békére, melyet e kedvező perczben ajánlani volt a darab feladata. Ez két részre oszlik: a

béke visszahozatala az Olympusról, mely igen mulatságosan a levegőn át egy trágyabogár hátán történik; és megérkezésének ünneplése áldozat és mennyegző által.

VI. A m a d a r a k, előadva 414-ben Kr. e. — Alkibiades befolyásának következtében ugyanez évben indítottak hadjáratot Szicília ellen. Már elfoglalta volt Alkibiades Kataenát; és Messanát is meghódította volna, ha a salamini hajón vissza nem hivatják Athenaebe, hogy igazolja magát a Hermes isten szobrain elkövetett sérelmek miatt, melyeket egy éjjel még az ő Sziciliába való utazása előtt mind feldöntöttek. Ő azonban megszökött Thuriába, innen Elisbe és azután Spartába. Alkibiades a könnyelmű athénaiakkal el tudta hitetni, hogy Szicília elfoglalása lesz az athénai nagyhatalomnak kezdete. Sziciliából Italiát és Karthagót kellend alávetniök, és az így szaporított hatalmaságot, mint korlátlan zsarnokot, uralni fogná egész Görögország; a nép hőségben, munka és fáradság nélkül, nagyszerű eszméktől vezérelve, élni fogna az alávetett népek adójából. Ezen ábrándokkal szemben Aristophanes egy madárállamat alkot a levegőben, melynek istenek és emberek hódolnak, és melynek szeles alapítója a korlátlan uralkodással, basileiával, nőszül. Mivel kétségkívül ez a legszellemdúsabb vigjáték, melyet a költő szeszélye sikerült torzítással és élezes gúnyorral gazdagon elárasztott, izelítőül közöljük belőle az első jelenetet:

A nagy és boldog városban, Athenaeben nem lehet élni. Hogy miért, minek mondja meg a költő? az egész világ tudja, mennyire keseríti az ember életét az az örökös perlekedés. Két athénai polgár, Reményesi és Tanácsfi, a kiknek legfőbb ohajtásuk egy csendes és kényelmes élet vala, a kik a gyűlést-összehívónak hangjára megfutamodtak remegve a befogatástól, elillannak a forrón szeretett városból, és egy oly várost keresnek, a hol a legnagyobb kényelmetlenség — a mennyegzőre való meghívás. Felszerelték magukat mindennel, a mi egy idegen országba való telepedésre szükséges, és mennek Tereus sógorhoz, Pandion attikai király vejéhez, a ki a hitrege szerint kakukká vagy bankává változott (46 skot.)

És most Tereushoz, a kakukkhöz elmegyünk,
És tőle fogjuk szépen majd azt megkérdeni,
Látott-e ily várost, a merre csak repült.

S minthogy egy ily város született athénai előtt sem lehet igen ösmeretes, kalauzúl fogadtak maguknak az egyik egy varjút, a másik egy hollót.

A két útas úgy jár, mint a legtöbb ember: hajhászszák a boldogságot és nyugalmat, és, hogy célhoz érjenek, sokkal nagyobb bajokat szenvednek, mint azok valának, a melyekért kivándoroltak. Kalauzaik elvezették őket hegyen völgyön át egy vadonba, a hol minden út nyoma eltűnt. Ekkor Varju és Holló felfelé mutatnak: célhoz jutottak. A legközelebbi szikla Kakuk uram ajtaja: kopogtatnak, és eléáll aggályos léptekkel Ökörszem, Kakuk uram komornyikja. Kölesönös meglepetés, aggodalom és bátorítás, hogy nincs ok a félelemre: azután felvilágosítja Ökörszem őket fenséges urának életmódja felől, mely az emberi és madáréletnek furesa vegyüléke. Épen ebéd után van és szokás szerint alszik; Ökörszem csak az idegenek sürgős kéréseire tökélli el, hogy felébressze, „mert hogy ők.“ Az erdő megnyílik, és Kakuk uramat látjuk tarka, de kopott királyi öltönyben: látszik rajta, hogy egy kissé lejárt a magát, mint a madarak mind, a kik gondtalan könnyelműségükben nem vetnek, nem aratnak és azért télen egy kissé hitványak is. A mint hallja, hogy az előtte álló idegenek emberek, hogy Attika fővárosából valók, természetesen mindjárt törvénybíráknak tartja és nem keveset bámul, hogy ott más emberek is vannak. Kívánságukra különféle városokat indítványoz, a hol pompásan lehetne élni és kedélyesebben mint honukban; de mindenütt van valami, a mi a békés polgárnak nyugalmaát zavarja. Azonban — a jó oly közel áll: a madarak országa a keresett boldog hely.

Kakuk: Először itt élhetünk pénz nélkül is,
S kertekben ingyen eszszük a zezamfüvet.

„Igaz, szól Reményesi, építsetek egy várost a levegőben, és urai lesztek az embereknek és isteneknek.“

Kakuk: Hogyan?

Reményesi: Nem áll a légkör ég és föld között?

Valamint: ha nekünk kell Pythóba menni el,
Böótiak vámot fizettetnek velünk:
Ugy tik, ha isteneknek áldoz az emberiség
És hogy ha vámot nem fizetnek istenek,
Ne engedjétek át a zsiros czomb szagát.

Kakuk: Héjja!

Hálókra, földre és hurokra esküszöm,
Éltembe' nem hallottam ily szép ötletet!

A terv valósfítására csak a madarak belecgyezése szükséges. Kakuk népgyűlést hirdet: majd megfejt nekik ott a dolgot. — Ezzel vége az első jelenetnek.

VII. *Lysistrate*, előadva 411-ben Kr. e. — A sicíliai hadjárat gyalázatosan dugába dőlt. Agis, spartai fejedelem, Alkibiades tanácsára megszállja Dekeleját; a szövetségesek majdnem mind elszakadtak Athenaetől a nyomasztó sarczok miatt, melyeket az eddigi adó helyett róttak reájok, és Kis-Ázsiából fenyegetőztek a perzsák. Benn lázongás uralkodott, mert Alkibiades bujtogatására Peisander és társai meg akarták buktatni a népalkotmányt. Ily zűrzavarban a nők a költőnek e darabjában összeesküdnek, és egymás közt azt fogadják, hogy addig férjeiket nem boldogítják, míg a békét nem állítják helyre. A természetnek e harcza ama fogadással, sok tréfás és néha igen aljas jeleneteket idéz elő. Végre kierőszakolják a békét, melyet általános engesztelő ünneppel ülnék meg. A darab címét a nők szószólójáról viseli.

VIII. A *thesmophoriák*at ünneplő nők, előadva 411-ben Kr. e. — Peisander antidemokratikus alkotmánya óta Aristophanes vigjátékainak tárgyát többé nem képezik az államviszonyok; gúnyját részint az akkori társadalom erkölcsi bajaira, részint a költők hanyatló izlésére irányozza. — Demeter thesmophoros ünnepén összegyűlnek a nők a templomba és elhatározzák rágalmazójuknak, Euripidesnek halálát. Euripides egy nőnek öltözött képviselőt küld oda, a ki ügyét védelmezze. Ezt azonban felfedezik, de Euripides álnokul megmenti azon ígérettel, hogy a nőket többé nem bántja. A darab folytonos figyelmet gerjesztő jelenetekkel van telve, melyekben se Euripides se a nők ki nem kerülnek a költő gúnynyilait.

IX. A *békák*, a madarak után a legtökéletesebb vigjáték, előadva 405-ben Kr. e. A költő korholja benne az Aeschylos és Sophokles által tökélyre vitt és Euripides alatt hanyatlásnak indult drámában mutatkozó ferde izlést. A darab két nem-igen szorosan összefüggő részből áll: az elsőben Dionysos, a bor istene, az alvilágba utazik, hogy a kedvelt Euripidest, a ki nemrég a darab előadatása előtt halt volt meg, a földre visszahozza; de ott találja Aeschylost és Euripidest egymással versenyezve a költői diszszék fölött. Dionysost bírónak hívják meg, és ő az egymással vitázó két költő közt Aeschylosnak, nem Euripidesnek, adja az elsőbbséget. A darab irodalmi és széptani bírálatot mond meglepő tréfás jelenetekben e két költő fölött. Nevét viseli a pokolba vivő tóban levő békákról, melyek Dionysos evezéséhez üteny szerint éneklik a darabnak egyes lyrai részét.

X. A *gyülesező asszonyok*, előadva 392-ben Kr. e. A

népalkotmány megbukása után a közönség elégtelenségének okát a törvények tökéletlenségében keresték; ezért iparkodtak a szónokok új meg új törvényjavaslatokkal egymáson túltenni, a melyeket a nép ma elfogadott, hogy holnap megint eltörölje. Államférfiak és bölcsészek eszményi alkotmányokat terveztek, melyek szerint mindenkin segíteni lehetne, főleg a törvények által eddig hátrányt szenvedetteken, vagyontalanokon és a nőkön. A „gyülesező nők“ című darab szellemdús torzképe oly államnak, melyben kommunistikus elvekkel a népnek hizelegnek, de tulajdonképen a társadalmi viszonyokat akarjuk fölforgatni.

XI. A g a z d a g s á g, kétszer előadva, 408-ban és 388-ban Kr. e. E darab nem érint különös politikai viszonyokat, habár nem hiányzanak egyes gúnyoros célzások politikai állapotokra és személyekre, hanem elmésen rajzolja azon következtetlenségeket, melyek a földi javak visszaszolgáltatásából erednek. A költő ezen ferdeséget azáltal egyenlítő ki, hogy Plutost, a gazdagság istenét, vakságától meggyógyítja; Plutos a naplopókat és gazembereket odahagyja és a becsületeseket keresi föl. A háborúra bekövetkezett elszegényedés miatt a darab korszerű volt.

Május 27-én Greguss Gyula székfoglaló értekezése olvastatott. „Határkérdések a nép és természettudomány között.“ Egy pillanatra úgy képzeltük magunkat, mintha nem a régi jó aesthetikai magyar társaság termében ülnénk, hanem valamely angol vagy francia természettudományi társaság nyilvános felolvasásán volnánk, melyen egy-egy természettani tárgyat csinos nyelven, könnyen érthető és vonzó modorban szoktak a szaktudósok megismertetni a művelt közönséggel.

Greguss Gyula értekezése inkább a természettudomány, mint az aesthetika országába tartozik. Tárgyát a czim, melyet fentebb megneveztünk, érthetően magában foglalja. Azon átmenetet fejtegeti és világosítja föl példákkal, miként szűrődik át érzékeinken és értelmünkön egy-egy természeti jelenség, míg aztán bennünk és általunk aesthetikai fölfogássá fejlődik ki. Például a hang, mely magában véve pusztá rezgés, miként okoz az emberi fülben kellemes vagy kellemetlen érzést, míg végre a művelődés által az összhangzatos zene fokozatára magasul; a fény és árny váltakozása hogyan fejlődik tovább és tovább, míg végre a képző művész remekeiben culminál.

Mártonffy Károly Egerből „Lándorvári Dorka“ című magyar népballadát küldött be a társaság gyűjteménye számára, mely

a gyűlésben fel is olvastatott. E balladának egy variánsa megvan a társaság gyűjteményében Abonyi által béküldve, de ez jobb, kezebb és erősb hatású. Közöljük mindkettőt. Érdekes mindenikben az, hogy nemcsak hangban, de némely részletekben is rokonok az ó-zékely balladákkal s az újabb időben Magyarországon gyűjtött balladák közt csak ezek azok, melyek régieknek látszanak.

LÁNDORVÁRI DORKA.

(Mártonffy gyűjt.)

„Leányom, leányom,
Édes szép leányom!
Mi dolog lehet az,
Hogy a selyem ruhád
Elöl kurtábbodik,
Hátul hosszabbodik,
Szép karsú derekad
Igen vastagodik?!”
„Anyám, anyám,
Édes asszonyanyám!
Mit tűröm, tagadom,
Ha ki kell vallanom:
Szabó nem jól szabta,
Varró nem jól varta.”
„Nem kérdezem én azt,
Ki szabta, ki varta,
Csak aztat kérdezem:
Mi dolog lehet a’?!”
„Anyám, anyám,
Édes asszonyanyám!
Dunavizet ittam,
Attól jól meghiztam.”
„Nem kérdezem én azt,
Mit ettél, mit ittál;
Csak aztat kérdezem:
Mi dolog lehet a,?!”
„Mit tűröm, tagadom,
Ha ki kell vallanom:
Király Kis Miklósnak
Ágyára feküdtem —
Szerelembe estem!”
„No sz... ha, no k... va
Mindjárt elvitetlek

Nyaka- vágó hidra ,
 Nyaka- vágó hidra ,
 Rózsás kis pallagra !
 „Anyám , anyám ,
 Édes asszonyanyám !
 Várjál hát egy órát ,
 Hadd írjak levelet
 Király Kis Miklósnak ,
 Hadd küldjem el eztet ! . .
 Madárkám , madárkám ,
 Csacsogó madárkám !
 Vidd el e levelet
 Király Kis Miklósnak ,
 Ha ebéden éred :
 Tedd az asztalára ;
 Ha vacsorán éred :
 Tedd az ablakába !

Ebéden találta ,
 Asztalára tette ;
 Király Kis Miklóska
 Mindjárt elolvasta.
 Mondja kocsisának ,
 Legjobb fullajtárnak :
 „Kocsisom , kocsisom ,
 Legjobb fullajtárom !
 Fogd be nyolez lovamat ,
 Hozzuk el Dorkámat !

„Jó nap , isten jó nap !
 Landorvárainé !
 Hol van az én Dorkám ,
 Szívem és violám ? !
 „Elment a szomszédba
 Leánypajtásához,
 Búcsúzni , búcsúzni,
 Leánypajtásitúl.“
 „Jó nap , isten jó nap,
 Landorvárainé !
 Nincs ott az én Dorkám
 Szívem és violám !
 „Kiment a kis kertbe
 Rózsákat tördelget ,
 Rózsákat tördelget
 Selyem kezkenőbe.“
 „Jó nap , isten jó nap

Landorvárainé !
 Nincs ott az én Dorkám ,
 Szivem és violám !“
 „Mit tűröm, tagadom ,
 Ha ki kell vallanom ,
 Nyaka-vágó hidon
 Rózsás kis pallagon !“
 „Jó nap , isten jó nap
 Édes kedves Dorkám !
 Édes kedves Dorkám ,
 Szivem és violám !
 Vérem a véreddel
 Egy patakban folyjon ;
 Lelkem a lelkeddel
 Egy istent imádjon ;
 Testem a testeddel
 Egy sirban nyugodjon !
 A mi kisedünk is
 Oltár tetejében !“
 Három szál rozsmaring
 Nyílt ki a fejében.
 Oda ment az anya ,
 Hogy majd leszakajtja :
 „Menj innen , menj innen
 Te átkozott anya !
 Nem egyet ölettél :
 Hármat veszejtettél !“

HÉDERVÁRI KATA.

(Abonyi gyűjt.)

„Hédervári Kati szép leány !
 Mi annak az oka ?
 Beste lélek k . . . a !
 Most varrattam neked
 Kerek aljú szoknyát ;
 S elöl rövidedik , —
 S hátul hosszabbodik ?“
 „Édes kedves anyám,
 Kedves szülő dajkám !
 Mit tűröm, tagadom ,
 Már ki kell vallanom :
 Ki a zöld farsangban

Hétszer megkéretett ,
Az ada énnékem
Hét hónapi terhet.“

„Kocsisok , inasok,
Kedves fullajtárok !
Fogjatok lovakat
Az üveg hintóba.
Vigyétek , vigyétek
Beste lélek k . . . át ,
A sötét tömlőcznek
Sötét fenekére.“

Tizenharmad napig
Se enni , se inni !
Tizenharmad napra
Oda megy a bátyja :
„Hédervári Kata
Kedves- édes hugom !
Élsz-e vagy meghaltál ?“

„Élek a mint élek
Nagy keserűségben.“

„Írjál egy levelet
A te galambodnak !“
„Nincs nekem se tentám,
Se pe'g író tollam.“
„A te tintád legyen
A te piros véred,
A te ónod pedig
Piczi fehér körmed.“

„Írtam egy levelet
De kitől küldjem el ?
Szarkától küldném el ,
De az mindig leszáll ,
Leszáll , mindig leszáll ,
A hol dögöt talál.

Fecskécském , fecskécském
Vidd el a levelem ,
Gyöngyvári Jánosnak,
Kedves galambomnak.
Ha ágyában éred ,
Tedd a vánkösára,

Ha sétálva éred,
Tedd a jobb vállára,
Ha ebéden éred,
Tedd a tányérjára.“

Junius 24-én Bartalus István egy újabb részét olvasta fel zenetörténetének: a „Sziertartásos énekek“ bevezetését.

Sziertartásos énekek alatt érti azokat, melyek a római, s a reformatio ideje alatt a protestans egyházakban kizárólag az illető egyház hivatalos személyzetét illették. Kezdi aztán az első keresztyének sziertartásával, századonként idézve az egyházi atyákat, kik irataikban a sziertartásokról is emlékeznek.

Eusebius — úgymond — kinek életkörü 270—340 közzé tehetjük, határozottan állítja, hogy a korabeli keresztyének egyházi ének lése hasonlított a therapenták s essenusok sziertartásaihoz, kik közül amazok némelyek szerint az apostolok első megtérített hívei, ezek ellenben nem voltak keresztyének, s a kikről Philo — Jesusnak kortársa — következőleg ír:

„Hymnusokat énekelnek, vagy maguk által csináltakat, vagy régi papjaiktól örökölteket. Vegyes áldozataik alkalmával, oltár előtt, s járdalataik állomásain tömegesen énekelnek szintén hymnusokat, s prózákat, mi közben némelyek szerepükhöz illően figyelmezve, magánosan is működnek, a tömeg versszakonként az ének végéhez csatlakozva, mit ephimaiának neveznek. Vigiliáik alkalmával férfiak s nők két külön tömegre oszlnak, mindenik tömeg választ egy-egy vezért, s elkezdik mértékes hymnuszaikat, most mindnyájan egyesülve, majd kölesönösen s egymásba-vágólag felelgetve.“

Föltalálhatók — folytatja B. — e leírásban a későbbi sziertartások elemei, melyek a héber cultusból veszik ugyan eredetüket, mert több mint valószínű, hogy az apostolok — mint héberek — közvetlenül innen merítették; de másfelől a helyzet szükséges szüleményeinek is tekintendők. Mert nem lehet másképp, minthogy egy zenében járatlan népnek egyesek adják szájába a dallamokat, phrázisonként előre énekelve. Nem bizonyos vallás elveinek kifolyása ez, hanem tisztán emberi szükség, mely később a sziertartásos éneklésben fényűzőes művészeté fejlődött.

Sroban veszi ezután az egyházi atyákat:

Clemens Romanus — Pál apostol kortársa — állítólag összeszedte az apostoli rendszabályokat, melyek egyházi éneklésre is vonatkoznak, bizonyos egyének rendeltetvén a feljebb irt módon előre énekelni.

Ignác antiochiai püspök (az I. század végén s II. elején) volt kezdője az antiphonáknak.

A II. század folytán egyedül Justin vértanú emlékszik az egyházi éneklésről, s kortársai valószínűleg a nyomatás miatt erre nem gondolhattak.

A III. században egyhangúlag kárhoztatják a világi zenét, a görögök zene-herosait. Többek közt Cyprianus karthagoi püspök kimondja, hogy az egyházi éneklés egyszersmind szép legyen.

A IV. század folytán Basilius keleten s Ambrosius nyugaton nagy tevékenységet fejtettek ki. Utóbbi hozta be Olaszországba a zsoltárok tömeges éneklését, s Ignác antiphonáit.

Ily renddel emlékszik tovább Augustinusról, Chrysosthomusról, Hieronymusról; szemléjét azzal zárva be, hogy a nevezett atyák irataiból egyaránt kiténik keleten és nyugaton az egyházi éneklés a keresztyénség kezdete óta.

Mihelyt azonban a községek népesedtek, mihelyt a keresztyénség virágzásnak indult, mihelyt bizonyos művészet is jelentkezett az egyház falai közt, egyszersmind kevesebb térre szorítottatott a nép, mindaddig, míg a szertartásoknak csak néma szentantúja lett.

A veszteség először a nőket érte, állítólag Cyrillus (Jeruzsálem püspök, † 386-ban) olvasván rájuk Pál Korinthusba írt levelének e szavait „a ti asszonyi népeitek a gyülekezetekben hallgassanak.” Nevezett püspök az íráshoz való ragaszkodásból tiltotta el a nőket az énekléstől; de Isidorus Géluriota nyíltan kimondja, hogy igen ingerlőleg s olynemű kellemeikkel énekelnek, mi inkább színházba való.

Hogy a népéneklés teljesen megszűnt, erre a fejlődő művészet adott alkalmat; a művészetet pedig bizonyos iskolák kezdték fejleszteni. —

Némely zenekedvelőbb egyházi atya képeztetett ugyan a legrégebbi idők óta saját egyháza számára énekeseket, s tartott ily iskolát; de ezek csak magánosaknak tekintendők, s a legelső nyilvános iskolát Silvester pápa alapította (314—315.) Ez iskola közköltiségen tartott, egy előljáró felügyelete alatt, kit priornak, primiceriusnak neveztek, s idők folytán föleserélte e nevet a kantoréval, tanítványai koiristáknak nevezetvén. Kötelessége volt aztán az első nyilvános iskola személyzetének a római egyházak nagyobb ünnepi szertartásai alkalmával szolgálni, mely szolgálat éneklésből állott. De az ily iskolák is

csak egyes helységek számára képeztek hivatali személyzetet mindaddig, míg létre nem jött (590 — 604) Nagy Gergely iskolája, mely kiterjedésénél fogva egész Európát kielégithette énekesekkel, minek folytán keletkezhetett a későbbi egyöntetűség. Így történt aztán, hogy a nép kizáratott az éneklésből, t. i. a nők után a férfiak is. Mert minél szebb volt a képzett személyzet előadása, annál kirívóbb, s alakosabb a nép éneklése; ehhez járult az is, hogy a tömeg nem iskoláztatván, csak régibb énekeit tudta, s anya nyelvén énekelt; az iskolai személyzet pedig újabb dallamokat tanult, az egyházak egyedül szentesített nyelvén, a latinon, mi együtt működésüket lehetlenné tette. A laodicedi zsinat egyik canonja ezért kimondta a határozatot, okul adván, hogy a férfiak nem tudják magokat az énekek rhythmusához szabni, maguktartásában sem elég illemesek. Ennek folytán a későbbi századokban ugy megszokták a hallgatást, mintha örökké így lett volna, s máskép nem is lehetne.

Az egyházi atyák közt csak kettő szolgáltat oly anyagokat, melyekből a zene történelmében két különböző korszak jelzésére emléket lehet emelni. Egyik Ambrosius; a másik Nagy Gergely. Amannak stylját jellemzi a mértékes éneklés, mely csak kétféle volt: hosszú és rövid, utóbbi számtani arányban félannyi, mint az első. Gergelyé annak ellentéte, minden mérték nélküli, vagyis minden hangjában egyenlő mértékű. (C a n t u s p l a n u s.) Gergely eltörlötte ugyan Ambrosius stylját, mert a metrumos énekléssel visszaélve, az egyházi zenét igen világiassá tette, vagyis tették Ambrosius utódai; de e styl folytonosnak mondható, mi kitetszik a későbbi zeneírók vonatkozásaiból. De nem is enyészhetett el, mert a műzenének csak metrumos styl szolgálhatott alapúl. A reformatio korában pedig Ambrosius stylja mellett énekei is új életre támadtak, főkép Te Deum-já, melyet állítólag akkor énekelt Szent Ágostonnal, mikor utóbbit Milánóban megkezesztelte.

E Te Deum ismertetése után részletesebben kitér B. a két styl hangnemeire; s végül vázlatát adja a misének, melynek keretébe foglaltnak a különböző szertartásos éneknemek, pl. i n t r o i t u s, g r a d u a l, o f f e r t o r i u m sat. sat, mindeniket röviden magyarázván, tekintettel történelmi fejlődésükre.

A bevezetés bennünket leginkább érdeklő része: milyen volt a magyar anyaegház szentartása a reformatio előtt? s milyen lehetett a protestánsoké? idő rövidsége miatt más ülésre maradt.

Ezután Hunfalvy Pál tartott egy rövid fölolvast. A múlt ülések egyikén Barna Nándor akadémiai tag a finn „Kanteletar“ című népköltészeti gyűjteményből egy kötetnyi fordítást nyújtott be a társasághoz. Hunfalvy, mint egyik bíráló alkalmat vett ezúttal a finn népköltészetről s ennek a magyar népköltészet iránti viszonyáról néhány tájékoztató szót ejteni. Értekezésének címe: „A finn költészetről.“ Közzöljük egész terjedelmében.

Barna Ferdinánd akad. l. t. fordításait, a melyeket a Kanteletar-ból készített, s „A finn költészet virágai“ czimmal a Kisfaludy-Társaságnak benyújtott, a társaság megbízásából kötelességem levén leginkább azon tekintetből megbírálni, hogy mennyire sikerült a fordítónak hiven magyarázni az eredetit: jónak látom egynémivel elmondani a finn költészetről, mert ámbár az nem ismeretlen többé a magyar irodalomban, mégis sokat lehet, sőt kell is még róla elmondani. Nagyon csekély értékű volna a finn költészet, ha egy-két értekező ismertetéssel annyira ki lehetne meríteni, hogy már egyebet nem is kellene róla tudnunk.

Sok ezer évig beszélt már különböző nyelveken az emberi nemzet, míg egy-egy kiváló gondolkodású fő a nyelv alkotásáról kezd el-mélkedni, s még azután is sok század mult el, míg okosan kezdék a különböző nyelveket hasonlítani, s ez által a nyelvek történeteit fölfedezni. S most az emberi elmének meghamisíthatatlan történetei nyílnak föl előttünk, a melyek az írott történeteket megelőzték. Az emberiség történelme valóban két nagy szakaszból áll, az úgynevezett történetek előtti szakaszból, s a tulajdonképi történetek szakaszából. Az egyes ember élete is két szakaszból áll, abból, a melyre maga emlékezik, mely tehát az emlékezetben nyomot hagyó eszmélet kora, s abból, a melyre nem tud emlékezni, a mely megelőzte az eszmélet korát. Látszólag az semmi az ember életében, a melyet talán életrajzok is örökítenek; s ép azért látszik semminek, mert nem nyújt anyagot az életrajznak: ánde a gyermekek testi és szellemi növekedésének szemünk előtt lévő példái, mindenkit arról győznek meg, hogy az egyes emberre nézve az eszmélet előtti kor legnyomósabb és legtanulságosabb. A mi az egyes emberről áll, az áll kétségen kívül az egész emberi nemről is. Erre nézve is tehát a történelemnek azon szakasza, mely a tulajdonképi történeteket megelőzte, nagyon tanulságos és nagyon fontos; mert az is bizonyosan oly döntőleg hatott a tulajdonképi történetekre, hogy talán csakis amabból lehet helyesen megérteni. Szeren-

csénkre, a történetek előtti történelem, ha szabad így kifejeznem azt, láthatóbb és igen beszédes nyomokat hagyott a népek nyelveiben.

Az a történelmi tanulság, a mely a nyelvekben rejlik, nagyon bővül a dalok és énekek történetei által. Hisz a dal és ének (mert az eredeti zene bizonyosan dal és ének volt) csak egy másik, szentebb, magasztos nyelv; melyen megszólal az emberi kedély, valahányszor érzelmei a mindenapiságon tülemelkednek. S valamint öntudatlanul született a nyelv: úgy öntudatlanul fakadt ki a dal is a dagasztó érzelem által megfeszült kebelből.

Bámuljuk a nyelvek alkotását, s az egybe hasonlító nyelvtudomány gazdag bányája lesz olyan ismereteknek, melyek illetén okulás és magába-térés nélkül soha sem juthattak volna tudatunkra. Ne bámuljuk-e a dalnak alkotását is? ne találjuk-e érdemesnek kutatni a költészet kezdetét?

Azonban nem szándékom itt azon általános kérdéssel foglalkozni: hogy mi által különbözik a dalnak nyelve a közbeszédű nyelvtől? vagyis, milyen alakot öltött legelőbb a költészet? Mert valamint a magyar egybe hasonlító nyelvtudomány elhagyta már a határtalanságot, és tüzetesen az áltaji, még szorosabban a finn-ugor nyelveket kutatja: úgy tudományunkhoz közelebb és előtte vonzóbb érdekű az a kérdés: micsoda önálló kezdetét találjuk a költészetnek a finn-ugor nyelvekben?

Eleve is azt lehet gondolnunk, hogy, a finn-ugor nyelvek önálló eredetiséggel dicsekedvén, az a szellem, mely a finn-ugor nyelvek eredetiségét megalkotta, az ezen nyelveken nyilatkozó költészetnek is eredeti alakot birt teremteni. De ámbár ezt fel lehet is tenni, mindazonáltal az is gondolható, hogy az idők viszontagságai miatt nem maradtak reánk az eredeti finn-ugor költészet nyomai. Megvannak-e nyomai? vagy nincsenek, azt csak a tapasztalás mondja meg. Nagy szerencsénknek tartom, hogy felmutathatunk ilyen eredeti nyomokat azon mánesi (vogul) mondákban és énekekben is, a melyeket Reguly hagyományai-ból kiadtam.

A mánesiak mai és hajdani terjedtebb hazája esupa rokon nyelvű népek által van körülvéve; úgymint nyugatról a zürjänek, éjszakaról és keletről az osztjákok, délről most török (tatár) nyelvű népségek, hajdan alkalmasint más ugor nyelvű népek által. S nyugat felé a zürjäneken innen is, kik a régi permséghez tartoznak, finn népek terjednek egész a Balti, sőt az Atlanti tengerig. Ha ez oldalról lehet idegen hatást föltenni, az a skandináv germanoktól származott volna; mert

ezek voltak legrégibb időktől fogva a finnek nyugoti és déli határosai. Azonban hogy ezen skandinávok bármilyen hatása is, az éjszaki Ural keleti lejtőire valaha ért volna, annak eddigelé sehol legkisebb jelenséget sem birtam fölfedezni. Éjszak felől sem érhetett idegen, azaz nem rokon nyelvű néptől származó hatás a máncsiakhoz. Mert arra felé az osztjakok, s azok megett, a Jegestenger partjain, a nyugati szamojédek vannak. Lehettek ugyan hajdan más nép-viszonyok ott: de alig képzelhető, hogy ott valaha egyéb, mint áltaji (finn-ugor, vagy szamojéd) nép lakott volna. A vogul mondák tudnak ugyan beköltözött óriásokról, kik a Jegestegerből az Obi-ba, ebből a Szeszvába, s ennek ős folyóiba hatottak, melyek az Uralból gyűlnek abba: de ezen óriások is csak régi vogul hősöknek a hajdan szürkületében nagyobbodott alakjai. S ha megengedjük is, hogy emez óriások skandináv kalózok is lehettek: de már kelet felől csakugyan egyéb, mint áltaji nép, nem fért hozzájuk. Dél felől is vagy ugorok, vagy török-tatárok terjedtek vala egészen a Káspi és Feketetengerig. Az orosz szlávok csak 1480 óta terjeszkednek azon vidékek felé. Annálfogva minden valószínűség megvan arra, hogy eredetinek tartsuk, a mit a máncsiaknál találunk.

S már ők megkülönböztették a mondát (majt) az énektől (éri.) Monda mind az, mi történet, vagy történeti elbeszélés akar lenni: ének mind az, mit dallottak, akár bölcsészeti, akár mondai (elbeszélő) akár bohózáti ének. Azonban ha közelebbről tekintjük a mondák előadását, azt vagyunk hajlandók hinni, hogy eredetileg a mondákat is énekelték; legalább arra látszik mutatni a különbség, melyet a mondák alakjai közt észreveszünk. Hasonlítsuk össze a végett a Teremtési monda elejét a Kereskedő ember monda elejével.

Teremtés.

Asszony és férj valának. Numi Tarom atya, Tarom öreg által ezüst fonalu bölesőben eresztetének alá; vas kötél csucsán jövének alá. Numi Tarom atya erős torkú alszelet támaszt, az a fel-tenger végibe viszi; erős torkú felszelet támaszt, az az altenger végibe emeli. Egy nap a férj Numi Tarom atyához imádkozik: Numi Tarom

Kereskedő ember.

Gazdag ember vala. Két fija van. Nagyobbik fija kereszködni jár, neki neje van. Kis fija még kiskorú. Az atyja mond: Én meghalok majd, halálom előtt nőt veszek kis fiamnak. Nagyobbik fijának mondja: Én majd meghalok, holtom után atyád fiját ne szidd. Én szerzett vagyonom nektek marad. Öcsédet ne szidd. A mi kell,

atyám, nekem egy ház nagyságú ép darab földet boesáss le. Egy nap elmulta után, két nap eltölte után Numi Tarom atya egy ház nagyságú ép darab földdel boesátá őket le. Az ajtós ház ajtaján kimegyen a férj, megkerüli a házát, alig egy ember lépésnyi széles darab föld látszik meg. Numi Tarom atya más szelet csinál, az más tenger vidékébe viszi; más szelet támaszt, az más tenger öblébe fűjja.

akár enni való kell, akár pénz kell: az én szerzeményemet, gyűjtött vagyonomat hadd egye, hadd birja; kereszködni nem tud, más városba járni nem tud. Akár dolgozik, akár nem dolgozik, azért ne szidd, ne verd. A mint eszibe jut, azonképen hadd éljen! — Sokáig éltek, nem sokáig éltek, kisebbik fíját megházásitá. Azután meghalt az atya. Két fíja megmarada, ketten magok kezdének élni. A bátya kereszködik vala, más városokba jár. Öcsese honn él, atyja szerzett vagyonából, készletjéből eszik, ruházkodik, birtokát birja. Akár enni való kell, atyja szerzeményéből mindig vala.

A fordítás lehető hü igyekszik ugyan lenni, mégis egyet-mást kitorúl az eredetinek színéből. De úgy is kitetszik a különbség a két mondai előadás közt, mely abban áll, hogy a Kereskedő ember monda kevésbé kötött beszédűnek tűnik föl, mint a teremts-monda; ez tehát inkább ének:

Lássunk most mutatványt egy énekből is:

Numi Tarom atyámnak ülő ezüst rudú házában

növekedő lányi kezem tagja nöl vala,

növekedő lányi lábam tagja nöl vala.

Numi Tarom atyám teremtötte sok arany

sugarú nap tartása közben,

sok arany szép nap fénylése közben,

ezüst rudu házamban sés-rés boldog fészekben való ülésem alatt,

himzett tarka széekben ülök vala,

varrott tarka széekben ülök vala.

Mig a saper- ezüst jó játékkal játszom,

Numi Tarom atyám tiz fogu száját megnyitja,

húsz fogú szája imigy szól:

Szüz emlős mellü szülött lányom halljad,

szüz csescses mellü származott lányom halljad stb. stb.

Bár mennyire különösszerűnek találjuk is ez előadást, de azt észre kell vennünk rajta, hogy valóban kötött beszédű, tehát éneklésre

való előadás. A szembetűnő kötöttség a gondolat kétszeres kifejezésében áll, mit a fordítás nem hagyhat el, s az előrimben, melyet nem mindenkor sikerül utánozni a fordításnak. Az előrim csak egy-egy hang (alliteratio), melyet a nyelv a szók változó alakjaival szaporít. Például az erdő *vu ar*, *vu or* és *úr*, ez nagyon könnyíti a gondolat kétszeres kifejezését és az előrimet. Mert azt a gondolatot: az erdőben termett erdei levél hervadásáig jártom alatt, kétszer és előrimesen így fejezi ki a máncsi ének:

ura télem ur loptü kalil joannem kalt,
ruaru télem ruor pori kalil joannem kalt.

A kétszeres vagy bokor-kifejezés és az előrim tehát a máncsi költészet külső alakja. Ez még a mondákban is meglátszik, s annál inkább, mennél énekesebb a monda, pl. a Teremtés mondájában, de annál kevesebbé, mennél szabadabb folyású a mondának előadása, mint p. o. a Kereskedő ember mondájában.

A magyar nyelvnek az ugor nyelvekhez való tartozása bizonyos lévén, nagyon kíváncsiak lehetünk arra, ha vajon a kifejezés bokrosága és az előrim megvolt-e a régi magyar költészetben is? Az újabb időben kiadott gyűjteményes könyvekben, például a Thaly Kálmán kiadta: Régi magyar vitézi énekekben, s Kriza-féle székely költészeti gyűjteményben mindkettőnek találunk jeles példáira. Az előrimet a közmondások is megőrizték, ilyenekben:

Szegény ember szándokát
boldog isten bírja.
Hátán háza, kebelében kenyere.
Olesó húsna hig a leve.
Sem hete sem hava, már is parancsol.
Ki mindennek barátja, mindennek bolondja stb.

Tanúskodnak az előrim megvoltá mellett a következők is: *Se híre se hamva; se sere se száma; se füle se farka; tetőtől talpig; fűhöz fához kap stb.*

Az előrimet mutatja többi közt egy *lakodalmi gajda* Thaly Kálmán gyűjteményében, a melyben ilyenek vannak?

Azután hamar vigyed kapranczi kakasnak
kopornyaki kappannak, bihari bagolynak,
rókamazi rókának, az szegszárdi szarkának,
szikszói szajkónak;
komáromi kakuknak, vörösküi kakasnak,
szömörei seregélynek.
Annak utána rigyed casvári nagy génnnek,
és az egri egérnek, erdélyi őszvérnek

pölöskei pöhölynek, rerebélyi rerebnek,
az litvai légynek stb. stb.

A K ö m i v e s K e l e m e n n é című ballada ellenben a Kríza-
féle gyűjteményben, a kifejezés bokrosságának jeles példáit mutatja:

Tizönkét kőmijes esszetanakodék,
magoss Déva várát hogy fölépittenék,
hogy fölépittenék félvéka ezüstér,
félvéka ezüstér, félvéka aranyér.
Déva várossához megis megjelöntek,
magoss Déva várhoz hozzá is kezdettek
a mit raktak délig, leomlott estére,
a mit raktak estig, leomlott röggerre.

Megint tanakodék tizönkét kőmijes,
falat megállítani, hogy lössz lehetséges,
mig elvégre ilyen gondolatra jöttek,
egymás között szoross egyességöt töttek:
Kinek felesége legelőbb jö ide,
szép gyöngén fogjuk meg, dobjuk bé a tűzbe,
keverjük a mészbe gyöngé teste hammát,
avval állítsuk meg magoss Déva várát stb. stb.

Vajon ezen példák, melyek számát szépen lehetne felszaporítani, tiltják-e fölvennünk, hogy a régi magyar költészetben is honos volt mind az előrim, mind a kifejezés bokrossága? S lehet, akadunk még olyan maradványra is, mely az előrimet és a kifejezés bokrosságát együtt mutatja fel, mint a máncsi énekekben.

A szuomi vagy finn költészet arról ismeretes Európa előtt, hogy benne az előrim és a kifejezés bokrossága kivétel nélkül uralkodik. A minnek a magyarban csak töredékes maradványát találjuk, a mi a máncsiban szinte idomtalan alakkal uralkodik, az a finn költészetben azon tökélyre fejlődött, a melyre képesnek látszik. Kölső alakja e költészetnek ez:

I. Miele | ni mii | nun te | hevi,
aivo | ni a | jatte | devi
lähte | äni | laula | mehan
sa ai a | ni sa | nele | mahan.

II. Minun | kultani | kaukana | kukkun
aina | Saiman | rannal | la;
ei ole | ruuhta | rannal | la,
joka minun | kultani | kannat | taa

Az I. alatti a régi alak, mely az egész Kalevalában kizárólag uralkodik, habár néhol három tagú láb vegyül is közbe. A II. alatti már újabb alak és csak a lyrai költészetben fordul elő.

Tehát a finn-ugor népek a dalnak egy sajátágos alakját terem-

tették, mely nyilván a nyelvök idomából, hogy ne mondjam, szelleméből sarjadzott ki. Lehet, hogy ennek nagy voltát jelenben nem érzí még a magyar tudomány: de bátran jósolom, hogy ötven év múlva, nagyobb kelendősege lévén a tulajdonképi magyar, azaz finn-ugor nyelvtudománynak, és sikerének nagyobb eredménye lévén már a történetek előtti korszak földerítésében, sokkal jobban fogják becsülni.

A finn költészet legismeretesebb része a mondai vagy elbeszélő költészet, a Kalevala, melyben azonban sok dal is találtatik. Magam is értekezém már a Kalevaláról a „Szépirodalmi lapokban.“ A Budapesti Szemle idei (1868-diki) folyamában (I. füzet, 73—95 ll.) Szilády Áron, „Rokonaink epikája“ czimű értekezésben az eszt Kalevi poeg-ot ismerteti meg oly jeles verselésben, hogy ennél jobbat alig lehet kívánni a Kalevala és Kalevi poeg fordítóinak. A Kalevala és Kalevi poeg olyan nyomosak reánk nézve, mint az Edda a németekre nézve, jöllehet ez közelebb áll a német történetekhez, mint amazok a mieinkhez. De mert a finn nyelvű népek tulajdonai azok, a történetek előtti korszak felvilágosítására s a finn-ugor szellem felfogására véghetetlen becűiek.

Kevesebbé ismeretesek a finn régi költészet dalai, a melyeket a Kanteletarban birunk, szintén Lönnrot kiadása szerint. Az a kétely, melyet Szilády a Kalevalára nézve támaszt Lönnrot ellen, a Kanteletar-t is érné, ha alapos volna. Kreutzwald t. i. az eszt Kalevi poeg kiadója, nemesak mint kiadó, hanem mint verselő is dolgozott. Az esztek a Kalevi poeg mondájának csak némely részét tudják még versekben, ezeket csillagok közzé foglalta Kreutzwald: a többit csak folyó beszédben őrzötték meg. Ezt mind Kreutzwald maga szedte versekbe, úgy azonban, hogy, állítása szerint, egy szót sem tett belé a magából. „Bár Lönnrot is oly fontosnak tekintette volna a néptől vett verses töredékek megjelölését, mint Kreutzwald, hogy ne volnánk bizonytalanságban a felől, mi az ő alakítása és mi a nép meg nem változtatott sajátja.“ Így elmélkedik Szilády. Lönnrot nem verselt, csak szerkesztett. Már előtte is Becker Reinhold (1820-ban), Topelius Zakariás 1812—1826) Gottlund Károly stb. közlöttek kisebb-nagyobb töredékeket a Kalevala runókból, ki mihez fért a keleti finnek közt. Lönnrot, különösen Becker és Topelius példája által ösztönözve, hasonlóképen a keleti finnek között útzagtván, gyűjtögette a runókat, s nyomdokiban járának azután Cajan, Castrén, Europaeus, Ahlsouist, Polen, Sirelius. Tehát nem egy ember gyűjtött, hanem so-

kan, míg, úgyszólván, mind összeszedték, a mit a nép ajkán találtak, s ez mind runo, azaz verses mondák vagy dalok.

A finnek a régi világban is a skandinávok előtt mint incantores (éneklő bűvösek) híresek valának; a régi énekesek hagyományait Lönnroték csak összeszedék és rendezék. Minthogy az ének nagyon hatalmas vala, természet szerint, Näinämöinen a feltalálója, mert e nemzeti hős állott vala legnagyobb tiszteletben. Näinämöinen a finn Apolló: Lönnrot egy διασκευαστής, így nevezik a homérosi rendezőket.

Eddig Hunfalvy értekezése.

A Kanteletar gyűjteménye mondai tárgyakat is foglal ugyan magában, legnagyobb része mégis valóságos lyrai költészet. S ebből 161 darabot közöl Barna fordítása, melyet, a hűségre nézve, ajánlhatok a T. Társaságnak.

Egy pár megjegyzésünk van reá, a mennyiben az a Budapesti Szemlé is érdeklí. Hunfalvy azt állítja Szilády ellenében, hogy Lönnrot nem verselt, csak szerkesztett. Legyen szabad Szilády állítása mellett egy tekintélyt idéznünk, kinek illetékességét Hunfalvy is elfogja ismerni — Steinthalt. E kitünő tudós „Das Epos“ című értekezése 41-ik lapján így nyilatkozik: „Elöttem egy szava-bevehető ember úgy nyilatkozott: ő Lönnrotnak saját szájából hallotta, hogy ez itt-ott egy vagy két verssort betoldott a szövegbe a kapcsolat kiegészítése végett. Nagyon sajnálnunk kell, hogy e verssorok nincsenek megjelölve. A Kanteletarról se Szilády, se más nem mondotta, hogy ez a vád érhetné. Az abban közlött darabok eredetiségét felesleges védeni. Szilády csak a Kalevaláról szólott s egy pár példát is idézett a Kalevala első és második kiadásának különbségeire. A mennyire váddal illette Lönnrotot, eléggé felfüggesztette annak súlyát addig, míg a Donnertől nyert értesítés folytán az egész finn népköltészeti gyűjtemény meg fog jelenni, s alkalma lesz a világnak összehasonlítani a nép ajkáról gyűjtött darabokat a némileg irodalmi művé szerkesztett Kalevalával.

A két havi szünidő után szeptember 30-án tartatott a következő ülés, melyben Györry Vilmos tartotta székfoglaló értekezését „Három svéd költőről.“ Rövid áttekintéssel végig futott a svéd irodalom főbb korszakain. Ismertette a régi népköltészetet, melyből mai napig is több, mint 230 skuldnak balladái, románczai, dalai marad-

tak fenn, úgy hogy e tekintetben első helyet foglal el a svéd költészet az irodalmak között. Aztán rámutatott az-újabbkori fejlődés ama hármas korszakára, melyeken az európai irodalmak csaknem egyformán mind áthaladtak, s melyeket a svédben is föltalálhatni; névszerint 1) a didactikai költészet régi modorú, egyhangú versalakjaival; 2) a francia classicismus szabályos merevségének utánzása; 3) a kitisztult nemzeti irány eleven életerős tartalommal, változatos formákban. A svéd költészet ez utolsó korszakának jelesei között legmesszebb kiválnak: „Fr an zen, T eg ne r és Ru ne b er g.“ Győry mint a svéd nyelv és irodalom alapos ismerője e három költőt jellemezte s mindenik költő kisebb műveiből sikerült fordításokat mutatott be. Ez értekezést jövő füzetünkben egész terjedelmében fogjuk közölni főbb czikkeink során.

Az o c t o b e r 28-án tartott ülést Sz á s z Károly nyitotta meg két költemény fölolvásával, melyeknek egyike, az „Egy nő emlékezete“ című egy sok melegséggel irt hosszabb elegia, a másika: „Egy kis leánykának“, rövidebb szintén elegiai hangú, de kidolgozásában genre modorú kedves költemény.

Utána B a r t a l u s István ült, ezúttal nem az olvasó asztalhoz, hanem egy harmonium mellé. Folytatta a korábbi ülések alkalmával megkezdett egyház-zenetörténeti előadásait, még pedig jelenleg folytonos zenekísérettel. „A magyar egyház XVI. és XVII-ik századbéli szertartásos énekeiről“ készített nagy terjedelmű tanulmányából a múlt alkalommal megismertetvén a kérdéses századok miséinek általános jellemvonásait, mint ő mondja, a misék egész alkotmányát, ezúttal a részletekre tért át. Különösen azt a kérdést vette vizsgálat alá: azonos volt-e a magyar mise a katolikus egyház általános római miséivel? És e kérdésre tagadólag felel. Az egyes nemzetek nyelvét és egyéb nemzeties jellemvonásait általában is igen nehezen sikerült a római egyházfőnököknek az egyházi szertartásokból kiküszöbölni, s ezek helyett mindenütt egyöntetűséget hozni be; még Franciaországban vagy Németországban is csak a X—XI-ik században sikerült e földadatot teljesen bevégezni. Nálunk tovább is még igen soká ragaszkodtak a népies elemekhez, s ezeket Magyarországon könnyebb volt a befolyástól megóvni, mint másutt, mert kormányzatunk általában függetlenebb volt Rómától. E függetlenséget történeti adatokkal bizonyítja be az értekező. A reformatióval egykorú katolikus énekeskönyvekben kétféleképp van nemzetiségünk fentartva: van

nak latin és magyar szövegű dallamok, melyek tisztán megtartották rhythmusaikat és vannak olyanok, melyek bár nélkülözik a magyar rhythmust, de legalább előadás szempontjából mint magyar fordítmányok nemzeties színt öltöttek. S a nemzetiségen kívül még egy más lényeges különbséget is találhatni a római és magyar szertartás közt a latin szövegű dallamokban. A mi latin énekeink ugyanis metrumosok, a rómaiak ellenben Gergely rendszere következtében nem azok. Mindez kétségtelen tanúságot tesz a függetlenség mellett.

Ily előzmény után áttért az értekező a mise egyes részeiből fennmaradt dallamok zenei előadására. Eljátszott két introitust, egy külföldit, Theodulfus orleansi püspöktől, Nagy Károly korából s egy magyart, mely szent Lászlóhoz volt címezve; azután néhány úgynevezett prózát, melyek azonban szintén rhythmusban vannak írva; egy pár credot; egy dies irae-t s néhány lithaniát Kályoni, erdélyi csikszéki szerzetes, készítményeit 1660—1670-ből, melyek feltűnőleg hasonlítanak néhány mostani népdalunkhoz s különösen a dies irae-nek első sora hangról hangra csaknem teljesen megegyez azon népdallal, melynek szövege: „Mikor én még legény voltam.“

Az előadott dallamokat zenei tekintetben is többször általános tetszés fogadta, bár természetesen voltak közöttük olyanok is, melyekben harmonia vagy melodia alig található.

HÁROM SVÉD KÖLTŐ.

(Fölolvastatott a Kisfaludy-társaság szeptember 30-án tartott ülésében.)

Midőn a jelen alkalommal először volna szerencsém e díszes körben megjelenhetni, három svéd költő, úgymint: Franzén, Tegnér és Runeberg rövid ismertetését szándékozom nyújtani.

Számot kell adnom mindenekelőtt röviden arról, mi indított amaz éjszaki nép szép számmal lévő költőinek koszorújából kiváltkép e három név kiválasztására. Okaimat e következőkbe foglalom: Franzént, a svéd nemzeti irány egyik legkiválóbb előharczosát ismerem, szemben idegen s hiányos elemekkel; Tegnérért olyanúl, mint a ki e nemzeti iránynak maradandó becsű emléket emelt messzeföldön ismeretes „Frithiof-mondájában“; Runeberget olyanúl, mint a ki finn nemzeti jellege mellett, a mai svéd irodalom méltán legkitünőbbnek tartott költője.

Ha ezen föladat, a választás szempontjából talán némileg kiállhatja is a kritikát, tévesztettnek fog már az első pillanatban feltűnni azon oknál fogva, hogy sokkal többet karol fel, semmint a mennyit néhány óranegyed alatt kimerítőleg tárgyalni lehetne. Már ezen egy körülmény is magában hordja az elkerülhetlen hiányosság, sőt némi tekintetben a felületesség magvait, s midőn ez okvetlenül szembeszökkenő hiányt magam felismervén, azt bevallanám, érte előlegesen is szíves elnézésért esedezem. Idő, sőt képzettség-korlátolta föladatomnak akkép vélek mégis az adott körülmények között legalább némileg megfelellhetni, ha e költők életrajzát a lehető legrövidebben előrebocsátván, munkásságukat, irányukat a főbb vonásokban jellemezvén, legkiválóbb darabjaik néhányát, a mennyire csak lehetséges vala — hű fordításban nyújtom; egyes rózsákat, az egész bokor ismertetésére.

Minél régibb korba megyünk vissza a múltba, annál kevésbé lehet megkülönböztetnünk egymástól a skandináv nyelvnek különvált ágait, melyek mai napság kivált a svéd, norvég és dán szólamokban elkülönöztekül jelenkeznek. De a legrokonabb ezen éjszaki népfajok, majdnem szakadatlan versenygésben élven egymással, mind politikailag külön váltak, mind nyelvek is a külön országokban, kisebb-nagyobb mértékben különböző alakot öltött. Lágýabb lett a dán, zordonabb maradt a norvég, legerélyesebbé vált a svéd.

Hogy ezen nyelveken a költészet a legrégibb időktől fogva nagy előszeretettel sőt fényes sikerrel gyakoroltatott, erre nézve mind az ősz- mind a közép-kor számos tanúbizonyságot szolgáltat részint csak töredékekben, részint egész teljökben fenmaradt művei által.

Az islandi Eddának zordon, de gyakorta valóban fenséges énekei—bárha nyelvezetüket a mai kor skandinávja is csak alapos tanulmányozás folytán értheti meg, — még romjaikban is fényes tanúságai ezen ősz-germán szellem költészeti magas fejlődöttségének. A hagyomány ezen időkből mintegy 230 skald emlékét tartotta fen, oly tekintélyes szám, minőt ritka nemzet ősz költészete képes fölmutatni. A *Síar*-ok és *Skald*-ok, mint a hogy költőiket és dálnokaikat nevezék, a fejedelmi udvarok legtekintélyesebb férfiai valának, nem egyszer államügyek vezetői, sokszor a fejedelmek legmeghittebb barátai, az egész nemzetnek mindig nagy tiszteletben és figyelemben részesített lelkesítői.

A középkori költészet sikeres gyakorlására nézve, úgy hiszem elegendő lesz ama gyönyörű balladákra, románczokra és románczos képekre utalni, melyek a skandinávoknál „Kämpa“ és „Folkvisor“ hűs- és népdalok néven ismeretesek, s melyek némelyike e nemben méltán mintaképül tekintetik.

A svéd műköltészet, vagyis az, mely nem a nép képzelmi tehetségének közvetlen s mintegy öntudatlan kifolyása többé, mely habár melegen érez, de már fontolgatva ítél is, melynél a költő neve nem közönbös többé, minthogy műveiben az ő saját egyénisége tükrözik, s a melyen kívülről származó befolyás világos nyomai fölismerhetők, a műköltészet Svécziában tulajdonképen a XVII. századdal veszi kezdetét.

Első korszaka, mely az úgynevezett szabadsági időszakot

foglalja magában, kerek számmal 1600 közepétől 1700 közepéig tart, a legkiválóbb költők nevei szerint Stjernhelmtől — Creutz és Gyllenborg grófokig.

Igen természetes, hogy tanulmány és korszellem nagy befolyást gyakorlának a svéd műköltészetre. Nemcsak a régi görög és római classikusok olvastattak nagy elűszeretettel, hanem a francia, olasz, angol, sőt spanyol irodalom termékei is ismeretesekek valának. Guarini „Pastor fido“-ja talán négy külön ízben is lefordították vagy részint átdolgoztatott, a spanyol nyelv pedig annyira ismeretes vala, hogy nem egy előkelő család bizalmas levelezése ezen nyelven folytattaték. Ezen korszak végén, egy aesthetikus azon tanácsot adja a fiatal költőknek: „Szükség, hogy minden ifjú költő öt nyelvet ismerjen teljesen: a görögöt, latint, olaszt, francziát és angolt; a németről nem akar a szerző tüzetesebben megemlékezni, bárha ezen nyelven is ismer egy költőt, de annak sem Haller, sem Gellert, sem Klopstock, hanem Hagedorn a neve.“

Azonban kétségtelen, hogy ezen korszak költőinél sokkal nagyobb volt a tanulmányozási készség, mint a teremő lángelméjű képesség. Maga Stjernhelm roppant olvasottsággal bírt, az irodalom számos ágában munkás vala, Friewald mintegy 5000 könyvet gyűjtött össze, kilencz élő nyelven beszélt és irt folyékonyan: de műveik ma már legfőlebb irodalomtörténeti szempontból emlékeztetsek.

Ezen első korszak költői művei jobbara didactikus morális tartalmúak. Az allegoriának roppant tág tér áll nyitva benők. A képzelet majd olyannyira sűlyed, hogy a rideg prózaiságot korholja szárnyával, majd oly túl magas világban csapong fektele nélkül, melyben minden valódiság megszűnt létezni. A görög mythologia derült istenségei vakmerő kezekkel vannak áthelyezve Odin-Allfader és a villámos Thor hazájába, s a Chloék és Amarylisek, a pásztorruhába öltözött hercegek és hercegnők rózsabokrétás pásztorbotjaikkal legeltetik nyájaikat a fjordok viharverte sziklás partjain. Még a legkiválóbb termékek egyike, Creutz „Atis és Camilla“ című — egyébiránt sok szépséggel ékeskedő — idyllje is Diána berkében játszik, telve az éjszaktól egészen idegen alakokkal és eseményekkel.

A költemények, kivált a hosszabbak, vagy hexameterekben

vagy egész az elcsüggesztésig lankasztó alexandrinokban írvák. Stjernhelm epigonjai, a nála néha véletlenül vagy elvétve előforduló középrimet itélvén a hexameter újalakú fűszépségének, a mester jó tulajdonait mellőzve, hibáit hűsége sen elsajátítva, megalkoták nemcsak a középrimes, hanem a pársoronként rimelő hexameter, s nevezetes, hogy volt idő Svecziában is, mely az ily szörnyekben gyönyörűségét találta.

De ha megemlékeztünk e korszak hiányairól — melyek kisebb nagyobb mértékben minden európai műveltebb nemzet irodalmában csak úgy feltalálhatók: nem szabad említetlenül hagynunk a szabadsági idő számos érdemét sem. Ez vala a nyelv művelődésének első alapvetője, kifejezéseinek tisztázója, ringazdagságának gondos aknázója, egy szóval ennek jutott az úttörő nehéz de üdvös szerepe. A hiányok mellett nem egy név tűnik fel e korszakból, melyet méltán maradandóbb becsű művek alkotói gyanánt említhetünk. Ilyenek: Rudén, Dahlstjerna, mely utóbbi kivált két költeményében igen szép tanúságot szolgáltat a felől, milyen mélyen fel tudá fogni s mily hiven visszaadni a régi hősdalok szellemét, s minden nyerseségük mellett is kellemesen ható magvas humorát. Kivülötte nemcsak ezen, de még a következő korszaknak is alig van költője, ki ezen irányban csak némileg is fáradozott volna. Hangzatos nevek továbbá: Dalin, Creutz, Gyllenborg. Két női név is fonódik a szabadsági korszak költőinek koszorújába: az egyik Brenner Zsófia, kit kortársai — mellelleg legyen megjegyezve 15 gyermeknek szülőanyját — az Éjszak Sapphoja hízegő elnevezéssel tiszteltek meg, és Nordenflycht asszonyság, kinek háza a svéd irodalmi férfiak legelső társulati gyűlőhelye vala.

A második időszakot, a svéd irodalom-történet írói Gusztavi korszaknak nevezék, az irodalom fő pártfogója — III. Gusztáv királyról. Ezen fejedelem — mint a svéd királyok között aránylag számosan — maga is költő lévén, s két irodalmárnak, úgymint Dalin és gróf Tessinnek növendéke: trónralépte pillanatától kezdve lelkesült pártfogója vala országában a költészetnek. Azonban itt is az bizonyult meg, mire nem egy nemzet irodalma mutathat fel hasonló tüneményt: hogy a fejedelmek tényleges pártfogása hogy így szóljunk: anyagilag emeli ugyan a maguk köré gyűjtött költők állását, de nem egyszer — legjobb akarata daczára — zsbibasztólag hat a szellem szabad fejlődésére. Franciaország, rég

időktől fogva, igen nagy befolyást gyakorlott Svecziára, irodalmilag azonban soha nagyobbat, mint épen III. Gusztáv korában. Maga a király, kinek — történetirői jellemzése szerint — minden cselekedetét bizonyos szinpadias látványosság, hatásadászat jellemzé, ezen gyengesége mellett, egy ideig — nagy bálványozója vala Franciaországnak. Nyilvános tettei előleges megfontolásakor nem egyszer hallá tőle bizalmas környezete ezen kérdéseket: „Mit mond erre a világ, mit mond erre majd Páris?”

Költői lelkületének, de egyszersmind szép izlésének jellemzésére alig hozhatnánk fel találóbbat, mint néhány sorát egy levelének, melyet finlandi táborozásából Likalából 1789 július 8-án intéz Leopoldhoz, ez időben kanczellárjához s költőbarátjához. Ezen levélben előszámlálván az oroszok veszteségét, saját serege állását, mind e hadi dolgok közlése után nyomban ekkép folytatja sorait:

„De úgy veszem észre, hogy levelem hegyéről tövéig csupa katonai, elannyira hogy igen találóan rám lehetne alkalmazni azt a példabeszédet: mond meg ki a társad, megmondom ki vagy magad. Szándékom volt önnel a szépművészetek- és költészetről váltani néhány szót, — de ah! nekünk itt egészen mással kell foglalkoznunk; mindamellett azt csakugyan végrehajtottam, a mit önnel egykor közlöttem; megkisérlém a Henriade második énekét lefordítani s itt küldöm a fordítást. Félek, hogy a harczai zaj nagyon megérzik rajta. Minden igyekezetemet ráfordítam, hogy a mennyire csak lehetséges, oly szívrehatóan adjam vissza Henrik előadását Erzsébet előtt a frankhoni zavargásokról.“

Ime a svéd király, ki táborozásának harczai zaja közepett, a francia költő úgynevezett eposának, Voltaire Henriadejának fordításával foglalkozik.

Gusztáv király idejében két Akadémia létezett már Svecziában. A harmadikat, úgymint a Svéd-Akadémiát ő alapította. Ez, a király által választott 13, s a tagok által magukhoz emelt még öt tagnak tizennyolczas számáról: Aderton-nak, azaz tizennyolczasnak is mondatik. Tagjai — kétségtelenül sok jeleset is alkottak, de királyi pártfogójok szellemétől ragadtatva, a költészet példányképeit a francia álklassicismust tekinték, s annak — majdnem korlátlan befolyása — évről évre szemmeláthatóbbá lön munkásságukon.

Hanyatlásnak indúlt irodalom sohasem szolgálhat életadó mintaképül, s így lön, hogy a svéd-akadémiások befolyása a költészet nemzeti irányzatú fejlesztésére inkább zsibbasztó vala semmint élesztő.

Igen jól érzem, Tekintetes Társaság, hogy a midőn a szoros összefüggés hirtelen megszakasztásával, a Gusztávi-korszak kezdete felemlítéséről egyszerre Franzén nevét hozom fel, ez oly nagy ugrás, melyért méltán megrovást érdelek. Azonban nem szabad felednem, hogy én nem az egész svéd irodalom — bár rövid de kimerítő — ismertetését tűztem ki feladatomban gyanánt, hanem csupán annak három kiváló költője néhány vonásban adandó jellemzését.

Legyen szabad tehát ott vennem fel előadásom fonalát, hol a francziáskodó akadémikus költészettel szemben az ifjabb nemzedék új iskolát alapít, mely részint a régiebb klasszikusokat, részint az ekkor virágzott németjelesek választá tanulmányai tárgyául, de se amazokat, se emezeket vakon nem követve; önálló, nemzeti költészet felelevenítésén, részint újból való megteremtésén fáradozott. Ezen újabb iskola s a nemzeties irány egyik legkiválóbb, legvonzóbb alakja: Franzén.

Életéről kevés lesz mondani-valónk.

Franzén Mihály Ferencz 1772-ben született Uteaborgban, Finnlandban s lelkészi pályára készült. Eleintén tanárkodott, s már kora ifjúságában feltűnt ritka bensőséggel, világos átgondoltsággal s gyönyörűen kezelt nyelvvel ékeskedő lyrai költeményeivel. Világ- és emberismeretét utóbb terjedelmes utazások közben gyarapítá, bejárta Angol és Francziaországot, úgy szinte Németországot, hol Hamburgban Klopstocknál tett látogatását egy ihlett ódában meg is énekelte. Finnlandot e század elején Oroszország magához ragadván, a lelkes svéd költő nem akart idegen járom alatt élni s így, tulajdonképi szülőföldre elhagyásával 1810-ben az anyaországba, Svecziába költözött, hol mint hernösandi püspök halt meg, igen súlyos és hosszan tartó szenvedések után 1847-ben.

Franzén költészetén ritka báj ömlik el. Érzelve mély, költői gondolatokban gazdag, nyelve sohasem dagályos, kifejezései mindig találók, újak, világosak és odaillők; verselése oly folyékony, mint honfiai között kevés költőé. Franzén fővonása — így olva-

som Hammerich dán író ügyesen összeállított Chrestomatiájában — mindig a tiszta s az érzelmes; most gyermek, majd mérész, most bánatos, majd epedő hang lesz nála tulnyomóvá, majd mindezek édes harmoniában olvadnak össze.“

Nem az az eget vivó, viharos költészet ez, a mely megdőbbsent, nem az a mindent tagadó meghasonlás, kesergő világfájdalom, mely kivált a legújabb kor némely költőjénél kétszeres értelemben mindennapi, — hanem ama csendes, szelid költészet, mely örömeiben úgy, mint fájdalmában, még mindig általános érdeket költ és nem közönséges élvezetet nyújt. Franzén költészete nem harsogó folyam, mely gátakat törve, talán romboló hatással rohan szerteszét: hanem csendes, kristálytisza csörgeteg, melynek alakja arany fővény, a tiszta erkölcsösség, s mely világosan keresztül csillámlik mindenütt e játszi habfodrokon, melyek édes csevegését lehetetlen nem élvezettel hallgatni.

Egy sokkal avatottabb bíráló, maga Tegnér, a költő, így nyilatkozik Franzénról: „Franzén gyönyörű költeménye: „Thorild Leopoldhoz“ a legszebb mű, a mit svéd nyelven régtől fogva olvastam. A mi a költészetet illeti, Franzén csakugyan mindnyájunk mestere. Mert a míg mi egyebek gyarló módon fellobbanunk s egy pillanatig megállunk csillogva az éjben, addig az ő lángja csendes, de állandó fénnyel tündököl s nála az ihlet nem mulékony, hanem megszokott, természetszerű állapot. Nála mindig az összetűlékre gondolok, a bűnbeesés előtt. Az ő lelkében még a béke és ártatlanság édene virúl.“

Igy Tegnér. Hasonló elismerő nyilatkozatot idézhetnénk még Runebergtől is, de most csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy Sveczia úgy tekinté e költőjét, mint: „Finnland utolsó, megbecsülhetetlen ajándékát a régi anyaországnak.“

Költeményei, tárgyaik szerint, külön szakaszokra osztvák. Az épen most megjelenő legutolsó kiadásban ezen szakaszok elseje „Selma és Fanny“ címet visel. Különálló, lyrai darabok, melyek csupán tárgyuknál fogva rokonok s egymással összefüggők. Ezen első szakasz Franzén szerelmi költészetét foglalja magában. Selma, — kinek nevéről a költő „Selma - dalnok“ néven is szerepel hazája irodalmában, Selma a kedves, — utóbb nő; Fanny annak leánya.

A Selmához irt dalok egyik legszebbje az: Egyetlen csók.

Ez, elegiai alaphangú költemény, melyben a költő távozó kedvesétől egyetlen baráti csókot kér. Lefordítottam, de mind erről, mind a következő darabokról is szükségesnek látom megjegyezni, miszerint mélyen érzem, hogy e fordításokról én is elmondhatom, a mit Szakuntala költője mondat a kedvesének szépségét ecsetelő Duschanta királylyal:

Ah!

A kép ha nem lesz szép, az én hibám,
Mert gyenge másolatja bájinak!

Franzén főnnebb idézett költeménye így hangzik:

E g y e t l e n c s ó k.

Im távozol, s a parton engem itt hagysz,
Szobor gyanánt tekintni keltedet.
De mégis fátylat egy mosolyra nyithatsz:
Nyujts a hajóbul egyszer még kezét.

Elmult tehát az égi üdv varázsa,
Hozzád hogy olykor bélopózhatám,
S ruhád selymének puszta suhogása
Oly bűvösen hatott, váróra, rám.

S mit ápolál, mind a virág körültem
Mit én tudom mi édeset sugott;
Te megjelentél s akkor üdvözültem
Csak néztelek, s csak némán álltam ott.

Nem hallom eztán ajkid andalodva
Sem zongorádnál, sem himzés felett,
Midőn a szék mögött hozzád hajolva
Leomló fürtöd meg- megilletett.

Csak egy csókot, mint testvérek s barátok;
Elsőt, utolsót s váljunk azután;
Szemedbe' könyecseppet rezegni látok:
Ah felcsókolni hagyjad ezt csupán!

Szüléd ám lássa s megbocsássa. Birni
Szerelmem — e szelíd fiucska — ládd
Mást nem kér s nyugton elmegy félre, sirni,
S többé sohsem lát, csak gondol reád.

S jutok-e néha én is majd eszedbe?
De nem! Feledj, légy boldog. S én? Talán
Idővel a seb magától heged be,
Oh tedd meg addig ezt, csak ezt csupán!

A Fannyról szóló darabok egyik legszebbje a F e c s k e. Teljes megértéséhez tudnunk kell, hogy Fanny a távollévő Edvinnek jegyese, beteges leánya, kinek szenvedő szívében nem egyszer fordult már meg a halál gondolata. A költő a fecske által akarja vigasztalni s még pedig úgy, hogy e madárkával a női kötelességek legszentebbekét, a család megalapítását és boldogítását említetteti föl előtte.

A költemény így hangzik :

A f e c s k e.

„Naponta megjelenve ablakomnál
Mi az, mit ajkad mondni vágy nekem ?
Kis fecske, mondd, azért vagy itt lakomnál,
Hogy minden áron szólnod kell velem ?“

Korán ébredve Fanny, ablakára
E kérdéssel jön és ezt hallja ott :
„Nem értesz-é ? Figyelj a kis madárra ,
S bár hangja nem zengő, felfoghatod.

Nyarad közel van ; megtanítlak jöszte ,
Hogy üdvöt ez s boldogságot hogy ád :
Hű pár vagyunk mi s osztott munka közbe
Rakjuk meg a vidámság hajlokát.

Már- már új élet fog nyomunkba kelni ,
S nekünk az ő javok szent gondot ad ;
Majd megtanítjuk szállni , énekelni
S dicsérni — mint mi — alkotójokat.

Maguknak ők is fészket raknak aztán ,
De itt köröttünk, a szülők körül ,
S boldog nyugalmukat mi sem szakasztván ,
Lebegve leng a kis család s örül.

S ha végre, hervad mit virágba leltünk ,
Mindentül itt csendes bucsút veszünk ,
S csak így — ha mindeneknek megfeleltünk ,
Egy boldogabb hazába költözünk.

Csak bimbaját látod ma még nyaradnak ;
Oh töltsed úgy — miként mi — éltedet ;
Nézd azt a fát, virági hogy fakadnak !
S lásd élte hervatag, mint a tied.“

„Edvin, te vagy, bármily alakot öltés te,
Felismerem benn én Edvinemet ;

Zengő madár légy, vagy csak pusztá fücske,
Oh! jőj akárhogy, Fanny a tiéd.

Tiéd a mennyben és tiéd a földön,
Ha élek: nőd, a mennyben angyalod,
S ki majd a halhatlanságot felöltöm,
A földi korbát nem szakaszt el ott.

Soká ne gyászolj, mást keress magadnak,
Te töltsd be tiszted itt; az én helyem
Láthatlan öre lenni, fenn, utadnak
Mig véled egyesülök végtelen.

Ha kritikát szabadna kockáztatnom, e költeményről azt jegyezném meg, hogy véleményem szerint a három utóbbi versszak hátrányára van az egységnek. Az alapgondolat, a vigasztalás, a fecske szavaival befejeztetett s így — legalább nekem — a Fanny ajkaira adott ömlengés fölöslegesnek látszik.

Ezen első szakasz egyéb darabjainak tárgyai, a legkiválóbbak: Az emberi arcz, A tükör, A csillagok, A fénybogár; A láthatár, A virágok, A galamb, A hajnalcsillag.

A második szakaszt Franzén költeményei sorozatában egy alkalmi óda képezi, melyet a dalmok Creutz Gusztáv gróf, a szabadsági korszak egyik legkiválóbb költőjének emlékére zengett, s mely művével a svéd akadémia 1797-ki nagy jutalmát nyerte el.

A harmadik szakasz: „Képek a természet s az emberi élet köréből“ fölíratot visel s tárgyait különösen a családi és falusi-élet világából veszi. Ezen szakasz foglalja magában a legáltalánosabb becsü költeményeket. Ilyen egy gyöngéd, naiv költemény, Emma panasza. Ártatlan, fiatal lányka kesereg kedvese hűtlensége fölött. De mily gyermekes e panaszkodás. Mily kedves, ügyetlen okoskodása, mily gyarló vigasztalódásának reménye. De épen ebben áll érdeme. Nem a költő sügja a szavakat a leánynak, hanem a kis leány a költőnek. A költemény így hangzik:

E m m a p a n a s z a.

Edvin arra tűnt el,
S nem jön én felém!
Látta Edvin Emmát
És lopózva mén!

Ö, ki máskor itt jár
Mindig útamon,
Itt ha visszatérek,
Itt, ha távozom.

Hallga! hangja zendül!
 Oh hogy ismerem!
 Kezdetén is ezzel
 Nyerte meg szívem.
 Este ablakomnál
 Hányszor itt vala;
 Másnak ablakánál
 Zeng ma már dala.

Nézd csak, koszorút köt:
 Hajdan is kötött,
 Reggel új meg új volt
 Ajtócskám fölött.
 Még van egy, de régi
 A szokott helyen,
 Hervadó levél hull
 Róla szüntelen.

Ott megy Edvin újra
 Már nem Edvinem;
 Másnak adta szívét,
 Másnak s nem nekem.
 Szívét egyszer adtat
 Újra adni megy?
 S vajh, hogy adható az
 Többnek is, mi egy?

Ah! én balga szívvel
 Neki úgy hívék!
 Hittem, a mit ajkkal,
 Újjal esküvék.
 Ő nem fogja szegni,
 Bárha szegjem én,
 Együgyű szívemmel
 Ah hogy elhívém!

Szép tavasznyilással
 Kelt szerelme fel;
 Ah a nyári rózsa
 Vitte gyorsan el.
 Ámde tán ha bimbó,
 Új tavasz ha kél,
 Elhagyott hívéhez
 Újra visszatér?!

Ezt viszonzom akkor:
 Ám szeress, — de nem
 Rózsahervadásig,
 Mert az itt terem!
 S hogyha nem maradsz itt
 Mind a télen át,
 Szállj te lenge lepke,
 Menj örökre hát!

Komolyabb, de nem kevésbé vonzó e szakasznak egy másik darabja, mely inkább gnomicus semmint érzelmi. A költemény így szól:

A m e n y a s s z o u y.

Elveté a sors tehát
 A kockát feletted,
 S mit a lét csak egyszer ad
 Koszorúd föltetted.
 Nemde a tükörben ott
 Szép, ha bétékintesz,
 S nemde mondta egy lopott
 Csók, mi lenne mind ez?

Most utószor látod itt
 Mint leány, te képed;
 Áldozat gyanánt diszit
 E virág ma téged.

A ki elnyeré szived,
 Éltedet nyeré el,
 S nem megy el szüléd veled.
 Gondos, hű szívével.

Ara! Oh mi szép neved!
 Körötted virág nyit,
 Fény derül, öröm nevet,
 Ah de csak parányit.
 Még mosolygni vagy merész, —
 Férjed ime jó már;
 A leány előre néz,
 Visszanéz a nő már.

Mely ma üdvözölve jön
Mint a hajnaleszillag,
Lesz idővel az öröm,
Csendes esti csillag.

Szép arának is, de mint
Nő s anya szebb lész te,
S szép az agg, mosolyt ha int
Múltba visszanézve.

Leiró költeményei között bizonyára első hely illeti meg a „falusi élet” címűt. Franzén igen jól tudja, hogy a költészet egyedüli tárgya az ember, s még a természet is csak annyiban igazán alkalmas, a mennyiben szoros viszonyban áll az emberhez. Azért az ő leiró költeményei nem festői tájképek, minők vázolására inkább a festész ecsete semmint a költő lantja alkalmas; azért ő a külvilágot saját belvilágával legbensőbb kapcsolatban állónak rajzolja. A nyomban fölolvasható költemény ihlett himnusza az arany középszernek, s a svéd költő szerint nem csak *beatus*, hanem „*bonus ille qui procul negotio*.”

A költemény így szól:

A f a l u s i é l e t.

Keresse ám a városok zajában
A boldogságot házról házra más,
A gazdagok s nagyoknak udvarában,
Hol a hiú fény, csábító varázs:

Én itt találok ősi kis tanyámon,
Itt élem éltem boldog napjait,
Bár szalmakunyhó csak, de ez sajátom,
Itt születtem, bár halhatnék is itt.

E föld adott én őseimnek éltet,
S ily szép a tenger most is e helyen.
Az ősi föld az, a mely engem éltet,
Az ősi templom lelki enyhelyem.

Ha elvetém az árpát, fáradottan
S üres vetőzsákkal megjövet
Hogy int a kunyhó füstje s bokra ottan,
Hová a bú s a bánat nem követ.

Fejem nyugton hajtom le éjszakára
Az égre bizom minden gondomat;
Ha fenve sarlóm, a kalász ha sárga,
Nem félek: isten jó időt nem ad.

Maradj, ki itt daloltál a tavasszal,
Találsz te is, szedd vígan a szemet;

S a pár kalászt se számolom panaszszal,
Mit görnyeteg özvegnők újja szed.

S az első fillért, mely az alma bére,
Mit a piacra gyermekem szedett:
Betésem a szentegyház perselyébe,
Mely a szegény vakoknak gyűjtöget.

Ha a kevéssel is beéri élted,
Mi boldog-édesen foly itt napod;
Ád minden, még a legkisebb is élvet,
S még az elég se lesz megúnatott.

Jer dölj le itt, hol ránk partján az érnek
A szilfa enyhe árnyékot terít;
S a míg hűtözöl, ám kérdezd mit érnek
Selymükkel, illatukkal termeid.

Virágokból fűzők lakomra lánczot,
A nyárközép vigalmas ünnepén,
S ha jó karácson, járunk fürge tánczot,
A gyermekek közt újra gyermek én.

S minő öröm, király ilyent csak sejt-e:
Egy-egy gyümölcsoltvány ha megfogán!
Vagy egy bárányt, kit anyja kiün felejte,
Ülembe véve meghozok magam!

S ha megjön este a csordával öre,
Számára kész az érdemelt falat,
Farkas van ott, hol ő jár legelőre,
S meghozza mégis mindig nyájamat.

Nem tölthetünk távol vidék borából,
S nincs asztalunkon ezüst serlegünk,
De van az egyszerű fenyőkupából
Pezsegeve ömlő hófehér tejünk.

Mi jó itthon, ha kiűn a vész viharzik,
És hű szívemre hajlik hitvesem;
S vagy én vagyok, kinek vig ajka hangzik,
Vagy ő dalol vidító dalt nekem.

Kincsért s hírért ám vesse más kockára
Erényit ott, hol nyerni így lehet:
Hires, — ha nőm hallgat lantom szavára
És gazdag én, ha ő hiven szeret.

Csak rá nézhessek és ám hadd borítsa
Szemem világát majdan a halál;

Kezem hálásan még kezét szorítsa,
Ha elhaló szóm nem is érti már.

És jól tudom, hogy bárha év jön évre
Nem fogja elfeledni ő nevem,
S gyakorta hull a könny imakönyvére,
Ha templomból siromnál megjelen.

S ha nem egyszerre térünk is pihenni,
Leszüink mint két beszélgető barát,
A kiknek oly jó a múlton merengni,
Hogy észre sem veszik az éjszakát.

Íme, a nemzeti költőnek semmi dolga többé Diána berkével, s az átöltözött hercegi pásztorokkal, s mindennek daczára, vagy helyesebben szólva éppen ennek folytán, a kép mégis sokkal teljesebb és melegebb, mert hű és való.

Ezen költemény-csoport legkiválóbb darabjai. Az anya és fia. Az anya a bölcsőnél. A szegény anya. Az elhagyott bölcsődala. Az anyátlanok. A nagyanya. A pillangó. A honlevökhöz. Az első esők. A kenderike. A fürj-pár. A szegény leány. A visszatérés, egy igen szép románcz. A keresztelés napja s mellék darab gyanánt a Temetés napja. Az öreg harczos, mely irodalom-történeti szempontból is nevezetes, a mennyiben a majdan alább említendő Runeberg legszebb műveinek az szolgál mintaképül.

S éppen itt érzem értekezésem egyik legfőbb hibáját, Tekintetes Társaság, a mennyiben igen jól tudom, ha csak némileg is kidomboruló képet akarnék nyújtani, mellőzhetetlen föladatomban lenne mindezen költemények jellemző ismertetése. Legyen szabad mulasztásom gyöngye védelméül két erős kötet számos szépséggel bíró gazdag tartalmát felhoznom, s ezzel együtt, a talán így is túlsokáig igénybe vett időt felemlítenem.

S így, még csak annyit említvén, hogy Franzén ihlett költészetével igen élénk részt vett nemzete világosságért és szabadságért vívott szellemi küzdelmeiben, de mindig az igazi költészet határain belül; hogy művei, még a napi kérdések indítására megalkotottak is, nem kérész-életű vezércikkek, hanem az utókor által is élvezettel olvasható költemények: legyen szabad e diszes

kör becses nyelvmét értekezésem második fő pontjára, Frithiof koszorús dalnokára, Tegnér Ezsaiásra tisztelettel felhívnom.

Ezen költő életrajzát adni, akár a legterjedelmesebben is, egyaránt kellemes és könnyű. Kellemes, mert érdekes, könnyű mert kész. Tegnér saját veje, a jelenleg Ypsalában tanárkodó Böttiger írta meg ipa életét a legbiztosabb kútforrások nyomán egészen terjedelmesen s a költő összes művei élén kiadott ezen jeles munkáról mellesleg azt is megjegyezhetjük, hogy ez életrajz valóban méltó a megírt élethez, a mennyiben a svéd prózának egyik legszebb darabját képezi. A felhozandó néhány adat, mind ezen kész munkából merítettet.

Tegnér Ezsaiás 1782 november 13-dikán született Kyrke rudban, hol atyja az igénytelen lelkészi állomást tölté be. Szüleiről maga a költő azon tanúbizonyságot tevő: „atyja szerencsés hitszónok, vidám társalgó és szorgalmas földmives vala“, anyja pedig: „kegyesség, jótékonyság és vallásosságban kitűnő.“

Kevéssel Ezsaiás születése után a némileg előnyösebb körülményekkel kecsegtető Millesvikbe tették át lakásukat, hol azonban az apa 1792-ben meghalálozott, özvegyet és hat árvaát hagyván maga után egészen vagyontalanul. Az idősebb fiuk a lundi egyetemen tanultak már ekkor, saját szorgalmuk által tartva fen életüket; a szegény özvegy kisebb gyermekeivel, s közöttük a legifjabbal, Ezsaiással, egy csekélyebb falucskába Ingridrudba költözék Millesvikből. Ez teljesen alkalmas hely vala arra, hogy a gyermekek minden magasabb szellemi fejlődhetés nélkül legyenek kénytelenek felnövekedni. De a gondviselés úgy akará, hogy a magasabb feladat betöltésére kiválasztott elme ne maradjon e magányban eltemetve. Az apa halála után egy évvel, a család jóakaró ismerőse, a becsületes Branting Jakab högvaltai adószedő vette magához az eleven eszű 10 éves fiúcskát.

Branting úrnak semmi sem vala reá nézre forróbb óhajta mint az, hogy a sok ügyességgel bíró gyermek szorgalmas és hűséges hivatálnokká képeztesse. Alig érkezett meg a védencz jóakarója házához, s ime fiatal kora daczára csakhamar irnoki kötelességek teljesítése bizaték rá.

A fiúcska engedelmes és hálás szívet hozott magával a szegény falusi lelkész-lakból, s így oly szorgalommal és hűséggel dol-

gozott, mely főnökét teljesen kielégítette, de oly ügyességgel is egyszersmind, mely azt méltán nem csekély mértékben meglepheté.

A hivatalos száraz munkák végezte közben és után, kettőben vala szórakozása: egyik a természet szemlélése, másik a könyvek olvasása. Högvalta Wermlandban fekszik. Svéczia ezen legkie-
sebb tájait az ifjú irnok főnökével tett hivatalos útazásaik alkal-
mával járta be, midőn a hűséges adószedő benn a kocsiban vagy
csendeszen szunnyadozott vagy gondolatban számolgotott, a fiatal ir-
nok pedig künn a bakon merengett és ábrándozott. Még ekkor
anyanyelvén kívül egyebet nem értett. Azonban mindazon műve-
ket, mik Branting úr házánál vagy az ismerősöknél találhatók va-
lának, csakhamar végig át meg átolvasá, mindig legnagyobb elő-
szeretettel a régi mondákat. Itt akadt egy könyvre, mely legkedven-
cebb olvasmánya lett, s melynek első átnéztekor talán meg sem
álmodá, milyen nagy befolyást fog e könyv gyakorolni még egész
pályájára. Ez: Björner „Kämpadater“ „Hösi tettek“ című mon-
dagyűjteménye volt, melynek nyomán a Volsunga-Sagából még
irnok korában irt egy Atle című költői elbeszélést, mely azonban
elveszett. Szintén azon munkából ismerkedék meg a „Frithiof den
djerfre“ a „Vakmerő Frithiof“ címet viselő Sagával is.

Ezen olvasás és együttkocsizás nemsokára oly lényeges for-
duló pontot idézett elő a költő életében, hogy azt nem szabad el-
hallgatnunk.

Branting úr épen Carlstadthból utazott vissza irnokával Hög-
valtába. Gyönyörű csillagos éj volt, melynek ragyogó pompáján
még a kegyes adószedőnek is oly jól esék elmerengnie. Vallásos
ihlettséggel emlékezik meg az öreg úr, isten nagyságáról és ha-
talmáról, mely a csillagok myriádjainak megalkotásában és fen-
tartásában nyilvánul. Az ifjú irnok épen e tájt olvasá Bastholm:
„Filosofi för olärda“ című munkáját, s nyilhatott volna-e kedve-
zőbb alkalom a mostaninál, hogy nemrég szerzett ismereteit, miket
abból az égi testekről elsajátított, a fiatal szív egész közlékenysé-
gével kitarja főnöke előtt. A jó öreg egyik csodálkozásból a má-
sikba esett, irnokának ezen, az ő szemeiben oly roppant tudomá-
nyossága fölött, kinek lelkesült előadásán Branting úr végre is
elszunnyadt szép csendesen. A következő napokat azonban a becsü-
letes adószedő látszólagos tusakodásban töltötte, míg végre is ma-
gához szólítván védenczét, ezen szavakat intézte ahhoz: „Ezsaiás

— mondá jóakarólag — te én nálam már többet nem tanulhatsz. Úgy látom én, hogy te valami magasabbra születél.“ Mindenesetre nagy önmegtagadás az adószedő hivatalnoktól.

El lön tehát határozva, hogy az ifjú az irnoki pályát haladéktalanul a tanulóival cserélje föl. De hogyan? Branting úr legjobb akarata mellett sem áldozhatott annyit, hogy az ifjút saját költségén iskoláztassa, mely iskoláztatás egyébiránt, kivált az alsóbb osztályokat illetőleg, ez időben nem is volt nagyon gyakori szokás Svécziában. A gymnasiumi tantárgyakat a svéd ifjuság nagy része házi nevelés útján tette sajátjává. Ilyenre gondolt tehát az öreg Branting is, s a szerencsés végzet úgy akarta, hogy ezen terv könnyen keresztülvihető legyen. Közel Högvaltához, Malma-gardon lakott egy nyugalmazott százados, Löwenhjelm kapitány, kinek gyermekei mellett épen az idős Tegnér fiú, Lars Gusztáv nevelösködött. Branting úr tehát ezen jó szomszédra és jó barátira gondolt s hozzá szórol szóra ezen egyszerű, de szívélyes levelet intézé: „Öcsém! Ennek a Tegnér Ezsaiásnak, ki most nálam irnokoskodik, sokkal több esze és képessége van, mint a mennyi valamely egyszerű kamaralis hivatalnoknak szükséges. Neked, kinek gyermekei mellett bátyja nevelösködik, a tanulmányait saját erejéből nem folytatható Tegnért házadhoz kell fogadnod, hogy oktatást nyerjen bátyjától.“

Löwenhjelm kapitánynak kilencz élő gyermeke volt, mindazáltal e levélre nem válaszolt tagadólag. Tegnér Ezsaiást magához fogadá tizediknek s így az ifjú, kinek sorsát a jó isten jó emberek kezére bízta, 1796 márczius havában búcsút vett eddigi jóakarójára s nevelőatyjára Branting Jakab úr házából.

Egész idejét a tanulásnak szentelé most, és bátyja vezetése mellett latinul és francziául csakhamar teljesen megtanúlt, sőt a görög nyelvben is szerzett némi előismereteket. Hogy milyen szorgalommal s mily sikeresen fáradozott, elég lesz azon egy adatot felhoznunk fiatal korából, hogy a mig nemsokára bátyja a lundi egyetemen időzött vizsgálait leteendő: az ifju testvér azzal lepte meg a visszaérkezőt, hogy ennek távolléte alatt, minden útmutató nélkül, Ossian fordítása közben, sajátjává tette az angol nyelvet.

Igy, szakadatlan tanulás és tanulmányozás között folyt az idő csendes-boldogan a barátságos Löwenhjelm-háznál, mintegy másfél évig, mikor is az idősebb testvér, saját akadémiai pá-

lyáját illetőleg is előnyösebb meghívást nyert Myhrmann bányatulajdonos gyermekei mellé, még pedig azon szeretetteljes engedménnyel, hogy a kitűnő szorgalmú Ezsaiást is magával viheti.

Myhrmann háza, Svéczia egyik legregényesebb fekvésű szigetén, két olyan tulajdonnal ékeskedett, melyek a leendő nagy költő fejlődésére a legnagyobb befolyást gyakorolták: egyik, egy eléggé gazdag könyvtár, a másik egy igen szép leányka volt. Tegnér, alig több még gyermeknél, lángoló szíve teljes melegével csakhamar megszerette mind a kettőt. A könyvtárban kivált egy mű voná magára figyelmét, melyet hiányos nyelvtani ismeretei dacára egyetlen esztendőben háromszor átolvasott tanulmányozva, s ez: a költők atyja, Homér. Képzeltető-e költőibb élet, mint a legszebb vidéken, minden nyomasztó gondok nélkül, költészeti tanulmányok és ártatlan első szerelem között osztani meg a lélek minden gondolatát s a szív minden érzelmét. A költő, kedvesével, utóbb nejjével, Myhrmann Anna Mariával együtt növekvék föl. A gyermek-ifjú magyarázta a gyermekleánynak a költők műveit, együtt csapongottak az árnyas ligeteken, a virágos mezőkön s a szerelmes ifjú nem egy nyirfa hajába vágta bé kedvese és saját nevének kezdő betűit.

S a nyirfa nőtt mind terjedőbbé
Mint szíviük is közelgetőbbé.

De minek fessek én tovább az első szerelem ezen boldog korszakát, holott az enyémnél sokkal avatottabb toll írta meg azt, — maga Tegnér „Frithiof“-mondájában, melynek Frithiofja nem egy tekintetben ő maga, Ingeborgja pedig az ő első,—egyetlen szerelme.

Sok adatot lehetne, sőt a költő műveinek teljes megértése érdekében kellene is még felhoznunk, de már is messzire terjeszkedünk. Kénytelenek leszünk tehát a legnélkülözhetlenebbeket a lehető legrövidebben összevonni. Tegnér Ezsaiás, magánsszorgalmából mindazon tanulmányokat elvégezvén, melyek az egyetemi pályán sikeres tovább haladást biztosítanak: a lundi egyetemre ment, hol vizsgálatait fényes sikerrel letévén, előbb a szépirodalomtan magántanárává lön, utóbb pedig a görög- és svéd irodalmi rendes tanszéket foglalta el. Ide hozta nőül Annáját is, kivel a legboldogabb családeletet élte.

A lundi tanárkodás legboldogabb s költészeti szempontból

legtevékenyebb része vala életének. Valamint költészetén nemzete, úgy csüggték előadásain tanítványai. Ah, ezek nevezetes előadások valának, emlékezetesek még aprólékosabb vonásaikban is. A költő-tanár mindig másodmagával jelent meg a tanteremben, kísérlője pedig nem vala más, mint Atis, a költő hű kutyája. Híven — mint az árnyék — kísérte gazdáját mindenüvé, de még a tanterembe is, hol a szék mellett urának lábaihoz feküdt le csendesen. A lelkesülő tanár s a lelkesített tanítványok nem egyszer megfellebbezének arról, hogy az óra ütött s az előadást félbe is kellene már szakasztani: a figyelmes Atis akkor böles óvatossággal megrángatá gazdája köntösét, a tárgyába nagyon is mélyen elmerült professort ilyenképen figyelmeztetvén az idő elmúltára.

Költői és tanári munkássága egyaránt fényes elismerésben részesült hazájában. Amazt illetőleg, népszerűsége mellett, elég lesz fölhozni, hogy 1822-ben, midőn János svéd király egy útazása alkalmával Silbodall mellett ment volna el, hol a költőnek immár majdnem nyolczvan éves anyja lakott: a király azon óhaját fejezé ki, hogy az öreg asszonyságot látni akarja. Ez csakugyan meg is jelent ősvivátnak öltözkében leánya és veje karjain a király előtt, ki meghatottan fogadá a tisztes ősz alakot. Sok szépet monda néki Lundban működő fiáról, kinek születése — a mint magát kifejezé — mind anyjának, mind Svécziának dicsősége. Saját arczképét adta át azután az öreg asszonyságnak, azon kérelemmel: őrizze meg ezt ő is oly híven, mint a hogy a király, a költő anyjának képét megőrzendi emlékezetében.

1824-ben Tegnér azon megtiszteltetésben részesült, hogy vexiúi püspökké választatott. Ennek folytán, lund kedves tartózkodási helyét Wexiövel kelle föl váltania s tevékenységét most még több irányban vala kénytelen kiterjeszteni. Fájdalom azonban hogy e túlfeszített munkásság nemsokára erejét is kezdé kimeríteni. Nem egy megkezdett nagyobb költeménye maradt ennek következtében befejezetlen bizonyára nagy veszteségére hazája irodalmának.

Utolsó évei szomorúan folytak le. Melancholiába esett, melyből ha néha rövid időre kiragadhaták is, a régi baj csakhamar még súlyosabban visszatért, egész a tébolyodással határosan. Súlyos szenvedéseitől 1846 november 2-án szabaditá meg a halál,

kevéssel éjfél előtt, midőn épen a legszebb éjszaki fény tündöklött az ég boltozatán. Temetése két héttel utóbb történt, roppant nép-tömeg jelenlétében, kik benne Svéczia egyik legbuzgóbb főpásztorát, legnemesb lelkű emberét s legnagyobb költőjét gyászolák.

Tegnér Ezsaiás klasszikus műveltségű nemzeti költő. Ezen állításunk első része mellett elegendő tanúság egyetemi tanári működése a görög irodalmi tanszéken s a második mellett egész költői munkássága. Franzénhoz írt költői-epistolájában maga is kimondja: „Én Brage költői társaságához számítom magamat; nem távozom onnan, nem, hanem nála maradok. Nem hagyom el éjszak lobogóját, ez apáimé volt s én a győzelmet csak ez alatt reménylem.“ Ő a mily gondos, ép oly szerencsés tanulmányozója vala az éjszaki-german szellemnek. Híven fogta föl nemzete jellemét s költészetében ennek kiváló sajátosságait tudta visszatükröztetni. Svéd szívből írt, senki jobban mint ő, és a svéd szív megérté, senkit inkább mint őt. Ő a költői hatás kulcsát abban keresé, hogy a mit nyújt, az egészen rokon legyen a legutolsó ízig azon szellemmel, a melynek nyújtja; így remélt s így talált is szíves fogadtatást. Nemzeti nagy költők lelkében egyesülnie kell a nemzeti jellem minden fővonásának s csak az számolhat maradandó művek alkotására, kiben a genius ihlete mellett, ezek öltenek alakot. A nemzeti szellem olyan, mint az egészséges szervezet: a mi idegen elem, a mi nem vér az ő véréből, azt előbb-utóbb kiküzdí magából, míg a teljesen rokont, éltető erő gyanánt felragadja. A nemzeti szellem csodás tükrő, mely az idegen vonásokat rezgeti talán egy ideig bádgyadtan, de utóbb nyomtalanul enyésznek el azok; ellenben a természetével teljesen megegyezőket örök tündökléssel ragyogtatja. Tegnér egészen híven fogta fel a hideg égaljú, tenger ostromlotta szirtes háza nemzetének jellemét. Ott maga a természet parancsol küzdelmet, a küzdelem erőt edz, az erő daczot nevel, a dacz a győzelem reményével kecsegtet s a remény bizonyos vidámságot kölcsönöz a kebelnek. Frithiof mondájában — melyről alább néhány szóval még megemlékeztünk, — maga Ingeborg mondja ki a hősről ezen jellemző szavakat:

Milyen víg, mily daczos s milyen reménytelt!

A Norna mellinek kardot szögez,

S azt mondja néki: Most engedni fogsz!

E szavakban a nemzeti jellem tükrözik. „A mi magát a költő

szellemét s világ-nézetét illeti — ekép ír Tegnér maga — „mi kiválólag szeretjük az életvidorságot, a gyorsaságot, a merészt sőt vakmerőt“, S bizonyára Tegnér költészetében, nagyobb műveiben úgy, mint a kisebbekben, ezek a jellemző, mondhatnám specialis fővonások. Ezen felfogásból a gondolatmenet természetes lánczolatánál fogva, több jellemző sajátság következik. Innen a kifejezések merészsége, a magas szárnyalás, a kiváló hajlam a fenséges iránt, innen amaz életteltjes, izgatott elragadtatás, mely kisebb művek, mint például dalok szűkebb keretében nem érzi magát otthonosnak, hanem női és nevekszik folytonosan és meg sem tud állani addig, a míg terjedelmesebbet nem alkotott. Tegnér Muzsáján nagyon meglátszik¹, hogy tanítványképen a Valának lábainál ült, mely vakmerő dalában a megrettentő Ragnaröck pusztításáról énekelt.

Franzén szelid költészetével hasonlítva össze Tegnér izgatott poesisét, azt mondhatnók, hogy amaz a magasból alászálló galamb a béke olajágával: emez a mind magasabbra felfelé küzdő sas, vágyában merész, erejében hatalmas. Ha Franzén dalleánya virágokat fűz a földön, Tegnéré csillagkoszorút akar kötni az égben. Franzén inkább hasonlít, Tegnér majd mindig személyesít. Nála a háború nem egyszerűn zajongva jelen meg, hanem csatára hívólag megdöngeti Svéczia szirtkapuját, nála a tél egy ősz szakálú hős, zöld fenyő koszorúval halántéka körül, ki ha pihenni akar, a tengerre teszi rá súlyos gyémánt paizsát; nála még a nyár is egy óriás, ki egyszerre virágkoronásan emelkedik ki a jeges hullámokból.

E néhány főbb vonás előrebocsátása után egyes költeményei, vagy a kisebbek csoportjainak felemlítése következik immár. Tegnérrel azt jegyzi meg életírója, hogy ő „nem tett annyit a költői művészetért, mint a mennyit a természet tett ő érte.“ Az ok, hivatalos elfoglaltságában s korán beállott súlyos betegeskedésében rejlik. A költészetet egy ideig csakis mellékes foglalkozásként gyakorolhatta, úgy hogy tulajdonképi költői munkássága csupán néhány esztendőre szorítkozik. Mindazáltal szép számmal maradtak fenn költeményei, melyek között, összegyűjtött művei sorában, első helyen Frithiof-mondája áll. Nem akarom e díszes kört e lyricus eposz előadásával fárasztani, csupán néhány megjegyzést szándékozom tenni, melyek azonban inkább irodalom-

történetiek. Frithiof kétségtelenül legfőbb műve, mely a nemzet első költője nevét szerzé meg számára. Tárgyát — mint már életrajzában említettük — Björner „Kämpadater“ című mondagyűjteményéből vette, s céljának megfelelőleg átalakította. A költemény kül alakjának megalkotásában Oehlenschläger dán költő „Helge király“ című munkája szolgált mintaképeül. Meg kell jegyeznünk, hogy Frithiofnál soha talán költői mű sajátosabban nem készült. Tegnér maga írja egy levelében: „Frithiofot bevégeztem, de még el nem kezdettem.“ Ő ugyanis előbb a költemény végét, az utolsó kilencz éneket írta meg, s ezeket közlő a Geyer alapította és szerkesztette Idunában. Goethe is csak ennyit ismert még bűle, s ha jól tudom csupán Helvigné asszonyság fordításában, mindazáltal néhány meleg szóban üdvözlő „a genialis Tegnér“ e költeményét, mint a mely ő szerinte: „ösi, óriási“ barbar költészet, mely a nélkül, hogy magunk is tudnók hogyan, újdonságánál, elmésen gyengéd s mégis hamisítatlan modoránál fogva, a legkellemesebb hatással nyeri meg tetszésünket.“ Frithiof nemzeti köztulajdonná lett, s azon ritka szerencsével bírt, hogy palotának és kunyhónak egyaránt kedves olvasmánya.

Tegnér második nagyobb műve: A x e l ezimet visel, a költemény hősenek nevérol. Ez költői elbeszélés XII-dik Károly korából, túlnyomólag lyrai hangulatú s meséjének alakításában kisé, kétségtelenül, hyperromantikus. Harmadik műve egyházas idyll, neve: A c o n f i r m a n s - n ö v e n d é k e k, s ez hexameterekben van írva; a negyedik G e r d a című, melyet maga a költő Frithiofjánál is jobban szeretett, nagyobbban tervezett s mely a keresztyénségnek Svécziában való elterjedése korában játszanék; ez azonban, fájdalom, bevégezetlen. Végül utolsó nagyobb műve a három énekből álló: J e g y e s, szinte idyll, melyben a költő a szereplő személyek által dicsőítéseket mondat el Kellgren, gusztáv-korszaki svéd költő felől.

Kisebb költeményei vagy a szerelmet, a hazát, a természet szépségeit zengik, vagy mély bölcselmi gondolatoknak megtestesülései költői meditatioak alakjában.

Szerelmi lyrájából — melynek aránylag kevés számú terméke van — két darabot szándékozunk nyújtani.

Egyik e következő:

Kedvesem szülőföldén.

Itt folyt le a te gyermekélted,
Itt első, tiszta álmaid;
S mint rózsza, kit tövise védett,
Szép lelked itt fejlék ki, itt.
Dalát a lomb itt zengte néked;
A liljom versenyt nőtt veled,
S a tó százszor tükrözte képed,
Mely elvarázsolt engemet.

A hol te élsz, mi drága tér ez,
Mi kedves énekem ma is!
Tudod te jól, szívem mit érez,
Csak gondolatban lássa is.
Az édes üdvnek itt megérni
S nem nyilni kell csak, kedvesem;
Ah itt eget tudott ígérni
Reményem a te kebleden.

A mende-monda hadd beszélje
A gúny s a rágalom szavát,
Halvány virágszálom, ne félj te,
Én tudom a jövő mit ad.
Oh hidd, a szívet az nem érti,
Ne csüggedjünk miatta el;
A jót mindig van a mi sérti,
S a szerelemnek merni kell!

A hány nap, ám mind, mind kihűljön:
Nem hül ki lángoló szívem;
A csillag mind halomra düljön,
Szeretlek akkor is híven.
Ha Éjszakot s Delet bejárnál,
S a jót, nemest mind felleled:
Tudom, hogy olyant nem találnál,
Ki, mint én, oly híven szeret.

Rokontartalmú e másik költeménye is, melynek ezime :

I s t e n v e l e d.

Hegy-völgy szakasztja nemsokára
A tőled im eltávozót ;
S hived legédesebb szavára
Nem válaszol már semmi szód.
Ha jő az est, hiába várlak ,
Mellém nem ülsz , mint egykoron ,
S ha jő a reg , hajh ! nem találalak ,
Bármint kereslek , jól tudom.

Ne mondd te azt, hogy elfeledlek ;
Ezt nem hiszed magad se , nem !
Hisz arra , mily hiven szeretlek ,
Tanúm : dalom , szóm , életem.
Hiú örömtől , kéjvarázstól
Rég elfordítád szívemet ,
El kívüllötted minden mástól
Csak egyet látok — tégedet.

A napsugárban a te képed ,
Patakmorajban hangod él ;
Te fejted meg a titkos éjet
A csillagoknak fényinél.
S mi szép a földön és nagy égben
Rád emlékeztet mind a jel ,
Szemed mosolyg az égi kékben
A liljom színed ölti fel.

Szakaszszon bár a messze-távol ,
Közellétiünknek mit tesz ez ?
Elválaszt hived oldalától ,
S mellette nem , — te benn leszesz.
Beon , hol szívem szent lángja tárva
Imádó hódolat jele ,
Itt benn e szívbe léssz te zárva ,
S itt senki másnak nincs helye.

Reám nemes , halvány vonásid
Mi bájolón tekintenek !
Az égi üdv csodás varázsit
Festik le nékem e szemek.

Fülembe zeng szelid szavadnak
Édes zenéjű hangja még,
S ajkid hivednek csókot adnak,
Mely forró, tiszta lánggal ég.

Isten veled! Ha elfelednél!
Vért fagyfaló e gondolat!
Légy hű; óh mert ha mást szeretnél
E szív bizonynyal megszakad.
Hajnalesillagja lételemnek,
Kit lelkem, a mig él, szeret:
Központja, léte életemnek!
Én mindenem, isten veled!

Ugyane fajhoz tartozó rokонтartalmú költeményei továbbá:
A távollévő kedveshez, A szomszédság, A szemek, A boldog, Az egyetlen, Örökké, A csókok.

Nagyobb számot tesznek Tegnér kisebb költeményei között a himnuszok, odák, s az ezekkel rokonneműek. Ez ihlett költemények legkiválóbb darabja kétségtelenül a Svea című terjedelmesebb óda, mely 1811-ben a svéd Akadémia jutalmát nyerte el, s mely a svéd haza múltjának fenkölt dicsőítése, jelenének lánglelkű ébresztője.

A bölcselmi odával is gyakran találkozunk Tegnérnél, melyben világ és életnézetének adott kifejezést, mély, nagy és igaz gondolatokban. Ilyen tartalmúak: A bölcs, Az élet, Békehangok, Ének, Óda a naphoz, A tűz, Májusi ének, Egy ifjúhoz, A hős, úgyszinte, ifjúkorának — költészete nem egy fővonását felcsillantó—egyik alkotása, a Resignáció.

Ezen költemény így hangzik:

Resignáció.

Fellázad a Titán, s daczos remény hevével
Ossára rakja Peliont.
S Olymp várát ledöntni, óriás kezével
Köszirteket szirtekre ont;
De trónusán Zeűsz villámmal várta készen,
S harsogva vágja át Pallász a felleget:
Ma Aetna fekszik a merészen,
S harezán az újabb kor nevet.

Te vakmerő utód, az öregén nevetsz-é,
 Feledve mindent bútan ?
 S pedig eget vivő ostromra nem sietsz-é
 Daczos panasszal untalan ?
 Szód — így kesergsz — csupán a sivatagba vész el,
 Hol nincs felelni sziv, hol árnyat lomb nem ad,
 S viharja mind elsepri vésszel
 Legszebb erényeid nyomát.

Tulzasz. Te az örömré is a gyászt terited
 S nagyítod a fájdalokat.
 A sorssal perbe szállsz. S ki lesz bírád ? Te, szived,
 Mind vádló, mind bíró magad.
 Erődet is latold, ha méred szenvedésed,
 Szólj, mind megtetted-é a mit kell és lehet ?
 Órjássá lesz követelésed,
 De törpe marad érdemed.

S honnan e büszkeség benned, idők lelencze,
 Ki származásod sem tudod ?
 S követelni az est díját te már is megjelensz-e,
 Míg a nap még le sem futott ?
 Az idő kereke megálljon-é teértted,
 S csak azt mutassa mi üdvöt neked szerez ?
 Harczolni kell itt, harc az élet,
 Ha meghal a nap, éj se lesz.

Meglátod azt mi rossz ; de mért feledni épen
 Mind azt a jót, mit ad a föld ?
 Hogy épült, nézd az ég, mi tündöklön, mi szépen,
 S a fény, mit annyi csillag ölt !
 Nem adott sugárt a nap, szellő neked nem enyhet,
 Egy-egy erény erőt, egy-egy barát vigaszt ?
 Oh jaj neked, ha sziklakebled,
 Ridegen mind visszaverte azt !

Nem vívtad-é soha nemes harcát a jónak,
 Mely édes és nehéz nagyon ?
 Az erény békéje, mondd, nem lenge nyugtatólag
 Ágyadnál arany szárnyakon ?
 Boldogtalan te, mást sohasem boldogítál,
 Szived nem álda jót, sértést soh'sem feledt ?
 S egy hü atyát soh'sem gyanítál
 Fen, túl a csillagok felett ?

Lelked mi szűk s csekély, ha vig örömmek, élvnek
 Csak egy tenyérvnyi tért sem ad ;

Hálátlan! Bánatid ezer szájjal beszélnek,
 S boldogságod néma marad.
 Felhordod jogodat, s tisztet szabad feledned?
 A bút csak ápolod s mégis sírsz, ha megél;
 Jót rosszat illő latba vetned,
 S aratván, nézni, mit vetél.

S ha olyan büszke vagy, — ám a sors vak szeszélye
 Hogyan parancsol hódolást?
 Ez óriásnak fenn, állítsad ellenébe
 A benned szóló óriást.
 Mint Oetán Hercules, ha vég napodra jutva
 Ott állsz, a gyászruhát felöltve, — légy erős!
 Fajod csupán a pusztá tudja,
 S te szállj az égbe, mint a hős.

S habár vetéseden sebet sarlózva mén el
 A gyors idő s levágja tán,
 Békén viseljed el s türéssel és reménynyel
 Szedd a kalászt az ő nyomán,
 A viharos panasz nem hat a sors fülébe,
 De a csendes fohászt kész tán meghallani;
 Csupán a csendes tó vizébe'
 Tükröznek a menny csillagi.

Ah! én orezámon is nem egy fájó köny égett,
 Sok örömem van sir alatt.
 De ám hálátlanul csupán a veszteséget
 Nézzem s ne azt a mim maradt?
 Mi az élethez csatol van egy két drága láncz még:
 Rokon, barát, erény, tisztelet, hála, hon,
 Ti, a kiktől bibor zománcz ég
 Én halavány vonásimon.

Te ifjúkor, ki még az élet május fája
 Körül vidám lebegve lengsz,
 S te rám mosolygó múzsa, híves árny barátja
 Ki a csillagokon merengsz,
 Te hívő gondtalanság, daczoló merészség,
 S hű karral egy világottartó szerelem,
 Emlék-sóhaj, zengő reménység,
 Mily édesek ti énnekem!

Nem ragadom meg én mint Phaëton merészen
 A napszekérnek gyeplűjét;
 De csendesen veszem akármilyen részem,
 Halandó ember sorsakép.

Nem koldulok nevet betöltött tisztémért, nem
 Az emlék gyászzenéjét koporsóm fölé;
 Ha vitt, — a mankóé az érdem,
 S aranyba foglaltassam-é?

Szent hévvel ölelem szívemre mit a sors ád
 Öröm legyen vagy szenvedés.
 Nem ítélem más bűnét, nem irigylem boldog sorsát,
 Éltem öröm s kibékülés.
 Ti kik szerettetek, oh hála, drága hivek,
 S te ki elköltözél haraggal ellenem,
 Oh bár megérthetnéd e szívet,
 Oh sir lakója vedd kezem.

S ha ott kell állni majd napom munkája végén
 Az öröklétnek küszöbén,
 Ha hallom jelszavát s gyér fűrtöm lebbenésin
 Viharját ismerem fel én:
 Keljen fel akkor o'! egy erény, egy jótevéssem,
 Mely édesen susog fülembé majd vigaszt:
 Nyugodt lesz akkor átmenésem,
 Rég vártt barátul nézem azt.

Ülj ott is vállamon le multak gerliczéje,
 S hallasd turbékoló szavad.
 Remény, te fogd kezem s a bús homályú éjbe
 Mutass te énnekem utat.
 Mily édes léssen ott mindennek megbocsátni
 Mily édes újra fellelhetni egy hivet,
 Kezet szorítani, szívre zárni
 És sirni örömkönnyeket.

Föld s mennyek atyja halld: a bért, mi éltem üdvé
 Megadni bármiként akard:
 Én nem követelem, de nyugton várva — tűrve
 Áldlak míg életembe tart.
 Találnom egy szívet hagyj énnekem csupáncsak
 Mely a fagyasztó sir telében is szeret,
 Lelket, kiben hűséget, lássak
 Ki hisz erényt s hisz tégedet!

Még egy nemből maradt fen Tegnér után számos munka, s ez a költészet azon ága, mit a francziák igen jellemzőn: „poésies fugitives“nek neveznek. Alkalmi költemények, élczes ötletek, néha esípös satyrai gondolatok ezek, melyek írása hogy Tegnér korában mennyire divatban volt, talán elegendő lesz az egy Goethere

utalnunk. A költészet ezen oldalhajítása nem tarthat ugyan jogot valami nagy méltánylatra, mindazáltal hogy a svéd költőt lássuk ezen oldalról is egy alkalmi satyricus verseskójét szintén közölni szándékozom. Tegnér 1804 ben tette közzé ifjúkori költészetének egyik legsükeirűlthebb darabját a „Szülőföldemhez“ címűt. A költemény általános tetszésben részesült, csupán Carlstadtban találkozott egy orvos, Högberg nevű, a ki egy izetlen parodiát írt reá. Tegnér — nem épen méltatlanul — sértve érezvén magát, ezen hevenyészett csipős költeménnyel válaszolt.

A e s k u l a p.

Phoebusz volt az apja, ő meg
Labdaesot kavart s mixturát,
S tett, a hol nem volt veszély
Vajmi jó hatású kurát.

Ámde a Phoebusz szülött
Itt megunva ennyit ölni,
Más provinciákon is
Mint író vágy tündökölni.

És a doktor szíve ros, z,
Gúnyt szór mindenekre sorba,
Őt ne bántsa senki, mást
Érjen ám a szenny, a csorba

Ámde megtréfálta sorsa,
Mert a mennyi költeménye:
Mind meg annyi olyan izű
Mint gyógytára tölteménye.

Verse telve mind epével,
S hasztalan mint a receptje,
Jó csak egy volt benne: senki
Fel se vette, meg se vette.

Végre Phoebusz ráival:
„Hagyj fel a csiklandozással,
Tartsd te rendbe gyomromat,
És ne bánts a lantolással.

Egybe légy kontár, elég;
Hagyjad a melodiákat,
S majd ha nem lesz opium már,
Akkor írj parodiákat.“

Szégyenülve hallja Phoebuszt,
Mégis, fel kell róla róni:
Észre tért, hisz majdnem isten...
De utódi... ah utódi!

Költői lelkének egyik legszebb tüköire utolsó költeménye.
Ez így hangzik:

L a n t o m h o z.

Im vége hát, lantom, isten veled.
Piheñj, mi nem zengünk több éneket.
Szavadra bűm — mint Saulé egykor — enged, t,
S midőñ az ének viszhangozva zengett:
Megenyhűlt sok hív és nemes kebel;
Piheñj. A költő véled nyugszik el.

Frithiofot én és Sveát énekeltem,
 Istent, embert s a szép természetet;
 Csak akkor éltem hogy ha dalra keltem,
 Mint szél, bejártam Éjszakot s Delet.
 Nem egy mosolygó rózsaszálra leltem
 De sok tövis is vérez e szívet.
 Alig tudom, hogy a mulékony élet
 Több bánatot hozott-e avvagy élvet.

S midőn hatalmasan csatára szálltunk:
 Csupán te voltál pajzsom s fegyverem.
 S a küzdelemben addig meg sem áltunk,
 Mig a világon győzött énekem.
 De síron a pajzst széttörük darabbá,
 Végsőt nememből, isten most teszen szabaddá.

Isten veled dal, éltem élete,
 Isten veled mennynek szülötte te!
 Én távozom, nincs hely maradnom itten,
 Te voltál a való, a jó, te minden,
 Nem volt előttem semmi olyan drága,
 Te tűnsz fel énnekem még ott is, a jobb világba?

Jön egy idő még, a mikor poromból
 Kel a dalnok, bevégezű a dalt,
 Ki mindarról hatalmas hangokon szól,
 Mit én nem értem, mig erőm kihalt,
 Ki zeng nagy és nemesrűl Éjszak ormán
 Hol új erőre kél megint a büszke Norman.

Isten veled! Hol kezdém végezem,
 Isten veled dal, létem, életem!
 Drágábbat égben sem fogok találni,
 Habár nehéz is, el kell végre válni,
 Már alkonyúl, barátim, énnekem,
 De az megálljon mit búcsúzza mondok:
 Hervadni érzi a babért e homlok:
 Oh halj el én utolsó énekem!

Ezen költeménye csakugyan utolsó éneke, valóban hattyu-dala volt. Három kötetben megjelent munkái utolsó részét prózai dolgozatok képezik, részint alkalmi beszédek, előbb tanári, utóbb püspöki munkaköréből, melyek humanistikus gazdag tartalma, valóban classikus iránylyal előadva, a mily tanulságos, ép oly élvezetes; mi azonban Tegnérről, mint költőről szólván, ezen műveit

nem tekinthetjük ismertetésünk szorosabban vett tárgyai gyanánt. Közelebb állók volnának levelei s még inkább a kötet végén egybegyűjtött „Szétszórt gondolatok a szerző leveleiből“ melyek aeszthetikai nézeteket tartalmaznak lord Byronról, a német és francia irodalomról, Thorild, Franzén, Leopold, Geyer, Sjöberg svéd költőkről, úgyszintén igen tanulságosakat saját népszerűségéről: mindazáltal a nagyon is előhaladt idő azt parancsolja, hogy ezek teljes mellőztével ismertetésem harmadik pontjára térjek át immár, melyben Runeberg János Lajosról szándékozom megemlékezni.

Runeberg, — a mai svéd irodalom legkitünőbb költője még él, s így élete csak néhány adatban a nyilvánosságé. A már egyszer idézett dán Hammerich nyomán, életéről röviden ennyit: Runeberg János Lajos Jakobstadban született 1804 február 5-én s atyja hajós kapitány vala. Ennek halála után Uleaborgban lakozó apai nagybátyja vette házához a gyermeket, a ki itt növekedék föl Franzén szülővárosában, közepette azon tiszteletteljes megemlékezéseknek, hogy ne mondjam, hódolásnak, melylyel a város minden műveltebb köre ama jeles szülötte iránt oly számos alkalommal viseltetett. Kétségtelen, hogy ezen körülmény igen nagy befolyást gyakorolt Runeberg költői pályájára. Nagybátyja halála után ismét minden pártfogó nélkül maradván, kénytelen vala szülővárosába visszatérni, hol a gyermek-ifjú tanórák adásával tartá fön életét. 18 éves korában az aoboi egyetemre ment, midőn pedig ez Helsingforsba tétetett volna át, oda is követé az egyetemet, melyen nemsokára magán tanári állomást nyert. 1837-ben a borgaoi gymnasium tanárává választatott, mikor aztán az orosz kormány is rendes évdíjban részesíté. Tanári székét azonban utóbb a lelkészi pályával cserélte föl, s most ilyen minőségben működik egy csendes finn falucskában. Hivatalos teendői hí betöltése mellett kettőben találja élvezetét: a költészetben és a vadászati és halászati kirándulásokban. Ezen utóbbi aprólékos vonást csak azért említök fel, minthogy némileg kules gyanánt szolgál költészetéhez, melyben annyi kép, annyi hasonlat van, mind valamennyi a vadászéletből merítve, mint kívülötte kevés egyéb költőnél. Runeberg világa az idyll. Általában jellemző, hogy a svéd idyll-költők jobbára mind finnlandiak és viszont. De Runeberg idylljei nem azok a Koridon és Tityrus-féle pásztori verseny-

gések, hanem inkább érdekes és vonzó költői elbeszélések, melyek cselekvényt is tartalmaznak magukban, a mely szereink előtt fejlődik, néhány vonással mesterileg jellemzett, kidomboruló alakok között. Képeinek fénye mellé mesteri kézzel festi az árnyat is, az örömmel oly szépen vegyíti a bánatosabb hangot, hogy e nemben irt legterjedelmesebb költeményei sem válnak hoszszadalmasakká.

Runeberg műveinek legutolsó 5-ik kiadása tavaly jelent meg, öt kötetben. Nagyobb darabjai e következők: az első: A s z a r v a s v a d á s z o k, kilencz énekben s hexameterben. Főtárgya a kecses Heddnak, egy szeretetre méltó finn porleánynak, házassággal végződő szerelme. Mellék alakjai az archangeli orosz batyus kereskedők, Ontrus, a barnaszakállú, s annak vándortársa a szerelmes Tobiás, kik mindenáron magukhoz akarnák édesgetni a szép Heddát, hogy a szegény Finnlandból menjen velük a gazdag Archangelbe, de minden ígéretök elenyésző hang a pusztában. A bánatosabb hang a szegény Aron, a hegedűs koldús ajkairól vegyül a vadász és falusi élet vidám örömjaja közé, ki szivrelható egyszerűséggel adja elő elszegényedése szomorú történetét s megdöbbenő vonásokban a városi nép szivtelenségét. A költemény Hedda és a kurni Mátyás, egy igen ügyes szarvasvadásznak megnyegzőjével végződik.

A második költemény címe: H a n n a. Ez három énekből áll, szintén hexameterben. Hanna, falusi lelkész teljes egyszerűségben és ártatlanságban felnevekedett leánya. A vidék leggazdagabb öreg hivatalnok a kéri meg nőül, s mi dőn a hidegebben számító észnek tanácsa folytán Hanna már-már odaigérné kezét az öregnek, ekkor érkezik haza a fiú testvér s vele egy ifju barátja. Most ébred fel a szívek érzelve, a leány szeretni kezd, egészen más érzelmek lesz uralkodóvá kebelében, melynek magasabb és nemesebb hatalma megghiúsítja az üres czím, és ragyogó gazdagság csábítását.

A harmadik költemény címe: Nadeschda. Ez a palota és gunyhó regénye, kilencz énekben, rimtelen jambusokban. Nadeschda jobbagy leány, kit kevély úrnője két fia szeret meg egyszerre a büszke Dmitri és a szelid Woldemar hercegek. Ezen szerelem boldogtalanná teszi a hercegnőt, elidegeníti egymástól a testvéreket, míg végre sok viszontagság után, Nadeschda kedvesének,

Woldemarnak nejévé lesz. A büszke hercegnő megszegyenülése zárja be a költeményt.

A negyedik mű: Karácson-est címet visel. Megható, gyönyörű családi kép, három énekben. Egy nyugalmazott őrnagy hajlékában játszik az egész, hová a csatában megholtnak hitt vő, épen karácson estéjén érkezik vissza érette szomorkodott kedvesei körébe. Az öröm hangok közé itt is oly meghatóan vegyül a szegény Pistolnak, a falábú, rokkant öreg katonának bánata, ki szintén haza várta fiát ez estére, de az ott maradt a csatatéren; urának, a visszaérkezett kapitánynak, védelmében hullva el hős halállal.

Az ötödik darab címe: Fjalar király. Ez is költői elbeszélés öt énekben, rimtelen, rhythmicus nyelven, egészen ossiani modorban. Tartalma egy büszke király megtérése, ki a gondviseléssel mit sem törődve, előbb egyedül saját erejében bizakodik el, míg a sors számos viszontagsága hibája beismerésére meg nem tanítja.

Runeberg legfőbb műve azonban: „Staoi zászlótartó elbeszélése.” De erről csak alább fogunk néhány szóval megemlékezni. Vannak ezeken kívül kisebb, nagyobb lyrai és epikus költeményei, világi és vallásos tartalmúak; úgyszintén számos fordítása, különösen sok a szerb irodalomból, mely utóbbinak befolyása művei alakján és tartalmán általában nagyon észrevehető. Fordításairól szólván, nem hagyhatom említés nélkül, hogy műveinek magyar olvasóját a lehető legkellemesebben lepi meg, midőn ez utóbbiak között egyszerre csak Kazinczy Ferencz és Kisfaludy Sándor néhány darabjának igen sikerült fordításával találkozik.

Runeberg, kisebb művei egy csoportját „Idyll és epigramm” címmel adta. Belőlük mutatvány gyanánt szolgáljanak a következők. A 25. szám alatti darab a szegény jārvi vidékről mutat fel egy képet, mely az eredeti mértéket pontosan megtartva, így hangzik:

XXV.

Sarrijärvi fensikú avarján
Fagyviselt tanyán élt Paavo gazda,

Fűrge kézzel művelé a földet,
 S várt reá az ég urátul áldást.
 Ott lakott fiastul, asszonyostul,
 Izzadással élve gyér kenyéren,
 Árkot ásogatva, szántva, vetve.
 Jött tavasz s elolvadott a hóviz,
 S elmosá felét az a vetésnek.
 Jött a nyár, kitört a jég viharja
 S elveré felét az a kalásznak.
 Jött az őszi s a fagy vevé a többi.
 Paavo nője szólt haját kitépve:
 „Paavo, Paavo, gyászszülött öreg te,
 Jer, vegyünk botot, ha isten üldöz;
 Kin a koldulás, kinosb az éhség.“
 Megfogá kezét a férj s viszonzta:
 „Csak kísért az isten és nem üldöz:
 Végy fakérget a felényi lisztbe,
 Kétszer annyi árkot ások én majd
 Várni kész az istentől a termést.“
 És az asszony vett felényi kérget,
 S kétszer annyi árkot ás az agg is.
 Nyájt eladja, rajta rozst vesz és vet.
 Jött tavasz s elolvadott a hóviz,
 Ámde mit se hord el a vetésből.
 Jött a nyár, kitört a jég viharja
 S elveré felét az a kalásznak.
 Jött az őszi s a fagy vevé a többi.
 Verte mellét s szóla most az asszony:
 „Paavo, Paavo, gyászszülött öreg te,
 Jersze halni, mert az isten üldöz,
 Halni kin; de élni még kínosabb.“
 Megfogá kezét a férj s viszonzta.
 „Csak kísért az isten és nem üldöz;
 Kétszer annyi kérget a kenyérbe,
 Kétszer annyi árkot ások én majd,
 Várni kész az istentől a termést.“
 S vett az asszony kétszer annyi kérget,
 Kétszer oly nagy árkot ás az agg is,
 Tehenét eladja, rozst vesz és vet.
 Jött tavasz s elolvadott a hóviz,
 Ámde mit se hord el a vetésből;
 Jött a nyár, kitört a jég viharja,
 Ámde mitse vert el a kalászból;
 Jött az őszi s a fagy, ámde távol innen
 S meghagyá a termést szinaranyinak.

Paavo erre térdre hulla szólván :
 „Csak kísért az isten és nem üldöz”,
 S térdre hullt az asszony is, rebegve :
 „Csak kísért az isten és nem üldöz.”
 S szóla most örömmel az öreghez :
 „Paavo, Paavo menj aratni vígan
 Itt az óra élni már vidáman,
 Itt az óra félrevetni kérget,
 S kenyerünket süíteni tiszta rozsból.”
 Paavo megfogá kezét s viszonya :
 „Asszony, asszony a z kísértetik csak
 A ki más szegényt nem úz magától ;
 Végy te csak felényi kérget újra,
 Most meg a szomszédunké fagyott el.”

E gyűjtemény némely apróbb darabja csintalan, esipős versecske. Ilyen az ötödik számú :

Két myrtus van Laura ablakában,
 Egyiket locsolja mind szünetlen,
 Másik ott kinlódik a cserépben.
 Mért hogy azt ápolja s ezt felejtí ?
 Mert nem egytől kapta mind a kettőt :
 Azt az elsőt ifju kedvesétől,
 És emezt férjétől, az öregtől.

Ilyen a huszonharmadik számú is :

Hosszu három esten által álla
 Egy legény a lányka ablakánál,
 Zörgetett esengve bébocsátást.
 Első estve nagy szidást, tilalmat,
 Másod estve hall rimámkodó szót,
 Harmad estve nyitva volt az ablak.

Ezen költeményeinél igen gyakori, mintegy parallelismus membrorum gyanánt, megfelelő számú gondolatoknak egymással szemközt állítása. Ilyen e következő is :

A t a l á l k o z á s.

Űlt a lányka nyári este,
 A patakba nézve arcát :
 „Istenem, mi szép vagyok, de
 Am mi haszna mind e szépség,
 Hogyha ifjam, én szerelmem

Rám se néz, reám se hallgat,
 Rózsa mely imitt virágz,
 Vedd el ajkam rózsaszínét.
 Bibor felleg fönn a légben
 Vedd el arczom biborát te.
 Halvány csillag fellegen túl
 Vedd te fényt én szememnek,
 Végre, sir, te vedd a többit.“

Hallja ezt a csalfa ifju
 Ott leselge a csalitban,
 Künn terem egy szökkenéssel
 Keresettnél, megtalálnál.
 S megcsókolva híve ajkít:
 „Rózsa vette rózsapirját.“
 S arczát orcájára hajtva:
 „Most a bibort vette felhő.“
 És szemébe nézve mélyen:
 „Csillag vette most a fényt be“
 S átkarolva őt egészen:
 „Sir vevé be most a többit,
 Mert sir ez, leányka, honnan
 Már ezentul el nem illansz.“

Még egy munkája van hátra Runebergnek, Tekintetes Tár-
 saság, melynek rövid felemlítésével én is bevégezem hosszúra nyúlt
 előadásomat. Ez a „Fänrik Staols sägner.“ Staol zászlótartó elbe-
 szélései. A munka két külön szakaszban jelent meg, eleje 1848-ban,
 utolja 1860-ban; az utóbbi, Finnlandban, Svécziában és Dániában
 három helyen egyszerre. Az egész munka 34 külön elbeszélésből
 áll, melyek tárgyai mind az 1808—9-diki, utosó finn háborúból
 meritvék. A költő fiatal, gondtalan tanuló gyanánt mutatja be ma-
 gát, ki az egyetemi szünidők alatt egy falusi úri háznál nevelős-
 ködvén, ott ismerkedik meg az öreg Staol zászlótartóval, s a tör-
 téneteket az beszéli el. A jelen kor költészete majdnem teljesen
 felhagyott a heroidák írásával. Runeberg új alakban eleveníté fel a
 költészet e fajtát, s oly szép műveket nyújt, melyekért méltán
 megérdemli nemcsak hazájának, de nagy messze földnek tiszteletét.
 Bizonyitson állításom mellett ez elbeszélés-csoport egyik legsziv-
 hez szólóbb darabja. Hőse annak egy jóakarató, együgyű finn pór
 legény, kit mindenki lenéz, mindenki megvet, s pedig a ki oly ne-
 mes tulajdonokat rejt jószívében. A szegény hős, — a szegény
 Finnlandnak egy typicus alakja.

A költemény így hangzik:

S v e n D u f v a.

Sven Dufva atyja harczfi volt, szegény, agg, obsitos,
Ott küzde nyolczvannyolczba már és akkor is koros;
Most életét ott tengeté a túrfa közt szegény,
Kilencz fiával, kik között legifjabb volt a Svén.

Ész dolgában hogy állt az agg s hagyott-é eleget
Egész csoport fiának, ezt — kitudni nem lehet;
De szent igaz, a többinek tulzottan hagyhatott,
Mert legkisebb szülöttinek ugyan kevés jutott.“

Azonba' felnőtt s lön a Svén erős, vállas legény,
S erdőn mezőn rabszolgaként hiven fáradt szegény:
Mindig derült, szelid, vidám, sok bülesebben kitesz,
Majd mindent végze, baj csak egy — hogy mind esetlen ez.

„Az istenért, ugyan mi lesz belőled így, fiam!“
Igy szidta feddve sokszor őt az apja zordonan,
S hogy ennek vége nem szakadt: türelme elfogyott,
És gondolkozni kezdte Svén, már úgy a hogy tudott.

S egy szép napon, midőn megint a régi nóta jár,
S ráförmed ujra Dufva: „Svén! Mi lesz belőle már?!“
Két széles ajkat a fiú nagy tágan szétvona,
S apjának szörnyedésire így szólt: „Hát — katona.“

De végre a vén ajkain gúnyos kaczag fakad:
„Ficzkó, te fegyvert hordani?! Eredj, szégyeld magad!“
„Igen — szól a fiú — hisz itt kezem mihez sem ért,
Könnyebb lesz tán meghalni ott királyért és honért.“

Megdöbben atyja erre és egy könny ragyog szemén,
De zsákot a vállára vet s indul beállni Svén.
Megütte a mértéket, ép, erős, mi kell egyéb?
Újonez gyanánt láttatlan is Dunker hadába lép.

Dufvának most tanulni kell gyakorlatot, modort.
Öröm tekintni hogy tanul, de vajmi furesa volt.
Lármáz a káplár, majd kaczag, nevet s kiált megint:
Nem változik Svén, — a kaczag s szigor hiába mind.

Fáradhatatlan, annyi szent, jobban mint senki más;
Dobog, hogy döng a föld s ha megy — csorg rajt az izzadás.
De hogy ha átfordulni kell, hibát hibára tön:
Ha „jobbra!“ „balra!“ zeng, — teszi: — de mind ellenkezőn.

„A „tisztelegj“-et, „vállra fel“-t „lábhoz“-t, „szurony-szegezz“-t,
 Ugy látszik, hogy Svén Dufva mind, mind megtanulta ezt.
 De hogyha mondják: „Tisztelezj!“ Szuronyt szegez a Svén,
 S ha: „Lábhoz!“ vállra kapja ő a fegyvert könnyedén.

Igy minden ő gyakorlata nagy messze hirben állt.
 Tisztek s legénység, mind de mind nevelték a csodát;
 De ő hiven fáradt tovább, nyugodt habár gyötört;
 És jobb idők jöttére várt; — és im, a harez kitört.

A hadnak menni kell, — de most egy kérdés álla be:
 Okosnak nézhető e Svén s a sikra szállhat-e?
 Fecsegni hagyta őket ez, várt s szólt nyugalmasan:
 „Ha társaimmal nem szabad, majd elmegyek magam.“

Meghagyták mégis fegyverét s meghagyták bornyuját;
 A nyughelyen eselédkedett s küzdött a harez ha állt.
 De mind a régi módra ment a szolgaság s csata:
 Bolondnak mondta minden őt, de gyávának soha!

Vonulni vissza kénytelen Sandels, de talpon áll
 A muszka s nyomja mind tovább egy érnek partinál.
 A táborból jó távolast híd a folyó felett,
 Csekély kis őrcsapat van itt, alig hűsz főt ha tett.

Útat javítani jöttenek s midőn ez végbe ment,
 Kard- és golyótól távol itt az őrhad elpihent.
 Bementek egy majorba és ki mit talált, fogott,
 S velük levén Sven Dufva is, ezt hagyták örül ott.

De változás lesz csakhamar; im az út hajlatán
 Sandels segéde ront elő tajtékozó lován.
 „Fiúk, a hídra! — így kiált — fegyverre a ki él!
 Hirül jött: egy orosz csapat áttörni erre kél!“

„Uram — szólt még a tiszthez — e hidat szedesse szét,
 S ha nem megy, végső emberig megvédje itt helyét.
 Ha ellenünk hátunkba tör, hadastul elveszünk;
 Bátran! Segélyt hoz a vezér; e nyomban itt leszünk.“

És elrobog. S az őrs alig állá el a hidat:
 Feltűn a túlpart ormain a muszka hadcsapat.
 És szétterül, és sorba áll, és czelez és dörög:
 S legelső sor-tüzére már nyolecz finn halált hörög.

Itt késni nem jó lesz tovább; — ki állna ily csatán? !
 Még egy dőrej s közülök im már öt finn él csupán.
 „A vállra s vissza!“ mind szalad, hogy ez kimondva lesz:
 Sven Dufva téved egymaga, mert ő — szuronyt szegez.

S mi több, még hátrálása is rémitő ferde lett;
Előre tört a part felé a megfutas helyett.
Megállá vállasan s merőn, nyugalma most se vész,
S hogy mily gyakorlatot tanult menten mutatni kész.

Soká nem is kell várnia, mert alig áll meg itt,
Az ellenek hadával im nyomban betelt a híd;
Vitéz rohan vitéz után, de mindre a ki jő:
Egy földre döntő: „jobbra nézz“t vagy „balra nézz“t üt ő.

Nem egy kar kell ledönteni a bátor óriást,
S mások lövése védi azt, ki merne egy csapást.
Annál dühösbek ök minél csalókébb a remény
S Sandels hadastól megjön im, — s látják, hogy küzd a Svén

„Ember vagy! — így kiált felé — ember, s az is derék;
Ne jöjjön egy ördög se át! Egy perczig tartsd ki még!
Ez a vitéz! Csak a finnek mindig így küzdjenek,
Segítsük, jersze harczosok; minket — ő mente meg!“

A támadás meghiúsult kevés idő alatt;
És visszafordult az orosz és vertten elszaladt;
S hogy csend lön újra, a vezér leszállt és visszatért,
És kérdező, hol a legény, ki megvívá a tért.

Mutatták ekkor Sven Dufvát. Az már kiharczola;
A harcznak ime vége lön s ő bátran állt vala.
Feküdni tért, nyugodni tán a súlyos harc után,
Most sem nyugodtabb mint előbb — halaványabb csupán.

Az elhullott vitéz fölé Sandels aláhajolt;
Mindenki tudta, hogy ki az, mind ismerőse volt.
A hol feküdt, szíve alatt vér festé a füvet,
Mellén találta a golyó, ő már — elvérezett.

„Valljuk be, tudta a golyó, legjobban hol talál,
— Szólt a vezér — többet tudott nálunk mindannyinál.
A mely gyarló s szegény vala: nem érte a fejet,
S mi többet ért, nemes, derék szívébe rejtezett.

S elhangzék Sandels e szava a hadban szerteszét,
És úgy találták mindenek hogy ez igaz beszéd;
Hogy sok bolondot tett mig élt, az nem tagadható,
Igaz hogy rosz volt a feje, — de tiszta szíve — jó.

S így, legyen szabad a már említett dán Hammerich szavai-
val bevégeznünk előadásunkat: „magáról Runeberggről is azt mond-
hatjuk, hogy ő is tudta hol találjon s ott talált, a hol épen talál
akart.“

GYÖRY VILMOS.

AZ ÁLLAMI SZÁMVITEL ÉS AZ ÁLLAMHÁZTARTÁS ELLENŐRZÉSE.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

BELGIUM.

Források: 1.) Loi sur l'organisation de la cour des Comptes. Bruxelles 1847. — 2.) Recueil des lois et arrêtés royaux sur la nouvelle comptabilité publique, contenant les modèles des diverses pièces adoptées pour l'exécution des services... Bruxelles 1848. — 3.) Ugyanoly cím alatt újabb rendeletek, Bruxelles. 1850. — 4.) Dictionnaire de la comptabilité générale de l'état et des provinces, par Ed. Lacomblé, Bruxelles 1851. — 5.) Legislation des cautionnements des comptables de l'état... Bruxelles 1867. — 6.) Manuel à l'usage des membres du sénat et de la chambre des représentants de Belgique. Bruxelles 1867. — 7.) Observations de la cour des Comptes. (Az évi jelentések.) — 8.) Code des lois des arrêts et règlement régissant les pensions des magistrats, fonctionnaires e. c. t. par Lucien André. Bruxelles. 1854. — 9.) Darstellung der Einrichtungen über Budget, Staatsrechnung und Controlle in Oesterreich, Preussen.. und Belgien. Von C. Freiherrn v. Czörnig. Wien 1866.

Az állami számvitel és ellenőrzés rendezéséről szóló első értekezésemben *) csak röviden érintettem ezen intézmények szer-

*) Budapesti Szemle 1868-ik folyamában,

vezetét más államokban. Tett ígéretemhez képest megkezdem a részletesebb ismertetést, meg lévén győződve, hogy ismerve a más államokban lévő hasonló intézmények alapelveit, a t. olvasó alaposb véleményt fog magának képezhetni az iránt, miképen kellene eljárni ez ügyben hazánkban, mi egyeztethető meg a magyar alkotmány szellemével.

Megkezdem az ismertetést Belgium főszámvevőszékével, miután annak szervezetében a parlamenti fölügyelet netovábbja van kifejezve, és az egész eljárás oly sajátságos, hogy más államok ehhez hasonlót nem nyújtanak. — Ezzel legkevesebbé sem szándékom Belgium ezen intézményét más államok hasonló intézményei fölé helyezni, sőt inkább azt tartom, hogy az ellenőrzés módja a mint a belga főszámvevőszék által gyakoroltatik, csakis oly kis államban volt kivihető, és hogy az némileg lejjebb is szállítja a parlamenti kormány mozgékonyságát.

Határtalan bizalmatlanság a felelős kormány pénzkezelése iránt lengi át az ellenőrzési szabályzatot, úgy hogy általában a felelős kormány tagjai és közegei egy fillért sem útlványozhatnak, mielőtt az illető útlvány a főszámvevőszék által meg nem vizsgáltatott.

Az ellenőrzés elvei az alkotmányban és az 1846 május 16-án kelt törvényben vannak letéve. A főszámvevőszék fölállítását az 1831-iki alkotmány határozta el, ennek végleges szervezete pedig az 1846 october 29-én kelt törvény által állapítottat meg.

Az 18-iki alkotmány ugyanis a 115. §-ban a főszámvevőszék fölállításáról szólva, a következő 116. §-ban ezt határozza:

„A főszámvevőszék tagjait a képviselőház választja meg a törvényben meghatározott időre. Ezen főszámvevőszék kötelessége megvizsgálni és érvényesíteni a közigazgatási számadásokat, valamint azon egyének (comptable) számadásait, a kik a kincstár irányában elszámolási kötelezettségben állanak, a főszámvevőszék örökösök a fölött, hogy a kiadások meg ne haladhassák az engedélyezett előirányzatot, és átruházások (revirement) ne történjenek; itél a kormányközegek számadásai felett, a minek eszközölhetésére a megkívántatott igazolmányokat és kellő felvilágosításokat békövetelni tartozik. A zárszámadás a főszámvevőszék jelentésének kíséretében terjesztendő a kamarák elé.

Ezen főszámvevőszék törvény útján létesítendő.“

Mielőtt azonban az ennek folytán hozott törvényt előadnám, célszerűnek tartom az ottani számviteli szolgálat elveit és az erre vonatkozó eljárást megismertetni, hogy így az ellenőrzést tárgyzó törvény annál könnyebben érthető legyen és az összefüggés kiténjék.

Az állam számviteli szolgálata (Comptabilité de l'état) az 1846 május 15-ki törvény által fővonásokban megállapítván, királyi rendeletek által egészítettet ki, míg 1849 november 15-én egy királyi rendelet egybefoglalva 318 szakaszban a fenálló szabályokat, az egész számviteli szolgálatnak hü képét adja. E rendelethez vannak mellékelve a minták, a melyek szerint a számitások és a könyvek készítendők.

Bármennyire is érdekes e rendelet minden szakasza, annak teljes lefordítása e munka keretén túlmenne, és így csak azon szakaszokat ismertethetem, a melyek egyrészről a rendszer képét adják, másrészről pedig oly intézkedéseket tartalmaznak, a melyek a leszámolási rendszer természetéből önként nem folynak. Az említett rendelet és minták, a források között megnevezett 2) és 3) alatti munkákban találhatók.

I.) A számvitel.

A „budget general“ mely a brutto budget természete szerint minden kiadást és bevételt előirányoz, tíz hónappal az illető kezelési év kezdete előtt terjesztetik a képviselőház elé. A kezelési év a naptári évvel azonos, de kiadások és bevételek a kezelési év számadására a következő év october 31-éig eszközölhetők. Minden tétel azon év számadásába tartozik, a melyben lejár, azaz fizetendő volt (3. 4. 5. §§.)

A bevételek budgetje (de voies et moyens) részletesen mutat ki minden jövedelmi forrást és csak oly jövedelmek folyósíthatók, a melyeket az előirányzat tartalmaz és csak is törvény alapján, kincstári számadó által. *)

A kiadások budgetjében (1848 február 19-ki rendelet) szintén minden kiadás részletesen felveendő; az illető táblában ki van

*) Rövidség kedvéért „számadó“knak nevezem azon egyéneket, a kik mint kezelők egy vagy más ágazatban, számadásra kötelezettek. (Comptable, németül: Rechnungsleger).

mutatva a folyó évi szükséglet és pedig különválasztva a rendest és állandót a rendkívülitől és változótól, egyúttal pedig ki van mutatva az előbbi év szükséglete. Külön felsorolandó a szükséglet személynévre és anyagra (*Traitements des bureaux*, és *Matériel*).

A hiányok és visszafizetések (*Non-valeurs et Remboursement*) előirányzata külön fejezetet képez. *Non-valeurs*-nek nevezetnek az előirányozva volt, de nem folyósítható tételek, a melyek tehát veszteséget, illetőleg kiadást képeznek, a mennyiben visszatérítendő, illetéktelenül beszedett összegek fordulnak elő.

Minden miniszter jövő évi előirányzatát január 15-éig tartozik megküldeni a pénzügyérnek, a szükséges mellékletekkel. A törvény évenként nyit hitelt minden kiadásnak; hitel hiányában ki kell mutatni a bevételi forrást, a melyből az illető kiadás fedezendő volna. Nem szabad semmiféle hiteltételt jövedelmek odaütalása által emelni. Ha ingó vagy ingatlan államtulajdon czéljára nem fordítható, és eladása indokolva van, az csak a főnálló szabályok alapján és az illető kezelő hozzájárulásával értékesíthető. A bevétel a folyó év számadásába teendő (15. §.) valamint mindazon bevételek, melyek illetéktelenül utalványozott összegek visszatérítése által származnak, vagy bevételek, a melyek az előirányzatban elő nem fordulnak.

A számadók a törvény által megszabott formában és időben tartoznak beszolgáltatni a bevételeket; év és kezelési ág szerint külön könyveket vezetnek (*Naplók*) és egy pénztárkönyvet, a melyben a befolyt és kiadott pénznemek, valamint a naponkénti pénztár-maradvány vannak kimutatva. Minden kezelési ágat illetőleg külön minta van előírva a kezelési könyvre nézve, a melynek egyik oldalán a pénztármaradvány és a mindennemű bevétel a másik oldalon pedig minden kiadás bejegyeztetik. A számoló pénztári fölöslegét, egyszer vagy többször havonként, az állami pénztárnoknak megküldi; 5000 franknál több fölösleget nem tarthat vissza. A pénztárnok nyugtával igazolja a történt befizetést, a melyet a számadó, ép úgy mint kiadásainak egyéb igazolványait a kezelési ágban felsőbb hatóságának megküldeni tartozik. Minden hó végével a számadó egybeállítja bevételeit és kiadásait címek szerint rendezve. A januárhavi főösszeg a február havi szám-

adás első tételét képezi és úgy tovább, úgy hogy a deczember havi számadásban az előbbi tizenegy hónap főösszege előfordulván, az egész évi forgalom kitűnik. A kimutatásban a múlt évi' szolgáltatott illető tételek külön állanak. A rovatok a következők:

A) E s z k ö z ö l t b e v é t e l (Recouvrements opérés.)

a) múlt évi maradványok után:

- 1) havi bevétel,
- 2) bevétel az előbbi hónapban,
- 3) együtt;

b) a folyó évi szolgálatra:

ismét 1) 2) 3) alosztályú rovattal.

A bevételi czimek elől állanak, egymásután felsorolva a kezelési ágak szerint. — Az adóhivatal tartozik a kimutatás két példányát legkésőbb a következő hó második napján a területi felügyelőnek az igazoló mellékletekkel együtt beküldeni, a ki azokat igazolván, az egyik példányt visszaküldi a számadónak, hogy évi számadásához, a melyet a főszámvevőszéknek küld, igazoló okmány gyanánt csatolhassa.

A felügyelők ezen havi kimutatások alapján készítik a terület számadását, a mely három példányban állítatik ki. Az egyik példány a központi igazgatásnak, a második az adók igazgatójának és a harmadik a felügyelőnek használatára szolgál. Ezen három példány az igazoló okmányokkal együtt legfeljebb a következő hó 12-éig az adók igazgatójának küldetik, a ki a kimutató egy példányát helyesítve visszaküldi a felügyelőnek.

Magából érthető, hogy más ágazatokban (posta, vasutak államjavak stb.) a számadó havi számadását az őt illető magasb hatóságnak szolgáltatja át, és hogy a kezelési ág természeté szerint a bevételek és kiadások más czimeket kapnak. (63—79 5.)

Az adószedőkre előlegek is szoktak utalványoztatni, a melyek csak később számoltatnak le. Így például állami építkezéseknél az építést vezető részére előleg utalványoztatván, ez erről csak később számol.

A mennyiben az adóhivatal utalványra előleget szolgáltatott ki, a főszámvevőszék teendője kimutatni, hogy abból mennyi van leszámolva és mely czimre. Ily utalványok, ha a pénzügyminiszteriumtól eredtek — a havi számadással oda jutván, ott megvizs-

gálatnak és jegyzékek két példányban mint „Ordonance de regularisation“ áttétetik a főszámvevőszékhez, a mely megállapítja, hogy minden tétel hová könyvezendő és mely összegig van már szabályozva, a minek alapján a pénzügyminiszterium a bejegyzéseket könyveiben végrehajtja. — Ha az előlegezés az igazságügyminiszterium részére történt, a pénzügyi osztály (administration du trésor public) az előleg két jegyzékét átteszi az igazságügyi miniszteriumhoz, mely egy példányt visszaszolgáltat, a másikat pedig az „Ordonance de regularisation“ kíséretében átteszi a főszámvevőszékhez, mely azt szabályozván, e szabályozás alapján mindkét miniszterium a kellő könyvezést eszközli. Az előlegek vég leszámolása legfeljebb a következő év december hó 15-éig legyen befejezve.

A külön célokra nyitott hitelből fenmaradt rész, a következő évre átvitetik és csak a kitűzött célra szolgálhat.

A biztosítékok és letétek (depôts et consignations) külön kezeltetnek és különös alapigazgatóság alatt állanak, a melynek szervezete az 1847 november 15-én kelt törvényben foglaltatik. Az alap feltitgyelői (conservateur des hypothèques) jegyzéket vezetnek a befizetésekről és ezek címéről, a forgalomról; minden két hét lejártával kimutatást küldenek az alapigazgatóságnak a történt befizetésekről és visszafizetésekről, a melyek az állami pénztárigazgatósággal is közöltetnek, hogy ez számadásait az alapigazgatósággal rendezhesse. A negyedévi számadásokból kivilágló szükséglet fedezésére az állampénztár hitelt nyit a felügyelőknek a külső pénztáraknál. A biztosítékok kiadása természetesen csak a számadások rendbehozatala után és a kötelezettség megszűntével adathat ki az illetőnek.

Az adószedők és mindennemű kezelők által nyújtandó biztosítékokra nézve részletes törvények hozattak*). Az adószedők eddig az általuk kezelt adóösszegek tizenötöd részét fizették le biztosíték gyanánt az első 150,000 franc után, a nagyobb adóösszeget kezelők még 5%-ot a 150,000 frankot meghaladó összeg után (1856—június 4-iki törvény.)* A vámhivatali szedők 4000—10,000

*) Legislation des Cautionnements des Comptables de l'état... par Ad. Delsaux, Bruxelles 1867.

**) Az 1867 július 30-án hozott törvény a biztosítékokat leszállítja és pedig 60,000 frank adóösszegig 6%, a következő 200,000 franktól 5%, azon túl 2%-ra.

frankot, a bélyegfelügyelő 5000 frankot; a raktárőr 900 frankot; postakezelők és vasuti állomások főnökei 500 — 6000 frankot; az állami pénztárak igazgatói 2500—12,000 frankot*); a pénzverde igazgató 52.910 frankot; a biztosítékok és letétek igazgatója 10,000 frankot stb. — A biztosítékok teljesítettnek készpénzben, vagy állampapírokban, vagy betáblázások által tehermentes birtokra. A készpénz biztosíték után kamatot fizet az állam, és pedig jelenleg 4%-ot, vállalkozók részére csak 3%, mely január 1 és július 1-jén fizettetik ki a bank ügynökei által. A bank, mely az állami pénzeket kezeli, vagyonával kezeskedik és az állam ellenőrzi a banknak üzletét.

Az adószedők a mindennemű állami alapok részére is teljesítenek kiadásokat vagy eszközölnek bevételeket, a melyek külön számoltatnak le.

A pénzügyminiszter csak oly fizetési rendeleteket bocsáthat ki, a melyek részére a budgetben hitel van nyitva. A rendelet a főszámvevőszék által láttamoztatik, különben a pénztár nem honorálja. A láttamozott utalványok az illető hitel terhére könyveztetnek a pénzügyi osztályban és a főszámvevőszéknél. Minden utalvány csak okmányilag igazolt követelés alapján bocsátható ki, mely okmányok a közigazgatási hatóságok részéről az illetékes miniszteriumnak küldetnek. A fizetési rendeletet 10 napnál tovább nem tarthatja vissza magánál a főszámvevőszék, feltéve, hogy a fizetés teljesítése ellen nincs kifogása. A főszámvevőszék az ellenjegyzett fizetési rendeleteket átteszi a pénzügyminiszteriumhoz, mely azokat érkezésük sorrende szerint könyvezi és küldi azon miniszteriumhoz, a melynek terhére a fizetés történik, míg végre ez a rendeletet kiszolgáltatja az érdekelt félnek. Sürgős darabok a miniszter ebbeli jegyzetével ellátva soron kívül tárgyaltnak. A rendelkezők (Ordonnateurs), a kik t. i. utalványoznak; felelőssek minden fizetésért, mely törvény- vagy szabályellenesen rendeltetett el, terhére tétetvén a hibás tétel, visszkereseti joguk fenmarad azok ellen, a kik illetéktelen összeget vettek fel, és azon hivatalnok irányában, a ki a rendelkező irodájában az ellenőrzéssel és kiszámítással megbízva, a hibát okozta.

*) Törvény 1867, július 30.—4. §.

A miniszterek nem köthetnek szerződést, vételt, mely a budget tartamán túl megyen (154. §). Kivételnek ez alól a leszállásolási és fentartási szerződések, a melyek több évre köttethetnek, szintűgy építkezési szerződések, ha a munka egy év alatt be nem fejezhető, és ez utóbbi esetben is csak öt évre terjedhet ki a szerződés. Az egész szükséglet évi részletek szerint tehető a budgetbe, vagy pedig az egész csak egy év számadására eshetik, mely utóbbi esetben az év végén mutatkozó maradék a jövő év számadására áttétetik. Előlegek csak annyiban adhatók a vállalkozóknak, a mennyiben részben már kész munkát adtak; a szállítást megkezdték és az elfogadhatónak ismertetett.

Minden bevásárlásnál a szabad verseny és nyilvánosság követendő (158. §.) és csak a következő esetekben engedtetik meg a szabálytól való eltérés:

1., szállítási és munkabeli szerződéseknél, ha azok 10,000 frankot meg nem haladnak, vagy ha azok 5 évre kiterjesztve évenként 3000 franknál többre nem rúgnak;

2., oly szállításoknál és munkáknál, a melyek titkon tartását az állam érdeke megkívánja, ezekhez a király előleges engedélyt kívántatik;

3., oly tárgyak vásárlásánál, a melyek előállítása szabadalmazva van;

4., oly tárgyakra nézve, a melyek csak egy kézből szerezhethők meg;

5., művészi tárgyakra nézve;

6., anyagoknál és élelmi szereknél, a melyeket az előállítás helyén kell megválasztani;

7., munkákra és szállításokra nézve, a melyekre vagy épen semmi vagy legalább el nem fogadható ajánlat tétetett, és ha az intézkedés sürgős volta halasztást nem szenved.

A 160—168 szakaszokban az árlejtés szabályai adatnak elő, a melyekből csak az emelendő ki, hogy az árlejtési jegyzőkönyv egy példánya a főszámvevőszéknek küldendő.

Az állandó fizetések utalványozása és kiszolgáltatása ugyan azon szabályok szerint történik, mint nálunk; halál esetében a hálózási hó utolsó napjáig jár fizetés a hátramaradtaknak.

Az állami kiadások folyósítása a kerületekben kincstári igazgatók által történik, a kik vagy az állampénztárra és ügynökeire

vagy a beszedőkre útalványoznak. A kincstári igazgatók a kettős könyvvitel szerint vezetik naplójokat és a főkönyvet, ezeken kívül segédkönyveket vezetnek, a melyekbe a fizetési rendeletek, a katonai intendansok részére nyitott hitel, a kiadások a különböző ágazatok szerint bejegyeztetnek; szintűgy használatnak segédkönyvek a tartományok részére és a különböző alapok leszámolására. A kincstári igazgatók könyvezendő bevételét képezik a részökre nyitott hitel állampénztáraknál, és a meghatalmazások, egy vagy más számadóra (Comptable) útalványozhatni.

Az állami pénztárnokok semmi befolyással sincsenek az adózókra és a közigazgatási számolókra. A kincstárral lévő folyó számlájokra írják a számadók által beszolgáltatott pénzt, valamint a különböző alapok czímén befolyt összegeket; a minisztertől vett rendeletek alapján teljesítik a fizetéseket, s a kincstári igazgatók által kiállított útalványokat a nyitott hitel határáig beváltják. A pénztári főnök minden hónapban kétszer küldi meg folyó számláját a pénzügyi igazgatóságnak és kimutatja, hogy mely fiókpénztárnál mennyi folyt be és adatott ki. Az év végén a pénztári forgalom számlája a mellékletekkel együtt a főszámvevőszéknek adatik át.

Minden befizetés állami pénztárnál, egyedül csak a pénzügyi miniszterium javára történik, a mely az összes bevételeket könyveiben kimutatni tartozik és pedig az alsóbb közegek kimutatásai alapján. E célra ott egy főnapló (journal général) és egy főkönyv vezettetik a szükséges segédkönyvekkel. — Minden év végén a pénzügyi osztály megvizsgálja a számadók kezelési kimutatásait (les comptes de gestion) és átadja azokat a főszámvevőszéknek.

A törvény rendelete szerint közzeendő évi kezelési számadás és a pénzügyi állapotot képviselő kimutatások a központi számvevőség által készítettnek.

Miután a kezelési évet követő év october hó utolsó napjával a jog megszűnik, a lefolyt kezelési év számadására bevételt vagy kiadást leszámolni: úgy a miniszteri osztályok, valamint a főszámvevőszék azon joga is, hogy ezen határnapig a függő tételek tisztába hozatassanak. Azért a miniszteri hivatalok már october 15-én túl nem terjesztenek a főszámvevőszékhez a mult évi szolgálatra és a mult évi számadásba felveendő fizetési rendeletet, és a főszámvevőszék a hó 25-én túl már nem küld általa láttamozott útalványt folyó

sítás végett a pénzügyi hivatalnak. A kiegyenlítési rendeletek (ordonnances de regularisation) előlegek után, december 1-én tul szintén nem küldhetők a főszámvevőszékhez.

Oktober 31-én este a pénzügyi számvevőség bezárja a fizetési rendeletek könyvét a múlt évről.

A rendelkezésre maradt és külön czélokra szolgáló összegek áttétetnek a következő kezelési évre.

Közvetlenül október 15-ke után minden miniszterium a főszámvevőségnek a következő kimutatásokat küldi meg;

1) az engedményezett tételeket a budgetben;

2) a még liquidálandó és kifizetendő összegeket, a melyek a következő évre átvitetnek;

3) mennyi lett tehát netto igénybe véve,

4) mennyire lett leszállít a az engedményezett tétel,

5) mennyi szabadított fel és lett rendelkezhetővé.

Azonkívül egybeállítandók az illető év szolgálatát terhelő követelések.

A külön alapok számadásai a kezelési év utolsó napján bezáratnak, ezeknek nincs 10 havi halasztás engedve.

Miután a főszámvevőszék a hozzá jutott kimutatásokat saját könyveivel egyeztette, és a netaláni eltérések rendbe hozattak (a minek november 15-éig meg kell történni) a pénzügyi miniszterium bezárja a számadásokat.

A budget végleges rendezése külön törvény tárgya, a mely a kamaráknak szintoly formában nyújtatik át, mint a budget-törvény.

A befejezett budget táblázatai, a melyek az *exercice* rendezésére vonatkozó törvényhez csatoltatnak, kimutatják:

a b e v é t e l e k n é l:

az előírányzott összeget,

a megállapított követelést,

a befizetett és a még befizetendő összeget.

ezenkívül minden jövedelmi ágból egy kimutatás csatolandó, a melyben a tartozások megszabása látható;

a k i a d á s o k n á l:

a törvényben nyitott hitelt,

az államhitelezők ebbeli követelését,
a kiszolgáltatott és még kiszolgáltatandó összegeket.

A budget végleges rendezésére vonatkozó törvényjavaslat a kamarák megnyitását követő hónapban terjesztetik eléjük. Ugyanakkor a főszámvevőszék az ugyanazon évre vonatkozó állami főszámadást, észrevételei kíséretében, mutatja bé.

A főszámadás magában foglalja az összes bevételeket és kiadásokat; előtüntetvén minden bevételi és kiadási szolgáltatnak állapotát, az év elején és végén. A zárszámadás, — mert a főszámadás semmi egyéb, — mindig egyezik berendezésében az illető budgettel és a külön engedélyezett tételekkel.

A pénzügyminiszter minden év első negyedében bemutatja a kamaráknak a „Compte général des finances“-t, a mely a befejezett évi kezelést és a következő év kezelési állapotának ideiglenegét tartalmazza.*) Ezen számadáshoz három kimutatás van csatolva ugyanis:

1-ör) a budget számadása, mely kitünteti egy részeről év és kezelés szerint, jövedelmi ág és a bevétel természete szerint az állam iránt lekötöztettek (redevables de l'État) megállapított tartozását, az erre történt lerovást és még lerovandó összeget; más részeről ismét év és „exercice“ szerint, miniszterium és czim szerint, az állam által fizetendő és megállapított összegeket, a már történt és még teljesítendő kifizetéseket; azonkívül

egybehasonlítja az előírányzott bevételeket, a megállapított tartozásokat és erre teljesített befizetéseket, valamint ismét a nyitott hitelt, a költségeket, az állam által fizetendő összegeket, és a miniszteri rendeletekre teljesített kiadásokat.

2-or) a pénztári számadás (Compte de la trésorerie) mely mutatja a pénzforgalmat, a kibocsátott és beváltott pénztári jegyeket; a folyószámlán volt bevételt és kiadást, mely által az állam szükségletei és forrásai között az egyensúly fentartatik és gondoskodva van, hogy minden pénztár fizetéseit teljesíthesse. Eh-

*) Így például 1869-nek márczius havában bemutathatja az 1867-nek (exercice) zárszámadását és az 1868-dik év számadásának állását 1868 december 31-én, a melyre azonban még 1869 október 31-ig történnek leszámolások.

hez mellékeltetik a pénzügyi igazgatás követeléseinek és tartozásának, valamint a függő adósságnak átnézete az év végével.

3.) A különböző köz és közönszolgálatok (*divers services publics et speciaux*) állapotának kimutatása, a mennyiben azok közvetlenül vagy közvetve a pénzügyi törvények által érintve vannak.

A consolidált adósság valamint a biztosítékok tőkéje és kamatszükséglete külön kimutatásban előterjesztendő.

Azonkívül minden miniszter kimutatja kezelését a budgetben foglalt minden tételre nézve részletezve; bemutatja azon szerződéseket és vásárlásokat, a melyek értéke 20,000 frankot meghalad sőt a kisebb összegekre szóló szerződéseket is, ha azok, mint egyenlő természetűek, együttvéve 20,000 frank értéket képviselnek.

Szerződések és vételeknél, a melyek árlejtés nélkül történnek, 4000 frankig megyen le az összeg, a mely előterjesztésre kötelezi a minisztert.

A miniszteriumok tartoznak a főszámvevőszéknek átszolgáltatni évenként:

1) részletes kimutatást az állambirtokról és járadékairól;

2) az erdők vágatására, termések eladására, vámok bérbeadására . . . stb. vonatkozó szerződéseket, egyáltalában mind azon okmányokat, a melyek alapján az állam bizonyos jogokat élvez, szintűgy az állam összes ingó vagyona is évenként leltároztatik a mérleg részére.

Oly fizetési rendeletek, a melyeket a számadások, valamely évi kezelés befejezésekor, mint fizetendőket bemutatnak, és a melyek kifizetése rendesen nyitott hitel által meg van engedve, kiadásba jönnek a pénztár rovására azon pillanatban, a midőn beváltak. Az ily rendeletek megújítás nélkül 5 évig bírnak érvényvel, számítva ezen 5 évet azon évnél január 1-ső napjától, a melyre a kiadás engedményeztetett; ha ezen idő alatt nem folyósíttatnék, a kincstár javára elévül, a mi csak pör esetében, ha t. i. az utalvány letiltatik, vagy folyósítása ellen nehézségek tetetnek, szakíttatik félbe, mely utóbbi esetben az ily utalványok értéke az 5-ik év lejártával a biztosítékok és letétemények alapjába beszolgáltatik.

Ebből kitűnik, hogy Belgiumban teljesen befejezett állami zár-számadást csak a kezelési évet követő ötödik évben lehet

készíteni, melyet „compte final d'apurement de l'exercice p rim  ” neveznek. E v gysz mad s kiadásai között helyet foglalnak:

1-sz r. A folytatólag beváltott fizetési rendeletek, a melyek az „exercice” befejezése után m g forgalomban maradtak;

2-sz r a biztosítéki és letéti igazgatóságnak átadott összegek oly fizetési rendeletek után, a melyek a fennebb említett okoknál fogva be nem váltattak;

3-sz r az elévült rendeletek értéke, a mely más részt mint rendkívüli bevétel sz m ttat k f l ugyanazon exercice z r-s mad s ban.

Ugyane z r-s mad sba felveendők mindazon tételek, a melyek azon exercice részére, a következő években folytatólag, beszedettek és másrészt a melyek kiadattak.

Az 1849. november 19-ki rendelet, a melyben az állami számvitelt rendező 1846.  v május 15- n kelt törvény elveinek keresztülvitele részletesen van körülírva, m g a lesz mol k kötelességét, szolgálatát stb. is tárgyalja; ez azonban inkább a p nzt gyi kormányzatnak és nem a számviteli szolgálatnak anyaga lévén, e helyen mellőzendőnek tartom.

Az említett rendelet  tas t s nak tekinthető, mint vitessék keresztül, mint l ptetess k életbe az állami számvitelt rendező 1846-ki törvény, és miután ezen királyi rendelet nemesak szóval és behatóan tárgyalja az ügyet, hanem még minden szükséges m nt t, használatának módjával együtt ismertet: az útasítás e tekintetben kit n  dolgozatnak mondható. Az  tas t shoz csatolt m nt k 50  vet tesznek.

A belga állami számvitelben a következő egybe ll t sok készítendők:

1) az előírányzat, 10 hónappal az exercice előtt,
2) az exercice kezelési kimutatása ugyanazon év december 31- n befejezve;

3) az exercice-t k vet  második  v első negyedében a kamarák el  terjesztetik az exercice számadása, b tudva azon kezelési eredményt is már, a mely az exercice- v számadására a következő t z hónapban eszközöltetett;

4) a mint az „exercice” 5 évi határideje lejárt, ennek v g-

számadása készítették el, összevéve az öt évi kezelésből mindazt, a mi ezalatt az illető exerceice részére leszámolandó volt.

Mint látszik, minden exerceice vég-számadása öt évig marad függőben és így folytonosan öt állami éviszámadás van munka alatt, a mit szükségfeletti nagy munkatehernek tartok, miután elvégre ezen munkaszaporítás gyakorlati becsesel nem bír. Az államháztartásban mindig legnagyobb fontossággal bír a kezelési eredmény (gestion). Azon tényleg nem változtat mit sem, hogy folyó évi vagy múlt évi terhek fedezéséről kell gondoskodni, csak kíváncsian ismerni a czimeket, a melyek alatt a „szükséglet“ és „fedezet“ előirányzandó. Nézetem szerint az állami előirányzatban két nagy szakaszra osztandó a bevétel és kiadás, u. m. a folyó évre és a múlt évekre, mely utóbbiak között ugyanis csak azok foglalhatnak helyet, a melyek a törvény szerint átvihetők a következő évre. Ha egy külön mellékletben ki van mutatva, hogy az illető „múlt évi“ tételek mely naptári évből származnak, teljes áttekintést nyer mindenki az államháztartás állapotáról. Vajon mily gyakorlati értékkel bír, például, az 1860-ik év államháztartására ha öt évre rá, azaz 1865-ben, kimutatják egy zárszámadásban, hogy 1861—1865 mi folyt még be 1860-ból és mi adatott ki rovására? Az 1860-dik évi tényleges államháztartás ez által 1860-ban nem változott. Azért is a francia és belga államszámvitelben lévő azon eszmét és rendszert, több évre terjedő kezelés alá vetni valamely exerceice kezelését, nem látom gyakorlati becsesel bíró intézkedésnek és úgy tartom, hogy az államháztartás igényeinek elég van téve, ha valamely exerceice számadásai a következő év második felében végelintkezés alá ejtetnek, a rendelkezésre maradt activ és passiv tételek pedig a következő év exerceice-ének számláira, mint „egyenlegek“, a múlt évről a kettős könyvvitel szabályai szerint átvitetnek.

A belga állami számvitelt, sőt magát a pénzügyi kezelést is igen nehezíti és lassítja a főszámvevőszék közbenjárása minden utalványozásnál, a mint az már az eddig előadottakból kiténik a miről azonban a főszámvevőszék szervezeténél még szólnodok.

A kezelési eredmény, azaz, hogy mi folyt be és mi adatott ki valamely évben, és pedig tekintet nélkül arra, hogy a bevétel mely évnek kötelezettségét illeti, a kiadás pedig mely évnek rovására történik, azért bír fontossággal, és, nézetem szerint, az államháztar-

tásra nézve a legnagyobb fontossággal, mert ezzel az állam tényleges és rendelkezésre lévő vagyoni állapota és terhe egész tisztán kimutatható évenként. Ugyanis az állami vagyoni állapota két részből áll: a) a birtokában lévő, mindennemű, leltárilag évenként kimutatható ingatlan és ingó vagyon értékéből: b) az állami követeléseiből, a melyek sorában a múlt években kivetett, de bármi oknál fogva be nem szedett adók is helyet foglalnak. — Szemközt ezen activ vagyonnal áll a tartozás, a mely az állam mindennemű, akár a jelenből, akár a múltból származó terheit magában foglalja. — Ha ezen activ és passiv vagyon folytonos és teljes evidentiában tartatik, ha ezzel kapcsolatba hozatik egy alapos kezelési kimutatás, úgy ezen adatok segítségével mindenki teljesen fölismerheti az államháztartás állapotát, forrásait és vagyon-állapotát.

A hátralékos adók összegét a pénzügyi kezelés évenként kimutathatja, valamint azt is, hogy mely évről mennyi van hátra. Törvény által meghatározható, hogy:

a) hány évig halasztható el valamely adótartozásnak beszédése, mely időpontra túl azt, mint be nem szedhetőt, lerovássá alá kell vonni törlés útján, miután a kiszabott idő alatt a beszédés törvényes eszközei eredménytelenekké váltak. Ezen hátralékok beszédésére elegendő 3—4 évet engedélyezni, annál is inkább, miután az adóval hátralékban lévő félnek minden befizetése mindegyikétől a múltból fennmaradt tartozások lerováására fordítandók és csak ezek teljes lerováása után számítható valamely befizetés a folyó évi tartozásnak törlésére. Ezáltal elkerülhetnék az, hogy valakinek rovására, adó-hátralékok czimén, hosszú évek sorából, tartozások legyenek bejegyezve. Ha az adóhivatalok minden naptár-év végével jegyzékbe foglalják a hátralékok kimutatását, és ez egybeállításnál figyelembe vétetnek azon tételek, a melyek behajtása lehetlenné vált: lehetséges leendő évenként bemutatni a törvényhozásnak a valódi adóhátralékok összegét és az értéktelenné vált ebbeli állami követeléseket. A fennemlített 3—4 év lejártával a követelések biztosítása is alig eszközölhető. Minden államban az adó terhe minden más, ha be is táblázott, követelést megelőz és pedig egy-két évre szokott ezen elsőbbség a fiscusnak törvény által biztosítva lenni. Ez alatt, t. i. egy-két év alatt a hátralékok beszédendők, a mi ha meg nem történik, a beszédés le-

hetőségét kell kétségbe vonni. Azért is kívánatos, hogy az adólerovásra és leszámolásra nézve a dolog természetének megfelelő törvényes intézkedések történjenek, a lehető legnagyobb egyszerűsítés alkalmaztassék, máskülönben a képzelt követelések özönében az értékesíthető tételek is elvesznek. Ha méltányos és igazságos, hogy oly követelések az állam irányában, amelyek bizonyos idő alatt nem érvényesíttetnek, elévülhessenek: úgy másrésről az is igazságos, hogy oly követelések, amelyeket az állam az adózó polgár irányában emel és amelyek folyósítására törvényes eszközökkel bír, — meghatározott idő után elévüljenek, ha annak idején a beszédés elmulasztatott. Magából érthető, hogy az elévülés nem találhat helyt oly követeléseknél, amelyek más — és nem a közterhekből folyó — összeköttetésből, állam és polgár között, származtak.

Ha az adószedők az előirt egyenes adók beszédéseért felelősekké fognak tétetni, bizonyára kevesebb hátralék származandik.

Szintűgy törvény által határozandó meg, hogy a törvényhozás által engedélyezett összegeket csak bizonyos ideig lehessen igénybe venni, a melyen túl arra utalványozás nem történhetik.

Lássuk már most a legfőbb ellenőrzésnek módját Belgiumban.

II. AZ ELLENŐRZÉS.

A mint a bevezetésben már érintők, Belgiumban a prae-ventiv controlt épűgy, mint a legfőbb ellenőrzést a főszámvevőszék gyakorolja.

A főszámvevőszék szervezetét és annak hatáskörét s az ellenőrzés módját legjobban megismerteti az a törvény, mely 1846-nak october 29-én a főszámvevőszék tárgyában hozott.

A törvény szabad fordításban következőképen hangzik:

1-ső §. A főszámvevőszék áll egy elnökből, hat tanácsosból és egy titkárból, kik hat évre választatnak a képviselőház által, mely a kinevezéseket bármikor visszavonhatja. Az elnök és tanácsosok 30 évnél, a titkár 25 évnél fiatalabbak nem lehetnek. A titkárnak nincs szavazati joga.

2-ik §. A főszámvevőszék tagjai maguk közt sohasem, kinevezésük idején pedig valamely miniszterrel vagy közigazgatási főnökkel ne legyenek vérrokonságban (negyedik fokig.)

Tagjai nem foglalhatnak helyet a képviselőházban vagy felsőházban; hivatalt, a melyhez állandó vagy ideiglenes fizetés van az állam részéről kapcsolva, nem viselhetnek; se közvetlenül se közvetve részt nem vehetnek oly vállalatoknál, a melyek számolni tartoznak az államnak.

Tagjai nem határozhatnak oly ügyben, a melyben maguk, vagy negyedik fokig menő rokonaik érdekelve vannak.

3-ik §. Az elbocsátás terhe alatt tiltatik, hogy a főszámvevőszék valamely tagja akár maga, akár neje vagy bármely közvetítő által résztvegyen kereskedésben, ügynökségben vagy bármely ipar-vállalat igazgatásában.

4-ik §. Számadások fölötti bíráskodáshoz a szék tagjai többségének jelenléte kívántatik.

5-ik §. (Ezen szakasz az alkotmány fennidézett 116-ik §-vel azonos).

6-ik §. A főszámvevőszék közvetlen levelezésben áll a köz-igazgatási hivatalokkal, a megyei tanácsok bizottságaival számviteli ügyekben és a számadásra kötelezettekkel (comptables) számadásaik tárgyában.

7-ik §. Rendkívüli esetekben, ha a számadásra kötelezett elbocsáttatik, elhal vagy nála hiány mutatkozik, a főszámvevőszék határidőt szab, mely alatt a számadásoknak bé kell adatni, a mi nem zárja ki azon intézkedések megtételét, melyeket a köz-igazgatási hatóság a biztosság és rend érdekében szükségeseknek tart.

8-ik §. A főszámvevőszék büntetést is szabhat azon számadóra, a ki a felszólítás daczára hátralékban marad számadásával. A büntetés az illető fizetésének vagy illetményeinek felét meg nem haladhatja; esetleg az illető áttétele vagy elbocsátása is bekövetkezhetik. Azokra, kik fizetésben vagy más élvezményekben nem részesülnek, 2000 frankig menő büntetést szabhat a főszámvevőszék, — e mellett érintetlenül maradván a jog, bekövetelhetni a számadótól a hivatalos számadást, ha ez azzal — a büntetés daczára — hátralékban maradt volna.

9-ik §. Minden ily ítélet a tanácsosok legfiatalabbikának — ki a főszámvevőszéknél a közvádlo teendőit viszi — javaslatára határoztatik el.

10. §. A főszámvevőszék rendezi és hozza tisztába úgy az

állam, mint a megyék számadásait; állapítja meg végzések alakjában, hogy a számadók kiegyenlített-e számadásaikat, követelésben vagy tartozásban maradtak-e? A most említett két első esetben a főszámvevőszék felmenti a számadót, véglegesen kiadhatja biztosítékát, kitábláztatja a fekvő birtokára netalán történt bejegyzést, ha t. i. a biztosíték e formában adatott volna.

Ha azonban a számadó tartozásban van, a főszámvevőszék megszabja az időt, mely alatt a számadó kötelezettségének megfelelően tartozzék.

Minden esetben a végzés végrehajtás miatt a pénzügyminiszteriumhoz intéztetik, ha az illető számadás a közkinestárt érinti, a megyei bizottsághoz pedig akkor, ha a számadás a megyét illeti.

A számadó, három évre hivatalos működésének megszűnte után, végleges fölmentést kap, ha az eddig meg nem történt volna.

11-ik §. A végzés hozatalának napjától számított három év alatt bármikor jogában áll a főszámvevőszéknek felülvizsgálat alá vonni végzéseket és pedig vagy a számadó fölszólítására, ha ez újabb igazoló okmányokat tud fölmutatni, vagy hivatalból, ha a főszámvevőszék más számadások vizsgálatának alkalmakor hibák vagy mulasztások nyomára akadna. — Sőt még az említett határidő lejárta után is újból történhet felülvizsgálat, ha a végzés hamisított okiratok alapján jött volna létre.

12-ik §. Ha a főszámvevőszék a számadások vizsgálatának alkalmakor hamisítást vagy elidegenítést talál, erről jelentést tesz a pénzügyi és igazságügyi minisztereknek, a kik a rendes bíróságok elé viszik az ügyet.

13-ik §. A főszámvevőszéknek számadók ellen hozott végzései végrehajtandók; ha a végzés a törvényt vagy ennek formáit sérti, a végzés fellebbezhető a semmisítő törvényszékhez. A fellebbezésnek csak akkor van helye, ha az a végzés közlésének napjától számított három hó alatt történik. A semmisítő törvényszéknél az ítélet az iratok előterjesztése mellett a pernek mellőzésével hozatik.

Ha a főszámvevőszék végzését megsemmisítik, az ügy vissza-kerül egy e célra a képviselőház tagjaiból képezett bizottsághoz, mely a főszámvevőszék szabályzatainak szem előtt tartásával és minden további fellebbezés kizárásával véglegesen határoz.

14-ik §. Fizetési utalványokat csak úgy ismer el a pénztár,

ha azok a főszámvevőszék által láttamozva vannak. Midőn a főszámvevőszék valamely útalványt nem tart láttamozhatónak, a visszaútasítás okait a miniszter-tanács vizsgálat alá veszi. Ha a miniszteri tanács az illető kiadást saját felelőssége alatt teljesítendőnek határozza, a főszámvevőszék az útalványt fentartással (avec reserve) láttamozza, és indokait évi jelentésében a képviselőházhoz előadja.

15-ik §. A követelés igazolása a láttamozás utáni időre hasznátható a következő esetekben:

a) midőn a szolgálat természete megkívánja, hogy hitel nyíttassék a fizetések megindítására;

b) midőn az állam házikezelésében lévő szolgálat jövedelmeinek megalapításához előlegeket szükségel az ügykezelő.

Ezen előleg 20,000 frankon túl nem mehet és mire fordítását négy hó alatt igazolni tartozik a számadó.

Állami kezelés alatt lévő bármely gazdaságnak (fekvő birtok, gyárak, vasutak . . .) a 20,000 franknyi határ között újabb előleg csak akkor adathatik, ha az előbbi előleg hováfordítása a főszámvevőszék előtt igazoltatott, vagy pedig az igazolásra engedélyezett négy hó még le nem járt.

Kivételnek ez alól csak törvény adhat helyet.

16-ik §. Az államadósság egy főkönyve a főszámvevőszéknél tartatik, mely örködik a fölött, hogy az átruházások, visszafizetések, új kölcsönök fölvétele, pontosan följegyeztessenek; örködik a fölött, hogy a számadók az előirt biztosítékot befizessék. Az utóbbi célból minden hatóság a főszámvevőszéknek megküldi a mindennemű biztosítékokra vonatkozó kimutatásokat.

Állami kötelezvények, átruházási iratok, biztosítéki igazolványok csak úgy bírnak jogerővel, ha a főszámvevőszék által ellenjegyeztették.

A főszámvevőszéknél külön könyvbe jegyeztetnek azon törlesztés alá eső kölcsönök, melyek bármely célból törvény alapján fölvétetnek. A főszámvevőszék örködik a fölött, hogy az ily kölcsönök leszámolása úgy a számadók mint az állam által pontos-sággal történjék.

17. §. A főszámvevőszéknél az államot terhelő nyugdíjak egy jegyzéke vezetetik. A nyugdíj-ívek a főszámvevőszék által ellenjegyeztetnek.

18-ik §. A főszámvevőszéket illeti hivatalnokainak kinevezése és elbocsátása.

19-ik §. Az elnök fizetése 9000 frankban, a tanácsosoké és titkáré 7000 frankban állapíttatik meg, (1863 márczius 9-ke óta 11.250 illetőleg 8500 frank).

20-ik §. A főszámvevőszék kezelési rendjében csak a képviselőház jóváhagyásával történhetnek változások.

21-ik §. Az 1830. december 30. és 1845 június 14-iki törvények hatályon kívül lépnek.

Ezen törvény a belga főszámvevőszék képét adja. Látni hogy szervezete teljesen eltér a hasonczélú intézményektől más államokban. Jellemző vonása, hogy a főszámvevőszék tanácsa egy a képviselőháztól kinevezett bizottság. Miután az ellenőrzést legmagasb fokon csak a törvényhozás gyakorolhatja, és miután a törvényhozás joga Belgiumban az uralkodó, felsőház és alsóház által együttesen gyakoroltatik, nézetem szerint az alkotmányosság alapelveivel ellenkezik, hogy a legfőbb ellenőrzést a törvényhozás csak egyik tényezője ragadja magához. Ellenmondást látok abban azért is, mert a belga főszámvevőszék tanácsa nem a képviselőház tagjaiból választott alsóházi bizottság, hanem egy executiv valódi hatóság, mely a közigazgatásra befoly.

További jellege a b. főszámvevőszéknek, hogy az előleges ellenőrzéssel (control preventiv) foglalkozik (14. §.) mely a közigazgatásnak nehezítése és lassusítása nélkül nem is eszközölhető. Azonban az útalványozás megtagadásának jogát kormányon kívül álló közegnek adni nem is lehet, mert erre a közigazgatási felelősség terhe nem nehezedik. E jogtól maga a 14. §. fosztja meg a főszámvevőszéket, mert vajon nem lesz-e ezen jog csak képzelt, ha oly kiadást, a melyet a főszámvevőszék nem véleményez indokoltnak, a miniszterium saját felelőssége mellett elrendelhet. A miniszter ügyis minden általa elrendelt kiadás jogosultságaért felelős, mire való tehát a belga főszámvevőszék által ily módon gyakorolt előleges ellenőrzés? Már 1846-ban igen heves viták folytak e kérdés tárgyában a kamarákban, mely alkalommal az akkori pénzügyér (Mercier) igen alaposan fejtegette e kérdést és a 14-ik §-ben foglalt ellenmondást kimutatta.

A preventiv control oly administratív teendő, mely minden úttalványozásnak állami bevétel vagy kiadás tételének megállapításakor történik, miután minden törvény és szabály által meg van szabva. Ha eltérés történik, ez csak elnézés, tévedés lehet—mely nagyon ritka eset, vagy szándékos intézkedés, a melyért a felelősséget a számadó vagy maga a miniszter viseli, a kinek intézkedését a főszámvevőszék megakadályozni nem képes. A főszámvevőszék által gyakorolt ellenőrzésnek tulajdonképeni főcélja nem lehet más, mint a tapasztalt eltéréseket a törvényhozásnak tudomására juttatni, mely a közigazgatást nem nehezítő utólagos ellenőrzés által is elérhető.

Más államokban a preventiv controlt a rendelkező hatóság mellé adott számvevőszégi osztály gyakorolja, mely felett Damocles kardja gyanánt lebeg a főszámvevőszék által gyakorolt utólagos ellenőrzés, mely alkotmányos államban felelős kormány irányában teljesen elégséges.

A belga főszámvevőszéknek költsége a következő egybeállításból, — a mely mint 92-ik számú melléklet az 1864-ki költségvetésnél található — tűnik ki:

VI-i k f e j e z e t:

A főszámvevőszék tagjai:

1 elnök, fizetése	11.250 fr.
6 tanácsos, „	51.000 „
1 titkár, „	8.500 „ együtt 70.750 fr.
37 hivatalnok fizetése és segélypénzek	95.520 „
irodai szükségletre	16,900 „
nyugdíj	1.200 „
Összesen	184.370 „

A hivatalnokok fizetése részletezve:

a) titkári hivatal:

1 főellenőr . .	4000 fr.
1 osztályvezető	4000 fr.
1 leltárnok . .	3,350 fr.
6 iroda tiszt	800—3,300 fr.

b) ellenőrzési osztály:

1 osztályvezető .	5000 fr.
7 iroda tiszt	900—3.300 fr.

c) számvető osztály:

1 osztályvezető . 5000 fre.

8 irodatiszt 900—3,300 fre.

d) államadósági osztály:

1 osztályvezető . 3,900 fre.

3 könyvvivő 900—2,900 fre.

végre

7 szolga. . 1000—1700 frankkal.

1830-ban a belga nemzetgyűlés elhatározá, hogy:

„a főszámvevőszék legrövidebb idő alatt a congressus elé kezelési szabályzatot terjeszsen, mely ha jóvá fog hagyatni, a képviselőház jóváhagyása nélkül meg ne változtathassék.“

A főszámvevőszék kezelési szabályzatát 1831 ápril 9-én a congressus a következőkben állapítá meg:

A főszámvevőszék tagjai naponként, vasárnap és ünnepnap kivételével, vagy közös vagy osztályülésekben végzik a törvény által rájuk mért teendőket. Rangsorozatuk megválasztásuk napjától számíttatik.

A főszámvevőszék két osztályra szakad, mindegyik három tanácsost számít.

Az első osztály ellenőriz minden kiadási czímet (état), megvizsgálja és érvényesíti a számadásokat, a melyek azután közös ülésben fejeztetnek be és láttatnak el végzéssel.

A második osztály az államadóssági főkönyvet és a nyugdíj-jegyzéket tartja rendben, a fizetési útalványokat vizsgálja, a melyeket ez osztály egy tagja és a titkár láttamoz.

Ha az útalványozás ellen nehézségek forognak fel, az osztály az ügyet a közös ülés elé terjeszti.

Ezen második osztály határozza meg, hogy a nyílt hitelre adott pénzről mely idő alatt tartozik az illető számolni.

A tanácsosok első ízben az elnök által osztatnak be a két osztályba, a melyekben maga is elnökölhet, rendesen azonban a rangban első tanácsos elnököl. Minden fél évben a tanácsosok akkép változtatnak, hogy minden tanácsos minden évben mindkét osztályban működjék.

A közös ülés csak akkor határozatképes, ha a tanácsosok többsége jelen van. Végzések szavazattöbbséggel hozatnak, a ki-

sebbségben maradt tagok jogában áll nézetüket a jegyzőkönyvbe felvételni.

A főszámvevőszék sohasem szünetel, hetenként rendszeren két közös ülés tartatik. Ha valamely tag kilép vagy elhal, a megüresedett hely betöltése végett jelentés terjesztetik a képviselőházhoz.

Az elnök 8 napi szabadságot adhat a tagok bármelyikének, ennél többet csak a közös ülés, ha ezáltal az ügymenet fenakadást nem szenved.

Közös ülésben az elnököt a rangban első tanácsos helyettesíti, különben az elnök viszi a felügyeletet és rendelkezik a törvény értelmében. Szavazás esetében megosztott szavazatoknál az elnök szava dönt.

A közös ülésekben a titkár viszi a jegyzőkönyvet, ellenjegyzí a főszámvevőszék kiadványait, végzéseit és az utalványokat; a titkár felügyel az irattárra és leltárra valamint a hivatalos személyzetre, és havonként jelentést tesz az elnöknek az ügymenetről. Akadályoztatása esetében a tanácsosok egyike által helyettesítettik.

A főszámvevőszék végzéseit ugyanoly alakban adja ki, mint a törvényszékek.

WENINGER.

MÉG EGY SZÓ

A HÓRA-VILÁG GENESISÉRŐL.

Az 1784-beli erdélyi úgy nevezett Hóra-világ kezdetét s eredetét illetőleg: e zendülésben ugyan az oláh nép jobbágyi sorsa kiválólag szerepelt, mint ezt az arra vonatkozó, és e folyóirat 1866 és 67-diki éveinek több füzetében megjelent történelmi értekezésemben földeríteni igyekeztem, másfelől azonban, mint a t. olvasók emlékezni fognak, nem mulasztám el, figyelmüket a véres drámában végzettéljes befolyást gyakorolt más okokra s tényezőkre is fölhívni.

Ilyenek voltak különösen: a katonai összeírás, s abból keletkezett zavargások, a katonaságnak a zendülést-élesztő magatartása, végre nem lehet azt is tagadni, hogy II. József császár intézvénnyei, melyek által a földnépe helyzetének javítását, de nem alkotmányos úton, akará eszközölni, kártékony hatás nélkül nem maradtak, mennyiben a jogaikban sértett nemesi osztályt nem kevésbé békételenségre ingerelték, mint a jobbágyokat is izgatták, kikben nem teljesíthető vágyakat s óhajtasokat ébresztettek föl.

Ez utolsó körülményre nézve nem kell feledni már a pórlázadás folyamában fölmerült azon tényeket s adatokat, melyekben nyilvánult a sokat szenvedett hazának a kormányt elég hangosan kárhoztató közvéleménye, vagy jajszava, mennyiben az közvetlen vagy közvetve történt magatartásával, főleg mulasztásával a zendülés tüzének terjedésére nem kis befolyást gyakorolt.

A Hóravilág okainak kiderítése végett gr. Jankovics Antalra bízott kinyomozás eredményét ismerjük; s tudjuk azt is

hogy e királyi biztosnak állítólag részrehajló, s az oláhoknak kedvező eljárása ellen emelt panaszok és fölszólalások sem hiányoztak. Ha azért tekintetbe vesszük, miszerint nevezett gróf egyfelől legnagyobb részben csak az oláhokat, tehát a cselekvő s a gonosztságot elkövető félt hallgatta ki, míg másfelől a szenvedő s azon vétkes merénylet által sujtott nemességet, a földbirtokos osztályt kikérdezni s annak sérelmei felől is az illetők által magának tudomást szerezní szükségesnek nem vélte, nem kevésbé a katonaságnak az oláh támadás alatt tanúsított kététes magaviselete földéritését egyáltalában mellőzte — az említett felszólalásokon nem lehet csudálkozni, s hogy az 1790—91beli kolosvári országgyűlés a Hóra-támadás ügyében a felséghez folyamodván egy új és igazságosabb nyomozás kiküldését sürgeté.

Egy ilyforma, s Hóra-világi értekezésemnek megjelenése után kezemhez jött okmányról akarok most utánpótlólag a t. olvasó közönségnek számot adni, mely részben az országnak azon gyászos időbeli hangulatára, s részben magára a pörzendülés genezisére, valamint általában az erdélyi akkori politikai viszonyokra nevezetes világot derít.

Tudvalevő dolog, hogy az erdélyi nemesség kétségbe vonta azon állítás igazságát, s határozottan és minden alkalommal visszaútasította azon rá háritott vádat, mintha az oláh támadást a földesuraktól szenvedett jogtalan bánás és nyomor idézte volna elő, névszerint a fenemlitett kolosvári országgyűlés „a valósággal épen meg nem egyezőnek“ mondotta: „mintha a parasztságot a földesuraságok rendkívüli keménysége lázasztotta volna fel“ *).

Ez a tartalma s világosan kimondott célja a magyar nyelven szerkesztett, s még a zendülés folyama alatt több főurak s nemesek által gr. Jankovichhoz benyújtott tudósításnak, vagy jobban mondva emlékiratnak, melyet most ismertetni akarok **).

*) „A tizedik ülésben, melynek azonban napja az országgyűlés jegyzőkönyvében kitéve nincs.

**) E sok tekintetben, s az erdélyi, azon korbéli jogviszonyok földéritéséért is érdekes okmány másolatban az erdélyi muzeumi egylet irományai között találtatik. Keletkezésének napja ugyan nincs oda írva, de midőn folyamodók abban Zárándnegyét említvén, mint alább látni fogjuk,

dók abban azon állítást, mintha a lázadást az oláhoknak a nemességtől elnyomatása, általában jobbágyi sorsuk idézte volna elő, azzal is kívánják megczáfolni: hogy a pórhad nem a nemesek birtokában, de a zalathnai kinstári uradalomban vette kezdetét s onnan terjedett el. „Ha igaz lett volna az,” mondják az emlékirat szerzői, „hogy csupán a földesurak kegyetlensége miatt származott legyen az oláhságnak ezen gyűlölsége, és a nemesség veszedelmére történt egybeesküvések, ottan kellett volna egyáltalában kezdődni a lázadás eredetének, a hol praetendáltathatnék, hogy a saevities nagyobb mértékben lehetett volna, de annak a kezdője Horja, az ő általa föllázított népnek fészke a zalathnai montanisticum dominiumban volt, épen hogy Zaránd vármegye felől ütötték ki magokat, ott tudniillik: az hol a zalathnai dominiumban oly könnyű életű jobbágyok vannak, hogy Európában nincsen más sok.” Valóban e nézet és fölfogás, mit a kérelmezők annyira hangsúlyoznak, a hazában akkor, s még későbbre is széles körben uralkodó vélemény volt.

Átmenve már a kérdéses emlékirat tartalmára, miután folyamodók az által történt megvigasztaltatásukat kifejezik, hogy: az isten a fejedelemnek szívét arra vezérelte, ki „az oláhság a nemesség és földesurai ellen való dühösségének és felháborodásának valóságos okait kívánná kitanúltatni” s a végre ő excellentiáját az országba küldötte, — a pörzendülés ügyének állására, s a dolog érdemére vonatkozólag maguk nézetét következőleg adják elő:

„Hogy ha Excellentiád a mostani, közöttünk lakozó, avagy quártélyozó idegen nemzetbeli emberektől, hadi tisztectől szándékozik végire járni, már maga célját el nem érte, mert ezek azok, a kik nagy idegenséggel a közönséges szorongattatásunk közepette is hozzánk nem segedelemmel, hanem hideg vérrel mutatták magukat és mutatják ma is, de a dolgokat sem tudják, nem értik.”

„Hogy ha csupán a fellázadott néptől kíván Excellentiád végi-

mondják, hogy abban Hóra egyedül uralkodik, ebből világos, miszerint az iratot 1784—6 december közepén Dévára érkezett gr. Jankovicsnak, a támadás vége előtt kézbesítették.

re járni, itten is nehezen fogja Excel. maga szándékát elérni, mert ezen ellenünk dühösködő és már is rajtunk sok kegyetlenségeket véghez vitt felzúdult nép kigyót-békát fog a nemesség ellen kiáltani, és maga irtóztató cselekedeteinek elfedezésére is mindazon okokat fogja előadni, a melyeket régtől fogva a nemességnek megesküdt ellenségei szívekbe igyekeztek plántálni.“

„Hogy ha a nemességtől kívánja Excád magának annak okait feladattatni, annyi leszzen a lázadásnak módja, a hányan vannak azok, kik ezen mostani közönséges veszedelemben s nyomorúságban kárvallottak fetrengenek; nem tagadhatjuk ugyan, hogy kiki maga különös sérelminek legjobban tudván okait, ezek adhatják legigazábban elé a környülálló dolgokat azokról, a mik rajtok történtek. De hogy mégis az ezen rosztat szülő valóságos közönséges okok, melyekről ritka embernek van tudománya, s mindnyájan által sem láthatják, nyilvánságosabbak legyenek, szükség felsőbb időkre, s egynehány esztendőkre visszatérni, midőn Erdélyországa régi administratiójának formája változott újabbá s a két administratio formájának egybenvetéséből kikeresni valóságos okokat, épen könnyű, de szükséges is.“

Az emlékirat szerint tehát az oláh lázadás megértésére szükség mindenefölött az azt „szülő közönséges okokat“ kifürkészni, s a közelebbi múltra visszatekiinteni, midőn Erdélyország régi kormányzása változást szenvedett. Az 1761-ik évben kezdődött ilynemű újításokat, azokból eredő rosztakat, s különböző bajokat folyamodók 20 pont alatt sorolják elő.

Az említett 1761 valóban Erdély történelmében, s főkép alkotmányos éltében emlékezetes időszakot, s úgy mondható, fordulási pontot képez, mennyiben Mária Terézia alatt azon évben az utolsó diéta tartatott, s a karok és rendek azután, úgy szólva, h a r m i n e z e s z t e n d e i g országos dolgok felett való tanácskozás, általában a haza alkotmányos jogainak gyakorlása végett össze nem hivattak *) mi által Erdély alkotmánya tetteleg fölfüggesztetett. Ily

*) A II. József császár idejében 1781-ben tartott úgy nevezett diétát inkább a haza alkotmányos jogain ejtett nagy sérelemnek, mint rendes országgyűlésnek lehet mondani, miután azon alkalommal az összegyűlt kk. és rr. a hódolati hitet a fejedelemnek letették, kinek részéről s nevében azonban a hon alaptörvényei és szabadsága nem biztosítottak.

módon még inkább megerősített a már azelőtt úgyszólván életbeléptetett absolutismus rendszere, a kormány az ország minden jogait magához ragadta, s az alkotmányos formáknak teljesen mellőzésével a legfontosabb ügyekben szabad tetszése és akarata szerint határozott.

Az emlékirat szerzői, nyilván kimondva abból eredő igen keserves fájdalmaikat: „hogy nem áttallotta, s ma is nem áttallja ezen rajtunk dühösködő parasztság teli torokkal kiáltani aztat: hogy mindezeket felsőleges Urunk parancsolatjából esleleksi“, a pörzendülés eredetére nézve fenébb érintett állításukat különböző kormányi intézkedések s annak következményei által kívánták bizonyítani és igazolni. Azokat, a főbb, s jobb rendbe összevont adatokra szorítkozva, mennyiben szükséges leendő, a folyamodvány saját szavaival s annak irmodorával soroljuk elő.

1.) Az 1761-dik évig az „országos gyűlések által tractáltatott“, s úgy kimért adófizetés, hogy a nép „maga erejében megmaradva“ azon terhet viselhette, változást szenvedett; a régi adórendszer akkor fölbomlott, „s következett annak csupán csak arbitraría administratioja“; ez újítást pedig oly emberek hozták be, „kik az által magoknak érdemeket csinálni és magok szerencsáját felebb hágtatni kívánták, sine ulla plagiarum et emporiorum proportione“; egyszersmind az adót „inkább a vármegyékre és székely nemzetre rakták.“ Így midőn az adózó nép, „a minden industria nélkül való ostoba oláhság“ túlterhelve lévén, keservesen panaszkodott, a jobbágyok sérelmét az új contributio „hódolói“ nem ennek „mérték fölötti nagyságában és improportiójában“ keresték, de a földesúri szolgálat terhes voltának tulajdonították, sőt a „perceptorok és mások által véghez vitték aztat“, hogy a nép is maga nyomorúságáért a földes urakat vádolta.

2.) Az 1763-dik évben a megyékben föllállított, az addigi tisztségek s törvényszékek teendőivel és körével bíró úgynevezett folytonos táblák — tabulae continuae — nemkevésbé nagy következményű változást idéztek elő, a politikai testületeknek minden tekintélye megcsökkenett, „az administratio régi formája oda lett“ s így a természete szerint „minden nyughatatlanságra hajlandó“ oláh nép szívébe lassanként beoltották az ura iránti engedetlenséget, s mind ezzel, mind a tiszviselőkkel „szembe állásra“ alkalom adatott, és „két kézzel beverék“ a parasztoknak „minden

fundamentum nélküli méltatlan“ panaszát; a continua táblák csak a kormánytól jövő „parancsolatoknak véghez vivői, nem a haza törvényeinek s régi jó szokásainak védelmezői voltak“, annak tagjai a parasztnak panaszát magok dolgozták ki, s magok tették írásba, s midőn ben ültek, ők voltak a bírák, ha a földesurak méltó panasza felebb hatott, nem ezeknek, de a continua tábláknak volt ott hitele, „az honnét naponként szarvat emelt a parasztság magának a nemesség ellen, s levetkezte lassanként az urához való minden kötelességét.“ Ez nem is lehetett másképen, írják a folyamodók, a folytonos táblák tagjait a főispánok candidáltak ugyan, de a kinevezés nem tőlök, nem is a vármegyéktől, hanem a patronusok kedvezésétől függött, s gyakran „jóságtalan emberek is obtrudáltak“, ha azt a vallások közötti arány (más szókkal: a katolikus egyház érdeke) úgy hozta magával.

3) Így lassanként „az urához való engedelmisséget kivetkező oláhság“ az ellen tett panaszában „praesidiumot“ vagy védelmet a folytonos tábláknál találván, „maga nyomorúságát nem az adó improportiojára, hanem földesura terhes szolgálatjára kezdette hárítani“, s ez volt „legelső kútfeje“ azon gyűlölségnek, melylyel a földesurak irányában viseltetett.—„Ha ezen parasztnak panaszai a földesurak ellen“, mondja az emlékirat, — „megigazítások végett az haza törvényeire hozattattak volna, ha mindjárt igazak lettek volna is, könnyű lett volna azoknak igazítását megtalálni, de inkább tetszett a parasztnak földesurok ellen szíveket fölgújtani, — — — hogysem a törvényeknek s haza constitutióinak mivoltához nyúlni s ragaszkodni.“

4) Az 1769-ben, az urbéri szolgálat szabályozása végett kiadott „bizonyos punctumok“ után sem szűnt meg az ahhoz szoktatott földnépe panaszolni, valamint nyomorúságát a földesúri szolgálatnak tulajdonítani. Majd 1771-ben „a dominus terrestrisek megzabolázására bizonyos cynosura resolváltatik, mely mellett a földesuraknak az ő embereken praetextuált kegyetlensége, servitiesse vindicáltassék,“ ez azonban a jobbágyságot a földesurak elleni gyűlölségre még inkább fölbátorította, annál inkább mert az említett cynosurának egyéb sikere nem volt, mint az, hogy

a kisebb „tehetetlenebb“ földesurakat feleletre vonták — míg „a nagyobbak“, tehát hatalmasabbak büntetlenül maradtak.

5) Mintán így „a földesurak kegyetlenségéről már a kovász a parasztok szívébe plántáltatott“ s mindinkább elhiresztelték, „eztet üzték, főzték, hogy mint a tatár a rabjával úgy bánnék az erdélyi nemesség a maga jobbágyaival“, hogy e „gyalázatos hírt“ a felséges udvarnál is hitelesebbé tegyék, segítségül vették a határszéli katonaságot is, melynek föllállítása, mint tudva van, 1762-ben vette kezdetét, 1764-ben január 7-én történt mádefalvi vérengzés után végrehajtatott. Sőt azonkívül a dologba a rendes katonaság, vagy : „a quártélyozó regulata militia magát belé elegyíté, az volt a compániáknak a regimentekhez, a regimenteknek a brigádákhoz, a brigádáknak a general-commandóhoz tett föladásoknak szokásba vett egyik objectuma: hogy bánnak a földesurak a jobbágysággal, s azokon minémü kegyetlenséget üzenek.“ E nagyobbára idegen nemzetbeli katona fő és altisztek, kik a haza alaptörvényeit nem értették, azt sem tudták, hogy a földesurak irányában mivel tartozik a paraszt ember, kinek „valamije van, mind az ura földjéből való, s a királyi adót is onnan fizeti, a törvény mondja: „rusticus nihil habet praeter mercedem laboris,“—„maguk jurisdictioját s állapotját többre nevelni“ akarván, a földesurakat, „azoknak nem kevés kisebbségére“ az irt módon igyekeztek a felséges udvar előtt mind több gyanúba hozni, mi által a parasztság a földesurak ellen mind nagyobb bátorságot vett magának, mert látta, hogy mindenütt pártját fogják.

6) A parasztok szívében mély gyökeret vert ezen gyűlölséget táplálták a földesurak ellen'tett „számtalan, ok nélkül való investigatiók“, melyek „ha fundamentum nélkül valóknak találtattak is“, az ok nélkül panaszló parasztok soha meg nem büntetettek.

7) Épen így e dologban „fataliter intercedált“, hogy 13 szász falu földesurok s magistratusok irányában „minden engedelmességet fölrugott“ s e zavargásoknak világosságra jött bujtogatói, az akkori Trautmannsdorf ezredbeli két kapitány ú. m. Aipech és gr. Lerchenfeld büntetés nélkül maradtak, s a szegény népnek sok ezer forintjába került pör vége az volt, hogy a földesurak a fiscalis kereset alól minden törvényszékek által fölmentettek, s az ügy maga a felséges udvarnál eldöntetlen hever.

8) Miután még az aprólékos dolgok is, mik a parasztok és

földesurak között a folytonos tábláknál magokat előadták, ott el nem igazíttathattak, de a parasztok „felsőbb instanciákra futtkároztak“, azok ez által is mindannyiszor „lábat kaptak“ s új gyűlölségre lettek földesuraik ellen ingerelve. Ide járult az is, hogy a közönséges gyűlésekről vagy egyébűn a király színe elé teresztendő felírások, folyamodások elnyomattak, s így oda nem juthattak, minek következtében „keservesen hallani kellett azt, mintha Erdélyben nem volnának a publica administratiohoz elkészült elegendő alkalmas subjectumok“, holott az ilyenek elmelőzése csupán azoknak érdekében s földadásából történt, kik „magok hízékedések által tulajdon principiumokat foveálták s elősegítették“ és így azon czélt, a mire törekedtek, annál inkább elérhették.

9) Az emlékirat azon pontja, mely a közigazgatásban és kormány-rendszerben 1761 óta történt újításokra s változtatásokra vonatkozik, kétségen kívül az okmány legfontosabb s kiváló figyelmet érdemlő szakaszát képezi. Annak egész tartalmát, az akkori gondolkodást jellemző, sajátzerű fogalmazása szerint közöljük.

„Hogy ha egynehány esztendőtl fogva ezen hazának, mint az előtt, régi nagyérdemű s tehetségű familiákból, hazafiaiból való s á g o s p r a c s e s s e i l e t t e k v o l n a ; h o g y h a a t ö r v é n y é s m a g y a r n e m z e t p r i n c i p i u m a i s z e r i n t k o r m á n y o z t a t o t t v o l n a : n e m l e h e t n e a z t r e m é l l e n i i s , h o g y e z e n r o s z s z á r m a z h a t o t t v o l n a , d e 1761-dik esztendőtl fogva a régi administratio n a k v á l t o z á s á v a l m i k é n t é r z e t t e e z e n , a r é g i i d ő b e n k e m é n y f e n y i t é k a l a t t t a r t a t o t t o l á h n é p a m a g i s t r a t u s o k s f ö l d e s u r a k l a b e f a c t a t i o j á v l a z n e k i v á l ó f e l e t t e v á l ó k e d v e z é s t , f e l r u g v á n a z o n n e x u s o k a t , m e l y e k ö r á l l ó i v o l t a k a r é g i a d m i n i s t r a t i o n a k , t u d n i i l l i k : a m a g i s t r a t u s t é s f ö l d e s u r a t , ú g y k e z d e t t e l v e t e m e d n i ; é r z e h e t i e z t m a g a a k i r . g u b e r n i u m , a k i m i d ő n p a t e n s e k e t s p a r a n c s o l a t o k a t p u b l i c á l t a t o t t i s k ö z t ö k , s z á m b a s e m v e s z i k m e g v e t e t t f ö l d e s u r o k k a l a g u b e r n i u m o t ; g y a k r a n a z t h a l l a t n a k m o n d a n i : e n e m a k i r á l y , c s a k a z u r a s á g p a r a n c s o l a t j a .“

10. Midőn II. József császár Erdélyben 1773- és 1783-ban útazott, s mind a kétszer „magával született és kegyelmes indulatját földnépéhez azzal is bizonyította“ — hogy kit-kit kegyelmesen nemcsak meghallgatott, de alázatos instanciájakat maga szent-

séges kezeivel beszédte, „a természet szerint állhatatlan és mindent maga malitiája szerint magyarázni szokott oktalan nép“ szemlélvén e kegyelmességét ő felségének, felette sok alaptalan instanciákkal terhelték, s ebből bátorságot vett magának más alsóbb instanciáknál is magistratassa, s földesura ellen tartózkodás nélkül panaszolni s azokat méltatlanul terhelni.

11) Az 1778-dik esztendőben az újonczok állításában az addigi rendtartástól különböző, azon helyes módot hozták be, hogy a földesurak magok állítsák ki az újonczokat, a mit midőn azok hiven és sikerrel teljesítettek, jobbagyaik előtt magukat azzal gyűlölséggé tették.

12) Bekövetkezett 1783-ban „az excorporatoria principalis commissio *)“ conferentiája, mely in a. 1784 continuáltatik, s hogy az uraságoknak, nemességnek örökségei elvétetődnek, s a limitanea militia számára általadattatnak, depraedicáltatik, — sőt az efféle jószágoknak conscriptiójára is bizonyos conscriptorok rendeltettek, mindezekből, ő felsége intentiója ellen is, azt itéli a földnépe, s tudatlanságból balra magyarázza, hogy az uraságoknak az egész országban minden alodiumai a földnépe közt fölosztatnak.

13) Azon alkalommal, midőn a határszéli katonaság fölállított, „az oláh népnek a fegyver föl vételére“ rábeszélése végett, minden szükség nélkül, számtalan oláh papot eszközül fölvettek; s akkor vették észre ezen pópák, „hogy ők azok, a kik uralkodnak az oláhságnak szivén,“ ezek szolgáltak mint „emissariusok“ minden rossz véghezvitelére, sőt az oláhságot folyvást biztatták, „hogy ha a fegyvert fölveszik, nem ők a földesuraknak, hanem a földesurak lesznek az ők hatalmokban, sőt a földesuraknak alodiumait is ők fogják felosztani.“

Ezek másképen is izgatták a jobbagyokat a nemesség ellen, mely mivel ragaszkodik maga kiváltságaihoz, és nem adózik,

*) Mint ma neveznék: „kisajátító bizottság“, melynek föladata volt, a magánosok birtokában lévő, s a határszéli katonaság számára kiszakasztott területen belül eső jószágokat abba belé vonni, s az illetőknek fiscalis jószágokkal leendő kártalanításáról gondoskodni.

azért sem a királynak, sem a monarchiának nincs hasznára, s így a jobbágynak ez is a földesurak elleni gyűlölségre, s azok megvetésére nem kevés okot szolgáltatott.

14) Az emlékirat végre a lázadást előmozdító, vagy annak kitörésére kisebb-nagyobb részben befolyást gyakorolt más négy körülményt is hoz föl. Ezek a következők:

a) Az 1784-ben nyáron Károly-Fejérvárott s Hátszeg vidékén „a General-Commando által“ véghez vitetett katonai összeírás, a mi valóban a Hóralázadás előjátéka, s annak közvetlen okozója is volt.

b) A zalathnai fiscalis uradalomban az oláh jobbágyságnak nem rendes falukban, de a hegyek között szétszórva s egymástól nagy távolságban lakása miatt nehéz volt rájuk felügyelni, őket szemmel tartani, s az engedelmességre hajtani.

c) A szabadsággal haza bocsátott, s az időt otthon henyeségben töltő katonák a háborgók és tolvajok számát szaporították, s valóban ilyenek nem kevesen találtattak az elfogott pártütő oláhok között, kiknek azok néha vezérek is valának.

d) Miután „a természet ritusa szerint különböző s hegyek között helyeztetett legvadabb oláhokból álló Zaránd vármegye, melyben ma egyedül Hora tolvajjai uralkodik“*) Hunyadmegyével egyesítettet, ennek következtében a zarándi circulusban lévő kevés számból álló magist-ratus a föld népére elegendő felvigyázással nem lehetett, s az onnan eredett veszélyt meg nem gátolható.

Az emlékiratot készítők utólszor nem mulasztották el, főkép a katonai összeírás alkalmából az oláhságot felizgató s a lázadást előidéző főbb okokat következőleg összeállítani, illetőleg recapitulálni.

„Mindezekből“ (i. i. az elősorolt tényekből s adatokból) „a nép maga állhatatlansága szerint ezeket ítélte:“

1. „Hogy a felséges urunk parancsolatjából neki fegyvert kell venni.“

2. „Az uraságot el kell tüzzel-vassal pusztítani.“

3. „Az uraság allodiumait szükségesképen elpusztulások

*) Ez a fenebb már említett adat az emlékirat keletkezésének idejére nézve.

után fel kell osztani, a mint hogy némely elpusztított uraságoknak földjeit már el is foglalták, és abba már be is ültetnek jobbágyai.“

Ne hagyjuk még azt is említetlen, miszerint a kérdéses folyamodásban azon körülmény is felhozatik, hogy „a legháborúságosabb időben“ (t. i. a hétéves porosz háborúban 1756—1763) midőn több katonaság nem volt Erdélyben „egy bataillonnál s egy schwadronnál, *) csendesen volt a haza“, most pedig a szélbeli katonaságnak felállítása után és sok fegyveres nép között, az ország „tűzzel ég, lángol; nincs hová léphessék batorságosan az hazafia.“

Az emlékirat hátralévő részében a folyamodók a kormánynak javaslatot tesznek elsőben arra nézve, mi móddal lehessen a lázadást mielőbb lecsendesíteni; másodsor: ezt úgy eszközölni, hogy azon vész többé meg ne újuljon. E részben ajánlák a kormánynak, a hazába a szomszéd Magyarországból több katonaságot küldeni be, valamint azon falukat, hol a zendülés fészke van, sok fegyveres néppel addig megszállva tartani, míg a csendesség egészen helyreáll.

A fenebbiekben kivonatilag közlött hóravilági emlékirat nemcsak az ország akkori hangulatának s gondolkodásának ismertetése tekintetéből, de különösen azért is felette érdekes és figyelmet érdemlő okmány, mivel a hazát vérbe és lángba borító, s rendbontást okozó pórzendülés főokát a haza alkotmányos jogainak felfüggesztésében, s a közigazgatás minden ágaiban szabad akarat, sőt önkény szerinti eljárásban, s így a kormány által eszközölt és gyakorolt rendbontásban keresi, egyszersmind az arra vonatkozó adatokat, mint a fenebbiekben láttuk, elősorolva, az említett állítást azokkal indokolja is.

E részben a folyamodó magyar urak minden bizonynyal az

*) Egy más hóravilági s gyűjteményekben meglévő okmányban, melyet gr. Teleki Károly, azon időben erdélyi kir. kincstárnok ily cím alatt „Ursachen der gegenwärtigen Bauern-Rebellion“ németül írt, a fenebbi állítást megerősítvén, arra nézve azt írja: „Entstehet anno 1756 der siebenjährige preussische Krieg, und in Siebenbürgen blieben nur ein halbes Bataillon von Heinrich Daun und eine Escadron von Sachsen-Gotha. Das Land ist den ganzen Krieg durch, bis auf den bekannten Sophronischen Tumult ruhig geblieben, welcher doch auch als bald ohne Brennen, Sengen und Plündern gestillt worden ist.“

ország helyzetéről azon gyászos időben, egészben véve, helyesen ítélték, s nagy igazságot mondtak, mert a kormány által életbe léptetett s a haza törvényeit nem tisztelő absolutismus magában ugyan Hóravilágot még nem idézett volna elő, de más tekintetben annak a közügyek állására káros hatását, valamint ártalmas követkevéseit sem félreismerni sem tagadni nem lehet.

Minden kérdésen kívül a kormány tekintélyének, s jótékony hatással működésének egyik föltétele: a törvényekhez ragaszkodás, azoknak fentartása, annál fogva, ha az ellenkezőleg eslekszik, a haza alkotmányát számba nem veszi, a jogi állapotot megingatja, a szabad akaratot a törvény felibe emeli, magát leg-erősebb, s bármely válság és vész idejében legbiztosabb támaszától fosztja meg s az állam gyengülését okozza. Nem lehet azért kétségbe vonni, hogy ha Erdélyben 1761 után az ország rendének összehívása, a törvényhozás meg szüntetve nines: a kormány által egyoldalulag s törvénytelen úton behozott több oly ferde és kártékony intézkedés elmaradt volna, mi a haza nagy sérelmét képezvén, az oláh lázadás kitörését elősegítő tényezők és okok között szerepel.

Nem lehet itt még említetlen hagyni azt, hogy bár az emlékirat szerkesztői senkit meg nem neveztek azon emberek közül, kik újítások által s az önkényes kormányzásnak behozásával „magoknak érdemeket csinálni, s magok szerencsáját feljebb hágtatni kívánták“, de minden bizonynyal a sorok közé rejtették b. Brukenenthal Sámuel kormányzóra ezékezésüket, kinek Erdély közügyeibe, az ottani politikai viszonyokba, általában a közigazgatásba tulnyomó, sőt döntő befolyása épen 1760 ban kezdődött, midőn kormányzóki tanácsossá s tartományi cancellárrá neveztetett ki, s majd magasabb hivatali körökbe lépve, arra előtte tágabb és szélesebb hatáskör nyílt, s e munkásságát valóban úgy gyakorolta, hogy a mint hóravilági értekezésemben kifejeztem: „a testvér hazának 1848 előtt fenállott kormányzási rendszere Brukenenthal műve volt.“ S e részben az „idők tanúja“ a történelem, az Erdély alkotmányát 1761 után meg szüntető, minden hatalmat a kormány kezébe özpontosító, a haza jogait magához ragadó országlási rendszerért, s ebből eredett sérelmekért nagy részben b. Brukenenthal Sámuel kormányzót teszi felelőssé, ki e magas polezra emeltetését leginkább a mondott irányban gyakorlott tevékenységének köszönhetette.

SZILÁGYI FERENCZ.

AZ ISZLAM KELETI NÉPEK

IPARÁNAK VISZONYAI.

„Ti európaiak“ mondá egykor nekem egy engürübeli (Angore Kis-Ázsiában, hol hajdan nagy posztó-gyárak voltak) török, „ti nem annyira fegyvereitek hatalma, vallástoknak, általatok oly sokat emlegetett felsőbbsege által, mint inkább ördögi eszetek és minden mesterségbe lopódzó ravaszságtok által tettetek minket tönkre.“ — A becsületes török, ezt mondva, mélyen felsóhajtott, midőn hosszadalmas beszélgetésünket, melynek tárgya Ázsia ipara volt, bevégeztük.

És valóban öneki félig-meddig igaza volt. Miként egészben véve kelet műveltsége a gyermekkorban szunnyadozó nyugatot társadalmi és állami viszonyai által egykor hatalmasan háttérbe szorítá, úgy volt ez az iparra nézve is. Itt-ott hízeleg ugyan öntudatunknak azon tudósítás, hogy nagy Károly, VI. Lajos, egy spanyol vagy német fejedelem udvarából ajándékok, az európai ipar terményei, vándoroltak ázsiai uralkodók udvarába és ott bámulatot keltettek. Olvasunk Velence és Génua gyártmányai, Francia- és Németország egyes szövetei és fegyvereiről, melyek a középkorban egész Chataiig találtak útát. Freng, Frengi vagy Efrendt, miként Európánkat, a fiatal Európát a vén Ázsiában nevezték, kelet népei előtt már a legrégibb időkben „az értelmes“ melléknévvel volt ismeretes. S mégis mennyire állottunk mi akkor a keletiek után?! Sőt ha nem tévedek, a XIII. és XIV. századig az európai s ázsiai ipar közti különbség ép oly nagy volt, mint ma a gyárak füstjétől kormos Anglia és a halva és pusztán fekvő Ázsia közötti.

A mit tehát az iszlami kelet iparáról mondani akarunk, az csak annak gyér maradványairól szól, és hogy ezeket kellőleg méltányolni tudjuk, néha-néha a jelenről a múltra is vissza kell tekintenünk.

Ha olvasóim az iszlami kelet iparának fő tulajdonait akarják ismerni, csak a következőt akarom felhozni. Az ázsiai mohammedánok kézművei reánk, akár színjáték vagy az alakok sokneműsége, akár aesthetikai fölfogásnál fogva, ha nem is tetszetős, de mindenkor bizarr benyomást gyakorolnak, és bár gyártmányaik közül számosak a mieinkhez képest tartósabbaknak látszanak, mégis a keletiek birtokában levő anyagok kitünőségéhez képest, azok távol sem oly tökéletesek és bevégezettek, minők lehetnének, vagy minők a mieink, eszközeink és gépeink nagyobb felsőségének következtében. És mégis, mily régiek azon iparok, melyeket Ázsiának általunk tárgyalt részében ma találunk! Persia ipara, bár rég nem az már, a mi a Timur és Szefevi uralkodó családok idejében volt, mégis azon kiindulási pontot képezi, melytől úgy az iszlam nemesebb művészei, mint a kézművek Arábia, Törökország, Közép-Ázsia, sőt annak idejében egész Kazanon túl déli Oroszhon fölött is útjokat vették. Sőt, a mi valóban bámulatra méltó, mindazon városok, melyek Marco Polo idejében az ipar valamely ágáról nevezetesesek voltak, kevés kivétellel; még ma is azok, bár, miként már említve volt, a hanyatlás szörnyen szembe ötlük az európainak. Sok, az arab viszonyokban jártasnak feltűnő lesz, hogy Persiát jelölöm ki az iszlam művészet első forrásának, mely pedig minden látszat után ítélve Indiától nyert tanítást. Damascus, Halep és Bagdadnak virágzó állapotát a chalikák idejében fogják ellenem felhozni, mivel az araboknak általában nagyon is nagy adag eredeti culturát tulajdonítanak. Ámde ezt a gyakorlati és elméleti nézetek egyesült mezején lehet legjobban eldönteni. Nemesak úgy tüntek föl a persák az arabok szemében mint a ravaszok, finomak, és művészetben gazdagok; hanem a legrégibb gyártmányok nevei is persák, bár nem Iránból származnak. Bochara és Belchből az évi adó fegyverek, selyemszövetek és arany művekben ment Bagdadba, míg Bagdad és Damascusból csak igen kevés gyártmány jutott Chorasán- és Közép-Ázsiába.

Ámde, úgy látszik, hogy nagyon is általános nézetekbe bo-

csátkozom. A kedves olvasó könnyen kérdezhet, hogy miben áll hát tulajdonképen a mohammedan kelet ipara? melyek főhelyei, mit szolgáltat ma, hogy szorosabb tárgyalásra méltónak tartjuk? Bizony iparosainkra nézve sok tanulságost ezen értekezés nem fog tartalmazni, néhány adat azonban mégis érdekes lehet, és annál-fogva hozzá akarunk fogni a fentebbi kérdések feleletéhez.

A kelet szegény, soha sem volt gazdag, és mint szegény soha sem üzhett valami rendkívüli fényűzést. A mit tehát ipara előállít, az először öltönydarabok -, másodszor házi eszközök -, harmadszor fegyverek- és ékszerekből áll.

A) Szövetek.

A szövetek minden időben nagyrészt gyapjúból, kecske- és teveszőrből állottak. Pamuk még ott is, a hol legjobban tenyészthető, már csak azért sem igen használtatott, mivel a keleti gépek hiányában soha sem tudott igen finom fonalat fonni. Még ma is nevetnem kell, ha eszembe jut egyik-másik közép-ázsiai vén asszony, a mint valamely foszlott, európai kendő egyetlen fonalát kezében tartva felkiáltott: Ja Allah, mily vékony- és finomnak kell ezen frengik eszének lennie, kik ily vékony és finom fonalakat tudnak fonni! A selymet a koran magyarázóí mint fölösleges fényűzési cikket megtiltották, a mi hihetőleg Senecának a sericát illető átkainak utóhangja, azon sericát, mely miatt a hajdani Róma nem egy hölgye egész vagyonát tönkre tette és annyi bajt okozott. Az iszlám következtében tehát a selyem öltönyök tilosak, mert míg a jámbor azokat fel sem ölti, a félig jámbor csak imádkozás közben mellözi őket, és csak vallási sophismáknak köszönhető, hogy az iszlami keleten selyem szöveteket készítenek. Bizonyos helyeken ugyanis a finom selyemhez néhány pamuk-, vagy gyapjú fonalat fontak, miből felselyem, azaz törvényszerű szövet állt elő; mások aranyszálak hozzáfonása által gyengítették a tilalmat, brocatokat készítettek és a kis fényűzéstől menekülni akarva a nagyba estek. A pamuk ugyanezen hiányos kezelésének tulajdonítható, hogy keletnek általunk érintett részein soha sem készült vászon valami különös ügyességgel. Nyugoti Ázsiában, névszerint Törökország- és Arábiában egy hariri nevű felselyem mosásra különösen kedveltetik. Ez egy a gazehoz hasonló, néha

vastagabb, de mindig igen ritkán szőtt, feltűnően könnyű félse-lyem, melyet annyira össze lehet nyomni, hogy gyakran egy egész vég elfér egy kabátzsebben. Ezen hariri, mely néha selyemtávok-kal szövetik, a keletiek előtt a forró időjárásban kétszeresen ked-ves, és tekintetbe véve a szövet könnyűségét, sokszor bámulatra ragadott annak tartóssága. Törökországban, a hol Heuschling statistikai adatai szerint több mint nyolcz millió kilogramm pamuk használtatik fel, készítenek az alsóbb osztályok számára szöve-teket, melyek ugyancsak közepszerű minőségűek, ha roszaknak nem akarjuk azokat mondani. A saloniki-, serezi, philipopl-, konstantinápoly- és brüssabeli mousselinek és kalikók az országban keresettek ugyan, tartósabbak is mint az európai gyártmányok, ámde a kézműveseknek gőzgépeinkkel lépést tartani lehetetlen, és a hol Törökországban európai módon berendezett gyár keletkezik, ott a kisebb szövőszékek birtokosai két három év múlva tönkre jutnak.

Hajdan, azaz a múlt században, midőn az európai gyártmá-nyok, képviselőink által védelmezve, még nem voltak gőz által oly könnyen szállíthatók, az aleppói, damascusi és más arab vá-rosokbeli parketnemű szövetek nagy hírnevet örvendtek. Ezen négy-szögű, domborúan préselt alakokkal ellátott, többnyire sárgás vagy egészen fehér színű szövetek eutari, azaz könnyű, vékony alsó ruhákra fordítottak és fordíttatnak még ma is, és míg egy európai szövetből készült eutarit legfőlebb egy vagy két évig le-het viselni, az aleppói eutarik állítólag öt egész tíz évig tartottak. Ugyanezen viszonyról hallottam a persa kereskedőket is beszélni. Jestben, Kermánban régi időben kitűnő pamukszöveteket készi-tettek, melyek háromszor oly drágák voltak ugyan, mint az ame-rikai- angol szövetek, de a keletiek kifejezése szerint nem vol-tak megülhetők. Ma Iránnak nevezett helyein a pamuknak bel-földi feldolgozása mind ritkább lesz és azon kevés nyers termény, mely ott készül részint Angliába, részint déli Oroszországba vi-tetik. Készítenek ugyan vastag, erős, kerbasnak nevezett szöve-teket, mely névvel Dr Pollak J. E. Persiára vonatkozó művének második részében 166. lapon a Biblia karphath-ját azonítja, vagy máshol nankinszerű, gedegnek nevezett szöveteket állítanak elő, melyekből kéznyomás által karton készül. *) Ámde a fáradságos és lassú termelés itt is mindinkább hanyatlásnak indul, és ha a persa pamukszövetek a középkorban még nálunk is híresek voltak,

*) Lásd: „Vándorlásaim és élményeim Persiában.” Pest 1877. 144 l.

az európai kereskedők beviteli kereskedése Tebrisben gyorsan közelit oda, hogy az ipar ezen ágára nézve is elsőséget vívjon ki magának. Közép-Ázsiában a pamuk sokkal nagyobb mértékben árusítatik; miként olvasóim Közép-Ázsiára vonatkozó utazási rajzaimból tudhatják, az itt a főtárgy, mely ruházatúl szolgál; azonban először selyem vegyülek nélkül csak ritkán fordul elő, mint a tsid és aladsa különböző nemeinél, másodszor, ha maga használtatik fel, oly ritkára szövik, hogy egy közép-ázsiai pamuk gyöles darab nekünk inkább szítának, mintsem gyölesnek látszik.

Egészen másként áll azonban a dolog a közép-ázsiai birka- és kecskeszőrrel; mert bár itt is a mi posztógyártmányainkhoz képest messze elmaradnak, mégis a gyapjú oly szövetek és tárgyak gyártására fordítatik, melyek a keleti iparosoknak valóban becsületére válnak. Érttem itt úgy a különböző „shawlok“ valamint a szőnyegek gyártását, melyeket mindenkor és mindenhol a nomadok, tehát a műveltség legalsó fokán álló keleteik készítettek. Az ázsiai Törökország, ha a jürükkök és kurdok szegényes szövegetit és a már említett Engürü posztógyártmányait leszámítjuk, melyek különben is csak mint úti zsákok használtatnak, vagy legalsóbb fokú szőnyegek sorában állnak, az ipar ezen mezején soha sem tűnt ki valami különösen. Persia ebben a tekintetben már fontosabb szerepet játszik; mert míg a nyugoti határán Kerman-Sak körül lakó kurdok legkitünőbb minőségű és meglepőleg szép színű kis és nagy szőnyegekét készítenek, melyek Európában is jó hírnek örvendnek, addig az imént említett Kerman ál kashmir-shawljai által híres. „Ál“ mondom, mert a kermanni és valódi kashmir-shawl közt ugyanaz a viszony, mint az első és a francia utánzó-sok közt. A járatlanok hiányos ismereteiket ezen szöveteknél drágán fizetik meg; esalhatatlan ismervökként mindenhol először a valódi kashmir feltűnő puhaságát hallottam említeni, melyből egy több rőfnyi darab kis dobozba szorítható; másodszor soha el nem tűnő színjátékát, mivel minden kermanni shawl, ha szövése soká tart, a darab végén soha sem hasonló annak elejéhez.

A mi pedig magát a kashmir shawlt illeti, bámulással kellett vándorlásaimban hallanom, hogy ez nem készíttetik belföldi gyapjúból, hanem többnyire a Jarkend, Choten és a chinai Tatárország más részeiből bevitt birka- és kecskeszörből, és egyike útítársaimnak nagyon helyesen jegyzé meg: ha Kashmir-

nak nem volnának a színekben jártas chinaiak és a gyapjában gazdag chinai Tatárország szomszédai, akkor a legelőit elborító kitűnő birkák daczára nem jutott volna ilyen hírhez. Egyébiránt ma Ázsia nyugoti részén kashmir shawlok, melyek a szenvedélyes kedvelőktől arannyal méretnek fel, csak ritkán találhatók; mert míg Törökországban csak egyes, igen gazdag urak találkoznak, kik a francia-török kabát alatt sháwlt viselnek, vagy nők, kik télen kermann-sháwlba burkolódnak, addig Iranban magában ünnepély sháwl nélkül nem is gondolható. Vágás és diszitmény az idők szeszélyei szerint változnak; az öltöny anyaga azonban ünnepélyes alkalmakkal a sháwl. Lehből, Ladag vagy Kis-Tübet főhelyéből minden időben a nyers pamukszövet jutott Kashmirba; ezen regényes országból azonban, melynek lakói a szövést a chinaiaktól tanulták, a kész shawl útját nyugot vagy éjszaknyugot felé vetie, soha kelet felé. Legvirágzóbb volt a shawl-kereskedés akkor, midőn törökök és arabok a nyugotiak költségén gazdagodtak meg; miután a félhold az idő rozsdájától kezd bevonatni, ezen mohammedán fenyűzési czikk is gyorsan tova tűnik.

Szönyegek nézve a keletiek ugyanazon mértékben tűnnek ki, a melyben inkább hajolnak a nomád élet felé. Az első helyet a turkomanok, a közép-ázsiai vadonok ezen féktelen fiai foglalják el. Utánok sorban a kirgisek, kurdok és a már említett jürükök következnek.

Miként tudva van, egyetlen szőnyeg elkészítése nemcsak hónapokig, de évekig is tart. Ez kizárólag női foglalkozás, és úgy tisztes agg nők, valamint fiatal fecsegőkre nézve kellemes időtöltés, hogy a magános vadonokban a lassan folyó időt előljék. A családi körben egy nő mindig ki szokott tűnni a szőnyegszövéseben; az egyik a gyapjú megválasztásában, a másik a színek összeillesztésében, a harmadik az alapfonalak fonásában, a negyedik e vagy amabban ügyes. Így a szőnyeg sok pásztornó együtttható művészetének terméke. Annak szövésében tüntetik elő műveltségük fokát, és egy turkoman vagy kirgiz, a ki pihenőhelyen lováról leszállva a gondosan felbontott szőnyegre ül és ezt kezével leporolva környezetére tekint, ezzel azt akarja mondani: Im, nézzétek hölgyeim műveltségét! A mi nálunk a fonóház, magasabb körökben a kávé- és thea-körök, az a pásztornóknél a szőnyegkészítés. Órákig elnézhettem, mint rajzolja va-

lamely tisztos anyóka egy európai zsebkendő virágait a homokba és adja a fonóknak az alakok utánzására a kellő útast. Két vörös! négy sárga! nyolcz zöld! tizenkét lila! stb. hangzott a vén nő ajkairól. Ezzel a beszövendő fonalak számát jelölte ki. Rá hallgattam, azután körülnéztem és bámulatomra láttam a hiven utánzott mintát. Ha soká tart egy szőnyeg elkészítése, eltartásának ideje ahhoz van mérve. Egy szőnyeg nemcsak hús vagy harmincz, hanem mérsékeltbb használat mellett száz évig is eltarthat, és a különbség a régi és az új között a turkoman nők szavajárása szerint kifejezve az, hogy az újnak az embert részeg-gé kell tennie, azaz, hogy a gyakran újjnyi vastagon felemelkedő gyapjú a rajta járó ingadozóvá teszi; ha pedig régi, a selyem szövethez kell hasonlítani.

K e s k e - é s t e v e s z ő r b ő l mindenhol az iszlomot valló keleten soknemű szövetek készülnek. Első helyet foglalnak ezek közt a nyugoti Ázsiában maslah-nak, Persiában abá-nak nevezett szövetek, melyek vagy kurd törzsek vagy pásztorkodó arabok készítményei. Mardin, Encse, Mosul, Bagdad, ezek a főhelyek, melyekről ezen szövetek a nomadok által hozatnak, hol egyszersmind ruhadarabokká kiszabtatnak és egyfelől egész Ruméliáig, másfelől Afghanistánig kivitetnek. Ezen primitiv szövet, melyről mondják, hogy a prophéta méltónak tartotta vele testét fedni, itt ott mint fényűzési cikk is előfordul. A törékeny, vízhatlan szövetet széles selyemsávokkal látják el, aranszövetű rojtok és paszomántokkal díszítik, és míg egy egyszerű aba csaknem soha sem fizettetik két arannyal, a fényesebben kiállítottért nem ritkán hús aranyat is megadnak. Az első ár szerint az aba egészen takarékos öltönynek nevezhető, a mennyiben erős használat mellett 5—6, gyengébb mellett 10—12 évig is eltart. Persiában el akarták velem hitetni, hogy az e nembeli régibb készítmények ötven évig is eltartottak, a mi azonban kissé nagyon is persául hangzik. Az abának azonban mégis van néhány jeles tulajdona, melylyel csak kevés, ily nemű európai készítmény tarthat lépést. A nyári éjek hidege ellen alkalmas; több órai eső daczára is szárazon tartja a lovat, és mivel az egyszerű szabás következtében könnyen összehajtható és mint nyeregvánkos is használható, joggal tartatik a legkisebb terjedelmű és könnyen szállítható öltönynek.

Az iszlamvilág távolabbi tájain is kitűnnek a nomadok égy hasonnemű öltöny készítése által. Ez a turkomanok agarija. Agari annyit tesz mint fehérített, és a szövét e nevét onnan kapta, mivel az arra használt teveszőrt csak sokszoros mosás és tej-vagy vízben kifőzés után fonják. Három különböző faja ismeretes; az egyik, mely a lenyirt teveszőrből készül, a legerősebb, de legdurvább agarit adja, melyet a turkománok mint próbált makintosht használnak koborlásaikban. Az agari második faja, mely már valamivel finomabb, női öltönyökre használtatik, miután a gyapjút nagy kazánban megfőzik és néha birkagyapjával elegy fonják. A harmadik és legfinomabb faj az, mely a fiatal tevé finom, selyemszerű, göndör szőréből készül. A szegény állapot legfőlebb 10 nappal születése után levágatják, és csak miután a szőrt tejben sokáig főzték, kézzel gondosan szétmorzsozták, csak azután fognak a fonás fáradságos munkájához. Maga a szövét soha sem szélesebb $\frac{5}{4}$ rőfnél. Nem is fonnak többet mint a mennyi egy abához szükségeltetik; ámde senki sem fogja túlzásnak tartani, ha azt mondom, hogy az agari ezen faja gyengédségre, ruganyosságra és áthatlanságra nézve minden ilyenmű európai gyártmányt felülmúl és teljesen megérdemli azon hirt, melyben keleten áll. — Ezen turkoman iparterményeket Persiában még ma is 30—50 arannyal fizetik. Azon adószerű ajándékok, melyekre a vad nomadok a persa király udvara iránt kötelezve voltak, hajdan bizonyos mennyiségű agariszövetek- és szőnyegekben álltak; ma azonban az európai ipar itt is lankasztólag hatott, angol, orosz szövetek többnyire olcsóbbak, könnyebben kaphatók, és a turkoman szövőszéket könnyen felforgathatták.

A birka-vagy kecskeszőrből készült termények rovatába tartozik a különböző nemezgyártmány is, mely azonban ma már mind ritkábban található. Brussa, a Beg Tasi szerzetesek ezen szellemi főhelye, csodálatos módon, mivel Beg-Tas, a szerzet alapítója, akkori szokás szerint nemezbe öltözött, ezen czikkre nézve felsőbbbségét az egész ázsiai és európai Törökországban fenntartotta. Brussából jönnek nemesak a hófehér, lágy nemezsapkák, hanem kész öltönyök, névszerint rövid, könnyű kabátok is készíttetnek ott, melyek bár nem tartósak, de viseletre könnyűk és kényelmesek. A brussai nemezgyártmányok mellett ma csak a jezdi és kermenai készítményeket tartom említésre méltóknak. Ezek

az egész Persiában nélkülözhetlen butordarabok, t. i. keskeny és hosszú szőnyegek, melyek gyakran oly vastagok, mint egy deszka, szélükön veres sávval ellátvák, vagy másként diszítették és bámulatos tartósságúak. Nappal kényelmes ülővándoroként, éjjel puha ágyakként szolgálnak. Valóban nehéz volna kitalálni, hogy a persák, kiknek ágyaik nincsenek és a kik úgy mint a törökök matrácokat nem használnak, hogyan helyettesíthetnék ezen tárgyat.

Iran északi részében a nemez, mint könnyen érthető, még fontosb szerepet játszik, mert a nomadoknál nélkülözhetlen úgy, miként az egész iszlami világban szükséges házi eszköz. Miként minden tisztességes embernek kését, thea fazakát és pipáját magával kell hordoznia, úgy nagyon rossz néven vennék egy előkelőtől, ha nyergében egy darab nemezt nem vinne magával, hogy mint hordható széket alkalmazza, vagy a hól az emberek jámborok, mint imaszőnyeget használja. A nemezszőnyeg kiterjedéséhez képest nem nehéz és gyártása is könnyebb, mint a sokkal drágább shawl szőnyegé, és míg az utóbbi csak a finom gyapjúból készíthető, amahhoz épen a legrosszabb t. i. a kolonczos birkagyapjút szokták feldolgozni.

A nemezgyártás is kizárólag női foglalkozás, és még ma is jól esik rá gondolnom, mily kényelmesen vizsgáltam én, a koldulás fáradoalmát valamely nomad sátrában pihenve ki, a nemezgyártással foglalkozó hölgyeket. Mintegy 2—3 láb magas réteg gyapjút raknak le a kívánt hosszához és szélességhez mérve, vízzel meglocsolják, kezdetben hajlékony vesszőkkel leverdesik és csak miután már körülbelül egy arasznyi vastagságú lett, préselik, az általam már egyszer leírt módon.*) Ez azután egy egyszerű nemezszőnyeg. Találni azonban tarkákat, sőt gyakran ugyancsak ügyesen festeteket is, melyek létüket valamely pásztornő művészi érzetének köszönik, a ki a gyapjúrétgre leírhatlan komolysággal és meglehetősen ügyességgel szór színes, nyers gyapjút. Első tekintetre mit sem lehet megkülönböztetni, és gyakran fogadni mertem volna, hogy az egészből egy zürzavar lesz. Valóban volt tehát mit bámulnom, midőn a sajtó fölnyitvatván, szép, összméretes alakokat láttam.

A szőnyeg az iszlami keleten a gazdagság jelképe volt és ma

*) Lásd utazási rajzaim Közép-Ázsiából 61 lap.

is az; ellenben a nemez a szegénység és a dervis élet jelvénye. Egy európai koldus hátára csatolt matráczezal nevetséges alak volna; keleten azonban koldus nemez darab nélkül nem is gondolható. Sőt a nemez a dervisnek az év és nap minden szakában szolgál, az öltönye, ágya, meesete, háza, vihar és eső elleni várfala és napernyője.

Végül a selyem-szövetekről akarunk szólni, melyek gyártásában Ázsia minden időben kitűnt, sőt hajdani selyem-iparának még ma is nevezetes maradványait tünteti föl. Ázsiának általunk érintett részeiben a selyem-gyártás természetesen csak ott virágzik, a hol tetemes selyemtenyésztés létezik. Törökországban Brussa, Saloniki, Nicomedia gyárai részint tiszta selyem, részint arany szálakkal vagy pamukkal vegyített szövetek készítése által híresek, mely szövetek közül az utolsók teli-kumas nevet viselnek. Így Damaskus, Aleppo és Bagdad szövöszékei sem veszítették el egészen régi hírüket és a keffi-k—fejre való kendők — valamint a női köpenyek innen vándorolnak Persiába egész Afghanistanig. A mi a selyemtenyésztést illeti, miként az ipar más ágaiban, úgy itt is Persia áll első sorban; mert miként régi időben Kerman, Seistan és a Kaspi tenger éjszaki partvidéke — a mint az egy Meemun chalifa korából származó adójegyzékből látható — adójokat részben brokatok, selyemszövetek és más selyemöltönyökben róvták le, úgy ama helyek gyártnányai a nyugati iszlamvilágban még ma is híresek. — A legnagyobb gyárakban, melyek a bazarokban és pedig tágas kervan serailokban találhatók, ritkán van több 3—4 szövöszéknél; a szövés módja is viszonylag nagyon hosszadalmas és mégis Iránból, hol selyemöltönyök használata nem csekély, tekintélyes mennyiség szállittatik úgy Török- mint déli-Oroszországba. — Kerman, Jezd és Kasan aranyvirágú selyemszövetek által tűnnek ki.

A selymet ajtó-függönyök, ágy-terítők, törülköző-kendők (ugyancsak sajátos fenyűzés) és női öltönyökre használják; Kasanban bársonyt is készítenek, mely a hasonnemű franczia terménytől nem igen marad el, és bár mellékesen sok atlaç és moirée is gyártatik az országban, mégis a Schweizba, Francia- és Oroszországba kivitt selyem mennyisége sokkal nagyobb, mint a mennyit otthon használnak föl. Csak Gilan és Mazendran azon helyek, hol aránylag több selymet fogyasztanak mint gypajt. —

Irannak ezen selyemtenyésztesre alkalmas tartományai azt nagyban is űzik, és még a legszegényebb paraszt is, a ki az űs erdőkben fejszével foglalkozik, selyem nadrágot és inget visel, többnyire szivárványszerű színekkel, melyek halvány, a láz nyomait magán hordozó arcától ugyancsak elűtnek. Sajátságos, mint tartotta fenn magát az indiai ipar befolyása a déli Iranban és sehol máshol. Kerman még ma is szolgáltat zerbafnak nevezett brokátokat, melyek Konstantinápolyban a legelőkelőbb török házakban hendi név alatt igen híresek és becses családi kincsekhez hasonlón megőriztetnek. Mesed épen így nem szabadulhatott meg turkestani befolyás alól, a mennyiben az ott készült selyemszövetek közép-ázsiai utánzási vágy csalahatatlan bélyegét hordják magukon. Magában Közép-Ázsiában a selyemtenyésztés és gyártás, mint olvasóim azt útazási rajzaiból tudhatják, virágzó lábón áll, oly körülmény, mely európai selyemkereskedőink előtt nem ismeretlen és a Gavazzi Litta és Meazza nevű olaszoknak bocharai veszélyes kalandjokba került. A három khanság mindegyike különös szövet gyártása által tűnik ki. Chivában a legjobb davait készítik, mely egy felső öltönyökre használt vastag selyemszövet. Bocharában a legkitűnőbb selyem shawlok, selyem kendők és hullámosra festett atlaczok készülnek, míg Chokand az utóbb említett fajokon kívül paszományaival is kiténik. A mustrák, melyeken a chinai és pedig ó-chinai befolyás könnyen fölismerhető, többnyire kirívó színűek. Legkedveltebbek a zölden és halvány sárgán sávolt szövetek köznapi felsőruhákra, a szivárványszínűek pedig ünnepi ruhákra, mert azonkívül, hogy nagymennyiségű nyers selyem, néha kész öltöny is Oroszországba szállítatik, mely utóbbiakban a Nogaiok és Baskirek gyönyörködnek, a selyemszövetekbeni szükséglet Közép-Ázsiában oly nagy, mint talán az iszlami kelet egy más részében sem, Indiát leszámítva. A legnevezetesebb gyárhelyek: Chivában Jengi főváros, Urgends, Görlen és Hezâresp; Bocharában Karaköl, a főváros, Kermine és Karsi; Chokandban a főváros, Mergolan, Endidsan és Os. Hogy a turkestanbeliek a moszlemek legbuzgóbbjai, miként kerülük ki a selyemöltönyöket illető tilalmat, már fennebb kimutattuk, és ha a prophéta még oly erős vetot mondott volna is ki azokra, nem nélkülözhatték volna azokat, mert először itt igen régi, Chinából származott szokás a selyemnek hó-

dolni, másodszor a selyem-öltöny harsogó suhogása a turkestani fényüzési nézetétől elválaszthatlan.

Meg kell még említenem, hogy Közép-Ázsia selyemtermé-
nyei azon nagy hír következtében, melynek a közép korban a nyugati mohammedánoknál örvendtek, még ma is, midőn már nagyon alászálltak, igen keresettek. Boldog azaz anatóli vagy ruméliabeli, a ki közép-ázsiai selyemből készíthet magának eutarit, és a bocharai pókhálószerű zsebkendőktől kezdve egész a sávolt selyemszövetekig minden czikk hat, sőt tiszteres árral fizettetik úgy Persiában, miként az oszman birodalomban.

B) H á z i e s z k ö z ö k.

Miként a házról való fogalmunk attól, mit a keletiek, különösen Ázsia általunk tárgyalt részének lakói lakhely alatt értenek, lényegesen különbözik: úgy van ez a házi eszközökre nézve is.— Azt mondják, a törökök Európában táboroznak, a mi épen nem túlzott, mert épen így lehetne mondani, hogy kelet összes mohammedán lakói táborban élnek; a mi a lakhelyek építési módját és az ott szükségelt eszközöket illeti, igényeik nagyon szerények. — Először a b u t o r o k r ó l akarunk szólni.

Asztal, szék, pamlag, láda stb., mindezt a mohammedan csak olyasminek tekinti, a mi akadályozza a kényelmes fekvést. A leggazdagabb tősgyökeres töröknél is legfőlebb a nálunk is ismert, kicsiny, hosszúkás, nyolczszögű asztalkákat találjuk, melyek hajdan Konstantinápolyban gyöngyház és más mozaikkal díszítve csinosan készítették. Ezen asztalka rendesen a szoba valamely szegletében a kerevet mellett áll, különben mindenhol nagy üresség van: mert ott, hol a szobák már inkább meg vannak töltve, már európai utánzású, többnyire európai kézművesektől készített eszközök vannak. Ezen gyöngyházzal ékített fenneműek, melyekről még később a fegyvereknél is lesz említés téve, nyugati Ázsiában már a középkorban virágoztak és velők az említett asztalkákon kívül a rachelék, létszárnyú könyvszekrények a koran és más becses művek olvasására, íráseszközök és más kis szekrénykéik is díszítették. Törökországban Stambul, Brussa és Konia valának régi idők óta azon helyek, melyek ezen gyártmányokban kitűntek, és úgy látszik, hogy az ipar ezen ága is Per-

siából jött ide. Ez utóbbi országban az illető kézművesek még ma is kitűnnek bizonyos khatemkiari nevű esontmozaik készítése által, mely ügyes és mesterséges volta által az európai szemet meglepi és a legkülönneműbb fatárgyakra alkalmaztatik. A készítés különböző színű esontpálczácskák gondos összeragasztása által történik, melyek azután vékonylemezekre fűrészeltetnek. Szekrényeken, asztalokon, sakk és más játszótáblákon ezen diszitmény nekem nem igen tűnt fel, vele azonban hosszú, kerek tárgyak is, mint botok, pipaszárok stb. ékítettnek, a mi nem csekély türelmet igényel. Valóban a keleti bölcsek azon állítása, hogy az embernek már csak azért is a földön kell ülni, aludni, enni és dolgoznia, mivel hozzá, mint földi születthöz nem illik, hogy néhány lábnyira a föld fölé emelkedjék, a butorok szegényességében leginkább nyer érvényt. A leggazdagabbak termeinek butorzata gyakran nem áll egyébből mint néhány sandükből Törökországban, vagy jachdausból Persiában, melyek arra szolgálnak, hogy szőnyegeket, öltönyöket és más tárgyakat az úton könnyebben lehesen szállítani.

Evő és ivóeszközökben már sokkal gazdagabbak és a közép korban is készítették tárgyakat, melyek a mai európai csodálatát megérdemlik. Bagdad és Damascus réz- és ezüst fazékaik, mosdómedenczéik, sherbet és vizesészék által voltak hirtelen híresek. Még ma is csodálják azokon a mesterséges szulusz- és kúfi feliratokat, a bevéssett diszitményeket, mert az alak otromba és tömör volt és messze utána állt a hasonnemű ispahani és shirazi készítményeknek. Az első helyről a legszebb darabok jöttek Európába; ezek részint magas, kerek, kidomborodó medenczék, gyakran a legmesteribb domborművekkel ellátva, néha magas kargyertyatartók és egyszerűek is, nagyon izléses alakokban és művészi vésésekkel, melyek irániaktól készítve keletre és nyugatra kivetettek. Sőt miként a töröknek még ma is vannak Persiában készült, becses tömjén-, rózsavíz- vagy illatszertartói, úgy találjuk azt a legtávolabb keleten is, mert például a samarkandi és bocharai legrégebb mecsetek gyertyatartói az iráni ipar azon idejéből származnak. Ma már a szegénység és az európai árú olosósága az ivó-evő-s más eszközök készítését, akár vörös, akár sárgarézből legyenek azok, teljesen alászállította. A Bosporus mellett még készítettnek néha csinos mosdómedenczék (Legen), széntartók (Mangal) és kis kávé-

csészek (Zarf). Persiában Kermanban készítenek még bizonyos, művészileg kiállított, vékony sárgaréz csészeket (Dsom), úgyszintén itt-ott víztartókat is; Serdsan- és Kasanban, mely utóbbi városban Pollak 1859-ben hatszáz munkást talált a rézgyárakban elfoglalva, még mindig sok rézedényt, köztük nem egy művészi darabot készítenek; ámde mindez a hanyatlás bélyegét tünteti fel. Csak Közép-Ázsia látszik még ott állni, a hol hajdan állt. Itt Chivának fületlen, tojásdad vizes kannái még mindig oly híresek, mint két és háromszáz év előtt. A kinek jó theafazék kell, az Bocharában készíttesse, a mit az ottani rézöntők nagyon jól értenek. Karsiban a legjobb talakat készítenek, mivel azonban itt valami különös fényítést soha sem fejthettek ki, az ipar ezen ága említésre alig méltó.

Cserépedényekben az általunk tárgyalt kelet lakói nem nyújtanak ugyan valami értékest és izletest, de igen az ottani éghajlati viszonyoknak megfelelőt. Törökországban és Arábiában a legdurvább és legroszabb cserépedényeket találjuk, mégis a vizes korszok az által, hogy a mieinknél kevésbbé szilárdak lévén, a bennök tartott nedvet tovább tartják hüsen, igen czélszerű találmányt képeznek. Föltűnő volt előttem mindig, hogy Persiában s különösen Közép-Ázsiában régi divat szerint hosszú, kidomborodó edényeket készítenek, melyeket keskeny alapjuknál fogva soha sem lehet leállítani, hanem meg kell támasztani. Ennek oka, a mint nekem mondták, az, hogy az edény jobban ki legyen téve a légnek és ennél fogva a vizet hűsebben tartsa. Porcellán és fayance-ból becses edényeket ma már csak Persia- s Chokandban készítenek. Az első országban Kasan tűnik ki mázos cserépedénycivel, az utóbbiban Chokand és Mezgulan, a hol bizonyos fajú kék mázos porcellán készíttetik, mely a chinai, legrégibb gyártmányhoz csalódásig hasonló. A csészek innen Közép-Ázsia minden részébe vitetnek, hol azokat gondosan őrzik bőrburokban és otthon is 2 forinttól 2 aranyig menő áron adják el. Különös gond által sikerült nekem egy ilyen hamis chinai csészét Persiába hoznom, a hol Roscheschuard grófnak, az akkori franczia Charge d'affaires-nek adtam, a ki később Európába küldte. En ezen csészéket utánzásoknak mondom, magában Turkestanban azonban úgy beszélnek, hogy egy chinai, a ki Chokandban letelepült, hazai iparának tit-

kát oda átplántálta, minek egyébiránt már rég kellett történnie, mivel jó porcellán ma magában Chinában is ritkaság.

Az esztergályos munkák, a mint azokat Konstantinápoly bazarjaiban láthatni, a legkezdetlegesebb állapotban vannak; ugyanazon eszközöket lehet Persiában és Közép-Ázsiában találni és, sajátságos, nem egy művészi darab a feszített fjjal korlór esztergályos kezéből kerül ki. Az ipar ezen ágának kedvenc tárgyai Ázsia belsejében: egy rövid, két lábnyi mankó, (Tekie), melyre az ülő támaszkodhatik, faszelenczék, és nem ritkán, de csak öreg emberek és derviseknél, egy kanálalakú eszköz, mely felső végén vékony bevágásokkal ellátva részint vakaródzásra, részint azon tárgy kihúzására is fordittatik, mely a viszketést okozza.

Európa közelléte következtében az esztergályos mesterség Törökországban nagyon hanyatló félben van, és e téren ott nem is igen készítenek mást, mint pipaszárat, fésüket s más efféle apróságokat. Persia e tekintetben még fentartotta fensőbbiségét, tojásdad, mely sorbetkanalai művészileg áttört nyéllel még Európába is eljutnak s sok facsecsebecsék, melyek Iranban készülnek, a szomszédországokban nagyon keresettek.

A gazdasági eszközök rovata, a földművelés nagyon is szegényes állapota Ázsiában ismeretes levén, egészen üres maradna, ha nem szólhatnánk itt valamit a kocsikról és általában az útazási eszközökről, melyekben az iszlami kelet kiténik. A Bosphorus melletti, művészileg faragott kaikok szintűgy, miként az esetlen, veres függönyű szekerek, ó divatú török nők fogatai, az európai olvasó előtt sokkal inkább ismeretesek, mintsem itt felemlitendők volnának, kevesebbet tudunk azonban az Ázsia belsején divó ilyenmő eszközökről, és nem lesz talán érdektelen azokról itt valamit felhozni.

Az ázsiai Törökországban csak Erzerum körül találtam még kocsikat, és a mint hallom, Anatoli egész partjáruak hosszában gyakran találhatni primitív járműveket. Persiában kocsinak nyoma sincs, másfelől azonban itt a hordószekeket (Tachtirevan) és a lovaglásra való kettős kosarakat (Kedseve) gonddal készítik.

C.) Fegyverek és ékszerek.

Hogy az ázsiaiak minket európaiakat fegyverek, különösen a vágó és szűrő fegyverek készítésében még a solingi és klingen-

thaliak virágzási korában is felülmúltak, nem újság; ha azonban azt mondom, hogy az ázsiaiak kardjai, kései, törei és más aczélfegyverei még ma is jóval magassabban állnak, mint a hasonnemű európai készítmények, ha nem is külső csin, de bizonyára minőségre nézve, az sokaknak csodálatosnak fog látszani. A mint önként értetik, az Ázsiának nem nyugoti mohammedan részeiről van mondva, a hol az európai kereskedés a belföldi ipart egészen tönkre tette; mert bár a chandsá-k, azaz rövid és hosszú kések, melyek Bosniában, Konstantinápolyban és Erzerum körül készíttetnek, nem rossz minőségűek, és a mi az érez törékenység nélküli szilárdságát illeti, az angolokat leszámítva, az európai készítményekkel bizonyosan versenyezhetnek, mégis Törökország úgy, miként Arábia ma már távol sem áll ott, a hol 2—3 évszázad előtt állt, midőn az akkor nekik alárendelt Georgiában készült aczélok nagy hirnek örvendhettek. A mit ezen fegyverek jelességéről mondunk, az csak Persiát és Közép-Ázsia némely helyeit illeti, a hol úgy a kardok, miként a kések még Sheffield leghíresebb gyártmányait is háttérbe szorítják. Persiában ugyan Shiraz, Ispahan és Mesed gyárai nem virágoznak többé úgy, mint a középkorban. Mégis közben-közben készíttetnek szép, habosra edzett darabok, melyek arany vésései ugyancsak csinosak, és melyek úgy a bel- mint a külföldön nagy áron adatnak el.

Közönségesen kétféle dömöczki kardot szoktak megkülönböztetni: a természetest és a mesterségest, melyek ismérvei abban állnak, hogy a természetes még hosszú köszörülés vagy ráspolyozás után sem veszti el habos tükrözését. A különböző fajok a dömöczki kardoknak vagy hazájából vagy mestereitől származnak. A legismertebb fajok: a chorasani, karachorasani, kendí, kartaban és sami, mely utóbbi szó jelenti tulajdonképen a damaskusit és a keletiek előtt a legroszabb fajt. *)

A dömöczki kardok barátait talán érdekelni fogják a különös ismérvek, melyek keleten megkülönböztető jelekként tartatnak. Felhozom tehát a következőket Abbott James kapitány „Narrative of journey from Herat to Khiva, Moscow and St. Peters-

*) Sám, vagy a mint szintén nevezik Damask, hihetőleg már a kereszties hadak idejében híres volt az ipar ezen terén, mert a Dimiski névből hozták a bátor kereszties lovagok a Damask (dömöczki) szót haza.

burgh, London, 1843" című művéből. Az angol tiszt a dolog iránt jobban érdeklődött, és tapasztalatai szerint:

1) „azon dömőczki, mely csaknem egyenközü vonalokat tüntet fel, a legroszabb;

2) ha az egyenes vonalok rövidebbek és részben meggörbülnek, az jobb fajnak a jele;

3.) ha a vonalak szakgatottak és részben pontokká lesznek, továbbá a görbék nagyobbak, az még jobb faj;

4.) ha a szakgatott vonalok annyira megrövidülnek, hogy egészen pontokká lesznek és hullámosan összefonódó hálózatosakat képeznek, a dömőczki tökéletességéhez közeledik.

5.) ha végre a hálózatosok olyformán nyílnak, hogy fűrthöz lesznek hasonlóak, vagy ha az aczél egész szélességére kiterjednek és ezt maguk közt egyenlően osztják fel, a dömőczki legtökéletesebb."

A mint az már a tetsző külsőből is a jó minőségből látható, a dömőczki készítése csekély tapasztalatom szerint a legnagyobb nehézségekkel van egybekötve. Közép-Ázsiában, a hol sok ilyen kovácsműhely található és a hol Hezâresp, Hissâr, Kûrsir- és Samarkandbau még ma is készítenek darabokat, melyek még Iran virágzasi korának sem váltak volna szegényére, gyakran találtam a legigénytelenebb sátorban egy késest, a ki egyszerű, kis késen napokig dolgozott és csodálkozásomra monda, hogy egy jó kard készítésére legalább 4—5 hónap kívántatik.

Dömőczkös puskaesővek készítésére, minőket legjobb minőségben és arannyal gazdagon díszítve Hezârespben állítanak elő, még jóval hosszabb idő igényeltetik; a miért is aránylag nagyon drágák, úgy hogy öt kettősesövet adnak egyetlen jól dömőczkolt belföldi puskáért. A legsajátságosabb a dologban az, hogy ezen drága löfegyverek csaknem mindig vont-esővűek, és hogy ez már több száz év előtt így volt szokásban. Sajátságos, mondom, mert azon urak, kik európai Mars-fiainkat emberbaráti eszközökkel (?) ellátják, néhány év előtt ugyanesak büszkék voltak a vontesővű ágyük föltalálására.

Egészen véve az általunk tárgyalt Ázsiának következő részei tűnnek ki még ma is változó fegyverek gyártása által: Kis-Ázsiában Erzerum és Kars, melyek azonban mesterségüket az északra fekvő Georgiától örökölték, hol még ma is a legjobb persa kamas-ok, rövid, kétélű kardok készülnek, melyekkel nyugati

Ázsia minden részeibe élénk kereskedést űznek. Persiában Tebris, Ispahan, Jezd és Mesed a legfontosabb helyek. — A turkomanok közt a Teke-törzs kovácsai tűnnek ki finoman habosra edzett kardvasaikkal. Az afghanok legjobb fegyvereiket Indiából, névszerint Kashmírból kapják, de állítólag Kabul- és Herátban sem készülnek a legroszabb kardok. Közép-Ázsiáról már szoltunk, az említett helyekhez csak még két kis helység lesz adandó, t. i. Dsuzd és Molannir a chokandi chanságban, mint oly helyek, a hol híres kések műhelyek vannak, melyek árúi Ázsiának egész iszlam valóság részébe a hadsi-k által nagy mennyiségben vitetnek ki.

Nálunk Európában, a ritkaságok gyűjteményében nem ritkán lehet ázsiai eredetű, művészileg készült alabárdokat és más aczélmunkákat találni. Ezek a „pokoli orvosság“ feltalálása óta, a mint hajdani iszlam énekesek a löport nevezik, lassanként kimentek a divatból és magában Ázsiában is ritkaságokká lőnek. Csak Turkestan és a vele határos vidékek képeznek ezen tekintetben egy kis kivételt, és valóban középkori borzadály fogott el, midőn egyszer a herati bazarban egy paizsgyártót láttam, a mint a vasként megkeményített bőrt a favázra üté, ezt mesterséges domboralakokkal ellátta, és azt néha-néha kezére csatolva hordhatóságát achillesi mozdulatokban megkísérlé, és a mellett az átkozott hegyes golyók hatalmát, melyeket a Hindukuson túl lakó urak használnak, valószínűleg egészen elfeledé. Éjszaki Indiának lakói épen úgy, miként az afghanok paizs nélkül katonai külsőt nem is képzelhetnek: nem csoda tehát, ha ezen tárgy még ma is igen keresett. Néha igen művészi s elmés vésésekkel ellátott paizsokat lehet találni, melyek azonban aligha mostanában készültek. Közép-Ázsiában a paizs ritkán található; helyette itt a középkorból az íjját és nyilat tartották meg, melyek ugyan már az Oxus környékén is elévülnek és az éjszakketre lakó pásztornépekhez húzódnak. A kirgisek és kurutok között még ma is vannak egyes művészek ezen ősi fegyverek elkészítésében, azok azonban, a mint hallottam, gyakrabban használtatnak vadászat mint háború alkalmával.

A mi a löfegyvereket általában illeti, az iszlam vallású Ázsia az említett vontesöveken kívül törekvéseiben európai gyártmányainkat utánozni soha sem volt szerencés. Legügyesebben vannak Iranban a persák utánzásai készítve, legügyetlenebbül a

közép-ázsiaiaké, mely utóbbiaknak azonfelül Katalin korabeli orosz darabok szolgálnak mintául. Nem esoda tehát, ha a fegyver oly nehéz, hogy lövés alkalmával egy háború- és vadászatban hordozni szokott talpra kell fektetni. Kova csak ritkán fordul elő, gyutaes még kevésbbé, és a ki egyszer látta, a mint a közép-ázsiai egyik kezével lovát fogva a másikkal valami kötélalakú kanócezzel tapogatódzik s gyakran egy negyed óráig fáradozik, míg egyet lö, midőn persze még azon veszélynek is ki van téve, hogy a gyenge talp összeomlik és a golyó a jó isten tudja hova megy; a ki mind ezt látta, nem fog bámulni az oroszok közép-ázsiai győzedelmein.

É k s z e r e k készítésében a pompakedvelő kelet soha sem volt valami különösen ügyes, mert bár régi időkben épen úgy, mint most, szerették magukat a keletiek arany, ezüst, drágakő és más ékszerekkel körülakgatni, mégis se Ázsiában, se régiség-gyűjteményeinkben nem fogunk az iszlám vallású országokban készített darabot találni, mely a művészi melléknevet megérdemelné.

A rózsaaalakú rezgőtűtől kezdve a legegyszerűbb gyűrűig, melyet egy mohammedan sem nélkülözhet, hosszú sorát lehetne felhozni a különböző tiarák, aranykoronák, fül- és orrfüggők, nyakékek, eréklyetartók, haj- és ruhába való tűk, öv- és ruhakapcsok, kar- és lábpereczek, füstölő-, illatszer- és pirosítótartóknak, melyek az iszlámvallású kelet ékszereit teszik. És hogy épen ezen kelet lakói ezen tárgyak készítésében nemcsak soha ki nem tün-tek, hanem inkább a középszertiség nagyon alacsony fokán állottak meg, már abból is kitűnik, hogy a mohammedánok az ipar ezen ágát tilosnak tartván, azt mindig és mindenhol a más vallású benszülöttekre bízták. Nemesak Konstantinápolyban áll a kojundsuk, aranyművesek ezéhe, többnyire örményekből, hanem az Persiában is a zsidók s örmények mestersége volt régi időben úgy, mint ma. A mi az örményeket illeti, egy keleti a dolgot nekem úgy akarta megmagyarázni, hogy azok az aranyművesség mester-ségét a Kaukazuson túli vidékről hozták, honnan maguk is származnak. Ezen magyarázat azonban egészen helytelennek látszik, mert Tiflis, Nechdseran és Erivan már igen korán örvendtek azon hírnek, melyet ügyes aranyműveseik szereztek nekik és a emachi körül fekvő aranybányák által elég alkalmuk volt mester-ségüket gyakorlatilag üzhetni. A Kaukázus még ma is híres fekete zománczú ezüst művei által, nem esoda tehát, ha a stereotyp ke-

leti az ügyes aranyműves fogalmát az örmény vagy kaukazusi személyétől elválhatatlannak tartja. A persa zsidókról azt állítják, hogy ők Shirazban ezen mesterség titkának legrégibb őrzői, a hova azt a hajdan Babylonból hozták volna, és valóban az örmények bevándorlása előtt egész Persiában a zsidók voltak az ipar ezen ágának kizárólagos gyakorlói. Közép-Ázsiában feltűnőleg csak a tadszik, az ős irániak maradványai, az ékszer-műhelyek birtokosai. A gazdagabbak a városokban laknak; a szegényebbek fűvőjuk s néhány kalapácsukkal a vidéken vándorolnak. Némelyek a nomádok közt sátorról sátorra járnak és alig készítették el olvasztó téglyüket, a mi csak néhány perczebe kerül, már ott ülnek a sátor nyílásánál fűvőjokkal s az arany olvasztásával elfoglalva.

Tehát sehol az iszlám vallásu keleten nem foglalkozott az uralkodó faj az ipar ezen ágával, minek következtében nem lehet többé ezen mesterség hátramaradásán csodálkoznunk.

Ha most olvasóim kérdeznék, hogy a keleti turkestaniak milyen ékszereket készítenek, nagyon keveset tudnék e téren ügyességükről szólni. Bocharában, mely nemesak az oászföldeket, hanem a chinai tatárságot és Afghanistant is ellátja ilyenművel, bizonyos nyakékeket készítenek, melyek négyszögű aranylemezekből és halpikkely alakú pillangókból állnak, továbbá a legjobb tumárokat, ereklék és más csodatevő mondatok már fenn említett szelenczéit. Chokandban a legjobb debbes, kis, fából faragott vagy ércből öntött porszemek készülnek. Ezen chanságban készítik különösen legszebb és legjobb faját azon fényüzési czikkeknél, melyeket a közép-ázsiaiak övükre akgatnak, minők például: különböző, többnyire bőrből selyemmel himezve, fogpiszkálótok és különösen a tűzszerszám, mely félholdalakú aczélból áll, felső részét esinos bőrzaeszkó képezi a tapló és kova számára.

Ennyiből áll az, a mit a keleti mohammedan népek még fennlevő iparáról mondhatunk.

VÁMBÉRY ÁRMIN.

IRODALMI SZEMLE.

„La France nouvelle“ par M. Prevost Paradol. Paris, Michel Levy Frères.
1868.

Szerző, mint előszavában írja, nem tartozik egyik párthoz se, sem dynasticus, sem republicanus. Sőt e formákat csak másodrangú kérdéseknek tekinti, előtte a fődolog az, hogy az ország szabad legyen. Ez ugyan nem tetszik Franciaországban az emberek legnagyobb részének a szokás embereinek (routinier) és a theoreticusoknak, mert azok azt hiszik, hogy mindent fölforgatnak, ha bármily kis újtást engednek, ezek pedig merészebbnél merészebb terveket alkotnak s szerencsétleneknek érzik magukat, ha másokat túl nem szárnyalnak terveik újdonsága és merészsége által. Szerző nem ezeknek ír.

Hanem ír a komolyan gondolkozó honfiaknak, kik csakugyan akarnak egy „új Franciaországot.“ Mert ideje már, hogy mindenki elmondja őszintén mit gondol és hisz, és vége legyen a politikai hypocrisiának, a mely demokratiában még inkább uralg, mint az udvarokban, mert a kétszínű hízelgők itt csak az udvar körül csoportosulhatnak, de ott a népnek is hizelegnek, sőt némelyik nemcsak egyiknek, hanem mindkettőnek „egyenlő szemtelenséggel és egyenlő haszonnal.“

Művét három könyvre osztja szerző. Az elsőben a democratia fogalmát fejtegeti s azon veszélyeket, melyek e kormányformát fenyegetik. A másodikban a Franciaországban fölmerült különböző politikai terveket, valamint azon intézményeket, melyeket ő szükségeseknek tart a francia demokratiára nézve. A harmadikban jellemzi Franciaország történetét 1789 óta s tanácsokat ad a jövőre. A nélkül, hogy ezúttal bírálatba bocsátkoznának, kísérjük szerző fejtegetéseit.

A „democratia“ körül nagy fogalomzavar van; a juliusi monarchiát, a második császárságot s az Egyesült-államokat egyaránt „democratia“-nak hívják. Oka ennek az, hogy nem különböztetik meg: a társadalmat és kormányformát. Igaz, a juliusi monarchia, valamint a második császárság alatt a francia társadalom democrata volt, de kormány-formája monarchia. Míg az Egyesült-államokban a kormány is democratia. A democrata társadalom mindig igyekszik magának megfelelő kormányalkatot fölvenni s ha ez még nincs meg, oka, hogy még nem érte el, vagy hogy már elvesztette.

A múlt század bölcseiszei tévedtek, midőn az egyenlőtlenséget a civilisatiónak tulajdonították. Az egyenlőtlen erő és tehetség, a melyhez olykor a hódítás is járul, veti meg alapját az aristocratiának és monarchiának. Épen a civilisatio törekszik az egyenlőségre. Ha az igazság és önérték, melyhez a nagyravágyás is járul, fölébred a társadalom alsóbb osztályaiban s ezek közt azon egyénekben, kiket a mindennapi élet nem bilincsel le annyira, hogy helyzetükről ne elmélkedjenek s a kikben megvan a nagyravágyás, ezek felkeltik a népben is érdekltségét, ha ez beáll — akkor kezdődik el a küzdelem a democratiaért. Ez vagy nyíltan megy végbe, mint Rómában, vagy elfojtva a társadalmat ássa alá, s egy nagy cataclysmában tör ki, mint Franciaországban vagy az okos aristokratia megalkuszik a kor követelményeivel, engedő, összeforrasztja érdekét a népével, s ennek felemelkedő elemeit felveszi kebelébe, mint volt Angliában; de akár miként, szép vagy borzasztó, békés vagy véres úton, a democratia uralomra jut s mint egy folyó nem foly soha vissza forrásához, úgy a democratia előhaladását meggátolni lehetetlen. Mert az emberek kevesebb érzékkel birnak a szabadság, mint az egyenlőség iránt, a mit ha egyszer megizleltek, érdekeikkel lévén egybeforrva, nem engedik kisiklani kezeik közül. Annnyival is inkább, mert a józan ész és igazság-érzet is mellette harczol.

Ha pedig a társadalom democratizálódott: akkor igyekszik a képerre alkotott kormányt is kivívni t. i. democratia lenni. És ha nagy küzdelem után elérte a kikötőt, melyben nyugalmat vélt találni, akkor tárul ki előtte egy zivatarteljes tenger, mely sokkal vészesebb, mint volt az eddigi vidék, a melyen áthaladt. Ha a democratia nem lenne alávetve, mint minden földi teremtmény és emberi mű, a romlásnak: akkor kormányforma tekintetében el lenne érve a civilisatio utolsó szava és a legbiztosabb eszköz a politikai tar-

tósság békéje és biztossága biztosítására. Kell-e szebb állapot, mint minden polgárnak jogot adni a közügyekre befolygni s egyedül érdeke, nem pedig születés vagy vagyon által annak vezetésével megbízni? Hol csak rábeszélés által győzik meg egymást s csak ész által alkotnak pártokat. De „optimi corruptio pessima est.“

A democratá kormány gyorsan felbomlik, felbomlása jele az anarchia és romjaiból többnyire, mint mérges növény, a despotismus áll elő. A democratá kormány épen úgy, mint minden, a mit az emberi társadalmakban kigondoltak, elhanyaglik, mert ez is, mint a többi igaz és költött elemeken nyugszik s a költött felülkerekedik s magával vonja az igazat is. A monarchicus kormány azon az eszmén alapszik, egy-egy család minden nemzedékben szül egy oly embert, ki képes a felségi jogot bölcseséggel gyakorolni, s ez az, a mi nem igaz. Az aristocratia alapeszméje az, hogy vannak bizonyos családok, melyeket, ha egyszer törvény és szokás által bukáson és szükségén felül emeltek, rendesen előállítja a nemzet politikai és értelmi előkelőit és ez sem igaz; végre a democratá kormány azon az eszmén alapul, hogy a polgárok legnagyobb része értelmesen használja szavazatát s tisztán látja mindig, hogy mi igazságos és mi előnyös a közérdeknek, és ez épen úgy nem igaz. A democratá kormány elvesz tehát, mint a többi, mihelyt alapjának ezen törékeny része összeomlik.

Két indok van, a minek következtében az emberek bölcsen viselik magukat: „a jó szeretete vagy az erény és a művelődés bizonyos foka, vagy, mint általában mondják, a felvilágosodottság.“ Az erény felvilágosodottság nélkül nem elég. A jó szándék még a magán életben sem elég, annál kevésbé a közéletben. „Mert kivált a közdolgok megítélésében az erény felvilágosodottság nélkül, tehetetlen, sőt gyászos lehet. Ha fel is tesszük tehát a polgárok legnagyobb részében az erényt, hiányzik a felvilágosodottság. Ha már most képzelünk két polgárt, egy gonoszt és egy becsületest, kik mindketten a nép kegyét keresik, melyik lesz a győztes? Mig a becsületes nem nagyítja sem saját erényeit, sem a jó gyakorlati könnyűségét, a melyet tenni akar, mig nem állít egyebet, mint a mit tud, nem ígér, csak azt, a mit remél: a másik, a kit nem fékez se az értelem, se a lelkiismeret, pazarolja a legpompásabb ígéreteket, köti magát, hogy minden kívánságát teljesíti, nem figyel se a tapasztalás tanítására, se a természet törvényeire és segítségül hívja mindazon ártatlan vagy vétkező csalálmokat, a melyeket a tudatlanság és

szen vedély támasztanak az együgyű agyában; tehát győz. Ekkor kész az anarchia. A jobbak lemondanak küzdhetni az árral, magán életbe s a tudományhoz vonódnak vissza. De csakhamar észreveszik, hogy büntetlenül nem lehet senkinek kivonni magát a polgár kötelessége alól. A nép ámitói ellenök ingerlik a sokaságot, a biztosság eltűnik, a közhatalom azé a ki megragadja. Itt a democrat despotismus.

A theocrat despotismus babonás hiten nyugszik és az isten félelmén; a monarchicus a népnek egy család iránti tiszteletén és félelmén, midőn a nemzeti lét symboluma lesz az uralkodó család. A democrat despotismus „kevésbé emelkedett, de mégis szilárd alapon nyugszik: egyszerűen a valódi vagy képzelt szükségességen, hogy fentartsa a közrendet és a társadalom jóllétét.“

A törvény és észszerű engedelmesség szükséges az állam fentartására, de e közt és a vak engedelmesség közt a határt fentartani bajos és a társadalom ilyen állapotában még a felvilágosodottak is lemondanak arról és „a felvilágosodott egyének e lemondásában és a jó polgárok legnagyobb részének megijedésében találja fel legelőször is a democrat despotismus főbiztosságát. És hogy tartós legyen, csak egy kell még, s z ü k s é g e v a n a s o k a s á g b e l e e g y e z é s é r e. Ezt könnyű megnyerni. Csak a külső formákat kell megtartani, mint Augustus tett, mert „a politikai intézmények alakja és lényege közt különbséget tenni, a felvilágosodottság bizonyos foka kell, s ez a tömegnél nincs. Aztán nem is politikai szabadságra, csak jóllétre vágyik, a democrat despotismus pedig mindig, mint a tömeg jóllétével foglalkozó s azt előmozdító kormány mutatja és hizelgi magát a népnek. Így uralomra jutva, uralg, míg egy csekély akadályba ütközik s összeomlik, nagyobb anarchiát hagyván maga után, mint a milyennek születését köszönheti.

„Minden tökéletlen ezen a világon, még a rossz is; és a mint egy társadalom sem juthat az anarchia legszélső végletére, épen úgy nem érheti el a szolgaság képzelhető utolsó fokát. Mindig marad az emberek nagy számában a szabadság egy bizonyos foka, a melyet nem nyom el a zsarnokság, akár azért, mert azt lehetetlennek tartja, akár mert érdekében állónak hiszi, hogy azt ne kísértse meg, s hogy inkább önmagának szabjon határt.“ Ez természetesen különböző időben különböző. A régi köztársaságok, nem lévén hozzá szokva megkülönböztetni a polgári szabadságot a politikaitól, az állammal szemben a polgárt lefegyverezték egészen; az igaz, hogy állam alatt mindenkit együtt

véve értettek, de mikor aztán a hatalom egy kezébe került, ez állapot borzasztó lőn. „Akkor oly látványt láttak, milyent az új világ épen oly képtelen elképzelni, mint a mily képtelen, szerencsére, azt előidézni.”

Az újkori nemzetek, valóban, hozzá vannak már szokva bizonyos polgári szabadsághoz, a melyet a democrat despotismus is hajlandó megtartani, saját biztossága érdekében. Tehát itt a nemzet collective meg van fosztva jogától, az egyeseknek személyes jogaik pedig meghagyva. De a polgári szabadság sem teljes a despotismus alatt s nincs biztosítva, kivált ott, hol a politikai szabadsággal határos. Elég ha a kormánynak legkisebb érdeke van azt megszorítani, hogy azonnal fenyegetve legyen. Azonban az egyenlőség sem marad meg. Minden democrat despotismus ephemer, de annak ura azt hiszi, hogy örökkössé teheti azt családjában és e végre hivatalserget teremt, s a democratia első elve: „hogy az érdem az egyedül érvényes jogczím, minden hivatalra, helyettesítve van egy más által: hogy a személyes és teljes hódolat a fejedelem iránt, lesz irányadó szabály a közhivatalokba való becsűszásra és előmenetelre.” Mi a következmény tehát az első könyvből:

„Ha igaz, hogy minden társadalom törekszik a democrat állapotról és hogy egyszer ebben az állapotban igyekeznek demokratiákká lenni, az az kebelükben democrat kormányt alkotni, a mely képes legyen nekik biztosítani a rendet és szadadságot; ha igaz, hogy egy ily kormány fentartása és felállítása bajos és hogy ez a kormány végzetteljesen hajlandó, hogy először az anarchia átkába, azután, csakhamar a despotismus gyalázata- és átkába dőljön: mily fontossággal bir tehát keresni és kimutatni a legalkalmasabb eszközöket, melyek megkimélhetnek ily veszélyektől, azaz tartóssá és virágzóvá tenni Franciaországban egy democrat kormányt?” Ezt kísérli meg szerző munkája második részében.

A mi az általános szavazatjogot illeti, ennek két hibája van, a függetlenség és felvilágosodottság hiánya, a minek következése az, hogy vagy a hatalom eszközévé válik, vagy magára hagyva, tudatlanság következtében lehetetlen, hogy nagy hibákat ne kövessen el. Jóllehet még így is vannak előnyei, mint pl. az, hogy egy despot állam rendre a tömeg véleményét csak tiszteli s ellenőrzésül szolgál s másfelül a tömeg öntudatra és a felelősség érzetére ébred, de ellenszerű szükséges, hogy szavazatát saját kezűleg írja le. Továbbá sajtó és gyűlésezési szabadság,

míg tetteles lázításra, erkölestelenítésre nem vezet, mit szóval is el lehet követni, bíraskodás jury által. „Ajándékok, erőszak, fenyegetés és ígéretek ne legyenek befolyással a szavazásra.“ De „fenyegetés“ alá tartozzék az is, ha a hivatalnokok letevésétől félhetnek, ha nem a kormányjelöltre szavaznak, és „ígéret“ alá tartozzék, ha a községnek útát ígérnek az állam rovására.

A mi a hivatalos jelölteket illeti, ha a parlament többségéből alakul a kormány: lehetnek hivatalos jelöltek; mert jogot kell adni az uralmon levő pártnak magát a nép előtt védeni és fentartani. De ha a kormány azon kívül van, mint Franciaországban, akkor sehogysem helyeselhetők.

Nagy kérdéseknek közvetlen a népszavazása alá bocsátását (plebiscitum) a logika kívánni látszik, de az ész nem helyeselheti, mert már maga a különbség meghatározása: melyek alapkérdések és melyek nem, nagyon bajos, különben is a képviselőház választása, rendes időközökben visszatérő plebiscitum egy neme és a feloszlítás jogának alkalmazása, a népre való ezen hivatkozás, egy adott kérdésben valósgos plebiscitum, megfosztva azon nehézségektől, melyek rendszerint elválaszthatlanok azon működéstől, melyet e szó képvisel.“

De ha a suffrage universelnek biztosítva is van a függetlenség és fölvilágosodottság, még nagy hiánya az, hogy a kisebbséget elnyomja. Ennek meggátlására Angliában különböző terveket ajánltak. Így azt, pl. hogy a követek egy részére az egész ország szavazzon, hogy így a kitűnő egyének ne maradjanak ki a képviselőházból. Csak hogy ez a követek közt egyenetlenséget szülne, és, egy részüknek az egész nemzet adván a megbízatást, mintegy kiváltságosak lennének. Hogy pedig minden képviselőt így válasszanak, az kivihetetlen s a többség így még inkább elnyomná a kisebbséget, mert jelöltjeinek jegyzékét az egész országgal elfogadtatná.

Azzal is foglalkoztak, hogy a nemzet értelmesebb részét a választásoknál a tömeg ne nyomja el, hogy „minden polgár szavazatának személyes helyzetével arányos súlyt adjanak.“ Erre nézve egyik terv volt, hogy minden polgár fizessen jövedelmi adót és ez adó összegének száma irassék be a szavazati lajstromba, mint az ő szavazata s ezeket adják össze minden egyes jelöltre nézve külön. De így a nagyon nagyon uralgna. Célyszerűbbnek tetszett tehát több szavazatot adni, vagyona, választói jogosultságának ideje és a szerint,

hogy volt-e követ vagy nem. De ez nagyon bonyolult és előre eltasztatik hazánk által, hol az egyenlőség szelleme nem tűrheti, hogy akármi okból egy polgár szavazata többet nyomjon, mint a másiké.“

Legjobbnek tartja szerző az Angliában most győzelemre jutott, ha l m o z o t t s z a v a z á s t*) a mi abból áll, hogy ha három jelölre van szavazata egy választó kerületnek, legyen jogában a választónak azt mind egyre adni, mert ez által eléretik az, hogy ha a kisebbség a többségnek csak $\frac{1}{3}$ -át teszi is, mégis a követek harmada felett rendelkezik, holott eddig ha a többleg csak egygyel volt több, mint fele a választóknak, már minden követ felett rendelkezett.

Továbbá szükséges a departementoknak, kerületeknek és a falusi községeknek visszaadni az önkormányzat jogát, s ha pl. a szegény községnek segélyre van szüksége, az ne a központi hatalomtól jöjön, hanem a departementtól, mint egyik associatiótól a másiknak. Ezenkívül közútak s nagyobb vállalatok érdekében szükséges, hogy több departement alkosson egy conseil regionalt.(!?) Választás útján töltevén be a hivatalok, az elnökség pedig felterjesztett három jelölt közül központi hatalom által lenne kinevezendő“. A megyei tanács (conseil général) 6 évre választva, de 3 évre már felében megújítva lenne.

Azután beszél szerző a képviselőház szervezetéről. Itt az angol parlament szolgál mintaképül neki is. Kormány hivatalnoknak nem enged helyet, mert e ház szavazza meg fizetésüket, vonja felelősségre a kormányt, s különben is függetlennek kell lennie. A törvényhozással szemben nem lehet absolut veto, mert vagy az államfő áll szemben egyedül a nemzet akaratával és ez nem alkotmányosság, vagy egy miniszterium, ennek pedig meg kell hajolnia ez előtt. Vannak ennek is árnyoldalai, de az emberi dolgokban a kisebb rosszat kell választani. A két ház ha megegyezni nem tud, küldötteik közt legyenek tanácskozások, mint Angliában.

A kormány ellenőrzésére, az ország szabadságára nézve nem annyira a pénz- és katonaaajánlás, mint a miniszterium megbuktatásának joga a legnevezetesebb, mert a kormánynak a bel és külügyekben maga viseletétől függ mindig a nemzet sorsa, és a budget-szavazás nem óvja meg a nemzetet, hogy a gyakorlatban ne legyen-alávetve a kormány szeszélyeinek. A miniszterelnököt maga a ház jelölje ki és bizza meg miniszterium alkotásával (?)

*) Ezt James Garth marschall indítványozta

A felső ház is választás útján alakuljon és pedig a szerző által ajánlott conseil regionalok választanak 250 tagját*) s 50 az akadémia választott 10 tagjából, és a főbb állami hivatalokból teljék ki, a kik szakképzettségük által támogatnák. Initiatívája legyen, de a miniszterium alkotására ne folyjon be.

A mi a felelősséget illeti, az állam fő felelősségét nem lehet másképen tekinteni, mint fictiót, mely arra van szánva, hogy az absolut hatalmat a méltányosság leplével vonja be, a garantia látszatával diszitván azt fel. Mert örökösség és felelősség nem lehet együtt. „Mert mi az örökösség és mi lesz az állandóságból, melyet abban keresnek, ha a felség felelősségének érvényesítése azt minden perczben megszakíthatja; s másfelől miként alkalmazható ez a felelősség a nélkül, hogy ne sértse az örökösséget? Hisz a még uralkodó fejedelmet felelősségre vonni nem lehet, a nemzetnek fel kellene lázadnia ellene s itélnie felette, ki aztán védheti magát mint XVI-ik Lajos a sértetelenséggel. Sőt a köztársasági elnök feleletre vonása is mily bajos, mutatja a mostani eset, mikor az amerikai congressus habozott, hogy feleletre vonja-e a vele szembeszálló elnököt, vagy tűrje kihágásait. De itt a baj elhárítható, ha a hatalom körét szigorúan megszabják.

Mindkét államformában tehát miniszteri felelősség az egyedül biztos alkotmányos intézmény. Azonban ez is, ha sokszor változik, baj, mert az ügyek menetét fenntartja, de másfelől a legjobb kormány alatt is előbb-utóbb fejlődnek ki elégedetlenségek, melyeknek törvényes úton érvényesülésére épen a miniszteri rendszer a legalkalmasabb. Alkalmasnak tartja erre szerző azt is, ha mikor a képviselő ház $\frac{1}{3}$ a új miniszterelnök választását kívánja, az megtörténhetik.**)

Mint látja az olvasó egy democrat államszervezetet adtunk, a nélkül, hogy democratia vagy monarchiáról beszéltünk volna, s a nélkül, hogy szerző véleményét e tekintetben előadta volna. Igen, mert ez csak tető a már meglevő épületre. A mi már a kormányformákat illeti, mindenik ellen vannak valódi és képzelt nehézségek, a melyeket azonban az államférfiúnak egyaránt tekintetbe kell vennie. V a

*) Foederalisticus eszme. Csodáljuk egy francziától! — Szerk.

**) Látjuk, hogy szerzőnek nem sok szerencséje van az újításban. Mi a parlamenti kormány? A többség kormánya. S szerző a képviselőház $\frac{1}{3}$ -ának jogot ad azt fölforgatni. Szerk.

lódí nehézségek azok, melyek a dolog természetéből származnak, képzelték azok, melyek a közvéleményből, a mint azt a dolgok folyása teremté, állnak elő; de a valósításnál mindkettő alódí nehézséggé lesz.

Képzelt nehézség Franciaországban egy köztársaságra nézve annak multja. Mert ha az első köztársaság emlékéről le is mosta a „terreur“ szót a második humanismusa, de ehhez hozzá ragadott a socialis mozgalmaktól való félelem és mindenikhez egyaránt az anarchia s az ebből eredő despotismus. Ezek ugyan felvilágosodott emberre nézve nem léteznek, mert ez képzelhet köztársaságot a fenebbi hibák nélküli is.

A monarchia megszilárdulását is képzelt nehézségek akadályozták, így a Bourbon, Orleans és Bonaparte párt egymást kölcsönösen s egyszersmind a hozzájuk ragadott emlékek egyenkint mindeniket is; továbbá sokaknál már maga a „monarchia“ szó elég arra, hogy ellenszenvet keltsen föl. Így látván a képzelt nehézségeket, láttuk a valódiakat is.

A köztársaság ellen van egy általános vagy philosophiai és egy gyakorlati ellenvetés. „A philosophiai ellenvetés abban áll, hogy a nagyravágyók versenyzése és az abból eredő zavarok sokkal messzebb mennek köztársaságban, mint alkotmányos monarchiában és rendesen sokkal erőszakosabb végletekre vezetnek.“ Ez természetes, mert egész a legfőbb hatalomig minden a győztes párt kezébe jut. A gyakorlati ellenvetés: „először is az a nehézség, a melyet már másutt is említünk: „tisztán meghatározni és kifejezetten körülírni az elnök felelősségét“, a végre, hogy meg legyen akadályozva, hogy e hivatalnok ne nevelhesse látszólag ügyesen felelősségét csak azért, hogy egyszersmind hatalmát és kiebb terjeszthesse. Kivált pedig „egyike a legnehezebb kérdéseknek, ha vajon a parlament föllosztatásának joga meg legyen-e a köztársaságban? Mert ha a közvélemény és parlament egymásközt meghasonlanak, egyedüli kiegyenlítő eszköz a föllosztatás. De az elnök legyen-e erre jogosítva? Hisz ez az elnök maga is egy pártot képvisel, melynek mindent köszönhet, a melyre még szüksége lesz hivatalkodása után is, és a melynek a legtöbbször inkább eszköze, mint vezére, mert nem a legkitünőbb egyének azok, kik köztársaságban a

legfőbb polezra jutnak. Ez elnök akarná-e és tudná-e alkalmas időben használni ezt a nagy hatalmat? "El fogja-e oszlatni barátait? Igen sok emmyit követelni a kötelességtől és a közjó iránti szeretettől. Ellenkezőleg monarchiában. Mert a király „a pártok fölébe helyezve, semmit se félhetvén, se nem remélhetvén versenyegeiktől és viszákodásaiktól, egyedüli érdeke, valamint első kötelessége az, hogy éber figyelemmel örködjék a politikai gépezet játéka fölött, a végre, hogy minden rendetlenséget megakadályozzon. Már pedig a legveszélyesebb rendetlenség, ha a közvélemény a törvényhozó testtel el-lentétbe jő. Az uralkodónak kell hát joggal bírnia azt föloszlatni. Mert csak a miniszterium kezében levő föloszlatási jog nem elég mivel előfordulhat az is, hogy miniszterium és parlament kezet fogva daczol a közvéleménnyel, kell tehát a monarchának is ily jogot adni. De úgy a monarcha, mint a miniszterium csak egyszer oszlatthasson fel egy parlamentet, s ha másodszor is ellene nyilatkozik az, hajoljon meg, illetőleg a miniszterium mondjon le. — Ezért nyilatkozik szerző a monarchia mellett. Fölruházva a föloszlatási joggal, a tudomány és művészet pártolója, első gentleman; ilyennek szeretné szerző a monarchát tekinteni, mely munkakör a legnagyobb ambíciónak is elég, ha felvilágosodottság és a jó szeretetével egyesül az. De mivel e tekintetben a köztársaság hátrányban van, azért hasznos kormányforma, kivált ha már egyszer megvan és a jó polgárok által támogatatik. Jó polgár pedig az, ki a monarchia vagy köztársaság iránt nincs elfogúlva, hanem csak arra szorítkozik kíváncsiságban, hogy a nemzet önmagát kormányozza, szabadon választott kamara és felelős miniszterium által.

Azután áttér szerző a bíróság szervezésére, kinevezés és választás egyaránt veszélyes a bírói függetlenségnek, ott fölülről, itt alulról fog függeni. Szerző a kettőnek egyesítését tartja czélszerűnek. Úgy t. i. hogy a testület a kebelében megüresülő helyekre jelölteket terjeszt föl, s a miniszter ezekből nevez ki. Sőt ezt ki lehet terjesztetni még szélesebb alapra is az által, hogy bizonyos választási gyűlések is járuljanak hozzá, pl. a kerületi tanács is terjesztene föl jelölteket az első folyamodási bíróság mellett a miniszter választása elé a békebírák és magának a törvényszéknek kiegészítése végett. A conseil général (departementi gyűlés) a felelbezési törvényszékhez terjesztene fel jelölteket; míg végre a felelbezési törvényszék a semmisítő szék és a

felsőház lennének jogosítva a legfőbb törvényszékre jelölteket terjeszteni föl. A felfolyamodási törvényszék és semmisítő törvényszék magok választanak elnökeiket.

Lehetne egyébiránt úgy is szervezni, mint Belgiumban, hol békebirákat és az első fokú birákat a korona nevezi ki és csak a fellebezési törvényszékeknél játszik be a választás.

Az államügyészt nem lehet ugyan Franciaországban nélkülözni mint Angliában, hol mikor az állam perel, esetről esetre biznak meg egy ügyvédet, de így lehetne tenni a számos „avocat général“-al, mert jótékony vetélkedés keletkeznék az ügyvédek közt a tisztségért és mégis apasztva lenne azok száma, kik elválaszthatatlanul az államhoz vannak kapcsolva. Azután szükséges a jury behozása, nemcsak kereskedelmi ügyekben (mint most van) hanem polgári és bűnügyekben is.

Nem helyesli továbbá szerző, hogy a vallatásnál az elnök tőgyen kérdéseket a vádlotthoz és tanúkhöz, mert ez pártállás nélkül nem lehet, pedig neki felül kell lenni a pártokon, a mint Angliában van, hol a pártok ügyvédeire van hagyva a kérdés-tevés, úgysis nekik van leginkább érdekekben, egymástól kitudni a szükséges körülményeket, tényeket. Végre kikel szerző az önvallomás ereje ellen. Mert két eset van. Vagy a tények és egyéb körülmények eléggé földerítik a tényállást, és ekkor a vallomás fölösleges, vagy nem, és akkor a régi rendszer faggatásához és a kínzáshoz hajlik vissza, a melyben a vádlott mintegy fel van hívva hazudni, daczára az eskünek, a mit vele letétetnek, a mi hanyatlás. A mint hogy Angliában ki is van törölve az eljárásból, úgy az elnöki kérdezés mint az önvallomás útján hozott ítélet. Szeretné szerző, ha valósítható lenne Franciaországban is az Angliában divatos útazó birák intézménye, kik páronként egy-egy városban megjelennek, egyik a polgári, másik a bűnügyi esküdtszékek fölött elnököl, és oly tiszteletben állnak, hogy egész ünnepélylyel fogadják őket valahányszor egy városban megjelennek.

A sajtó-ügyben nem a törvény a fontos, hanem az, hogy ki alkalmazza. Erre legjobb a jury. Mondották ugyan, hogy a legfőbb törvényszék is elég független arra. De ha ez áll is, már állásánál fogva ítélete igen nagy horderővel bírna a kormányra és közvéleményre egyaránt, kivált pedig veszélyes ott, hol (mint Franciaországban) az így kimondott ítélet a kormány fölött, nem egy miniszteriumot,

hanem épen az államfőt éri. Becsmérlésnél pedig, ha a vád igaz is, de a közérdekből nem volt rá szükség, a becsmérlőt büntetni kell.

Az egyházat és államot teljesen el kell választani egymástól, mert már maga a concordatum sok zavarba hozza az államot. Így pl. a pápa világi hatalmát mintegy kénytelen fentartatni, ha ahhoz ragaszkodik, mert egy oly pápával, a ki más alattvalója vagy székhely nélküli, nem tartható az fenn. S különben is a forradalom ellensége az egyháznak, s míg az állam vele ily összeköttetésben van, az államnak is. Legyen az egyház szabad társaság. Javait és ügyeit egy világiakból és egyháziakból álló gyűlés kezelje és ez legyen a pápával is összeköttetésben. Csakhogy itt két féle aggodalom van. Az egyház hívei félnek, hogy magára hagyatva nem lesz képes magát fentartani, az állam hívei, hogy igen is ki fogja zsákmányolni híveit. Ez hihetőbb is és czélszerűbb lesz a földbirtok birását megtiltani és pénzét állampapírokba helyezettetni, csakhogy akkor a hitelre fog veszedelmessé lehetni befolyása. Ezt is czélszerű, de nem méltányos korlátozni, úgy hogy ha a jelenlegi budget erejeig elért a vagyoni állás, ne legyen szabad többet szereznie. Átmenetképen a budgetből azon arányban vonják ki az egyház részét, a mint képes fentartani magát, például az így tartana egy évig.

Érdekes és fontolóra méltó, a mit szerző a háborúról és hadseregről mond. A háborút szokás most ócsárolni, pedig mindaddig, míg szükség van rá kár, mert gyöngíti a nemzet harczkedvét, különben is az senmi sem egyéb, mint anyagi erő használása ott, a hol már az ész nem tud kimenő utat találni, mint a gépész, hol a gépezet hiányos, ereje megfeszítése által igyekszik a mechanica hiányát pótolni. Hanem azért első elv legyen azt a lehető legkisebb minimumra reducálni és második, hogy ha már szükséges, akkor magában a háborúban is ott, hol a mesterség és csel elégséges (körülvetés, megadásra bírás) kerülje a vérontást.

Ha Európa helyzetét tekintjük, be kell látnunk, hogy Franciaországnak nagy hadseregre van szüksége. A mint az angol akkora jóhadat tart, hogy Európa egész tengerészetével daczolhasson, úgy Franciaországnak is akkora hadseregre van szüksége, hogy ha nem is egész Európával, de legalább egész Németországgal vagy egyik német hatalmasságnak a muszkával egyesített erejével daczolhasson. És pedig e hadseregnek erősnek, jól fegyverzettnek, begyakorlottnak kell lennie, hogy fegyverét úgy hordja, mint tagjait, a mint Rómában

a katonai tökélyt kifejezték. E mellett egy mozgó nemzetőrség belszolgálatra és várőrségre. „Ha a mozgó nemzetőrségben a helyettesítés ki van zárva, ha csakugyan az ifjúságnak minden osztályát magában foglalja, ha az a fegyverben levő nemzet hű képe, az nemcsak az ország biztosságát fogja biztosítani, hanem a közrendet is biztosítandja, elősegítendi az egyetértés kifejlését és a dolgok erejénél fogva, a nélkül hogy katonai szerepéből kiesnék, Franciaország egyik politikai intézményévé lesz.“

Nagy tévedés, szerző szerint, a védő és támadó háborúk között megkülönböztetést tenni, a végett, hogy a sereg szervezését e megkülönböztetésre fektessük „Feltesszik először is, hogy egy nemzettől függ választani a háború két módja közt; és másodsor, hogy gyakorlati szempontból, a háború e két módja közt nagy különbség van“ Mind a kettő tévedés. Már magában az is tévedés, mintha a védő seregnek kevésbbé kellene katonai tulajdonokkal birni, mint a támadónak. Ha már van különbség az erőfeszítés és a szükséges tehetségek tekintetében: azon seregnél, melynek azt ki kell állania, a mérleg inkább a védháború felé hajlik, mert visszavonulva harcolni az elfoglalt területen több lélekerőt, több szilárdságot az ítéletben, és több katonai kitartást kíván, mint az ellenség földjét megtámadni azon lévvel, a melyet az embernek és különösen a mi fajunknak adni szokott a csata heve és a hódítás reménye.

De nemcsak hadtanilag, hanem politikailag sem lehet egy könynyen, első pillanatra meghatározni, hogy melyik a támadó fél. Nem mindig az, sőt a legtöbbször nem az, a mely előbb lépí át az ellenség határát. Így 1859-ben Ausztria ment át a határon, de azért senki sem mondja, hogy ő volt a támadó. Állandó seregre szükség van. „Az igazság e tekintetben ott fekszik, hogy az állandó hadsereg számát, minden évben meghatározva a nemzet képviselői által, a dolgok általános állása és Európa politikai és katonai állapotához mérten kell megszabni.“ Hanem éppen úgy kell óvakodni a katonai uralomtól. A katonaság közt a polgári szellemet fen kell tartani, aránylag rövid szolgálat nagy számú fiatalokra felosztva, minden haszonra gondolás eltávolítása és azon uralkodó eszme által, hogy csak a nemzet iránti tartozás leróvásáról van szó, egyenlő esélylyel mindenkire nézve az előhaladásra, de őszinte vágygyal a legtöbben viszontlátni a házi tüzhelyet és ott hozzá fogni a félbehagyott dologhoz: ime ezek a valódi democrat és polgári sereg elemei, a mely kell Franciaországnak. Átmenetes intézmény-

ként ajánlja szerző még azt is, hogy a Seine-departementi katonaság a nemzetgyűlés elnökének parancsa alatt álljon. A mi a kitüntetésekkel illeti, ezeket a társadalomban az erkölcsök változása fogja eltörölni, nincs miért siettetni. A katonai kitüntetésekre szükség van, mert míg egy szerző, tudós, művész híre folytonosan tart, addig a katonáé csak egy perezhöz van kötve, ezt hát örökíteni kell, de szerző úgy véli, hogy a törvényhozásnak kell jogositva lennie ezek osztogatására.

Szerző előadván azon reformokat, melyeket Franciaország újra szervezésére szükségesnek tart, harmadik könyvében 1789-től kezdve rövid vonásokban képét adja Franciaország politikai történetének. Az egészet jellemzi a már fenebb említett tétel: „A francia forradalom alkotott egy demokrat társadalmat, mely még keresi kormányformáját.” Miután szerző előadja a forradalom hanyatlását, azt állítja, hogy ha Napoleonban lett volna léleknagyság, akkor még helyre állíthatta volna a rendet és szabadságot. De Napoleonban ugyan a hadtudomány és minden a mi az igazgatásból a hadhoz tartozik, oly magas fokon volt kifejlődve, a mint soha emberben még nem; hanem minden másban törpe volt, az igazság eszméitől idegen, kevésbé alkalmas felfogni a történetet, és az időt, a melyben élt, az önérdek szolgálja s vastagon elvakítva az érdekekkel szemben is. Önkénytelenül azon gyermekekre gondol az ember, kikben a számolási tehetség bámulatosan ki van fejlődve s a kiket még tollal sem képesek kísérni a gyors számításban a legnagyobb tudósok, hanem e tehetség is terméketlen, gépies a többi pedig csaknem egészen hiányos. Napoleon értelmi tekintetben egy szörny, erkölcsi szempontból nem lehet észrevenni benne a jó és rossz közti megkülönböztetést, csak siker után áhitozva, az eszközökben nem válogatott, mint sok köznapi ember, kiket azonban elér és méltán, az igazság keze. „Bizonyára Napoleonban megvolt a fölfogás nagysága a legmagasabb fokon, ha úgy „nagy”-nak lehet nevezni azt, a mi „mérték feletti”, azt a mi nincs arányban azon működési eszközökkel, a mik itt alant az ember rendelkezésére állnak; de ez nem a lélek nagysága, az a mit a mi atyáink egy jó s most használaton kívüli szóval hívtak: *magnanimité* (nagylelkiség.) Megvolt benne a jó akaró „*bonhomie*”, a melyet a tömeg urában mindig jóságra magyaráz. Ily ember tette urává magát a forradalomnak; egy rosszúl művelt értelem, déli képzelő tehetség, Róma és Görögország rosszúl felfogott emlékeitől lelkesítve és némi hamis ismeret-

tel a közép korról, példány képül hol Caesárral hol Nagy Károlylyal, ily ember járta be Európát a francia karddal. Az eredmény tudva van.

A Restauratióban a legnagyobb hibát a titkos bonapartisták követték el, kik izgattak egy oly kormány ellen, mely több szabadságot adott, mint az övék. A juliusi kormányt két dolog buktatta meg: a király személyes kormánya és a szűk választási alap, a minnek volt aztán eredménye az is, hogy egy oly többség alakult, mely nem képviselte az országot, valamint, hogy nagy hiba volt a királytól egy miniszterium lételével összekötni a trónét is, mert így egymást ronták le. És a második köztársaságnak veszélye volt az, hogy Páris határozott csak, hogy a régi monarchisták és republikánusok nem tudtak egyesülni Cavaignac megválasztására. Szóval eddig Franciaország sisiphusi munkát tett, innen most a növekvő bátortalanság és közöny.

Végül sötét képét adja szerző Franciaország jövőjének, mert a vallás, kötelességérzet és becsület, az államot fentartó három erkölesi rúgó kezd hanyatlani; s ez már jele a hanyatlásnak. De hát még a rossz politika következtében kivívott politikai helyzet? Németország egygyé lesz és Franciaország ezt nézte, úgy hogy most háború esetén akár győz, akár nem, Németország egységét fel nem tartóztathatja. Ebből foly, hogy semmiségbe sülyed, mint Portugal.

A világ más részében nem lehet kilátása, mert ott az angol-szász faj győz. India és China vagy a fiatal Ausztraliáé vagy Amerikáé. Az Oroszbirodalom is csak az európai szlávokat egyesítheti. Franciaország e nagy agglomeratióban olyan lesz, mint Athene a római birodalomban; a műveltség és élvezet fénypontja. Csak Algirban terjeszkedhetik s ezt tegye is, mert így legalább kilátása lehet a régi nevet fentartani. — Tűlsötét kép, a minőt csak a jelennel mindenben elégítetlen ellenzés vázolhat.

Ez legyen elég e könyvről, melyet élvezettel olvasánk át, s a mely sok gondolkozásra való anyagot tartalmaz.

HEGEDŰS SÁNDOR.

MAGYAR TUD. AKADEMIA.

(Junius—november.)

Junius 30-án, nyelv- és széptudományi összes ülés.
Szepesi Imre l. t. ily című értekezést olvasott fel: „Jelen viszonyaink az ó-classicai irodalomhoz. II.“

Télfi Iván l. t. a következő cím alatt értekezett: „Adalékok az attikai törvénykönyvhöz.“

Az értekező jelentvén, hogy Corpus Juris Attici című munkája elhagyta a sajtót, szőnyegre hozott néhány kérdést, melyekben eltér mások véleményétől. Értekezésének, melynek címe: Adalékok az attikai törvénykönyvhöz, rövid kivonata ez:

Az idézési határnapra nézve téves ama vélemény, mintha Athénben az alperest öt nappal a kereset beadása előtt kellett volna megidézni — Az állami főkinestárnok csak négy, nem pedig öt évig viselhette egymásután hivatalát. És a penteteris nem öt, hanem négy évi időtartamot jelent. — Egy műszó a római jogban azt bizonyítja, hogy Cicero korában a görög ἥτα-t *i*-nek ejtették ki. Hogy az ἥτα nem tartotta meg eredeti *é*-hangját, ennek az oka a legtermészetszerűbb átmenet az *é*-ből az *i*-be. Így például a régi magyar, tanét, feketét, szabadét; enyhét, ahétatos, alég, aprét, ma már tanit, feketit, szabadit, enyhít, áhítatos, alig, aprít.

Hogy ez így történt a görögöknél is, bizonyítja Plato Cratylusa, hol Socrates azt mondja, hogy már sokan a dagályos *ét*-nek hangoztatják. Akár miként hangzott is tehát első behozatala korában az ἥτα, azt a történelmi tényt nem lehet elvitatni, hogy már a régi görögök korában dualismus uralkodott e betű kiejtésében, s hogy nem-sokára *i*-hangja teljesen győzött az *é*-hangja fölött.

Együttal az értekező azt is előadta, hogy 1864-ik évi november 18-án a francia Académie des inscriptions et belles lettres, egy szavazat kivételével, egyhangulag elsőséget adott a görög nemzeti kiejtésnek az úgynevezett *cras mus*i fölött, melyet mint fictiót, mint hamisat kárhoztatott; s örömét fejezte ki Télfy Ivánhoz intézett levelében, hogy ő is egy véleményben van a francia Akadémiával.

Az értekezés további tartalma az, hogy a jogszabályt: a törvénynek nincsen visszaható ereje, már az athéniek alkalmazták, valamint azt is, hogy a későbbi törvény eltérli az előbbi.

Az athéni archonok névjegyzékét tetemesen szaporította; mert míg Hermann Károly Frigyes ez archonok névjegyzékét 496-tal Kr. e. kezdi, és 292-vel Kr. e. végzi, az alatt az előadó névjegyzéke 683-mal Kr. e. kezdődik és 125-tel Kr. e. végződik.

Arra a kérdésre, vajon volt-e Athenben a gyermekek tanítóinak állami fizetésük, némely körülményekből következtetést vonva, igennel felel az előadó.

Végre megmutatja, hogy a mai telek-könyvhivatalhoz hasonló intézet már az athénieknél is létezett.

A kin Károly I. t. „Apróbb közlemények“ cím alatt, a következő jelentést olvasta fel:

Visszatérve Párisból, sietek a t. Akadémiának bemutatni az akadémiai könyvtár birtokában levő D' Alembert Dynamicájának ama példányát, melyről tagtársunk Hunyady úr már az idén rövid jelentést tett. Érdekes talán megemlíteni a körülményeket, melyek folytán a munka s annak különös becsé az akadémiai könyvtárban felfedeztetett.

Midőn tavaly a t. Akadémia egy physicusnak munkálkodásra tért nyitott, szükségesnek látszott tudakozódni az akadémiai könyvtár természettudományi osztálya mibenlétéről. Rómer úr, ki ez osztály berendezésével foglalkozott, akkoriban Párisban lévén, magamra vállaltam, mint a t. Akadémia alkalmasint a könyvtárnok úr múlt évi jelentéséből tudja, a physikai, chemiai és mathematicai könyveket kiválasztani, s rationalis systema szerint berendezni. Ez alkalommal szerencsém volt több munkára találni a könyvtárban, melyek ottléte nem sejtetett vala; de sajnálattal kellett észrevennem, hogy még az elhunyt akadémiai elnök által legújabb időkben kieszközölt vételek alkalmával is, több hiányos s nem könnyen kiegészíthető munka szereztetett meg.

Ezekkel foglalkozván, lapozgattam egy nap D' Alembert mathe-

matikai munkáiban, melyekből egy tökéletes példány előfordult; s akkor esetleg azt vettem észre, hogy abban a kötetben, mely a *Traité de Dynamique*-t foglalja magában, az oldalak szélén nem egy kézirati jegyzék olvasható. E jegyzetek s egyéb kézirati nyomok, természetüknél fogva, azon gondolatot gerjesztették bennem, hogy e példány minden valószínűséggel D' Alembert sajátja volt, s ő maga által láttatott el az említett könyv kézirati jegyzetekkel; azon czélból tudniillik, hogy a második kiadás kinyomatásánál azt manuscript gyanánt használja. Ezen gondolat még az által is támogatva lett, hogy még-más ugyanazon sorhoz tartozó s D' Alembert munkáit magában foglaló kötetek, nem jegyzeteket, de, mint később tapasztaltam, a czimlapokon D' Alembert rövidített névalírását mutatják fel. Pesten nem lévén alkalom a dolgot tovább kutatni, tavalyi párisi útazásom alkalmával megmutattam a szóban levő munkát Bertrand úrnak, ki ismerve D' Alembert írását, gyanításomat általjában pártolta, sőt a kéziratot magának D' Alembertnek tulajdonította. Megjegyzendő, hogy a sokszor említett jegyzetek oly ritka kicsiny írással vannak írva, hogy szabad szemmel csak egyes szavakat lehet olvasni; mindamellett; összehasonlítva a munkát D' Alembert *Dynamicájának* egy másod kiadásbeli példányával, már a legelső alkalommal meggyőződhettem, Bertrand úrral együtt, azon tényről, hogy a nyomtatott 2-dik kiadás pontosan megfelel a nevezett 1-ső kiadásbeli példányban tett jegyzeteknek, s egyéb correcturáknak. A megjegyzések száma, s hossza már abból látszik, hogy a mennyire most emlékszem, D' Alembert *Dynamicája* 2-ik kiadása harmincz s egynehány oldallal többől áll, mint az 1-ső kiadás; míg a correcturák pontossága abból kitűnik, hogy azok nem csak a paragraphus számok, de még bizonyos szavakban a betűk kiesinyekre való változtatására is vonatkoznak.

Már a legelső megvizsgálás alkalmával még az a fontos tény is kiderült, hogy az említett kézirati megjegyzések nem tökéletesen, hanem csak részint találhatók nyomtatva a munka 2-ik kiadásában. Ez a körülmény bírta leginkább Bertrand urat arra, hogy a szóban levő kötetet a párisi Akadémiának bemutassa, s annak megfontolását ajánlja, vajon a benne foglalt kézirati jegyzetek nagyobb s könnyebben olvasható alakban lemásolása nem volna-e kívánatos a tudomány érdekében. E kérdés megoldása egy akadémiái bizottságra ruháztatott, mely, mint a lemásolás s egyszersmind nagyobbításra legezélszerűbb modort, a photographiát választotta, s ez irányban próbákat is csinál-

tatott. Azokból az tűnt ki, hogy a munka nagy formája (4-ed rét) s a megjegyzések sokaságánál fogva, a photographiai nagyobbított lemásolás jelentékeny összegre rugna, tehát egyáltalában lemondottak a tervről, míg talán D' Alembert vagy Dynamicája vagy összes munkáinak egy új kiadása alkalmával annak kivitele sürgetős lenne. Ily célra a tud. Akadémia bizonyára kész lenne a nevezett munkát újra átengedni, s most sem roszalandja, hogy e kincs létét s hollétét a tudós világgal megismertetni bátorkodtam. Végre megemlítendő, hogy a kötet, valamint D' Alembert egyéb az akadémiai könyvtárban levő munkái, a gf. Teleki-féle alapítványhoz tartoznak.

Végtére van szerencsém bemutatni egy photographiát, mely ama Newton féle levelek egyikét ábrázolja, melyek felett, mint még egyéb autographák felett is, a párisi Akadémiában a lefolyt hónapokban oly hosszú s még be nem végzett vita támadt. Birom e photographiát Charles úr szíveségéből, a ki, mint tudva van, e vitában fő szerepet játszik.

Julius 12-én math. és természettudományi osztály ülés.

Thán Károly l. t. előadta az 1866-ik évben Zsigmond Vilmos úr által, Harkány helység mellett Baranyamegyében megnyitott artézi forrásvíz és az abból kitévő gázok vegyi vizsgálatának eredményét

Julius 20-án, a philosophiai, törvény- és történettudományi osztály ülés.

Hunfalvy Pál r. t. felolvassa Hoffer Endre görög nyelvtanár „Herodotus megismertetését“, egyszersmind bemutatja Herodotus Muzsái (I—X.), ugyancsak Hoffer Endre által eszközölt magyar fordítását, s ennek megbiráztatására kéri fel az akadémiát.

Szepesi Imre l. t. felolvassa Nagy Márton l. t. értekezését ily cím alatt: „A gyakorlati neveléstan története.“

Rómer Flóris l. t. az „Archaeologiai Közlemények“ VII-ik kötetének 18 ivre terjedő II-ik füzetét következőleg ismerteti:

Néhány nap múlva meg fog jelenüi az Archaeologiai Közlemények VII. kötetének 2-ik füzete. Tartalmát 18 iven következők képezik:

I. A kolosmonostori apátság és egyházi maradványainak leírását közli gróf Eszterházy János A sz. Benedek rend ezen hirneves, még a XI-ik században alapított erdélyi apátságának történelme és régészeti csekély műemlékei ismertetése tekintetéből, a szorgalmas kutató mindent összeállított, mit a kia-

dott munkákban, a levéltárakban, és még a helyszínen talált. A történelem legnagyobb részét azon perek foglalják el, melyekbe a monostor hatalmasb szomszédaival, t. i. az erdélyi püspökökkel, Kolosvár városával és a nemes családok némelyikével keveredett. Ezen érdekes egyedíratnak végén találjuk az apátoknak majd teljes sorát, és a földig lerombolt vár- és kolostor egyedüli maradványát, a hajdani templom szentélyét, kapuzatát és a felásott alapok nyomain összeállított alaprajzát, melyek jó fametszetekben az értekezést még érdekesebbé teszik.

II. A barlanglakókról, nevezetesen a magyarhoni lakott barlangokról szóló értekezésem a 2-ik helyet foglalja el. Szándékom volt mindazt, mit ezen tárgyról a legrégibb időktől fogva egészen az újabb korig ismerünk, összeállítani; az emberket az ősi sziklalakásokban, sziklaváraikban, sziklasírjaikban felkeresni; ezen tartózkodási helyeiket a föld egész területén összehasonlítni, s végre bebizonyítani, hogy ilyenek hazánkban is elég nagy számmal találhatók, a magyarok bejöveteletől mai napig; s mint-hogy a Benézé-rendnek egyik sajátja az volt, hogy szentebb életű tagjai a sziklamagányokba visszavonultak, kimutattam, hogy a hírneves *subiacois, saint-aubeni, mont-serati, font-combaudis, salzburgi, la cava-i, nottinghami* egyes barlangokhoz vagy remete-lakokhoz mi is bírunk hasonló szikla-imolákat és szikla-társlakokat, melyek a szalkai, zabori, zebegényi, kitünőképen pedig a tihanyi üregekben és azoknak falomládéikaiban fennmaradtak. Ezen értekezéshez több rajz és 2 réztábla van csatolva, mely utóbbiak a XIII. századig felvihető tihanyi remete-lakok alap- és felrajzait állítják elénk.

A kisebb közlemények közt előfordúl: a szamosfalvi egyház a Mikola család siremlékeivel és Dózsa György vas koronája, gr. Eszterházy Jánostól; következik b. Nyáry Alberttől az egy püspökség inventariumának egy része, mely, mivel a pinczék, istállók, imolák, várak, konyhák, gazdasági épületek felszereléséről igen bőbes adatokat közöl, az arany és ezüst készletről pedig oly részleteket hoz fel, melyek a középkori művészetre fényt derítenek, és előttünk új készítési módorokat: t. i. *modo raguseo, modo neapolitano, vel francigeno, modo transsilvano*, kiállított drága edényeket hoz fel, ezen irányban nem eléggé becslhető. Lehotzky Tivadar érdekes adatot közöl a beregmezei római érmeokről, melyet az Akadémia előtt felolvasott czikkem az Egger-

féle ezüst lemezekről vált föl; az első magyar obsidiánokról irt ismertetésem igen sikerült fametszvényekben előállítja hazánk ezen legújabbán talált ős kőkori régiségeit. A vidéki fáradhatlan kutatók közt Ebenhöch Ferencz esperes az, ki gyönyörű archaeologiai gyűjteménnyel híván, annak részleteit három levélben közli; ezen levelek számos fametszvény kíséretében előállítják a ritkább, eddig ismeretlenebb tárgyakat, melyeket buzgó ügybarátunk majd kizárólag plébániája és a szomszédság területén talált. A magyar régészeti krynika a 966 – 1085-ik számok alatt sok új lelhelyről mintegy 129-féle új tárgyat hoz fel, és minthogy a képek alkalmasabbak a tárgyak ismertetésére mint a legpontosabb leírás, itt is több sikerült fametszet által kívántam az egyes jelesebb műdarabokat ismertetni.

A magyar régészeti irodalom cím alatt összefoglaltam mindazt, mi hazai kiadványainkban régészetünket illetőleg vagy érdeklőleg megjelent önálló munkákban, vagy folyóiratokban; el nem felejtvén azt, hogy a külföldi irodalom mezején tartott böngészet főleg a vidéki olvasó előtt kedves adalékul fog vétetni, miért a párisi világtárlatot részletező munkálatokat is bővebben elősoroltam. A mozgalmakat illetőleg el nem hallgathatom azon óriási lendületet, melyet az összes archaeologia a párisi világtárlat *histoire du travail*-féle kiállítása által nyert, miért is azt egyes vonásokkal iparkodtam vázolni; ezután következik mindaz, mit archaeologiai életünkéről megtudhattam akár a hírlapok, akár magán közlések útján: úgy hogy ezen időközbi följegyzésekben minden anyagot iparkodom felhalmozni, melyet az archaeologiai tanulmányok magyarországbán haladásának írója föl fog használhatni. Az archaeologiai mozgalmak fénypontjai mindenesetre azon pénzügyi, közlekedési- és vallásügyi miniszteri rendeletek, melyek a talált kincseknek az országból ki nem viteléről, az ásatások alkalmával előforduló régiségekről, és a Pest-Buda vidékén évek óta heverő műemlékeknek a Magyar Nemzeti Múzeumba való elhelyezéséről szólnak. A füzetet az Archaeologiai bizottság jegyzőkönyveinek kivonata és egy bő név- és tárgymutató zárja be.

Természetes, hogy a füzetünkben kijött többféle tárgy, úgy mint a krónikai, irodalmi és mozgalmi czikkek, nagyobb hatással leendenek, ha előbb megjelenhettek volna az olvasó közönség előtt, és ha nem mint a tudományos czikkek függelékei, hanem mint azoknak hírnökei jöhetnének ki. Annakokáért azt határozá az archaeologiai bizottság, hogy összes archaeologiai munkálkodásunkról röpkülő iverben

a művelt olvasó közönség számára egy Értesítő indíttassék meg, mely havonként, vagy, ha elégséges anyaggal rendelkezhetünk, hetenként is, közölje mind azt, mi törekvéseinknek mihamarábbi életbe-
léptetését elősegítheti.

Julius 27-én, nyelv- és széptudományi osztály egyszersmind összes ülés.

Mátyás Florián l. t. fölolvassa értekezését: „A nyelvtörténelmi tanulmányok szükséges voltáról.“

Következett Toldy Ferencz r. t. előadása ily cím alatt: „Adalékok a régi magyar irodalom történetéhez.“

Első helyen előadó, Sztárai Mihály XVI-dik századbeli nevezetes reformátornak, ki eddig csak mint énekköltő és néhány bibliai epos szerzője volt ismértetes, „Az igaz papság tükrö“ című öt felvonásos szindarabját ismertette meg 1559-ből, melynek egyszersmind bemutatta egyetlen példányát, mely jelenleg gr. Apponyi Sándor derék bibliophilünk sajátja.

Másodszor, megismertette Baldi Bernát XVI-dik századbeli híres pásztori költőnek, e század Mezzofantijának, magyar-olasz szótárkáját, melyet Simonyi Ernő úr, az akad. történelmi bizottság levelezője, fedezett fel a nápolyi kir. könyvtárban, melynek, másolatát a nyelvtudományi bizottmány rendelkezése alá fogja adni.

Harmadszor, bemutatta a Hanthó Lajos löcei ev. gymn. igazgató-tanár által küldött érdekes codexet a XVII-dik század elejéről, mely besztercebányai Pribitzer Márton ev. esperes és predikátornak 1606-ban megkezdett Leveleskönyvét tartalmazza, s különösen erkölestani tekintetben felette nevezetes. — E codexet előadó, egy másikkal együtt: mely a Krisztus testéről nevezett segélyegyletnek 1431-ben megkezdett és 1584-ig folytatott eredeti jegyzőkönyvét foglalja magában, egyszersmind mint birtokosuk Steinhansz úr löcei építész ajándékát benyújtja; Hanthó Lajos úr részéről pedig átadja a löcei ev. állami gymnasium 1867-s ki Tudósítványát, melyben Hanthó úr a Pribitzer-Codexet megismerteti.

Oktober 5-én. Philosophiai, törvény- és történettudományi osztály egyszersmind összes ülés.

Hoffmann Pál l. t. fölolvassa Pulszky Ágost úr (mint vendég) következő című értekezését: „A római jog, s a jogtudományi módszer.“ Kivonata ez:

I.

A tudomány fejlődésének történetének tanulmányozása a közt szoros összeköttetés jelzésére alig van jobb példa, mint az átalakulás, melyet a római jogi kutatások körülbelül hatvan év előtt az összes jogi felfogásban megindítottak. A jogtudomány a múlt század végén eltávozott volt a gynkorlati élettől, elvesztette a valóság érzetét, elvei elmosódtak az általánosság ködében, különböztetései s meghatározásai pedig, pusztán elvont fogalmakra alapítva, bizonytalanok, értéktelenek maradtak. Ezen üres alakíasság terjedésének vetett véget a történeti iskola, főleg a római jog bő anyagából merítvén gyakorlati tanait, míg másrészt a történeti érzék fejlesztésére, az eszmék s az élet közti viszony helyesebb felfogására jutott. Ennek folytán a római jog mai nap a jogtudományban túlnyomó állást foglal el; sőt mivelésétől látszik az egész jogtudomány jövője függővé tétetni; fontos tehát a kérdés, vajon csakugyan oly szoros kapcsolatban van-e a jog egy pár terjedelmes, de befejezett s változhatlan szervezettel; e kérdés pedig a következők megoldásától függ: 1-ször a jogi módszernek mely eszméi származtak a római jogból? 2-szor a jogtudományban jelenleg mely eszmék vergődnek uralomra, s honnan veszik származásukat?

II.

A római jogban három elem különböztethető meg: a nemzeti, a világbirodalmi, s a böleselmi. Ezek közt eredeti s legrégibb a nemzeti, mely a régi vallásból keletkezett, s sokáig annak védszárnyai alatt maradt. Lassanként azonban kifejlett s túlsúlyra emelkedett a világi elem, míg végre az egyházzal egészen szakított, főképp a „*jus gentium*” terjedése s a „*praetor*” működése folytán, s ez is mind inkább az egyetemes viszonyok szerint alakult. Esetről esetre fejlődött ugyanesak e korban a jog, a világforgalom igényei szerint, azonban mégis, mint-hogy a szellem, melyből e mozgalom eredt, egyenletesen terjeszkedett hosszú időn át, összhangban maradtak egyes képződményei. A harmadik, a böleselmi elem, leginkább akkor terjedt a római jogban, midőn a nép közvetlen befolyása megszűnt, s a jogtudósok nem mint törvényalkotó praetorok, hanem inkább tekintélyök s magyarázat által gyakoroltak hatást. Azonban a hajlam észszerű általános elvek felállítására, mely a nagy jogászok munkásságát jellemzi, bár egyetemes, de nem volt rendszeres; az észjogi tételek nem alapul szolgálnak, hanem felvilágosításokul; a római jog nem bir központi, metaphysikai alapeszmével, mely az egész szervezet kulcsaként szerepelne, de

egyes részei vannak szigoró következetességgel egész ez aprólékossáig kifejtve s koordinálva. Épen ellenkező a kánoni jog szerkezete, mely szorosan synthetikus természetű s kizárólag az egyház fogalmának dogmaszerű értelmezésén nyugszik.

A római s kánoni jogrendszerek e különbsége azonban csupán alkatukat illeti, s nem történeti; nem lehet tehát a római jog fejlődését folytonos tökéletesedésnek, a kánoni jogét sülyedésnek tekinteni. A római jog erkölcsi elvei anyagát sohasem hatották egészen át; a kánoni jog alapeszméje pedig fejlődésének csupán késő szakában lőn szabatosan felismerve; hiszen az egyszerű, világos, általános elveket csak a művelt kor bírja felfogni, a kezdetlegesség századában a képzeletek s babonák foglalják el az elméket.

Annyi azonban bizonyos, hogy a kánoni jog emelkedése okozta némileg a rómainak sülyedését, csak úgy, mint a keresztyénség is sietteté a császárság bukását. Ennek sorsában részesült a római jog is, s a tanok, melyeken a világbirodalom szerkezete alapúlt, leigázott faj csonka viszonyainak mérvében sorvadt össze.

Öt századig ezután a római jog a háttér homályában maradt, megértetlenül, eltörpülten. Az egyház által elfogadtatott ugyan hozzátartozóival, a kiknek mindig különállást iparkodott az szerezni; közös jogául s némi kötelékéül, de mindig csak a kánonjog alárendeltje, szolgájaként. Az egyház uralma alatt nem is juthatott kedvezőbb állásba a kiválóan világi természetű római jog, mindazonáltal az egyház elleni mozgalom kezdetén nem használtatott fel fegyverül, democrati-cusabb jellegű lévén, mintsem hogy a hűbéri rendszer természetével összeférjen, mely az első támadást képezte a hierarchia ellen. E támadás, a katonai jellem pusztán tényleges volta folytán nem sikerülhetett; az egyetemes egyházi szervezetet csupán a szintén egyetemes szellemű iparból s kereskedésből keletkezett polgári osztályon alapuló rendszer dönthette meg, s épen ennek szolgálhatott a római, mint addig legtökéletesebb s világbirodalmi jog. S csakugyan együtt virágzott s terjedt a középkori szabad városok hatalmával, békésen, Európának majdnem minden országában.

A glossatorok, e kor jogtudósai, azonban nem bírtak alkotó erővel; magyarázatra szorítkoztak, s megújíták, de nem fejlesztették, a római jogot. Ez nem bírta tehát állandóan az élet alakulásait követni, s az újkor keletkező hatalmasabb eszméi mellől ismét háttérbe szorúlt.

III. fejezet. A jogtudomány fejlődése a középkorban.

Rómában az állam az egyénnel szemközt mindenható volt; s jogában is ismeretlen az egyéniség szentsége. Az egyént ez alárendeltségből az egyház sem emelte ki, ez a reformatio korának maradt fenn. Ez az oka, hogy a tizenhatodik s tizenhetedik század szellemi mozgalmai az egyháziasság ellen mellőzték a római jog segélyét; hiszen csak a közügy felőlsége mellett az életben állhatott fenn a jog elsőse a tudományok közt, melyet a római jog szellemé követel, a tizenhatodik században pedig az állam már csupán eszköznek tekintett; s így a jogtudomány is csak a bölesészet ágaként tekintett; a jogeszmé *priori* felvett elvekből vezetett le, metaphysikaivá vált, s a metaphysikai fogalmak határozatlanságában részesülvén, kifejtésre, részletezésre alkalmatlanná vált. E hiányok kipótlására használtatott a római, mint böleselmi jog, idegen szempontból tekintetvén azonban, félremagyaráztatott, a rajta alapuló összes jogtudomány rendszere zavaros állapotba ejtett.

A gyakorlat nem követé ez idő alatt a tudományt; szervezettlen maradt. Lassanként azonban tisztultak a társadalmi eszmék, s ugyanazon fényezők, melyek a tizenhatszodik század végén politikai s socialis forradalmat idéztek elő, a jogra hatva, a codificationalis törekvésben nyilatkoztak. A törvénykönyvekben, melyek azóta szerkesztettek, három elem foglaltatik, a nemzeti, böleselmi s a római jogi; ez utóbbi sokkal helyesebben felfogva, mint az előbbi tudományos rendszerekben.

A törvénykönyvek sokat használtak, de a túlzott reményeket, melyeket keltettek volt, nem igazolták. Ezen esalódás-szülte viszályson alapul a történeti iskola, melynek fő érdeme, hogy a római jog rendszerét teljesen kifejleszté s a kritikai szellemet felkelté. Arnyoldala, hogy az ókor példái benyomásainak engedve, irányukat néha az új eszmék szabta határokon túl is követé. A történeti iskolán alapul nagyrészt a jogtudományban divó jelenlegi eclecticismus, mely jele, hogy az elmék minden eddigi álláspontot túlhaladva, kénytelenek ideiglen a tudományok kétkedéseire szorítkozni.

IV. fejezet. A jogtudomány fejlődése a modern korban.

A jogtudomány a jog eszméjét kizárólagosan és egyetemesnek

tekinté eddig a társadalmi viszonyok rendezésénél, s lehetőknek tartá a gyakorlati életet uralmának feltétlenül alávetni. Az emberi munkásság terjedtével, a tudomány-haladásával azonban számos eset merült fel, melyek a régi elvek szempontjából megoldhatlan nehézségeket tünnetnek föl, s számos elismert szokás keletkezett, p. a telekkönyvi intézmény, a hitelrendszer, melyek a jog általános határozmányával ellentétben állanak. De még inkább ellenkezik az ódon jogi módszerrel a közgazdaszat, az emberi anyagi szükségletek fődözése eszközünek tudománya, melynek célja szintén a társadalmi viszonyok szervezése a vagyoni érdekek szempontjából. Szakai közt utolsó a kommunismus elmélete, ennek alkalmazhatlanságából kitünik az alapúl elfogadott elvek elégtelensége a kitűzött cél elérésére.

Önálló fejleményein kívül a közgazdaszat kivált azon gyakorlati hatás által tünik ki, melylyel, ha a jogtudományban nem is, de a jogéletben módosításokat eszközölt Különösen a szerződés joggyakorlati átalakítása által. E tekintetben az élet megelőzte a tudományt, a jog és közgazdaság elvei a társadalmi viszonyok számos pontjain már érintkeznek, míg elméleteik mereven állnak még szemközt s csak úgy egyenlíthetők ki, ha közös magasabb elvre vezetnek vissza.

Ez be is szokott következni a tudomány haladásával, a mit más tudományok példája tanusít. Meg fog tehát szünni a jogeszmé feltétlen, önkényes volta; úgy, a mint el fog ismertetni a közgazdaszat anyagi önzési eszmehiányossága. Helyüket a társadalmi tudomány fogja elfoglalni, mint az emberiség öntudatos fejlődésének tudománya, s ennek két, bár külön, de együtt egy egészet képező és egy célra irányuló vizsgálati módszerét képviselendi a jog, és közgazdaszat.

A római jog tehát már nem lehet alapja a jogtudománynak, mely a társadalomnak többé nem ura, de eszköze az általános jólét kivívásában. E helyzetváltozással pedig nem veszt, csak nemleges elvont eszméitől fosztatik meg; tartalma megmarad; hiszen a fogalmak, mint az anyag parányai, változhatlanok s örökösök, de mint ezek a szerves-testek mindinkább összetett során végig, úgy ők is új meg új alakot öltenek a tökélyesedő eszmék- és rendszerekben.

Hunfalvy János r. t. bemutatja a „Statistikai és Nemzetgazdasági Közlemények“ ötödik kötetének első füzetét kivonatban következőleg:

E füzet tartalmából különösen három értekezést kell megemlítenem. Az első dr Barsi József úrtól van, s címe: A világ-

for galom állása 1860 tól 1866-ig. Benne meg vannak ismertetve: a vaspályák gyarapodása és hossza, a vasúti felszerelés s a vasúton eszközölt forgalom, a kereskedelmi tengerészet s a tengeri forgalom; az ország- s belföldi vízi utak állása; a távirdák elterjedése, a távirdai vonalak hossza s a távirdai forgalom; végre a postaforgalom. Mindezek összehasonlítólág vannak megismertetve mind az európai, mind az Európán kívüli országokra nézve általában, s viszonyítva az illető országok területéhez és népességéhez. Legyen szabad néhány adatot közölnöm.

1866. végén a vasútak hossza ez volt:

Európában	11,207 földirati mértföld,		
Américában	8,916	„	„
Ázsiában	794	„	„
Afrikában	141	„	„
Ausztráliában. . . .	120	„	„
A vasútak összes összege	21,178	„	„

E szerint a meglevő vaspályákból, mindeniket csak egy vágásosnak véve, majdnem négyszeres öv telnék földünk körül az egyenlítő alatt. Az ezen vaspályákra szükséges sinek súlya 226,280,000 mázsa. Az építési költség, melybe azon vasútak kerültek, legalább 46,626 millió frankra rüg. Naponként mintegy 3 millió ember útazik vasúton ide s tova, a naponkénti árúforgalom pedig legalább 27 millió v. mázsa.

A tengeri világforgalom közvetítésére 1866. végén kerek számmal 170,000 kereskedelmi hajó szolgált, melyek rakodási képessége 2,0377,000 tonna.

A távirdai vonalak hossza 1866. végén az egész földön 49,256 f. mértföldet tett, ebből Európára 25,340 mfdt esik; az összes tengeralatti vonalak hossza 1593 mfdet tett. Az összes távirdai sodronyokra körülbelül 1 300,000 mázsa vas volt szükséges. Az európai távirdákon küldött sürgönyök száma 1860-ban még 9 millióra sem rugott, 1866-ban pedig már majdnem 21 millióra ment.

A postán szállított levelek száma 1866-ban Európában több mint 1,708 milliót, az Európán kívüli országokban 546 milliót, összesen 2,254 milliót tett. Ez összeszégből Nagybritanniára több mint 720, a magyar-osztrák birodalomra 123 millió esett. A postán szállított levelekből egy-egy lélekre jutott Nagybritanniában 25, Svájcországban

15, az északamerikai Unióban 13, ellenben az osztrák államban 4, a magyar államban 2, az Oroszbirodalomban 0.4 levél.

A második figyelemre méltó értekezés Beöthy Leótól van; czíme: „Ausztria és Magyarország kereskedelme 1866. évben.“ Ez értekezésben a bécsi stat. központi bizottság által közzétett hivatalos adatok alapján az osztrák magyar vámterület külkereskedésének viszonyai összehasonlítólág vannak megismertetve. A ki figyelemmel olvassa, bizonyosan sok tanulságot fog belőle meríthetni.

A harmadik értekezésben Keleti Károly úr Fillungernek f. évben Bécsben megjelent nagy és fényesen kiállított munkáját ismerteti, melynek czíme: Vergleichende Statistik über die Real- und Productionswerthe der Landwirthschaft, der Montan-Industrie, der Verkehrs- und Communications-Anstalten, dann Erörterung des Staatshaushaltes im Oesterreichischen Kaiserstaate. Keleti úr e munkát alaposan tanulmányozván, ismertetésében kimutatja, melyek annak céljai, fény- és árnyoldalai, s ekképen annak helyes megértését s megítélését mozditja elő.

October 12-én Vész Ármint a XXVIII-ik nagygyűlésen választott r. tag felolvasta székfoglaló értekezését, melynek tárgyát képezé: „A valószínűségi hánylat alkalmazása a következő mértani föladata: határozatassék meg a körkúpon annak két adott pontja között a legrövidebb távolsági görbe vonal.“

Győry Sándor „Az egyenletek megoldásáról és szorzókra bontásáról“ című értekezésnek tettegesen kiszámított példáit nyújtja be.

October 19-én philosophiai, törvény- és történettudományi osztály ülés.

Keleti Károly, a XXVIII-ik nagygyűlésen választott l. t. felolvassa székfoglaló értekezését ily cím alatt: „A statistika hivatalos és tudományos mivélése.“ Kivonata ez:

Visszásnak tetszhetik, ha valamely tudomány hivatalos mivéléséről van szó. A szó legszorosabb értelmében ez nem is áll, s ha a statistikát tudománynak, a tudományt öncézelnak tekintjük, ez öncézé hivatalos megközelítéséről alig is szólhatunk. A statistika egyébiránt, legalább jelen elnevezése alatt, az emberi ismeretkör egyik legifjabb tudománya, és vannak, kik töle az önálló tudomány czímét is megtagadják, s csupán a nemzetgazdaság segédtudományának, az állam vagy nemzet könyvezőségének tekintik. De, ha valamely ismeretkör rend-

szeres kikerekítése, magában fejlesztése, más tudományokhoz való viszonyának megállapítása, saját határainak okszerű kijelölése, és kutatási módszerének meghatározása megadhatja a tudomány czimét: a statistikát is méltán megilleti az. Miután pedig a hivatalos statistikának minde körülményekre figyelemmel kell lenni; így a statistikát, habár nem is tudományos önczélul, de önállóan fejleszti: a tudományos haladás elnevezését szintén kiérdemli, s ez alapon igenis a tudomány hivatalos műveléséről lehet, sőt kell is szólni.

A hivatalos statistika legelső és legfőbb föladata értekező szerint az adatgyűjtés; második nem kevésbé lényeges föladata, a gyűjtött adatoknak kezelhető alakban való összeállítása és bizonyos határig földolgozása.

A hivatalos statistika adatgyűjtési kötelessége egyébiránt nem zárja ki a magánstatistikus adatgyűjtését; valamint a hivatalos statistika jellegét sem az állapítja meg, hogy az eredeti adatok mind államhivatali közegek útján gyűjtenek. Mégis, ezen szempontokat tartván meg a kiindulásnál, sikerülhet kijelölni, legalább nagyjából, azon határokat, melyek a statistika két fő alakját, a hivatalos és magán statistikát, egymástól elválasztják. E szerint mind az, a mi egy egész ország területére terjed mindaz, a mi egy ország határain belül létező hasonló viszonyok, rokon állapotok és egyforma jelenségek számbavételét illeti, a hivatalos; mindaz, a mi egyes, különleges czélok elérésére szükséges működést követel, a magán statistikának esnék birtokába, azzal együtt, a mi egy ország vagy állam határain túlterjed.

Viszont meg a statistikai hivatalok, ha föladatuknak helyesen akarnak megfelelni, egész készséggel fognak hozzájárulni, hogy eredeti adatgyűjtéseik a szomszéd, jobban mondva a világ összes művelt államaival, a mennyire lehet, egyformán eszközöltessenek, mely irányban a nemzetközi, statistikai értekezletek oly nagyot lendítettek a statistikai tudományon. Ez által a hivatalok nem lépik át a nekik felebb kiszabott természetes határt, s mint a hivatalos statistika közegei csakis országos fölvételekre szorítkoznak, de ilyenekre terjednek is.

De a nemzetközi statistikai értekezletek is csak úgy felelhetnek meg föladatuknak, ha határaikon túl nem esapnak. Engel aligha téved azon véleményével, hogy: „Bármily nagyok legyenek az alakjuk szerint teljesen összevágó és egyforma statistikai közlemények kényelmei és előnyei, a statistika érdekében korán sincsenek. Valamint a codi-

ficatio — úgymond — a mélyebb jogi tanulmányokra károsan hat, úgy a statistika általános egyformásítása megsemmisíti az úttörők kutatásait és törekvéseit e szellemi téren. Egyformaságról és összehasonlíthatóságról csak a fő szempontoknál lehet szó. Ha ez elvet elhagyjuk, könnyen különféle aprólékosságokra vetemedünk. Így például, a tébolydai statistikának Bécsben megállapított mintája 16,000 specialitást szab meg. Hol marad ekkor a szabad kutatás? hol maga a statistika?

A statistika rendszerének megállapítása több ízben tárgyalatott a nemzetközi stat értekezleteken, de megállapodást rá nézve még mind hiába várunk. A módszerre nézve azonban többé alig létezik eltérés a tudósok nézetében. Hajdan ugyanis a statistika az inductio módszerére támaszkodván, jó szerencsére halalt, jelenségekből következtetett tényekre, tények minőségéből számukra; s a ki magában telhetőséget érzett, s a kinek reá hajlama volt, habár a számbaveendő tényeket a tér nagysága miatt föl sem karolhatta, statisticus lehetett. Ma egyszerűbb, noha tágabb alapokra, természetszerűbb módszerre van fektetve a statistikai kutatás. Ma többé nem következtetés útján süttünk ki tényeket, hanem az egységek följegyzése, lajstromozása által gyűjtjük az anyagot. De gyűjteni naponként kell, lajstromozni rendszeresen, keretbe kell rakni az elemeket, melyekből később az összes anyagot magukban foglaló, rovatos táblázatok vagy szöveges munkálatok alakúlnak.

Az ilykép gyűjtött adatok összeállításából készülnek azután azon többnyire nagybecsű források, minőket rendszerint csak a szokott értelemben vett hivatalos statistika teremthet, csak ez bírván a különféle eredetű anyagot oly általánossággal, egyszersmind oly kimerítően gyűjteni, hogy e tömörült forrásművekből a magánstatistika is haszonnal merithessen, s az anyagot tovább is feldolgozhassa.

A feldolgozásban rejlik pedig a tudományos statistika más, nem kevesebbre becsülendő feladata. És e szerint nem lehet aláírni Engel oly találónak fogadott nyilatkozatát, mely szerint a hivatalos statistika képviselői a termelők (Producenten), a magánstatistikusok a fogyasztók (Consumenten der Statistik). A hivatalos statistika, úgyszólván, csak a mezei munkát, a sarló és kasza munkáját végzi, a feldolgozás a magánstatistika feladata, mely e szerint szintén termelő, termelő ama magasabb értelemben, melyet az ipar nemesítő munkájának tulajdonítunk, s mely már a művésszettel is rokon. Fogyasztó pedig, mint

mindenben, úgy a statistikában is, a nagy közönség: az állam és nemzet, a kormány és nép egyaránt.

Magyarországnak — folytatja értekező — a statistika dolgában csodálatos helyzete volt eddigelé, mely egyébiránt közel és távol múltunk abnormis politikai viszonyaiban leli magyarázatát. Magyarországot a statistikailag legmiveltebb, valamint a statistikailag legelhanyagoltabb államok közé egyaránt méltán sorolhatni, csak a szemponttól függ, melyet ítélethozáskor elfoglalni szándékunk.

A közel kapcsolat Ausztriával, melyben Magyarország az utóbb lefolyt évtizedek alatt, nem éppen kedve szerint állott, mindazon műveleteket, melyek Ausztriát a kevésbbé tisztán látó külföld előtt statisztikai tekintélylé emelték, hazánkra is kiterjesztette. Ha tehát csak a címek után ítélünk, melyekre az újabbkori haladás a statisztikai tudományt, úgyiszlóván világszerte, ha nem is egyöntetű rendszer szerint felosztotta, majd minden címre Magyarországból is hozhatunk fel számokat, s a ki az abszolút számokkal beéri, azon hitnek élhet, hogy ime van Magyarországnak is, s pedig elég haladott statisztikája. De, ha a számokat mérlegeljük, ha a használt címek velejére hatolunk, ítélelünk is megváltózik.

A kiszabott tér és idő nem engedik, hogy meglevő adataink részletes birálatába bocsátkozzam; de ha főlemlitem, hogy magára az ország területére nézve sem vagyunk még tisztában, hogy most is *L i p s z k y* és *F é n y e s* régiebb adataira hivatkozunk gyakran, mint újabban divattá vált *C z o e r n i g* és *H a i n* adataira hivatkozni, bár az eltérések szembeötlők és tetemesek: ha emlékezünk reá, mily viszonyok között jött létre az 1857 ki népszámlálás, melynél újabb adatokkal maiglan sem birunk; ha eszünkbe jut, hogy az alig egy évtizeddel azelőtt rendszeresebben megindult népesedési mozgalmi adatok 1861-ben megszádkadtak, s 1866—67-re is csak most kezdenek pótoltatni; ha mindezt meggondoljuk, az állítás másik része is igazoltta lesz.

A nemzet bizalmának s ez alapon közreműködésének megnyerése szintén fontos, mert gyakram felhozott s mintegy már czáfolhatatlannak látszó állítás, hogy a centralisált államok sokkal jobb statistikával birnak mint a szabadabb, decentralisáltabb, alkotmányuk örvendők. Ha pedig a két előnyt, melyet a szabadabb alkotmány s tökéletesebb statistika nyújtani képesek, egymással összevetjük, okvetlenül inkább a statistika tökélyét nélkülözzük. De kérdés, vajon oly éppen czáfolhatatlan-e ezen állítás, és bizonyos mennyiségű centralisatio nem fér e

meg szabad alkotmányynyal? végre pedig helyes dolog-e centralisatióról rögtön absolutismusra is következtetni, mert Franciaország s nem régen még Ausztria példája is a mellett bizonyítnak?

Vannak országok, melyekben a személyes — politikai és társadalmi — szabadság semmivel sem áll a mögött, melyet magunknak óhajtunk, s melyek mégis jeles statistikával rendelkeznek. Ily országok, Angliát nem is említve, melynek részben kitünő statistikája nem minden ágban az: Belgium, Svájc s újabban Olaszország. Névleg ugyan Német-Poroszországnak is van alkotmánya, de nem teljes politikai szabadsága, s a mi a porosz statistika dicséretes voltát képezi, valóban sokkal inkább absolutisticus szerkezetű, mint alkotmányos szervezetű közigazgatási rendszerének előnye.

Nem az absolutismus és alkotmányosság tehát a jó statistika criteriuma, mert az alkotmányos szabadság nem zárja ki az erőyes központi, de felelős kormányt.

Miután nagyobb statistikai munkák csakis országos erővel, csak is a kormány támogatásával és közbenjárása mellett eszközölhetők, az ily országos fölvételek költségbeli oldala is számba veendő. A közigazgatás teendőivel megbízott tisztviselők az eredeti statistikai fölvételeket, illetőleg a közvetlen adatgyűjtést, legezélszerűbben és legolesóbban eszközölhetik. Legezélszerűbben, a mennyiben, ha föladatuknak híven akarnak megfelelni, mindazt saját érdekekben is tudniok kell, mit általuk az állam megtudni kíván, s mert közvetlen befolyást gyakorolhatnak a népre, fölvilágosíthatják és oktathatják; legolesóbban pedig, mert külön fölállítandó statistikai közegek helyett ők maguk munkálkodnak e téren.

Azon idők, hála istennek, elmúltak, mikor a statistikai ismereteket oly kizárólagos valaminek nézték, a mivel csak néhány kevés választott bírhat, s azon általános ismeretet, mely az ős adatoknak gyűjtéséhez szükséges, méltán megkövetelhetjük minden életrevaló közigazgatási tisztviselőtől, méltán a falu jegyzőjétől is. Nem a statistika tudományos föadatait érti, nem azon kérdések lényegébe hatolást, mely élethossziglan való tanulmányozást, az ügynek szentelést kíván. Nem. Sokkal magasztosabb fogalom értekező előtt a tudomány általában, sokkal több tisztelettel viseltetik bármely ága iránt, sem hogy értékéből, becséből levonni akarna, ily értelmű általánosítással profanálná. De különbség van az adatgyűjtési módozat megállapítása és kis területen való végrehajtása között. Amott az eszme fo-

ganzása, itt foganatosítása; amott a teremő értelem, itt a fölfogó értelmiség, amott a tudomány magaslatai, itt a gyakorlati kezelés. A mit eddig általánosan követelhetni, az csakis ez utóbbira vonatkozik.

Helyes statisztikai szervezetnek az ország közigazgatási szervezetéhez kell simúlania. Ez úton a központi kormányhivataloktól a kerületi vagy vidéki kormányközegekhez s végre a községhez jutunk. A község tehát a véghatár, melyben a központ kormánysszáai kisugároznak. És valóban, a mint az állam szervezési végtonalai a községben gyökereznek, a hivatalos statisztika szervezete is akkor legtekélyesebb, ha adatgyűjtő gyökereinek végszáai a községig hatolnak.

Ily szervezet azonban nem könnyen alkotható, s Olaszország például, melyben a statisztika így van szervezve, alig jut vala oly szép eredményekhez, ha földrajzi helyzete és népesedési viszonyai elannyira nem támogatják. Olaszországnak ugyanis 22 milliónyi lakossága csak 7000 községben lakik, s így könnyen állíthatott föl minden községben statisztikai bizoitságot, melyeknek ingyen munkálkodó tagjait kitüntető érmek a díesérő oklevelek osztogatásával folyvást buzdítja a kormány. Már Franciaország nem juthatott 37 millió lakosával és 37.000 községével le egész a községig, és statisztikai bizoitságai a cantonokon túl nem terjednek, azokon alul a község csak mair-je által szolgáltatja az adatokat. Szent István birodalma 15 milliónyi lakosságával és 14,000-en felüli községeivel majd hasonló viszonyok között van, mint Franciaország, s oly statisztikai szervezet, mely végvonalban a községre támaszkodjék, hazánkban is aligha lesz foganatosítható.

De vajon Poroszország kísérleteit kövessük-e, mely Belgium, ezen művelt lakosságú és rendezett kis állam összes előnyeivel bíró ország kitűnő statisztikáját talán megirigyelve, társulati úton akarja saját hivatalos statisztikáját is szervezni? Társulati alapra fektessük-e mi is a hivatalos statisztika szervezését? Évtizedek múlva, reformálandó közoktatásunk akkoron már gyümölesöző korszakában, lehet, nálunk is elérkezik az idő oly út választására, melyen más, noha csak kisebb államok babérokat arattak. Kisebb államok, mert Anglia például, melyen az országos statisztika sok részben szintén magán kezekre van bízva, kitűnő épen népesedési mozgalmi, legkitűnőbb pedig kereskedelmi statisztikájában, melyben a kormánynak van legtöbb része. Oly egyesület, vagy egyesületek láncolata, melyeknek földadata a folytonos működés kellő díjazás és viszonzszolgálat nélkül

(statistikai szaklap pedig, melylyel Poroszország statistikusait kecsegtették, nálunk vajmi kevés vonzerőt gyakorolna), ily szervezettől ne reméljünk eredményeket. Egyéb közhasznú egyleteinken láthatjuk, hogy azok a letűnt kormányrendszer minden zaklatásai mellett is könnyebben tudtak megalakulni, mint később, kedvezőbb viszonyok között is életerősen fenállani, pedig egyikök se követel közvetlen folytonosan működést minden tagjától, s már a vállalt kötelezettségek teljesítésén, a tagdíj rendszeres fizetésén is megakadnak.

Ennyi tagadás után határozott javaslatot is kívánna értekezni tenni a hazai hivatalos statistika szervezése iránt; de az más térre tartozik. Itt csak annyit említ meg, hogy összhangzatban a kimondott elvvel, az közigazgatási, illetőleg megyei rendszerünkhöz volna alkalmazandó, a statisztikai fölvételek súlypontja pedig, mert a megye is még igen nagy terület, a járásokba volna fektetendő.

Míg azonban az ország statisztikai szervezete a tudomány és kormány igényeinek megfelelőleg teljesül, van idő a másutt szerzett tapasztalatokat tanulmányozni, melyek az egyes államok közleményeiben nyilvánulnak, s melyekre nézve a hivatalos és magán statisztikának ismét külön-külön szerepe jut.

Amaz alkotja, ez használja, tágitja a forrásműveket: amaz csak bizonyos határig, ez kénye-kedve szerint és szabott határ nélkül dolgozza föl különleges céljai szerint a szerzett adatokat.

Eddigelé a statisztikai kiadványok számos alakját ismerjük, melyek közül többrendbeli is szokott kiadatni egy és ugyanazon hivatal által. Mily alak választandó a közlésre, az az illető ország viszonyaitól, az anyag minőségétől, a rendelkezhető munkaerőtől és a közleményekre fordítható költségektől függ. A közlemények különféle alakjait felsorolva és bírálgatva, azon következtetéshez jut értekező, hogy legfölkételesebbnek látszanak az időkhöz nem kötött füzetes közlemények és évkönyv kölcsönös támogatása, illetőleg egyenközü kiadása, mely esetben amaz a gyors, és kimerítő, emez pedig a rendszeres közlést teszi lehetővé.

Bármely alakot ültsenek egyébiránt a közlemények, vannak számos oly kellékeik, melyek nélkül céljuknak soha meg nem felelhetnek. Ezen kellékek közül az anyag teljessége, helyes, rendszeres beosztása úgyszólván első helyen áll. Szükséges továbbá szigorú tárgyilagosság, beható kutatás, nyugodt szemlélés, az előadás világossága, úgyszólván átlátszósága azon magyarázatokban, melyek nélkül

a számok csak úgy szárazon odaállítva gyakran érthetetlenek volnának, vagy éppen félreértésre adhatnának okot.

Szigorú tárgyilagosság nélkül helyes hivatalos statistika nem képzelhető. Az egyéni következtetés a magánstatistikus, még inkább pedig a nemzetgazda dolga, ki ítéletmondásával akkor sem fog késni, ha a helyesen csoportosított számok például a kormány eljárása ellen bizonyítnának, a társadalmi tevékenység ferdeségeit tüntetnék ki; és valóban szolgálalelkűnek kellene lenni azon statistikusnak, ki elhallgatja, ha a számok olyasmiről győzték meg, mi méltán gáncsolandó, például a kormány eljárásában; sőt éppen honpolgári kötelességet mulaszt, ha eme meggyőződését nem nyilvánítja. Csakhogy meg kell választania a tét, s nem szabad kormányintézkedések ellen okoskodnia ott, hol csakis az ő czéje alatt nyilatkozhatik. E tekintetben mi szerencsés helyzetben vagyunk, a mennyiben például a kormány által kiadott közleményeken kívül a t. Akadémia is bocsát ki statistikai közleményeket, és az ott közlött adatok méltó tárgyat szolgáltatnak, hogy emitt a tudományos kutató teljes objectivitásával ugyan, de viszont a tudomány kölesönözte függetlenség önérzetében bírálólag is taglaltassanak.

A mértéktartás szintén egyik feladata a hivatalos statistikának, s az könnyen túlesap határán, ha a számításokba igen mélyen becsátkozik. Többnyire nagy anyaggal rendelkezvén, roppant idővesztésnek teheti ki magát, és mesterkélt csoportosítással és összeállítással könnyen a közlemények megjelenését késlelteti, s a gyors közlés méltányos igényeit sérti. Az aprólékos számitgatást végül azért is kerülnie kell, mert gyakran oly számokat kénytelen közölni és olyakra támaszkodni, melyeknek teljes hitelessége iránt kezességet nem vállalhat; de nélkülözvén a helyreigazító mértéket, jó hiszemmel elfogadni kénytelen, és a gyanús számokkal eszközölt szemfényvesztő műveletek könnyen a statistikus hitelét is ronthatják.

Hitelének fentartása pedig minden statistikusra s minden statistikai hivatalra nézve egyik legfőbb erkölcsi kötelesség. E hitelt emeli egyrészt annak őszinte közlése, mikép nyertek az eredeti adatok, mely módszer alapján jártak el a kutatásban s mikép dolgoztattak fel? Legfőbb hitelességük azonban mindenha a közlő egyéni, illetőleg hivatalos becsületességében, tudományos meggyőződésében és jóhiszemű munkálkodásában rejlik. Ezen tulajdonság, ezen, hogy úgymondjam, jellembeli emelkedettség az, melyre eddigelé sok helyt nem voltak még

kellő tekintettel. Pedig éppen a statistikában, hol a számokkal való visszaélés oly könnyű, hol egy és ugyanazon számok különböző csoportosításával a legellenkezőbb állításokat lehet igazolni, e szempont végtelen fontos.

A tudományos világban gyakran név után ítélik meg az idézett statisztikai források becseit. Vannak adatok, melyek keletkezéséről senki sem tud számot adni; de ha jó hírű írók használták, írók, kiknek neve szín-arany a tudományos világban, mint bizonyos kereskedelmi czégeké a kereskedelmiben, ama számok is hitelességre vergődnek és kézről kézre adatnak, mint eme czégek aranyat érő váltói. De vannak tudományos színezetű ámitók, statisztikai tékozlók és irodalmi sikkasztók, kik egy ideig felszinen úsznak ugyan, de csak addig, míg valamely jó nevű író közleményeik velejére nem hatolt; ha számaikra kiszül, hogy nem teljesen megbízhatók, hitelüket veszítik azzal együtt, a ki összeállította vagy használta, s e tekintetben nincs többé mentés s nincs fölemelkedés.

Ez eléggé ki nem emelhető komoly erkölesiség a statisztikai tudomány igaz hiveiben karöltve jár a már említett mértéktartással, melyre nagy szükség van a mindinkább tértfoglaló középszámok alkalmazásánál, melyek szemkápráztató könnyelmű következtetésre, élezes elmefuttatásra, de szomorú zürzavarra is vezettek.

A statistika újabb időben roppant haladásokat tett, s mit ezelőtt évtizedek alatt nyújtott, azt most hónapok alatt és méltán követeli tőle a tudományos közönség. Ezen haladása közben más tudományokhoz való viszonya is jobban kidomborodott. Így a történelemben például úgy áll a statistika, hogy amaz a fejlődést magát, ez eredményeit adja elő; Schütz er híres szójátéka pedig az álló történelemről ma már elavúlt nézet. Így szűnnek meg lassan-lassan a statistika határvillongásai a földrajzzal, így lesz mindinkább nélkülözhetetlen alapjává a nemzetgazdaságnak.

De a miben a statisztikai tudomány leginkább halad a tökély felé, a miben, úgy szólván, új tért foglalt roppant fejlődésnek áll küszöbén, az az úgynevezett demographia, a községi és helyi leírás. A statistika nem terjedhet kellő részletességgel egész országokra. E részletességet elő kell mozdítani megyei, városi, községi statistikákkal, illetőleg földrajzi, történelmi, ethnographiai és statisztikai leírásokkal. Többé nem érhetjük be általánosan tartott országos áttekintésekkel,

hanem minden egyes állami, nemzetgazdasági vagy társadalmi tüne-
ménynek és jelenségnek mélyére, alapokaira akarunk hatolni.

Csak ebből is látszik, hogy roppant teendőink vannak a statistika
terén, hogy, úgyszólván, csak a kezdetnek köszübén állunk. Okúlnunk
kell önmagunknak a megszerezhető statistikai anyag által, de oktatnunk
viszont, hogy több anyag és megbízhatóan legyen megszerezhetővé.

A mai tudomány művelése legtöbb ágban a monographiák korszaka-
kába lépett; a statistika sem képez ebben kivételt, csak tárgyánál fogva
más eljárást kell követnie.

A demographia például, helyben szedvén adatait, könnyebben
és biztosabban szerzi meg a szükséges tudnivalókat. Tanulmányozván
pedig ezen részleteket és mozaikszerűen rakva egymás mellé ezer meg
ezer adatból, előre készített terv szerint, az alkatrészeket, talán mi is
eljutunk azon irigylendő állapothoz, melyben a „nosee te ipsum“ többé
nem hiú óhaj, hanem valósült tény leszen; akkor elkészült a tükör,
melyben a tudomány világa mellett állami és társadalmi életünk
és létünk kidomborodó képletekben fog mutatkozni, kellően su-
gároztatva fényoldalait, de el nem takarva árnyoltjait sem. E tükör
keretét pedig folytatólagos statistikai fölvételekkel évről évre tágítva,
nemesak gyakorlati eredményeket szerez a hivatalos statistika az állam-
nak és társadalomnak, hanem fejleszti magát a tudományt, és nemes
versenyre kelve a magánstatistikus hasonló törekvéseivel, haladásában
mindinkább megközelíti a czélt, mely valamennyi tudományágra nézve
közös, t. i. az emberiség szellemi tökélyesedése s anyagi jóllétének
fokozása.

1868. october 26-án, nyelv- és széptudományi
osztály-egyszersmind összes ülés.

Fábián Gábor r. tag mutatót olvas fel Lucretius „De
Rerum Natura“ című tankölteményének magyar fordításából, melynek
egyes részletei a következők (III. könyv, 807—1107. v.)

- Mindennél, mi örök, szükség meglennie annak,
Hogy, mert teste szilárd, az ütéseket el ne fogadja,
És ne cresszen mitse magán ált, a mi belülről
810. Kapesolt részeit szétválaszsa, minők az anyagnak
Magvai, mint természetöket föntebb kimutattuk;
Vagy, hogy azért tarthasson végnélküli időkig,
Minthogy ütésektől ment ép úgy, ahogy az ür az,
Mely érintetlen marad és nem tűr mi csapást sem;
815. Vagy, mert semmi olyan hely nincs körülötte kívülről
A hova, mint tárgy, távozhassek, vagy beoszoljon,
Mint ahogy a mindenség összege végtelen, és nincs

- Hely kívül, a hova szétfusszon, s test sincs, mi beléje
Eshessék s nagy ütésivel öt szét ontani bírja.
820. Amde, miként mondám, testtel, se tömörrel a szellem
Nem bír, minthogy az ír be van a tárgyakba vegyülve,
És sem üres nem; léteznek pedig olynemű testek,
Melyek, a végetlenből előkerekedve esetleg,
Felforgathatják viharukkal e szellemi tömböt,
825. Vagy hozhatnak rá még más nagymérvű veszélyt is;
Aztán oly természetű hely, vagy tér se hiányzik,
A mély űrbe', hová a szellemerő kiömljön,
Vagy, hol más valamely módon zaklatva kiveszszzen
És így nincsen az elme előtt a halálkapu zárva.
830. Vagy tán annyival inkább halhatatlannak ítéljük,
Mert e halált okozó tárgyaktól meg van óvatva;
Vagy, mert rá nem jönnek azok, létét fenyegetve;
Vagy, mert a mi jön is, valamely mód' távozik ismét,
S ártalmát mielőtt éreznők, el van űzve?
835. Látnivaló, e nézet messzire jár a valótól;
Mert, amellet, hogy beteg, a mikoron beteg a test,
Rájön az is, mi gyakorta jövője miatt keseríti.
Aggodalommal gyötri, nehéz gondokban isasztja,
S elkövetett bűne több emléke emészti a múltból;
840. Még ide jó, hogy az ész meg is űrül s lesz feledékeny,
És hogy az álomkór feketült örvényibe sülyed.
Emléfgova tehát a halállal semmi közünk sincs,
Tudván immár azt, hogy a szellem lénye halandó;
És valamint nem szenvedtünk bajt semmit is akkor,
845. A mikor a poenus nép bécsődőile csatázni,
És mikoron meglepve a szörnyű harezi robajtól,
Elborzadtan reszkete minden az égnek alatta,
S kétséssé vált, mellyik fél pálezája alá kell
Esnie földön s tengereken a népek ügyének:
850. Úgy, mikor immár nem lészünk, s a test, meg a lélek,
Melyekből egygyé képződtünk, szétszakadoznak,
Akkor bennünket, nem lévőket, bizonyos, hogy
Épen semmi sem érhet már, érzésre se kelhet,
Nem, ha a föld tengerbe, a tenger az égbe vegyül is.
855. Még halogy érzene is, testünktől a mikoron már
El van válva a szellemi lény s a lelki tehetség:
Az sem hatna reánk, mint a kiket alkata, kapasa
Test- és léleknek képez vala egygyes egészszé;
S össze ha hozná is netalán az idő anyagunkat
860. Holtunkon túl s szerkesztne ismét mai rendben,
S e szép életet élveznünk még újra szabadna:
Az sem lenne reánk a legkevesebb befolyással,
Még lévén egyszer múltunk emléke szakadva,
S most bennünket legkevesebbé érdekel az már,
865. Mik voltunk hajdan; úgyszinte azon se tünődünk,
Vajjon elő anyagunkból kit fog hozni az új kor;
Mert ha reá gondolsz, hogy a végnélküli időből
Mennyi lefolyt immár, és hogy mozgás az eklemben
Milyen soknemű van: könnyen elképzeled azt, hogy
870. A magvak már sokszor jöttek a mostani rendbe;
S lám még nem bírnak ráemlékezni eszünkkel,
Mert életszünet állt be, s a mozgás mind valamennyi,
Távol járva az érzésektől, szerte bolyongott;
S mert annak, ki szegény s nyomorúlt fog lenni jövőben,

875. Kell léteznie, a mikor e baj rajta megessék,
S mert a halál ettől felment: nem hagyja, hogy az, kit
E baj majd érhesen, szinte azon anyagokból,
Melyekből mi ma állunk állott légyen előbb már.
Látóival, mitsem kell félnünk hát a haláltól,
880. Hogy nyomorúlt az nem leszen, a ki nem is lehet azzá,
S hogy mindegy, ha nem is születénk vala, hogyha halandó
Eltűntől megfosztott már halhatlan enyészet.
A mikoron hát látsz valakit zugolódni azért, hogy
Teste, halála után, vagy földbe ledugva veszend el,
885. Vagy lángok s a vadak foga által lessz megemészte:
Tudd, az nem gondolkodik őszintén, s valamely vak
Kétely bántja szívét, és nóha tagadja előtte,
Azt hiszi, fog valamit még érzni holta után is,
Mert nem tartja, amit mond, s emélfogva az olyan
890. Véggépen nem készül az életből kivetődni,
S tudtán kívül akar valamit fentartni magából;
Am mivel a ki azon jártatja esztét, miszerint majd
Testét holta után madarak tépik s a vadak szét,
Az sajnálja magát, cseppet sem akar feloszolni,
895. S a kidobott testtől jó messze huzódni, de sőt azt
Képzeli éjnének, s érzését adja reája.
Im ez okon zugolódik azért, hogy sorsa halandó,
Nem látván, hogy nem leszen ő a valódi halálban
Egy más én, ki saját kimulását élve sirassa.
900. Es fájlalja, ha fektibe' tépik s égeti a láng:
Mert, ha vadak foga és harapása netán a halálban
Rosszul esik, nem látom, mért ne lehetne keserves
Máglya tüzére helyezve, erős lángokban elégni,
Vagy bár mézbe ledugva fuladni meg és a hidegben
905. Fagyni el egy vékony kőábla alatt heverészve,
Vagy pedig a ránk hányt föld súlyától lenyomatni;
Mert többé sem nyájas házad, sem szeretett nőd
Nem fogad, és kedves gyerekid sem futnak elődbe
Csókverseny közt, kelti gyönvört titkon kebeledben;
910. Szép tettel hirt szerzeni nem fogsz, s a tiednek
Véde se léssz, — s mondják megszánva: „szegény! ime téled
Egy átkos nap az élet kincseit elrabolá mind.“
Csakhogy nem teszik ezt hozzá: „és benned ezeknek
Kívánása nem is fog már székelni ezentúl.“
915. Mit ha belátnának jól s ejtnének ki szavakban,
A nagy félelem és aggály eltűnne szívekből.
Mondhatnák: „te ugyan, mint itt most, ágyadon alva,
Úgy fogsz minden bűbajtól ment lenni örökre:
Amde mi elhamvadodat, ijjesztő temetődnél,
920. Telhetlen vágygyal siratandjuk, s végtelen' élő
Bunkat semmi idő nem fogja kioltani szíveinkből.“
A mire nekünk azt kell aztán kérdni, mi van hát
Oly rossz ebben, vége ha álom s csend az egésznek?
S mért hát az, hogy örök gyászban epedezzen az ember?
925. Tenni szokás lakomáknál még, hogy emelve pohárt fel
Megkoszorúzott fővel, némelly emberek olykor
Így szólnak szívből: „Rövid, óh embercse, ez élvünk,
Vége maholnap, s nincs mód többé visszaszerezni!“
Mintha a legrosszabbnak néznék azt a halálban,
930. Hogy majd égő szomj gyötrendi szegényeket akkor,
Vagy hogy más valamely tárgy vágyja lependi meg őket:

- Vissza magát s éltét bár még akkor se kívánja
Senki, midőn a lélek s test álomba' pihennek;
Mert ha örökké tartana is nálunk ez az álom,
935. Még úgy sem fognánk semmit gondolni magunkra,
Es pedig ilyenkor tagainkba' korántse bolyongnak
Messze a lélekmagvak az érző mozzanatoktól,
Minthogy az álnából folserkent újra kieszmél:
Még kevesebbnek kell a halált ránk nézve tekintnünk,
940. Hogyha lehet kevesebb annál, a mi semmi előttünk;
Mert az anyag széttört tömegébe nagyobb zavar és zűr
All a halálkor bé; s föl nem serken soha az, kit
A merev állapotú életszünet egyszer elért volt.
Es ha a Természet maga felszólalni találna
945. S egynémellyikhez közülünk ily módra beszélné:
„Hát mi bajod, te halandó, mért vagy elannyira búba
„S gyászba merülve? miért sirsz és forrsz úgy a halálon?
„Hisz' ha letelt élted gyönyörűen ment vala eddig,
„S nem folyt el minden java, mint hasadékos edénybe
950. „Töltött nedv, hálátalanul és veszve belőled:
„Mért nem mégysz megelégtült vendégkép tova tőle,
„S nem térsz, balgatag, a biztos nyugalomra szivessen
„Vagy, ha, mit élveztél, mind lőn rád nézve veszendő,
„S rosszalod életedet: mért vágysz megtoldani még a
955. „Rosszat, hogy hálátlanul ismét mind elenyésszen?
„Mért inkább véget nem vetsz a földi bajoknak?
„Mért neked én emél egyebet készíteni, találni
„Nem bírok kedvedre, — imígy lesz minden örökké;
„Bár tested nem fomnyad is a kortól, s tagaid' még
960. „Nem töri lankadság: mindez fog várni ugyanis rád,
„Hogyha az életben töltendő századokat bár,
„S még inkább akkor, ki hahogy nem kellene halnod.“
Mit szólnánk rá mást, mint, hogy méltán perel így a
Természet, s igazán szólott a tárgyról előttünk?
965. Hát a ki rendén túl sápítna halála miatt, azt
Nem méltán szidná-e ki még élesben imígyen:
„Hordd el könnyeidet, telhetlen, s menj panaszziddal.“
Folytatván, ha elaggott vén keseregne, szavát így:
„Élted az élet minden kincsét, és te sovárogsz;
970. „Mert mid nincs, azt áhítod, s nem kell, a mivel bírsz:
„Tőled az élet csonkán tűnt s hálátalanul el,
„Es a halál véletlen' előbb ott terme fejednél,
„Hogysem az életből tudnál jóllakva kimenni;
„Most már hagyj mindent, mi nem illő ügyse korodhoz,
975. „S adj derekának helyt, — ennék meglelnie szükség.“
Úgy vélem, méltán tenné, mikor így hurogatná,
Mert enged mindenkor az új által kiszorított
Óság, és egyből másnak kell újra kitelni,
S nem fog senki a mélységes Tartarba lejutni.
980. Kell az anyag, hogy nőjjenek a késő ivadékok.
Melyek, elélvén éltöket, ép úgy mennek utánad,
Sintén, mint te előttők, fognak veszni s enyészni,
S így soha meg nem szűn egy tárgyból másik eredni;
Senki sajátul nem, csak bérben kapja az éltet.
985. Nézd azt is, hogy mennyire nem folyt ránk be az elmúlt
Végetlen koru hajdan, míg még nem születénk meg.

- Ebben a természet, mint tükrében a jövőnek,
Megláttatja velünk, mi leszen holtunknak utána;
Tünik-e ott borzasztóság fel? látni-e bármi
990. Gyászosat, és biztos-e akár mely álom is annál?
S a mit az Acheron árnyairól is szerte mesélnek,
Mind éltünkbe' szokott az megtörténni velünk csak;
És sem a rája eső nagy szirttől nem remeg a jó
Tantalus, aníut hírlík, hogy hiu rettenet olué,
995. Gyötri biz' inkább isteneket félő hiu ábránd
Elve az embert, a ki a sorsnak fél esetétől.
S nem tépik madarak Tityont, Acherunsba' ki fekszik,
S a mit nagy beliben fürkésznek, fel soha abból
Nem fognának mitse' találni örökkön örökre,
1000. Bár oly szörnyű terjedetű legyen is neki teste,
Mely, nemcsak ha kilencz holdat foglalna be széthányt
Tagjaival, de egész földnek színét beteritné,
Akkor sem bírná az örök kínt még se kiállni,
S tápot nyújtani testéből nem győzve örökre.
1005. A szerelembe merült nekünk a való Tityus, kit
Szárnyasok így tépnek s aggasztó kétely emészt fel,
Vagy valamely más rút gondok marcanglanak egyre.
Sisyphus is, látjuk, van az életben s ez az, a ki
A néptől fenytő bárdú vesszőcsomagot vágy
1010. Nyerni, de mindenkor búsan jő vissza, legyőzve.
Mert hajhászni hatalmat hasztalan és soha hozzá
Nem juthatni, de mindig küzdni, vesződni miatta,
Annyit tesz, mint szemben a hegygyel, tolni reá fel
Küzdvé a kösziklát, a mely tetejéről azonnal
1015. Ismét visszagurúl, s megyen a sík térre, rohanva.
S lelkünk telhetlen vágyját tömdösmi örökre,
S a jóval soha bé nem tölteni tudni eléggé,
Mint ezt véltünk tészik az évek, sorba' ha jövén,
Új termést s örömet hoznak számunkra magukkal,
1020. Még se telünk soha bé, bármennyit is adjon az élet.
Gondolom, ezt teszi az, mikoron fejlett koru szüzek,
Mint hire van, hordják a vizet feneketlen edénybe,
Melynek nem lehetó sehogy is megtelni egészen.
Úgy a Cerberus, a Furiák, a világtalan éjű
1025. Tartarus, a mely ökreud torkán szörnyű hevet ki,
Nincsenek és nem létezhetnek tettleg akárhol;
Ámde az életben a czégéres bünökérti
Bélyegző fenytés ijjeszt és dija a bűnnek,
A börtön, szirtől történő szörnyű leszórás,
1030. Bot, hóhér, kőpad, tüzesült vas, gyanta, szövétnek,
Mik, szemmel nem látva is, elrettentik előre
A bünös öntudatát, korbácsi, törei annak;
S nem látván, meddig terjedhet nála a baj még,
S érheti-e bünhődtének végét valahára:
1035. Fél, nehogy az még súlyosbba' váljék a halálban,
Ím, a bolondok ezért hiszik a poklokbeli élet.
Ezt is mondhatnád némelykor még, te, magadnak:
„Lám hisz a jó Ancus szintén itt hagyta világát“
A ki pedig, te gonosz, sokkal jobb volt vaia nálad;
1040. S még nagyszámu királyok s kik bírtak hatalommal,
Elhúnytak, noha na gy népek fejedelnei voltak.

- Sőt az is, a ki a széles tengeren egykor utat tört
 S a mélység színén osvényt nyitva hadseregének,
 S megtanítá sós vízárkon lábolni keresztül,
1045. A morgó tengert paripáival is kigunyolván,
 Veszítve világát, testéből lelkét kilehelte.
 Scipiadesz, Carthágó réme, e harczebi villám,
 Csontjait földnek adá, mint bármi szegény soru szolgál.
 Úgy a komoly s szelidebb tudományok felfedezői,
1050. Úgy a Múza-barátok s pár nélküli Homerus,
 Mint fejedelmök, mindnyájan tértek nyugalomra.
 És úgy Démocritus is, a mikor agg kora inté,
 Hogy már lankad eszében az emlékbéli tehetség,
 Önként nyújtá ált, megelőzve, fejét a halálnak.
1055. Sőt maga elhúnyt, bételt élte után, Epicurus,
 A ki nemünkben legfőbb ész volt, s a kitünöket,
 Mint a kelő nap a csillagokat fenn, mind úgy eloltá.
 És mégis meghalni te röstelsz és nem akarnál,
 A kinek életed élvést-élve halálra hasonlít,
1060. A ki nagyobb részét az időnek elalva fogyasztod,
 S éberen is horkolsz és szüntelen álmodozol csak,
 S nyugtalan elmédet gyötröd hín ijjegezéssel,
 És kitalálni magad se bírod gyakran, mi bajod van,
 Úgy lötsz-futsz, nyomorúlt, a gondtól részegedetten,
1065. És járkálsz fel-alá, észnélküli tévedezés közt.
 Hogyha az emberek, a mint érzeni látszanak azt, hogy
 Belsejeket valamely fárasztó súly nehezíti,
 Szintügy tudhatnák az okát, honnét van az és mért
 Fekszik szívökön ime' nagy baj szikladarabként:
1070. Nem töltnék úgy életöket, mint többnyire látjuk,
 Hogy kiki, törve fejét, nem tud mit tenni magával,
 S változtatja helyét, hogy tán majd úgy szabadúlhat.
 Gyakran el-elmegy nagyszerű hajlékából az olyan,
 A ki magát otthonn eluná, s megtér hamar ismét,
1075. Mert odakünn se találja magát cseppel se különben:
 Kapja tehát, lovain bősziúltén hajt a tanyára,
 Mintha csak égő épületét megmenteni sietne;
 És ásít, mihelyest villája küszöbjihez ért volt,
 Vagy, feledést keresőleg, mély álomba merül el,
1080. Vagy hogy visszaosont megint' a városba sebessen.
 In így fut mindenki magától, ámde a kit nem
 Léven mód kikerülnie, kénytelen is tapad ahhoz;
 Mert beteg és nyavalyájának nem tudja alapját;
 S mily jól ismerné, ha, lemondván minden egyébről,
1085. A természetet óhajtná kitanúlni először;
 Mert nem egy óráról, hanem a végetlen időről
 Van kérdés, melly vár a halandó nemre, s a melyhen
 Fog mindenki maradni utóbb, a halálnak utána.
 Aztán úgy rettegni a kétes voltu veszélytől,
1090. Mily gonosz életvágy képes készíteni az embert?
 Tudva, miként közel áll a halandók élete vége,
 És a halált, kimulás nélkül, kikerülni lehetlen.
 De meg mindig is egy ponton s egy sorba' vagyunk itt,
 S nem lehet új örömet, ha tovább élünk se, találnunk;
1095. Ám míg az, mire áhitunk, meg nincs, derekabbnak
 Nézzük egyébnél; meg ha van, ismét másra sovárgunk.
 S így kíséri az életszomj nálunk e sovárgást;

S kétes, mily sorsot fog hozni reánk a jövő kor,
Mit hoz a véletlen számunkra, minő kimenet vár.

1100. És a halál idejéből az élet nyújtogatása
Által mitse veszünk el, s nem lehet azt kicsinálnunk.
Hogy majdan később kelljen mülünk ki halállal;
És így bárhány századot el bírj, élve, temetni
Állandón maradand a halál rád nézve helyében.
1105. És nem lesz annak rövidebb létezete, ki már ma
Végzé csak be az éltet, mintsem azé vala, a ki
Több hónappal s évvel előbb múlt volt ki előtted.

Szász Károly l. t. bemutatván a Nibelung-ének teljes fordítását Ráth Mór diszes kiadásában, miután röviden előboccátotta a költemény széptani méltatását, kimutatva annak helyét a homéri époszok és Firdüzi Shálnáme-ja mellett, áttért előadása tulajdonképi tárgyára, mely a Nibelung-ének keletkezése, mondai és irodalom-történeti fejlődése, fennlevő kéziratai, s gyanítható szerzője.

Jelezvén, hogy mindez a német irodalomban még eldöntetlen függő kérdést alkot, elősorolja a Nibelung-éneknek a XII. és XIII. századból fenmaradt kézirati codexeit, melyek három fő kézirat körül csoportosúlnak, ú. m. A) a müncheneri könyvtárban levő eredetileg hohemsi, B) a sz. galleni, C) a szintén hohemsi eredetű ún. Laszberg-féle, jelenleg donau-eschingeni codex körül. Lachmann Károly az A) kéziratot, mely legrövidebb és legtöredékesebb, tartotta a legrégibbnek s az eredetihez legközelebb állónak, és erre alapította azon elméletet, hogy a Nibelung-ének nem egy költő műve, hanem hűsz eredetileg önálló románczból van egyszerűen összeállítva, oly formán, mint Wolf ismeretes elmélete szerint a homéri költemények.

Lachmann ellenében Holtzmann, a kéziratok bírálatából épen az ellenkező eredményre jutva, a C) kéziratot ismerte föl a legrégibbnek, legjobbnak és legteljesebbnek, a nélkül, hogy azt is az eredetinek állította volna. Szerinte az is csak másolat, s abból van másolva és rövidítve a B), ebből viszont az A), melyek e szerint a C)-hez képest már megrontott szövegeket adnak. E fölfogás egészen elejti a Lachmann szerinti több szerző elméletét; mihez képest Holtzmann a mű gyanítható szerzőjét keresve, azon hozzávetést állította föl, hogy az nem más, mint Konrád, a X. században élt passaui püspök Pilgerin íródiákja, kiről a Nibelung-ének utóhangját képező „Klage“ című költemény végsorai azt állítják, hogy püspöke parancsára följegyezte a Nibelung-mondát, de latin nyelven, miből az utóbb németre fordította, s általánosan elterjedett.

Holtzmann elmélete, magára az ének keletkezésére és a kéziratokra nézve az irodalom-történet mivelőinek többségétől elfogadtatott, de a szerzősége nézve nem. Értekező is az egy szerző mellett nyilatkozik, a költemény egységes és szilárd szerkezetére alapítva véleményét, mely hihetatlenné teszi, hogy a költemény több szerző művének egyszerű összeszedése volna. A kérdés egyébiránt a német irodalomban még ma is vita alatt áll, s Lachmannak és a sok szerző elméletének épen úgy vannak követői, mint Holtzmannak és az egyszerzőségnek. Ez utóbbiak tanainak nagy lendületet adott a költemény újabb kritikai kiadása a C. codex alapján.

A szerzőre nézve legújabbán Pfeiffer véleménye merült fel, ki a költemény versalakjából indulva ki, kimutatta, hogy a középkor nagyobb epikai költeményeinél a vers-alak mindig az egyes költő sajátja volt, már pedig a nibelungstrófát legelőször a kürenbergi Konrád lovagnál találjuk, ki abban nevezetes lyrai költeményeket írt a XII. század közepe táján, s így legalább is valószínű, hogy a Nibelung ének szerzője épen ő.

Végre a monda-alakulásra térve át az értekező, kimutató, hogy maga a monda még pogány eredetű, s főbb vonásai, kiváltképp a Szigfridre, a Nibelung-kincsre és Brunhildra vonatkozó részekben, az Eddában is feltalálhatók. A keresztyén költő azonban, a pogány mondán lényeges átalakításokat tett; a Szigfrid csodás alakját s annak mythicus háttérét nagyobbára megtartotta ugyan, de Brunhildot s ennek a hőshöz való viszonyát egészen átalakította, bár nem mindenütt a legnagyobb szerenésével. Sokkal előnyösebb azon változtatás, miszerint a burgondi hősöket nem Etele kincs-szomjának, hanem Krimhild boszujának ejti áldozatul, ki első férje emlékének saját testvéreit is föláldozza. Értekező egyébiránt azt hiszi, hogy a Nibelung-ének költője az Eddát nem ismerte; mert sokat, mit céljaira előnyösen használhatott volna föl, elejtett, valószínűleg azért, mert a nép ajkán élő mondából, mely neki forrásul szolgált, azok már a keresztyénség befolyása alatt kivesztek.

A felolvasásba a kürenbergi Konrád lyrai költeményeiből néhány töredék is volt beszöve, a legrégibb dalok, melyekben a nibelungstrófa van használva.

1868 nov. 2-án a philosophiai, törvény- és történettudományi osztály ülése.

Szilágyi Sándor l. t. ily czim alatt értekezett: „Rákóczy és Pázmány.”

Értekező e két államférfi közt folyt levelezésből 50 darabot másolt le. Értekező a bevezető sorokban általános tájékozást nyújt azon politika lényegéről, mely a XVII-ik század elején Bocskay által alapított, s lényegében abból állt: fentartani és fejleszteni a bécsi békében letett alapelveket. Legyen Erdély belügyei intézésében teljesen önálló, mely ennek megoltalmazása körül a portára, s ennek lehető túlkapásai ellenében a magyar királyságra támaszkodik. E Bocskay által részben alapított, részben fejlesztett politikát teljesen kifejtette Bethlen Gábor, kinek köszönhető, hogy Erdély önállóságát a magyar király akkép ismerte el, hogy az addig divatozott fejedelmi titkos conditiók, melyek a magyar király irányában való hűbéres állását foglalták magokban, egészen elmaradtak, s Erdély önállóságát többé semmi titkos pont sem vonta kétségbe.

Bethlennek tanítója volt Rákóczy György, ki ezen már inaugurált politika fentartásán munkált teljes erejéből. Midőn ő megválasztott fejedelemmé, Eszterházy a nádor kivitte, hogy a bécsi udvar eleinte nem akarta elismerni, sőt háborút határozott ellene, hogy mint magyar királyi alattvaló engedelem nélkül hagyta el az országot, melyben teljhatalmú biztossá ő neveztetett ki. — Rákóczy s Erdély is szerették volna békés úton kivinni, hogy a magyar király ismerje el fejedelemmé, s e czélból küvetséget küldtek Kassára a nádorhoz. A nádor a követeket igen ridegen fogadta, s elfogadhatatlan föltételeket tűzött eléjük.

Rákóczy ily körülmények közt Pázmányhoz fordult, mint Eszterházy határozott ellenlábasához, s kivitte nála, hogy Kassán lévő követei számára a király menedék-levelet adott, melylyel, ha a nádorral nem boldogúlhatnak, Nagyszombatba és Bécsbe utazzanak. Ez kívül esett Eszterházy számításán, ki bosszúsan kelt ki a „vörös vitéz“ e tette ellen. De midőn hadai Rakomaznál megverettek, kénytelen volt engedni, s így jött létre a kassai béke.

E naptól fogva Rákóczy és Pázmány közt a legszívélyesebb egyetértés és barátság volt, mely egész a bibornok haláláig tartott. E barátságnak fő megszilárdítója volt azon körülmény is, mert Erdély önállóságának szükségességéről Pázmány meg volt győződve. Számtalanszor kifejezé ezt Rákóczyhoz írott leveleiben; ki egy ízben élő szóval Kemény Jánosnak is kiemelvén, hogy most nekik „a kegyelmes császár“ előtt elegendő tekintetök van, de ez csak addig durál, míg Erdélyben magyar

fejedelem, hallatik floorálni, mert azontúl gallérunk alá pökik a német, akár pap, barát, vagy akárki legyen.“

S e naptól fogva, hogy Eszterházyt azon lépésével Pázmány engedékenységre bírta, a bibornok nevezetes szolgálatokat tett Rákóczynak eleinte ingó trónja megszilárdítása körül. Fő lényegében abban állott az, hogy Rákóczynak Ferdinánd körül volt egy megbízható embere, ki minden fenakadásában támasza volt. A Prépostváryféle mozgalom ellensúlyozása; a „két fene ifju“ — Zólyomi és Bethlen I. — nagyrallató czéljai meghíúsítása, az Eszterházy által hátráltatott eperjesi békének megkötése: bőséges alkalmat nyújtottak e szolgálatátelekre. Sőt midőn a porta megtámadta Lengyelországot, s Rákóczynak is megparancsolta a felülést, — ki azonban épen a porta ellen gyűjtött tábor, — s midőn a nádor e felülést Rákóczy megbuktatására akarta felhasználni, s e miatt a magyarországi megyéket felültette, épen Pázmány volt az, ki a megyéknél kivitte, hogy ezek a nádor rendeleteit, tisztelettel félretették, s rávette Ferdinándot, hogy Eszterházy ellenében roszalását fejezze ki. Azonban csakhamar alkalma nyílt Pázmánynak egy még mindezeknél fontosabb szolgálatot is tenni a fejedelemnek, a közte és Bethlen István közt kitört versenygésben.

Bethlen István ugyanis, ámbár maga segítette trónra Rákóczyt soha sem békült ki vele teljesen. Az is igaz, hogy Rákóczy is — gyanakodó természeténél fogva — igaztalan volt iránta. Egy régi törvény értelmében azt követelte tőle, hogy tegye le a hűség esküjét, de István úr ezt, mint fejedelemséget viselt férfiú, nem akarta letenni. Ajánlkozott rá „jó módok“ alatt, azonban Rákóczy nem ilyent, hanem feltétlent kívánt. E miatti bosszújában Rákóczy törvényt hozatott, hogy a fiscalis várakba, melyek magánosok kezén vannak, fejedelmi őrség bocsáttassék be, — s e törvény főként István úr ellen volt irányozva, kinek kezén több fiscalitas volt. A gyűanyagot a két férfiú közt még több apró körülmény szaporitá, mignem egy eset kitörésre hozta azt. 1635. végén Bethlen Péter, az István úr fia, egy tisztjét úgy megverte, hogy ez belehalt. Péternek a megölt tiszt anyjával való kiegyezését Rákóczy meghíúsitá, és azt törvény elé idézte. Péter úr természetesen nem jelent meg, s ennek folytán az ítélet kihirdettetett, ő makaesságbán marasztaltatván el.

E körülmény Rákóczyt sokkal nagyobb zavarba hozta, sokkal több kellemetlenséget hozott fejére, mint azt előre hitte. Pázmány kiegyenlítési kísérlete elkésett, s Bethlen István jan. 12-kén előbb Eger-

be s onnan Budára ment. Fia Péter 'pedig Ecseden elzárta magát, s mint ellenség lépett fel. Rákóczy egy február 15-ére összehívott országgyűlés által oly szigorú béke-feltételeket ajánlott István úrnak, hogy ez előre láthatólag el nem fogadható, ez esetre pedig notát mondatott fejére. Pázmánynak ez időben Rákóczyhoz írott levelei mutatják, hogy mennyi buzgalommal igyekezett ő a viszályt kiegyenlíteni, mily fáradhatlanul munkált Ferdinándnál oltalmat biztosítani Rákóczynak, — de ez utóbbi a nádor ellensúlyozása miatt csak félig, az első épen nem sikerült. István úr követeit a portán jól fogadták, ezzel kilátást nyert a fejedelemségre, s midőn egy május 15-ére összehívott országgyűlés sem tudott kiegyezést eszközölni, a már kitört háború nagyobb lángokban lobogott fel. Két helyen folyt az: Mármarosban, hol Husztot Rákóczy emberei ostromlák s a szatmármegyei véghelyen, hova Ecsedből Bethlen Péter emberei tettek kiutéseket. Ez utóbbi miatt Rákóczy a nádorra gyanakodott, s azt hitte, hogy a láng tőle kap táplálékot.

Azonban Eszterházy e kétértelmű eljárása ellenében Pázmányban a fejedelem őszinte jóakaró barátot talált. Ez időből írt levelei mutatják, hogy e barátság nemcsak pusztá szó volt. Egyfelől mint közbenjáró működött a császárnál, s ennél ki is vitte, hogy megengedtetett neki Felső-Magyarországon németeket toborzani; hogy a lengyel királynál a lengyel földön eszközözendő toborzásokra közbevetette magát; másfelől a kassai generálist s a végvidéki kapitányokat intette, hogy a Rákóczy irányában ellenséges mozgalmakat elnyomni igyekezzenek.

S főként ez utóbbira nagy szükség is volt, mert Párducz Lukács, Bethlen Péter embere, épen ez időben — május havában — hadakat fogadott, melyeket fűveltetésre az ő birodalmába küldött át. Gondom lesz rá — írta Rákóczy Pázmánynak — hogy a fűveltetés árát megadják. E hadnak rendeltetése volt: Husztot (Bethlen Istvánnak erdélyi területen fekvő várát) felmenteni az ostromzárlat alól, melylyel Rákóczy körülvéttette. — S e had csakugyan szét is verte az ostromló csapatot. Ez természetesen erős sérelem volt, s Rákóczy e tárgyban kérdést intézett a nádorhoz, és panaszt Pázmányhoz, — ki csakugyan tett is felterjesztést a Linzben mulató Ferdinándnál, s Rákóczyt mindenkép megnyugtatóni igyekezett.

A dolgok ezen állásában, midőn már oly világos bizonyítványok mutatták, hogy Pázmány közbevetése valódi tényleges és érdemleges segílyt nem tud neki szerezni, Eszterházy egy meglepő ajánlatot tett Rákóczynak. Egy titkos megbízottat, Knezovits Simont küldötte hozzá,

egyetértve a bécsi udvarral s annak legbizalmasabb embereivel, de kizárva teljesen Pázmányt, a korlátnokot, kiről a követség nem-igen hízlegőleg nyilatkozott. „Cancellárius uram – indokolá e mellőzést — nem arra való ember, eszik s iszik csak. Kardinál uram egy pompa-ember. Nem jó papnak ország dolgát igazgatni. Mise és prédikáció az ő dolga. Valamit irt kardinálnak ő nagysága, abban semmit sem nyert, mert minden dolga csak beszéd.” S a mit ő ajánlott, az véd- és daczszövetség volt a török ellen, egy közösen eszközözendő támadásra közel 200,000 emberrel. Rákóczy ez alkudozásba nem ereszkedett bele, hanem Knezovitsot lövébb útasítás kérése végett visszaküldé.

A fenforgó viszály csakhamar újabb stadiumba lépett. Junius elején Konstantinápolyban fogadták Bethlen István követeit, mi egyértelmű volt Rákóczy megbuktatásával. De a porta ezt teljesen titokban akarta eszközölni, hogy terve annál biztosabban sikerüljön. S e czélból úgy mutatta magát, mintha semmi ellenséges szándéka sem volna. A kajmekám 1636. junius 5-én levelet intézett hozzá, melyben esküdött, hogy „ha a világ egyfelé lenne is“, a porta nem fogja Bethlent pártolni. Csak mondja meg ő, Rákóczy, mit akar vele, ha ő akarja, Szakisza vagy Rodusba küldik, ha akarja, a hét toronyba teszik, vagy Bör várába zárják. S hogy még jobban elaltassák, az épen ezen időben Konstantinápolyba érkezett főkövetségét szívélyesen fogadták, s akkép folytatták vele az alkudozást, hogy annak gyanuja fel ne támadjon. S midőn azt hitték, hogy e biztatásokkal eléggé elaltatták, küldött a budai basa szultáni fermánt Ali csausztól, melyben megparancsolja az erdélyieknek, hogy Rákóczy helyett más fejedelmet válaszszanak, s egyidőben az erdélyi követeket le is tartóztatta.

Rákóczyt a török hadkészületeiről, s azon tervéről, hogy őt megtámadni igyekszik, Pázmány eleve értesíté. De minthogy a fejedelemnek más úton is volt a dologról tudomása, ő is készült, s midőn Ali a szultáni fermánnal Fehérvárra érkezett, összehívta hadait, s Alit letartóztatá, mert el volt tükélve, hogy a fejedelemségről nem mond le.

A dolgok ez állásában figyelmeztette Pázmány Rákóczyt, hogy a nádor Bethlen Istvánnal szoros összeköttetést tart s ezt támogatja. Jó volna erről a császárnak jelentést tenni, — ne gondoljon vele, ha azért a nádor megharagudnék is: mert abból áll a dolog veleje, „hogy csak a nap (t. i. a császár) tartson igazat: ám nőjön vagy apadjon a hold“

(Eszterházy). Rákóczy is így gondolkodott, s kijelenté, hogy „a napal fogunk tartani, nem a holddal.“ De minden igyekezete mellett is Pázmány tényleges segílyt nem tudott számára eszközölni, habár annyit kivitt, hogy némi hadakat a végek felé útnak indítottak.

Mielőtt azonban ezek megérkezhettek volna, a dolog eldőlt. A budai és temesvári basák felültek, s hadaikkal Gyula alá vonultak. Rákóczy is, a kit időközben egy már Konstantinápolyban kiadott szultáni fermán is letett, elindítá hadait s maga is elindúlt. A magyar hadak Szalontánál foglaltak állást. A törökök támadtak: de a dolog eldöntetlen maradt. Egy hajdu-hadnagy kikémlelte a török táborát, s minthogy úgy találta, hogy ez magát megveretettnek tartja, az éj sötétében úgy osztá el pár száz emberét, mintha nagy erő volna, s doboltatott és kiabáltatott. A különben is megrémült törökök a vak lármától megijedtek és szétszaladtak.

Rákóczy diadala véletlen, de teljes volt; s ő ezt arra használta fel, hogy a békét helyreállítsa. — Legelőbb a letartóztatott Alival a temesvári basának íratott levelet, azután Alit a török táborba küldé, mely időközben Lippánál foglalt állást, míg maga Rákóczy Jenőhöz vitte táborát. A budai basa sem volt idegen a békétől, mely végre dec. 4-én meg is kötött mind Bethlennel, mind a basával. Sőt dec. 1-én ez utóbbi a békéről a szultáni fermánt is kiállítá, mely a megkötött békét ratificálta. A viszály ily módon lecsendesült, s a porta, minthogy más elfoglaltatása is volt, nem bontá fel azt. De a budai basát elmozdítá hivatalából, a temesvárit pedig megölette.

E békét Pázmány nem sokáig élte túl. Utolsó levelében, 1637. mart. 11-éről sürgeté Rákóczyt, hogy az épen akkor trónra lépett Ferdinándhoz tisztelegő követséget küldjön. Néhány nap múlva — mart. 19-én — meghalt. Benne Rákóczy nevezetes támaszt és őszinte jó barátot veszte el, kitől — némi czélzattal írá Eszterháznak — „nem volt oka tartani, hogy a mit vele közöl, elárulja, s hogy roszakaróit titkon vagy nyilván ellene bújtsa.“

TARTALOM.

XXXVIII. és XXXIX. FÜZET.

	<i>Lap.</i>
A MAGYAR KIRÁLYI KINCSTÁRI URADALMAK GAZDASÁGI KEZELÉSE. — Peterdi Gábortól	3
A REGÉNY ELMÉLETE. — P. Szathmáry Károlytól	15
A CRÉDIT MOBILIER TÖRTÉNETE. — Arany Lászlótól	67
A FELSŐBB OKTATÁS FRANCZIAORSZÁGBAN. — Remény után B. K.	82
AZ ANGOL KIRÁLYNŐ KÖNYVE. — Szász Károlytól	109
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. (1868 márczius—június.)	122
KISFALUDY-TÁRSASÁG. (1868 márczius—november.)	184

XL. FÜZET.

HÁROM SVÉD KÖLTŐ. — Györy Vilmostól	222
AZ ÁLLAMI SZÁMVITEL ÉS AZ ÁLLAMHÁZTARTÁS ELLEN- ÖRZÉSE. — Első közlem. — Belgium — Weninger V.-tól	260
MÉG EGY SZÓ A HÓRA-VILÁG GENESISÉRŐL. — Szilágyi Ferencztől	283
AZ ISZLÁM KELETI NÉPEK IPARÁNAK VISZONYAI. — Vámbéry Ármintól	295
IRODALMI SZEMLE. — Prevost-Paradol műve, La France nouvelle. — Hegedűs Sándortól	315
M. TUD. AKADÉMIA. — (1868 június—december)	330

8/2135 12. k.

BUDAPESTI SZEMLE.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

CSENGERY ANTAL.

1868. FOLYAM.

NYOLCZADIK ÉS KILENCZEDIK FÜZET.

(AZ ÚJ FOLYAM XXXVIII. ÉS XXXIX. FÜZETE.)

PEST,
RÁTH MÓR.
1868.

A XXXVIII. ÉS XXXIX. FÜZET TARTALMA.

- I. — A MAGYAR KIRÁLYI KINCSTÁRI URADALMAK GAZDASÁGI KEZELÉSE. — Peterdi Gábortól.
- II. — A REGÉNY ELMÉLETE. — P. Szathmáry Károlytól.
- III. — A CRÉDIT MOBILIER TÖRTÉNETE. — Arany Lászlótól.
- IV. — A FELSŐBB OKTATÁS FRANCZIAORSZÁGBAN. — Renan Ernő után, B. K.
- V. — AZ ANGOL KIRÁLYNÉ KÖNYVE. — Szász Károlytól.
- VI. — MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. (Márcz. — Jun.)
- VII. — KISFALUDY-TÁRSASÁG. (Márcz.—November).

A **Budapesti Szemle** czélul tűzte: tájékozni a nemzet értelmiségét mindazon eszmékről, melyek világszerte foglalkodtatják a szellemeket, s közvetítőül szolgálni a külföldi irodalmak és a hazai tudományosság közt egyfelől, a szaktudósok és a művelt közönség közt másfelől.

Az újabb évi folyam szintén tíz füzetben fog megjelenni legalább 80 ívnyi tartalommal.

Előfizetési díj egész évre **tíz** forint, — félévre **hat** forint o. é.

Gyűjtőknek minden 10 előfizető után egy ingyen példány jár

Az előfizetés **Ráth Mór** könyvkereskedésébe küldendő; más könyvárusok útján is előfizethetni.

A „BUDAPESTI SZEMLE“

következő évfolyamai és füzetei alúlrít könyvkereskedés által készpénzért visszavásároltatnak, vagy más könyvekért becseréltetnek:

Az I-ső, III-ik, V-ik évfolyam.

Ellenben **leszállított áron** kaphatók a következő évfolyamok és füzetek:

A II-ik évfolyam 4 forintért

A IV-ik évfolyam 5 forintért

A VI-ik évfolyam 5 forintért

A VII-ik évfolyam 5 forintért

10 frt helyett.

A 6., 7., 8., 9., 10., 12—20., 26., 27., 28., 29., 30., 38., 39., 40., 53—60., 62—70., II-ik folyam 7—10. füzetek egyenként és különvéve **csak 30 krért.** **1 frt helyett 30 krért külön minden füzet.**

Az új, vagy is sorban a VIII. IX. és X. folyamok csakis az előfizetési áron, a VIII. 12 forintért, a IX. és X. 10 forintért kaphatók.

Ráth Mór

könyvkereskedése Pesten

a „Vastuskóhoz.“

RÁTH MÓR KIADÁSÁBAN LEGUJABBAN MEGJELENTEK:

DEÁK FERENCZ.

LAVELEYE után fordította és kiigazító jegyzetekkel kísérte

SZÁSZ KÁROLY.

Nagy 8-rét. — Ára 80 kr.

Vissza van-e állítva 48?

Tekintettel KOSSUTH LAJOS némely nyilatkozataira.

Az okolni akarók figyelmébe ajánlja Corvin. (Ezen név alatt első rangú író rejtőzik.)

Ára 50 kr.

A VÁLASZTÁSOK ELŐTT.

Második népszerű kiadás. — Függelékül: a címkérdés.

Ára 80 kr.

Az Akademia által koszorúzott mű!

VÖRÖSMARTY ÉLETRAJZA.

Irta Gyulai Pál.

Második jutányos kiadás. — Ára 1 frt 60 kr. helyett 1 frt.

Gazdasági munkaerő-calamitás.

Irta Kenessy Kálmán.

Ára 40 kr.

8/2135

BUDAPESTI SZEMLE.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

CSENGERY ANTAL.

1868. FOLYAM.

TIZEDIK FÜZET.

(AZ ÚJ FOLYAM XL. FÜZETE.)

PEST,

RÁTH MÓR.

1868.

A XL. FÜZET TARTALMA.

- I. — HÁROM SVÉD KÖLTŐ. — Győry Vilmostól.
 - II. — AZ ÁLLAMI SZÁMVITEL ÉS AZ ÁLLAMHÁZTARTÁS ELLENÖRZÉSE. — Belgium. — Wenigertől.
 - III. — MÉG EGY SZÓ A HORA-VILÁG GENESISÉRŐL — Szilágyi Ferencztől.
 - IV — AZ ISZLÁM KELETI NÉPEK IPARÁNAK VISZONYAI. — Vámbéry Ármintól.
 - V. — IRODALMI SZEMLE. — Prevost-Paradol újabb műve: La France nouvelle. Hegedűs Sándortól.
 - VI. — MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. — 1868 Jun.—Dec.
-

A **Budapesti Szemle** czélul tűzte: tájékozni a nemzet értelmiségét mindazon eszmékről, melyek világszerte foglalkodtatják a szellemeket, s közvetítőül szolgálni a külföldi irodalmak és a hazai tudományosság közt egyfelől, a szaktudósok és a művelt közönség közt másfelől.

Az újabb évi folyam szintén **tíz** füzetben fog megjelenni legalább 80 ívnyi tartalommal.

Előfizetési díj egész évre **tíz** forint, — félévre **hat** forint o. é.

Gyűjtőknek minden 10 előfizető után egy ingyen példány jár.

Az előfizetés **Ráth Mór** könyvkereskedésébe küldendő; más könyvárusok útján is előfizethetni.

A „BUDAPESTI SZEMLE“

következő évfolyamai és füzetei alúlrít könyvkereskedés által készpénzért visszavásároltatnak, vagy más könyvekért becseréltetnek:

Az I-ső, III-ik, V-ik évfolyam.

Ellenben **leszállított áron** kaphatók a következő évfolyamok és füzetek:

A II-ik évfolyam 4 forintért

A IV-ik évfolyam 5 forintért

A VI-ik évfolyam 5 forintért

A VII-ik évfolyam 5 forintért

10 frt helyett.

A 6., 7., 8., 9., 10., 12—20., 26., 27., 28., 29., 30., 38.,
39., 40., 53—60., 62—70., II-ik folyam 7—10.
füzetek egyenként és különvételben
csak **30 krért.**

1 frt helyett
30 krért külön
minden füzet

Az új, vagy is sorban a VIII. IX. és X. folyamok csakis az előfizetési áron, a VIII. 12 forintért, a IX. és X. 10 forintért kaphatók.

Ráth Mór

könyvkereskedése Pesten

a „Vastuskóhoz.“

RÁTH MÓR KIADÁSÁBAN LEGUJABBAN MEGJELENTEK:

DEÁK FERENCZ.

LAVELEYE után fordította és kiigazító jegyzetekkel kísérte

SZÁSZ KÁROLY.

Nagy 8-rét. — Ára 80 kr.

Vissza van-e állítva 48?

Tekintettel KOSSUTH LAJOS némely nyilatkozataira.

Az okulni akarók figyelmébe ajánlja Corvin. (Ezen név alatt első rangú író rejtőzik.)

Ára 50 kr.

A VÁLASZTÁSOK ELŐTT.

Második népszerű kiadás. — Függelékül : a címkérdés.

Ára 80 kr.

Az Akademia által koszorúzott mű!

VÖRÖSMARTY ÉLETRAJZA.

Irta Gyulai Pál.

Második jutányos kiadás. — Ára 1 frt 60 kr. helyett 1 frt.

Gazdaság munkaerő-calamitás.

Irta Kenessy Kálmán.

Ára 40 kr.
